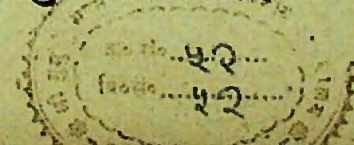

नवत्रासयन्धोमानुरसापादपान्हरत्न ॥ मृगाश्चसुबहान्नघ्नन्प्रवृद्धइवकसरा ॥
गोहितमांजिष्ठपद्मवर्णैःसितासितैः ॥ स्वभावविहितैश्चित्रैर्धातुभिःसमलंकृत
॥ कामरूपिभिराविष्टमभीक्ष्णंसपरिच्छदैः ॥ यक्षकिन्नरगंधर्वैर्देवकलैः
॥ ६ ॥ अस्मिन्निर्गम्यतेनागवरागते ॥ निष्कृतिवत्तत्रहृदेनाग

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ श्रीरामचंद्राय नमः ॥
 ततोरावणनीतायाःसीतायाःशत्रुकर्षणः ॥ इयेषपदमन्वेष्टुंचारणाचरितेपथि ॥ १ ॥
 दुष्करंनिष्प्रतिद्वंद्वचिकीर्षन्कर्मवानरः ॥ समुदग्रशिरोग्रीवांगवांपतिरिवावभौ ॥ २ ॥
 अथवैदूर्यवर्णेषुशाद्वलेषुमहाबलः ॥ धीरःसलिलकल्पेषुविचचारयथासुखम् ॥ ३ ॥
 द्विजान्वित्रासयन्धीमानुरसापादपान्हरत् ॥ मृगांश्चसुबहून्निघ्नन्प्रवृद्धइवकेसरी ॥ ४ ॥
 नीललोहितमांजिष्ठपद्मवर्णैःसितासितैः ॥ स्वभावविहितैश्चित्रैर्धातुभिःसमलंकृतम्
 ॥ ५ ॥ कामरूपिभिराविष्टमभीक्ष्णंसपरिच्छदैः ॥ यक्षकिन्नरगंधर्वैर्देवकल्पैश्च
 पन्नगैः ॥ ६ ॥ ससस्यगिरिवर्यस्यतलेनागवरायुते ॥ तिष्ठन्कपिवरस्तत्रहृदेनागइवा
 वभौ ॥ ७ ॥ ससूर्यायमहेंद्रायपवनायस्वयंभुवे ॥ भूतेभ्यश्चांजलिंकृत्वाचकारगम
 नेमतिम् ॥ ८ ॥ अंजलिंप्राङ्मुखःकृत्वापवनायात्मयोनये ॥ ततोभिववृधेगंतुंदक्षिणो
 दक्षिणांदिशम् ॥ ९ ॥ प्लवंगप्रवरैर्दृष्टःप्लवनेकृतनिश्चयः ॥ ववृधेरामवृद्धचर्थसमुद्रइव
 पर्वसु ॥ १० ॥ निष्प्रमाणशरीरःसल्लिलंघयिषुरर्णवम् ॥ बाहुभ्यांपीडयामासचरणाभ्यां

चपर्वतम् ॥ ११ ॥ सचचालाचलश्चारुर्मुहूर्तकपिपीडितः ॥ तरूणांपुष्पिताग्राणांसर्वपुष्प
मशातथत् ॥ १२ ॥ तेनपादपमुक्तेनपुष्पौघेणसुगंधिना ॥ सर्वतःसंवृतःशैलोवभौपुष्प
मयोयथा ॥ १३ ॥ तेनचोत्तमवीर्येणपीड्यमानःसपर्वतः ॥ सलिलसंप्रसुस्त्रावमदं
मत्तइवद्विपः ॥ १४ ॥ पीड्यमानस्तुबलिनामहेन्द्रस्तेनपर्वतः ॥ शीतीर्निवर्तयामास
कांचनांजनराजतीः ॥ १५ ॥ मुमोचचशिलाःशैलोविशालाःसमनःशिलाः ॥ मध्य
मेनार्चिषाजुष्टोधूमराजीरिवानलः ॥ १६ ॥ हरिणापीड्यमानेनपीड्यमानानिसर्वतः ॥
गुहाविष्टानिसत्त्वानिविनेदुर्विकृतैःस्वरैः ॥ १७ ॥ समहान्तसत्त्वसन्नादःशैलपीडा
निमित्तजः ॥ पृथिवींपूरयामासदिशश्चोपवनानिच ॥ १८ ॥ शिरोभिःपृथुभिर्नागा
व्यक्तस्वस्तिकलक्षणैः ॥ वमंतःपावकंघोरंददंशुर्दशनैःशिलाः ॥ १९ ॥ तास्तदासवि
षैर्दष्टाःकुपितैस्तैर्महाशिलाः ॥ जज्वलुःपावकोद्दीप्ताविभिदुश्चसहस्रधा ॥ २० ॥ या
नित्वौषधजालानितस्मिन्नातानिपर्वते ॥ विषघ्नान्यपिनामानांनशेकुःशमितुंविषम्
॥ २१ ॥ भिद्यतेयंगिरिर्भूतैरितिमत्वातपस्विनः ॥ त्रस्ताविद्याधरास्तस्मादुत्पेतुः

स्त्रीगणैःसह ॥ २२ ॥ पानभूमिगतंहित्वा हैममासनभाजनम् ॥ पात्राणिचमहार्हाणि
करकांश्चहिरण्मयान् ॥ २३ ॥ लेह्यानुच्चावचान्भक्ष्यान्मांसानिविविधानिच ॥ आ
र्षभाणिचचर्माणिखट्वांश्चकनकत्सरून् ॥ २४ ॥ कृतकंठगुणाःक्षीवारक्तमाल्यानु
लेपनाः ॥ रक्ताक्षाःपुष्कराक्षाश्चगगनंप्रतिपेदिरे ॥ २५ ॥ हारनूपुरकेयूरपारिहार्यधराः
स्त्रियः ॥ विस्मिताःसस्मितास्तस्थुराकाशेरमणैः सह ॥ २६ ॥ दर्शयंतोमहाविद्यावि
द्याधरमहर्षयः ॥ विस्मितास्तस्थुराकाशेवीक्षांचक्रुश्चपर्वतम् ॥ २७ ॥ शुश्रुवुश्चतदा
शब्दमृषीणांभावितात्मनाम् ॥ चारणानांचसिद्धानांस्थितानांविमलेंद्वरे ॥ २८ ॥
एषपर्वतसंकाशोहनुमान्मारुतात्मजः ॥ तितीर्षतिमहावेगःसमुद्रंवरुणालयम् ॥ २९ ॥
रामार्थवानरार्थंचचिकीर्षन्कर्मदुष्करम् ॥ समुद्रस्यपरंपारंदुष्प्रापंप्राप्तुमिच्छति ॥ ३० ॥
इतिविद्याधरावाचःश्रुत्वातेषांतपस्विनाम् ॥ तमप्रमेयंददृशुःपर्वतेवानरर्षभम् ॥ ३१ ॥
दुधुवेचसरोमाणिचकंपेचाचलोपमः ॥ ननादचमहानादंसुमहानिव तोयदः ॥ ३२ ॥
आनुपूर्व्येणवृत्तंचलंगूलंलोमभिश्चितम् ॥ उत्पतिष्यन्विचिक्षेपपक्षिराजइवोरंगम् ॥

॥ ३३ ॥ तस्यलांगूलमाविद्धमतिवेगस्यपृष्ठतः ॥ ददृशेगरुडेनेवद्वियमाणोमहोरगः
 ॥ ३४ ॥ बाहू संस्तंभयामासमहापरिघसन्निभौ ॥ आससादकपिः कट्यांचरणौ संचुको
 चच ॥ ३५ ॥ संहृत्यचभुजौ श्रीमांस्तथैवचशिरोधराम् ॥ तेजःसत्त्वं तथावीर्यमावि
 वेशसवीर्यवान् ॥ ३६ ॥ मार्गमालोकयन्दूरादूर्ध्वप्रणिहितेक्षणः ॥ रुरोधदृढयेप्राणा
 नाकाशमवलोकयन् ॥ ३७ ॥ पद्भ्यां दृढमवस्थानंकृत्वासकपिकुंजरः ॥ निकुंच्यक
 णौ हनुमानुत्पतिष्यन्महाबलः ॥ ३८ ॥ वानरान्वानरश्रेष्ठ इदं वचनमब्रवीत् ॥ यथारा
 घवनिर्मुक्तः शरः श्वसनविक्रमः ॥ ३९ ॥ गच्छेत्तद्ब्रह्मिण्यामिलंकां रावणपालिताम् ॥
 नहिद्रक्ष्यामि यदि तां लंकायां जनकात्मजाम् ॥ ४० ॥ अनेनैव हि वेगेन गमिष्यामि
 सुरालयम् ॥ यदि वा त्रिदिवेसीतां नद्रक्ष्यामि कृतश्रमः ॥ ४१ ॥ बद्धाराक्षसराजानमा
 नयिष्यामि रावणम् ॥ सर्वथा कृतकार्यो हमेष्यामि सहसीतया ॥ ४२ ॥ आनयिष्या
 मि वालंकां समुत्पाट्य सरावणाम् ॥ एवमुक्त्वा तु हनुमान्वानरान्वानरर्षभः ॥ ४३ ॥
 उत्पपाताथ वेगेन वेगवानविचारयन् ॥ सुपर्णमिव चात्मानं मेने सकपिकुंजरः ॥ ४४ ॥

समुत्पतंतितस्मिंस्तुवेगात्तेनगरोहिणः ॥ संहृत्यविटपान्सर्वान्समुत्पेतुःसमंततः ॥
 ॥४५॥समत्तकोयष्टिभकान्पादपान्पुष्पशालिनः ॥ उद्धहन्नुरुवेगेनजगामविमलेंद्वरे ॥
 ॥४६॥उरुवेगोत्थितावृक्षामुहूर्तकपिमन्वयुः ॥ प्रस्थितंदीर्घमध्वानंस्वबंधुमिवबांधवाः
 ॥ ४७ ॥ तमूरुवेगोन्मथिताःसालाश्चान्येनगोत्तमाः ॥ अनुजग्मुर्हनूमंतंसैन्याइवम
 हीपतिम् ॥ ४८ ॥ सुपुष्पिताग्रैर्बहुभिःपादपैरन्वितःकपिः ॥ हनूमान्पर्वताकारोबभूवा
 द्रुतदर्शनः ॥ ४९ ॥ सारवंतोऽथयेवृक्षान्यमज्जल्लवणांभसि ॥ भयादिवमहेन्द्रस्यपर्व
 तावरुणालये ॥ ५० ॥ सनानाकुसुमैःकीर्णःकपिःसांकुरकोरकैः ॥ शुशुभेमेघसंकाशः
 खद्योतैरिवपर्वतः ॥ ५१ ॥ विमुक्तास्तस्यवेगेनमुक्त्वापुष्पाणितेद्रुमाः ॥ व्यवशीर्यत
 सलिलेनिवृत्ताःसुहृदोयथा ॥ ५२ ॥ लघुत्वेनोपपन्नंतद्विचित्रंसागरेऽपतत् ॥ द्रुमाणां
 विविधंपुष्पंकपिवायुसमीरितम् ॥ ५३ ॥ ताराशतमिवाकाशंप्रबभौचमहार्णवः ॥ पु
 ष्पोधेणानुबद्धेननानावर्णेनवानरः ॥ ५४ ॥ बभौमेघइवाकाशेविद्युद्गणविभूषितः ॥

तस्य वेगसमुद्भूतैः पुष्पैस्तोयमदृश्यत ॥ ५५ ॥ ताराभिरभिरामाभिरुदिताभिरिवावरम् ॥
 तस्यांबरगतौ बाहू ददृशाते प्रसारितौ ॥ ५६ ॥ पर्वताग्राद्विनिष्क्रांतौ पंचास्याविवपन्न
 गौ ॥ पिबन्निव बभौ श्रीमान्त्सोर्मि मालं महार्णवम् ॥ ५७ ॥ पिपासुरिव चाकाशं ददृशे स
 महाकपिः ॥ तस्य विद्युत्प्रभाकारे वायुमार्गानुसारिणः ॥ ५८ ॥ नयने विप्रकाशे ते पर्व
 तस्था विवानलौ ॥ पिंगे पिंगाक्षमुख्यस्य बृहती परिमंडले ॥ ५९ ॥ चक्षुषी संप्रकाशे ते चंद्र
 सूर्या विवस्थितौ ॥ मुखं नासिकया तस्य ताम्रया ताम्रमावभौ ॥ ६० ॥ संध्याया समभिस्पृष्टं
 यथा सूर्यस्य मंडलम् ॥ लांगूलं च समाविद्धं प्लवमानस्य शोभते ॥ ६१ ॥ अंबरे वायुपुत्र
 स्य शक्रध्वज इवोच्छ्रितः ॥ लांगूलचक्रेण महाञ्छुक्लदंष्ट्रो निलात्मजः ॥ ६२ ॥ व्यरोच
 तमहाप्राज्ञः परिवेषीव भास्करः ॥ स्फिग्देशेनाभि ताम्रेण राजसमहाकपिः ॥ ६३ ॥
 महता दारितेनेव गिरिगौरिक धातुना ॥ तस्य वानरसिंहस्य प्लवमानस्य सागरम् ॥ ६४ ॥
 कक्षांतरगतो वायुर्जीमूत इव गर्जति ॥ खेयथानि पतत्युल्का उत्तरांताद्विनिःसृता ॥ ६५ ॥
 दृश्यते सानुबंधा च तथा सकपिकुंजरः ॥ पतत्पतंगसंकाशो व्यायतः शुशुभे कपिः ॥ ६६ ॥

प्रवृद्ध इव मातंगः कक्षया बध्यमानया ॥ उपरिष्ठाच्छरीरेण छायाया चावगाढया ॥ ६७ ॥
सागरे मारुता विष्टानौ रिवासी तदा कपिः ॥ यं यं देशं समुद्रस्य जगाम समहा कपिः ॥
॥ ६८ ॥ स तु तस्यांगवेगेन सोन्माद इव लक्ष्यते ॥ सागरस्योर्मिजालानि उरसा शैलवर्ष्म
णा ॥ ६९ ॥ अभिघ्नस्तु महावेगः पुङ्खवे समहा कपिः ॥ कपिवातश्च बलवान्मेघवातश्च निर्ग
तः ॥ ७० ॥ सागरं भीमनि द्वादकं पयामास तु भृशम् ॥ विकर्षन्नर्मिजालानि बृहन्ति
लवणांभांसि ॥ ७१ ॥ पुङ्खवे कपिशार्दूलो विकिरन्निव रोदसी ॥ मेरुर्मंदिरसंकाशानुद्रता
न्समहार्णवे ॥ ७२ ॥ अत्यक्रामन्महावेगस्तरंगान्गणयन्निव ॥ तस्य वेगसमुद्घृष्टं जलं स
जलदंतदा ॥ ७३ ॥ अंबरस्थं विबभ्राजेशारदाभ्रमिवा ततम् ॥ तिमिनः कक्षपाः कूर्मादृ
श्यन्ते विवृतास्तदा ॥ ७४ ॥ वस्त्रापकर्षणेनैव शरीराणि शरीरिणाम् ॥ क्रममाणं समीक्ष्या
थ भुजगाः सागरालयाः ॥ ७५ ॥ व्योम्नितं कपिशार्दूलं सुपर्णमिव मे निरे ॥ दशयोजन
विस्तीर्णा त्रिंशद्योजनमायता ॥ ७६ ॥ छायावानरसिंहस्य जवे चारुतराभवत् ॥ श्वेताभ्र
घनराजीववायुपुत्रानुगामिनी ॥ ७७ ॥ तस्य साशुशुभे छायापतिता लवणांभांसि ॥

शुशुभेसमहातेजामहाकायोमहाकपिः ॥ ७८ ॥ वायुमार्गेनिरालंबेपक्षवानिवपर्व
 तः ॥ येनासौयातिबलवान्वेगेनकपिकुंजरः ॥ ७९ ॥ तेनमार्गेणसहसाद्रोणीकृतइवा
 र्णवः ॥ आपातेपक्षिसंघानांपक्षिराजइवव्रजन् ॥ ८० ॥ हनूमान्मेघजालानि प्रकर्ष
 न्मारुतोयथा ॥ प्रविशन्नभ्रजालानिनिष्पतंश्चपुनःपुनः ॥ ८१ ॥ प्रच्छन्नश्चप्रकाशश्च
 चंद्रमाइवलक्ष्यते ॥ पांडुरारुणवर्णानिनीलमांजिष्ठकानि च ॥ ८२ ॥ कपिनाकृष्यमा
 णानिमहाभ्राणिचकाशिरे ॥ प्लवमानंतुतंदृष्ट्वाप्लवगंत्वरितंतदा ॥ ८३ ॥ ववृषुस्तत्रपु
 ष्पाणिदेवगंधर्वदानवाः ॥ ततापनहितंसूर्यःप्लवंतंवानरेश्वरम् ॥ ८४ ॥ सिषेवेचतदा
 वायूरामकार्यार्थसिद्धये ॥ ऋषयस्तुष्टुवुश्चैनंप्लवमानंविहायसा ॥ ८५ ॥ जगुश्चदेवगंध
 र्वाःप्रशंसंतोवनौकसम् ॥ नागाश्चतुष्टुवुर्यक्षारक्षांसिविबुधाःखगाः ॥ ८६ ॥ प्रेक्ष्यसर्वे
 कपिवरंसहसाविगतक्लमम् ॥ तस्मिन्प्लवगशार्दूलेप्लवमानेहनूमति ॥ ८७ ॥ इक्ष्वाकुकुल
 मानार्थींचितयामाससागरः ॥ साहाय्यंवानरेंद्रस्ययदिनाहंहनूमतः ॥ ८८ ॥ करिष्या
 मिभविष्यामिसर्ववाच्योविवक्षताम् ॥ अहमिक्ष्वाकुनाथेनसागरेण विवर्धितः ॥ ८९ ॥

इक्ष्वाकुसचिवश्चायंतन्नार्हत्यवसादितुम् ॥ तथामयाविधातव्यंविश्रमेतयथाकपिः ॥
 ॥ ९० ॥ शेषं च मयि विश्रांतः सुखेनातितरिष्यति ॥ इतिकृत्वामतिसाध्वीसमुद्रश्छ
 न्नमंभसि ॥ ९१ ॥ हिरण्यनाभंमैनाकमुवाचगिरिसत्तमम् ॥ त्वमिहासुरसंधानांपाताल
 तलवासिनाम् ॥ ९२ ॥ देवराज्ञागिरिश्रेष्ठपरिघःसन्निवेशितः ॥ त्वमेषाज्ञातवीर्याणांपुन
 रेवोत्पतिष्यताम् ॥ ९३ ॥ पातालस्याप्रमेयस्यद्वारमावृत्यतिष्ठसि ॥ तिर्यगूर्ध्वभधश्चैव
 शक्तिस्तेशैलवर्धितुम् ॥ ९४ ॥ तस्मात्संचोदयामित्वामुत्तिष्ठगिरिसत्तम ॥ सएषकपि
 शार्दूलस्त्वामुपयैतिवीर्यवान् ॥ ९५ ॥ हनूमान्नामकार्यार्थीभीमकर्माखमाद्भुतः ॥ अस्य
 साह्यमयाकार्यमिक्ष्वाकुकुलवर्त्तिनः ॥ ९६ ॥ ममहीक्ष्वाकवःपूज्याःपरंपूज्यतमास्तव ॥
 कुरुसाचिव्यमस्माकंननःकार्यमतिक्रमेत् ॥ ९७ ॥ कर्तव्यमकृतंकार्यंसतामन्यु
 मुदीरयेत् ॥ सलिलादूर्ध्वमुत्तिष्ठतिष्ठत्वेषकपिस्त्वयि ॥ ९८ ॥ अस्माकमतिथिश्चैव
 पूज्यश्चप्लवतांवरः ॥ चामीकरमहानाभदेवगंधर्वसेवित ॥ ९९ ॥ हनूमांस्त्वयिविश्रां

१ अत्र 'खमाद्भुत' इत्यनन्तरं केचिच्छोकाः प्रसिक्ताः परैरिति कतकः ।

तस्ततःशेषंगमिष्यति ॥ सएषकपिशार्दूलस्त्वामुपैष्यति वीर्यवान् ॥ १०० ॥ काकुत्स्थ
 स्यान्नुशंस्यंचमैथिल्याश्चविवासनम् ॥ श्रमंचप्लवगेन्द्रस्यसमीक्ष्योत्थातुमर्हसि ॥ १ ॥
 हिरण्यगर्भोमैनाकोनिशम्यलवणांभसः ॥ उत्पपातजलात्तूर्णमहाद्रुमलतावृतः ॥ २ ॥
 स सागरजलंभित्त्वाबभूवात्यूच्छ्रितस्तदा ॥ यथाजलधरंभित्त्वादीतरश्मिर्दिवाकरः
 ॥ ३ ॥ समहात्मा मुहूर्तेनपर्वतःसलिलावृतः ॥ दर्शयामासशृंगाणिसागेरणनियोजि
 तः ॥ ४ ॥ शांतकुंभमयैःशृंगैःसकिन्नरमहोरगैः ॥ आदित्योदयसंकाशैरुल्लिखद्भिरिवांब
 रम् ॥ ५ ॥ तस्यजाबूनदैःशृंगैःपर्वतस्यसमुत्थितैः ॥ आकाशंशस्त्रसंकाशमभवत्कां
 चनप्रभम् ॥ ६ ॥ जातरूपमयैःशृंगैर्भ्राजमानैर्महाप्रभैः ॥ आदित्योदयसंकाशःसो
 भवद्भिरिसत्तमः ॥ ७ ॥ समुत्थितमसंगेनहनुमानग्रतःस्थितम् ॥ मध्येलवणतोयस्य
 विघ्नोऽयमितिनिश्चितः ॥ ८ ॥ सतमुच्छ्रितमत्यर्थमहावेगोमहाकपिः ॥ उरसापातया
 मासर्जामूतमिवमारुतः ॥ ९ ॥ सतदापांतितस्तेनकपिनापर्वतोत्तमः ॥ बुद्धातस्य

१ अत्रापि द्वित्रश्लोकप्रक्षेपः इति रामाभिरामीये । ते श्लोकाः आदर्शपुस्तकेषु नोपलभ्यन्ते । २ सादितः इति पाठः ।

हरेर्वैगंजहर्षचननादच ॥ ११० ॥ तमाकाशगतंवीरमाकाशेसमुपस्थितः ॥ प्रीतो
 हृष्टमनावक्यमब्रवीत्पर्वतःकपिम् ॥ ११ ॥ मानुषंधारयन्नूपमात्मनःशिखरेस्थितः ॥
 दुष्करंकृतवान्कर्मत्वमिदंवानरोत्तम ॥ १२ ॥ निपत्यममशृंगेषुसुखंविश्रम्यगम्यता
 म् ॥ राघवस्यकुलेजातैरुदधिःपरिवर्धितः ॥ १३ ॥ सत्वांरामहितेयुक्तंप्रत्यर्चयतिसा
 गरः ॥ कृतेचप्रतिकर्तव्यमेषधर्मःसनातनः ॥ १४ ॥ सोऽयंतत्प्रतिकारार्थीत्वत्तःसम्मान
 मर्हति ॥ तिष्ठंत्वंहरिशार्दूलमयिविश्रम्यगम्यताम् ॥ १५ ॥ त्वन्निमित्तमनेनाहंबहुमा
 नात्प्रचोदितः ॥ योजनानांशतंचापिकपिरेषखमाप्नुतः ॥ १६ ॥ तवसानुषुविश्रांतः
 शेषंप्रक्रमतामिति ॥ तदिदं गंधवत्स्वादुकंदमूलफलंबहु ॥ १७ ॥ तदास्वाद्य हरिश्रेष्ठ
 विश्रांतोऽनुगमिष्यसि ॥ अस्माकमपिसंबंधःकपिमुख्यत्वयास्तिवै ॥ १८ ॥ प्रख्यात
 स्त्रिषुलोकेषुमहागुणपरिग्रहः ॥ वेगवंतःप्लवंतोयेप्लवगामारुतात्मज ॥ १९ ॥ तेषां
 मुख्यतममन्येत्वामहंकपिकुंजर ॥ अतिथिःकिलपूजार्हःप्राकृतोपिविजानता ॥ १२० ॥

१ सगरपुत्रैरित्यर्थः । २ उपकारे इत्यर्थः । ३ इदमर्थं प्रक्षिप्तमितिकेचित् । ४ किं पुनर्भादृशो महापराक्रमीतिकाकुब्जानिः ।

धर्मजिज्ञासमानेन किंपुनस्त्वादृशो महान् ॥ त्वंहि देववरिष्ठस्य मारुतस्य महात्मनः ॥ २१ ॥ पुत्रस्तस्यैव वेगेन सदृशः कपिकुजर ॥ पूजिते त्वयि धर्मज्ञे पूजां प्राप्नोति मारुतः ॥ २२ ॥ तस्मात्त्वं पूजनीयो मे शृणु चाप्यत्र कारणम् ॥ पूर्वकृतयुगे तात पर्वताः पक्षिणोऽभवन् ॥ २३ ॥ तेऽपि जग्मुर्दिशः सर्वा गुरुडानि लवे गिनः ॥ ततस्तेषु प्रयातेषु देवसंघः सहर्षिभिः ॥ २४ ॥ भूतानि च भयं जग्मुस्तेषां पतनशंकया ॥ ततः क्रुद्धः सहस्राक्षः पर्वतानां शतक्रतुः ॥ २५ ॥ पक्षांश्चिच्छेद वज्रेण ततः शतसहस्रशः ॥ समा मुपगतः क्रुद्धो वज्रमुद्यम्य देवराट् ॥ २६ ॥ ततो हं सहसा क्षितः श्वसनेन महात्मना ॥ अस्मिँल्लवणतोये च प्रक्षितः प्लवणोत्तम ॥ २७ ॥ गुप्तपक्षः समग्रश्च तव पित्राभिरक्षितः ॥ ततो हं मानयामित्वां मान्यो हि मम मारुतः ॥ २८ ॥ त्वयाममैष संबंधः कपिमुख्य महागुण ॥ अस्मिन्नेवंगते कार्ये सागरस्य ममैव च ॥ २९ ॥ प्रीतिं प्रतिमनाः कर्तुं त्वमर्हसि महामते ॥ श्रमं मोक्षय पूजां च गृहाण हरिस्तम ॥ ३० ॥ प्रीतिं च मम मान्य स्वप्रीतोऽस्मि तव दर्शनात् ॥ एवमुक्तः कपिश्चेष्टस्तं न गोत्तममब्रवीत् ॥ ३१ ॥ प्रीतोऽस्मि

कृतमातिथ्यंमन्युरेषोऽपनीयताम् ॥ त्वरतेकार्यकालोमेअहश्चाप्यतिवर्तते ॥ ३२ ॥
प्रतिज्ञाचमयादत्तानस्थातव्यमिहान्तरे ॥ इत्युक्त्वापाणिनाशैलमालम्ब्यहरिपुंगवः ॥
॥ ३३ ॥ जगामाकाशमाविश्यवीर्यवान्प्रहसन्निव ॥ सपर्वतसमुद्राभ्यांबहुमानादवे
क्षितः ॥ ३४ ॥ पूजितश्चोपपन्नाभिराशीर्भिरभिनन्दितः ॥ अथोर्ध्वदूरपाप्लुत्यहित्वाशैल
महार्णवौ ॥ ३५ ॥ पितुःपंथानमासाद्यजगामविमलेंऽबरे ॥ भूयश्चोर्ध्वगतिंप्राप्यगिरिं
तमवलोकयन् ॥ ३६ ॥ वायुसूनुर्निरालंबेजगामविमलेंऽबरे ॥ तद्वितीयंहनुमतोदृष्ट्वा
कर्मसूदुष्करम् ॥ ३७ ॥ प्रशशंसुःसुराःसर्वेसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ देवताश्चाभवन्हृष्टा
स्तत्रस्थास्तस्यकर्मणा ॥ ३८ ॥ कांचनस्यसुनाभस्यसहस्राक्षश्च वासवः ॥ उवाच
वचनं धीमान्परितोषात्सगद्गदम् ॥ ३९ ॥ सुनाभंपर्वतश्रेष्ठंस्वयमेव शचीपतिः ॥ हिरण्य
नाभशैलेंद्रपरितुष्टोस्मितेभृशम् ॥ १४० ॥ अभयंतेप्रयच्छामिगच्छसौम्ययथासुख
म् ॥ साह्यंकृतंतेसुमहद्विक्रांतस्यहनुमतः ॥ ४१ ॥ क्रमतो योजनशतं निर्भयस्य भयैस
ति ॥ रामस्यैषहितायैवयातिदाशरथेःकपिः ॥ ४२ ॥ सत्क्रियांकुर्वताशक्तयातोषितो

स्मिदृढं त्वया ॥ ततः प्रहर्षमलभद्विपुलं पर्वतोत्तमः ॥ ४३ ॥ देवतानां पतिं दृष्ट्वा परितुष्टं
 शतक्रतुम् ॥ सर्वैदत्तवरः शैलो बभूवावस्थिस्तदा ॥ ४४ ॥ हनूमांश्च मुहूर्तेन व्यति
 चक्राम सागरम् ॥ ततो देवाः सगंधर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ ४५ ॥ अब्रुवन्सूर्यसंका
 शां सुरसांनागमातरम् ॥ अयं वातात्मजः श्रीमान् प्लवते सागरोपरि ॥ ४६ ॥ हनूमान्नाम
 तस्य त्वं मुहूर्तं विघ्नमाचर ॥ राक्षसं रूपमास्थाय सुधोरं पर्वतोपमम् ॥ ४७ ॥ दंष्ट्राकरा
 लं पिगाक्षं वक्रं कृत्वानभस्स्पृशम् ॥ बलमिच्छामहे ज्ञातुं भूयश्चास्य पराक्रमम् ॥ ४८ ॥
 त्वां विजेष्यत्युपायेन विषादं वागमिष्यति ॥ एवमुक्ता तु सा देवी दैवतैरभिसत्कृता ॥
 ॥ ४९ ॥ समुद्रमध्ये सुरसा बिभ्रती राक्षसं वपुः ॥ विकृतं च विरूपं च सर्वस्य च
 भयावहम् ॥ १५० ॥ प्लवमानं हनूमन्तमावृत्येदमुवाच ह ॥ मम भक्ष्यः प्रदिष्टस्त्वमीश्वरै
 र्वानरर्षभः ॥ ५१ ॥ अहं त्वां भयिष्यामि प्रविशेदं ममाननम् ॥ एवमुक्तः सुरसया प्रांज
 लिर्वानरर्षभः ॥ ५२ ॥ प्रहृष्टवदनः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् ॥ रामो दाशरथिर्नाम प्रवि

ष्टोदण्डकावनम् ॥ ५३ ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रवैदेह्याचापिभार्यया ॥ अन्यकार्यवि
षक्तस्यबद्धवैरस्यराक्षसैः ॥ ५४ ॥ तस्यसीताहृताभार्यारावणेनयशस्विनी ॥ तस्याः
सकाशंदूतोहंगमिष्येरामशासनात् ॥ ५५ ॥ कर्तुमर्हसिरामस्यसाह्यंविषयवासिनि ॥
अथवामैथिलींदृष्ट्वारामंचाक्लिष्टकारिणम् ॥ ५६ ॥ आगमिष्यामितेवक्रंसत्यंप्रतिशृ
णोमिते ॥ एवमुक्ताहनुमतासुरसाकामरूपिणी ॥ ५७ ॥ अब्रवीन्नातिवर्त्तेन्मांकश्चिदेष
वरोममं ॥ तंप्रयातंसमुद्रीक्ष्यसुरसावाक्यमब्रवीत् ॥ ५८ ॥ बलंजिज्ञासमानासाना
गमाताहनूमतः ॥ निविश्यवदनंमेऽद्यगंतव्यंवानरोत्तम ॥ ५९ ॥ वरएषपुरादत्तोमम
धात्रेतिसत्त्वरा ॥ व्यादायविपुलंवक्रंस्थितासामारुतेःपुरः ॥ ६० ॥ एवमुक्तःसुरसया
क्रुद्धोवानरपुंगवः ॥ अब्रवीत्कुरुवैवक्रंयेनमांविषहिष्यसे ॥ ६१ ॥ इत्युक्त्वासुरसां
क्रुद्धोदशयोजनमायताम् ॥ दशयोजनविस्तारोहनुमानभवत्तदा ॥ ६२ ॥ तंदृष्ट्वा
मेघसंकाशंदशयोजनमायतम् ॥ चकारसुरसाप्यास्यंविंशद्योजनमायतम् ॥ ६३ ॥
तांदृष्ट्वाव्यादितास्यांतुवायुपुत्रःसुबुद्धिमान् ॥ दीर्घजिह्वंसुरसयासुभीमंनरकोपमम्

॥ ६४ ॥ तंदृष्ट्वा मेघसंकाशं विंशद्योजनमायतम् ॥ हनूमांस्तु ततः क्रुद्धस्त्रिंशद्योजनमा
 तः ॥ ६५ ॥ चकार सुरसावक्रं चत्वारिंशत्तथोच्छ्रितम् ॥ बभूव हनुमान् वीरः पञ्चाशद्यो
 जनोच्छ्रितः ॥ ६६ ॥ चकार सुरसावक्रं षष्टियोजनमुच्छ्रितम् ॥ तदैव हनुमान् वीरः सप्त
 तीयोजनोच्छ्रितः ॥ ६७ ॥ चकार सुरसावक्रमशीतीयोजनायतम् ॥ हनूमान् चलप्रख्यो
 नवतीयोजनोच्छ्रितः ॥ ६८ ॥ चकार सुरसावक्रं शतयोजनमायतम् ॥ ससंक्षिप्यात्म
 नः कायं जीमूत इव मारुतिः ॥ ६९ ॥ तस्मिन्मुहूर्ते हनुमान् बभूवांगुष्ठमात्रकः ॥ सोभि
 पद्याथ तद्वक्त्रं निष्पत्य च महाबलः ॥ १७० ॥ अंतरिक्षे स्थितः श्रीमानिदं वचनमब्रवी
 त् ॥ प्रविष्टोऽस्मि हिते वक्त्रं दाक्षायणि नमोस्तुते ॥ ७१ ॥ गमिष्ये यत्र वै देही सत्यश्चासीद्
 रस्तव ॥ तंदृष्ट्वा वदनान्मुक्तं चंद्रं राहुमुखादिव ॥ ७२ ॥ अब्रवीत् सुरसा देवी स्वेन रूपेण
 वानरम् ॥ अर्थसिद्धयै हरि श्रेष्ठ गच्छ सौम्य यथा सुखम् ॥ ७३ ॥ समानय च वै देही राघवेण
 महात्मना ॥ तत्तृतीयं हनुमतो दृष्ट्वा कर्मसुदुष्करम् ॥ ७४ ॥ साधुसाध्विति भूतानि प्र

शशंसुस्तदाहरिम् ॥ ससागरमनाधृष्यमभ्येत्यवरुणालयम् ॥ ७५ ॥ जगामाकाश
 माविश्यवेगेनगरुडोपमः ॥ सेवितेवारिधाराभिःपतगैश्चानिषेविते ॥ ७६ ॥ चरितेकै
 शिकाचार्यैरैरावतनिषेविते ॥ सिंहकुञ्जरशार्दूलपतगोरगवाहनैः ॥ ७७ ॥ विमानैःसंपत
 द्विश्चविमलैःसमलंकृते ॥ वज्राशनिसमाघातैःपावकैरिवशोभिते ॥ ७८ ॥ कृतपुण्यैर्म
 हाभागैः स्वर्गजिह्विरधिष्ठिते ॥ वहताहव्यमत्यन्तंसेवितेचित्रभानुना ॥ ७९ ॥ ग्रहन
 क्षत्रचंद्रार्कतारागणविभूषिते ॥ महर्षिगणगंधर्वनागयक्षसमाकुले ॥ १८० ॥ विविक्तेवि
 मलेविश्वेविश्वावसुनिषेविते ॥ देवराजगजाक्रांतेचन्द्रसूर्यपथेशिवे ॥ ८१ ॥ विता
 नेजीवलोकस्यविमलेब्रह्मनिर्मिते ॥ बहुशःसेवितेवीरैर्विद्याधरगणैर्वरैः ॥ ८२ ॥ ज
 गामवायुमार्गेचगरुत्मानिवमारुतिः ॥ हनूमान्मेघजालानिप्राकर्षन्मारुतोयथा ॥
 ८३ ॥ कालागुरुसवर्णानिरक्तपीतसितानिच ॥ कपिनाकृष्यमाणानिमहाभ्राणिच
 काशिरैः ॥ ८४ ॥ प्रविशन्नभ्रजालानिनिष्पतंश्चपुनःपुनः ॥ प्रावृषींदुरिवाभातिनिष्पत

१ वारिधारादिसेवितत्वादिविशेषणकं चन्द्रसूर्यपथे जगामेत्यनेन द्रव्यशीत्यधिकशततमपद्यस्तेनान्वयः । कैशिकं गाननृत्यविद्या तदाचार्यैस्तुङ्गुरुमभ्यासतंगंधैः ।
 २ ऐरावतं ऋजुदीर्घमिति रामः इन्द्रधनुरितितीर्थः । गजविशेषइत्यन्य । ४ अधिष्ठिते समाघातैः इति पाठः ।

न्प्रविशंस्तथा ॥ ८५ ॥ प्रदृश्यमानः सर्वत्र हनुमान्मारुतात्मजः ॥ भेजे वरं निरालंबं पक्ष
 युक्त इवाद्रिराट् ॥ ८६ ॥ प्लवमानं तु तं दृष्ट्वा सिंहिकानामराक्षसी ॥ मनसा चिंतया
 मास प्रवृद्धा कामरूपिणी ॥ ८७ ॥ अद्य दीर्घस्य कालस्य भविष्याम्यहमाशिता ॥ इदं मम
 महासत्त्वं चिरस्य वशमागतम् ॥ ८८ ॥ इति सञ्चित्य मनसा छायां मस्य समाक्षिप
 त् ॥ छायायां गृह्यमाणायां चिंतयामास वानरः ॥ ८९ ॥ समाक्षितोऽस्मि सहसा पंगूकृत
 पराक्रमः ॥ प्रतिलोमेन वातेन महानौरिव सागरे ॥ ९० ॥ तिर्यगूर्ध्वमधश्चैव वीक्षमाण
 स्तदाकपिः ॥ ददर्श समहासत्त्वमुस्थितं लवणांभसि ॥ ९१ ॥ तं दृष्ट्वा चिंतयामास मा
 रुतिर्विकृताननाम् ॥ कपिराज्ञायथाख्यातं सत्त्वमद्भुतदर्शनम् ॥ ९२ ॥ छायाग्राहिमहा
 वीर्यं तदिदं नात्र संशयः ॥ सतां बुध्वार्थं तत्त्वेन सिंहिकां मतिमान्कपिः ॥ ९३ ॥ व्यवर्ध
 त महाकायः प्रावृषीव बलाहकः ॥ तस्य साकायमुद्धीक्ष्य वर्धमानं महाकपेः ॥ ९४ ॥ व
 क्रं प्रसारयामास पातालान्बरसन्निभम् ॥ घनराजीवगर्जती वानरं समभिद्रवत् ॥ ९५ ॥
 सददर्शतस्तस्या विकृतं सुमहन्मुखम् ॥ कार्यमात्रं च मेधावी मर्माणि च महाकपिः ॥

१ कायमात्रं स्वशरीरकवलपर्याप्तं स्वस्य हनुमतः शरीरस्य कवलेन असने पर्याप्तम् । शरीरप्रमाणमित्यर्थ इति तीर्थः । मात्रशब्दोऽल्पवाचीति कतकः ।

॥ ९६ ॥ सतस्याविकृतेवक्त्रेवज्रसंहननःकपिः ॥ संक्षिप्यमुहुरात्मानंनिपपातमहा
 कपिः ॥ ९७ ॥ आस्येतस्यानिमज्जन्तंददृशुःसिद्धचारणाः ॥ अस्यमानंयथाचंद्रंपू
 र्णपर्वणिराहुणा ॥ ९८ ॥ ततस्तस्यनखैस्तीक्ष्णैर्मर्माण्युत्कृत्यवानरः ॥ उत्पपाताथ
 वेगेनमनःसंपातविक्रमः ॥ ९९ ॥ तांतुदृष्ट्वासधृत्याचदाक्षिण्येननिपात्यसः ॥ कपिप्र
 वीरोवेगेनववृधेपुनरात्मवान् ॥ २०० ॥ हतहृत्साहनुमतापपातलवणांभसि ॥ स्वयं
 भुवैवहनुमान्सृष्टस्तस्यानिपातने ॥ १ ॥ तांहतांवानरेणाशुपतितांवीक्ष्यसिंहिकां
 म् ॥ भूतान्याकाशचारीणि तमूचुःप्लवगोत्तमम् ॥ २ ॥ भीममद्यकृतंकर्ममहत्सत्त्वं
 त्वयाहतम् ॥ साधयार्थमभिप्रेतमरिष्टंगच्छमारुते ॥ ३ ॥ यस्यत्वेतानिचत्वारिवानरै
 द्रयथातव ॥ धृतिर्दृष्टिर्मतिर्दाक्ष्यंसकर्मसुनसीदति ॥ ४ ॥ स तैःसंपूजितःपूज्यःप्रतिप
 न्नप्रयोजनः ॥ जगामाकाशमाविश्यपन्नगाशनवत्कपिः ॥ ५ ॥ प्राप्तभूयिष्ठपारस्तुसर्वतः
 परिलोकयन् ॥ योजनानांशतस्यांतेवनराजिंददर्शसः ॥ ६ ॥ ददर्शचपतन्नेवविविध

१ दिष्ट्या इति पाठः । देवानुग्रहेणेति तदर्थः । २ ध्वस्तहृदयलक्षणप्राणस्थानेत्यर्थः ।

द्रुमभूषितम् ॥ द्वीपंशाखाभृगश्रेष्ठोमलयोपवनानिच ॥ ७ ॥ सागरंसागरानूपंसागरा
 नूपजान्द्रुमान् ॥ सागरस्यचपत्नीनांमुखान्यपिविलोकयत् ॥ ८ ॥ समहामेघसंकाशं
 समीक्ष्यात्मानमात्मवान् ॥ निरुधंतमिवाकाशंचकारमतिमान्मतिम् ॥ ९ ॥ कायवृद्धिं
 प्रवेगंचममदृष्ट्वैवराक्षसाः ॥ मयिकौतूहलंकुर्युरितिमेनेमहामतिः ॥ २१० ॥ ततःशरीरं
 संक्षिप्यतन्महीधरसंन्निभम् ॥ पुनःप्रकृतिमापेदेवीतमोहइवात्मवान् ॥ ११ ॥ तद्रूपम
 तिसंक्षिप्यहनूमान्प्रकृतौस्थितः ॥ त्रीन्क्रमानिवविक्रम्यबलिवीर्यहरोहरिः ॥ १२ ॥
 सचारुनानाविधरूपधारीपरंसमासाद्यसमुद्रतीरम् ॥ परैरशक्यप्रतिपन्नरूपःसमी
 क्षितात्मासमवेक्षितार्थः ॥ १३ ॥ ततःसलंबस्यगिरिःसमृद्धेविचित्रकूटेनिपपातकूटे ॥
 सकेतकोदालकनारिकेलेमहाद्रिकूटप्रतिमोमहात्मा ॥ १४ ॥ ततस्तुसंप्राप्यसमुद्रतीरं
 समीक्ष्यलंकांगिरिवर्यमूर्ध्नि ॥ कपिस्तुतस्मिन्निपपातपर्वतेविधूरूपव्यथयन्मृगद्विजा
 न् ॥ १५ ॥ ससागरंदानवपन्नगायुतंबलेनविक्रम्यमहोर्मिमालिनम् ॥ निपत्यतीरे

१ अनेग उत्तरतीर इव दक्षिणतीरेऽपि मलयाख्यः पर्वतोऽस्तीतिगम्यत इति रामः । २ संगमस्थानानि । ३ अडमाव आर्षः ।

चमहोदधेस्तदाददर्शलंकाममरावतीमिव ॥ २१६ ॥ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मी
 कीये सुंदरकाण्डे प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥ ॥ ॐ ॥ स सागरमनाधृष्यमतिक्रम्य महाबलः ॥
 त्रिकूटशिखरेलंकां स्थितां स्वस्थो ददर्श ह ॥ १ ॥ ततः पादपमुक्तेन पुष्पवर्षेण वीर्यवान् ॥
 अभिवृष्टः स्थितस्तत्र बभौ पुष्पमयो हरिः ॥ २ ॥ योजनानां शतं श्रीमांस्तीर्त्वा व्युत्तमवि
 क्रमः ॥ अनिश्वसन्कपिस्तत्र नगलानि मधिगच्छति ॥ ३ ॥ शतान्यहं योजनानां क्रमेण
 सुबहून् यपि ॥ किंपुनः सागरस्यांतं संख्यातं शतयोजनम् ॥ ४ ॥ स तु वीर्यवतां श्रेष्ठः
 प्लवतामपि चोत्तमः ॥ जगाम वेगवान् लंकां लंघयित्वा महोदधिम् ॥ ५ ॥ शाद्वलानि च नीला
 नि गंधवंति वनानि च ॥ पुष्पवंति च मध्येन जगाम नगवंति च ॥ ६ ॥ शैलांश्च तरुसंछन्नान् व
 नराजींश्च पुष्पिताः ॥ अभिचक्राम तेजस्वी ह नूमान् प्लवगर्षभः ॥ ७ ॥ स तस्मिन्नचलेति
 ष्टन्वनान्युपवनानि च ॥ स नगाग्रे स्थितां लंकां ददर्श पवनात्मजः ॥ ८ ॥ सरलान्कर्ण
 कारांश्च खर्जूरांश्च सुपुष्पितान् ॥ प्रियालान्मुचुलिंदांश्च कुटजान्केतकानपि ॥ ९ ॥ प्रियंगू

१ त्रिकूटस्य तले इति पाठः । त्रिकूटस्य लंघयित इत्यपरपर्यायः । २ मधुमति इति पाठः । ३ पिचुमंदाश्च इति पाठः । मुचुलिन्दा जंभीरा इत्यादिरिति रामः ।

न्गंधपूर्णाश्वनीपान्सप्तच्छादास्तथा॥असनान्कोविदारांश्चकरवीरांश्चपुष्पितान् ॥१०॥
 पुष्पभारनिबद्धांश्चतथामुकुलितानपि ॥ पादपान्विहगाकीर्णान्पवनाधूतमस्तकान् ॥
 ॥ ११ ॥ हंसकारंडवाकीर्णावापीःपद्मोत्पलावृताः ॥ आंकीडान्विविधान्रम्यान्वि
 विधांश्चजलाशयान् ॥ १२ ॥ संततान्विविधैर्वृक्षैःसर्वर्तुफलपुष्पितैः ॥ उद्यानानि
 चरम्याणिददर्शकपिकुञ्जरः ॥ १३ ॥ समासाद्यचलक्ष्मीवाँल्लंकांरावणपालिताम् ॥
 परिखाभिःसपद्माभिःसोत्पलाभिरलंकृताम् ॥ १४ ॥ सीतापहरणात्तेनरावणेन
 सुरक्षिताम् ॥ समंताद्विचरद्विश्चराक्षसैरुग्रधन्विभिः ॥ १५ ॥ कांचनेनवृतांरम्यां
 प्राकारेणमहापुरीम् ॥ गृहैश्चगिरिसंकाशैःशारदांबुदसंनिभैः ॥ १६ ॥ पांडुराभिःप्रतो
 लीभिरुच्चाभिरभिसंवृताम् ॥ अट्टालकशताकीर्णापताकाध्वजशोभिताम् ॥ १७ ॥ तो
 रणैःकांचनैर्दिव्यैर्लतापंक्तिविराजितैः ॥ ददर्शहनुमाँल्लंकांदिविंदेवपुरीमिव ॥ १८ ॥
 गिरिमूर्ध्निस्थितालंकांपाण्डुरैर्भवनैःशुभैः ॥ ददर्शसकपिःश्रीमान्पुरमाकाशगामिव ॥

१ आंकीडाःक्रीडापर्वताइति कतकः । साधारणोद्यानान्याक्रीडा इत्यन्ये । राज्ञामसाधारणोद्यानान्याक्रीडा इति तीर्थः । २ देवः इति पाठः ।

॥ १९ ॥ पालिताराक्षसैंद्रेणनिर्मितांविश्वकर्मणा ॥ प्लवमानामिवाकाशेददर्शहनुमा
न्कपिः॥२०॥ वप्रप्राकारजघनांविपुलांबुनवांबराम् ॥ शतघ्नीशूलकेशांतामट्टालकावतं
सकाम् ॥ २१ ॥ मनसेवकृतालंकांनिर्मितांविश्वकर्मणा ॥ द्वारमुत्तरमासाद्यचिंतयामा
सवानरः॥२२॥ कैलासनिलयप्रख्यमालिखंतमिवांबरम् ॥ ध्रियमाणमिवाकाशमुच्छि
तैर्भवनोत्तमैः ॥ २३ ॥ संपूर्णाराक्षसैर्घोरैर्नागैर्भोगवतीमिव ॥ अचिंत्यांसुकृतप्रख्यां
कुबेराध्युषितांपुरा ॥ २४ ॥ दंष्ट्रिभिर्बहुभिःशूरैः शूलपट्टिशपाणिभिः ॥ रक्षिताराक्षसैर्घो
रैर्गुहामाशीविषैरिव ॥ २५ ॥ तस्याश्वमहतीं गुप्तिंसागरंचनिरीक्ष्यसः ॥ रावणंचरिपुं
घोरंचिंतयामासवानरः ॥ २६ ॥ आगत्यापीहहरयोभविष्यंतिनिरर्थकाः ॥ नहियुद्धेन
वैलंकाशक्याजेतुंसुरैरपि ॥ २७ ॥ इमांतुविषमांलंकांदुर्गारावणपालिताम् ॥
प्राप्यापिसुमहाबाहुः किंकरिष्यतिराघवः ॥ २८ ॥ अवकाशोनशान्तस्यराक्षसे
ष्वभिगम्यते ॥ नदानस्यनभेदस्यनैवयुद्धस्यदृश्यते ॥ २९ ॥ चतुर्णामेवहि
गतिर्वानराणांतरस्विनाम् ॥ वालिपुत्रस्यनीलस्यममराज्ञश्चधीमतः ॥ ३० ॥ या

वज्जानामिवैदेहीयदिजीवतिवानवा ॥ तत्रैवचिन्तयिष्यामिदृष्ट्वातांजनकात्मजाम् ॥
 ॥ ३१ ॥ ततःसंचितमायासमुहूर्तकपिकुञ्जरः ॥ गिरेःशृंगेस्थितस्तस्मिन्नात्रमस्याभ्यु-
 दयंततः ॥ ३२ ॥ अनेनरूपेणमयानशक्यारक्षसांपुरी ॥ प्रवेष्टुंराक्षसैर्गुप्ताक्रूरैर्बल-
 समन्वितैः ॥ ३३ ॥ उग्रौजसोमहावीर्याबलवंतश्चराक्षसाः ॥ वंचनीयामयासर्वेजानकीं
 परिमार्गता ॥ ३४ ॥ लक्ष्यालक्ष्येणरूपेणरात्रौलंकापुरीमया ॥ प्राप्तकालंप्रवेष्टुंमे-
 कृत्यंसाधयितुंमहत् ॥ ३५ ॥ तांपुरींतादृशीदृष्ट्वादुराधर्षासुरासुरैः ॥ हनुमांश्चिन्त-
 यामासविनिःश्वस्यमुहुर्मुहुः ॥ ३६ ॥ केनोपायेनपश्येयमैथिलीजनकात्मजाम् ॥
 अदृष्टोराक्षसेन्द्रेणरावणेनदुरात्मना ॥ ३७ ॥ नविनश्येत्कथंकार्यरामस्यविदिता-
 त्मनः ॥ एकामेकस्तुपश्येयंरहितेजनकात्मजाम् ॥ ३८ ॥ भृताश्चार्थाविनश्यंतिदेश-
 कालविरोधिताः ॥ विह्वलवदूतमासाद्यतमः सूर्योदयेयथा ॥ ३९ ॥ अर्थानर्थान्तरेबुद्धिर्नि-
 श्चितापिनशोभते ॥ घातयंतिहिकार्याणिदूताः पण्डितमानिनः ॥ ४० ॥ नविनश्येत्क

थंकार्यैवैक्यं न कथं भवेत् ॥ लंघनं च समुद्रस्य कथं नु न भवेद्दृथा ॥ ४१ ॥ मयि
 दृष्टे तुरक्षो भीरामस्य विदितात्मनः ॥ भवेद्द्वयर्थमिदं कार्यं रावणानर्थमिच्छतः ॥ ४२ ॥
 न हि शक्यं क्वचित्स्थातुमविज्ञातेन राक्षसैः ॥ अपि राक्षसरूपेण किमुतान्येन केनचित्
 ॥ ४३ ॥ वायुरप्यत्र नाज्ञातश्चरेदिति मतिर्मम ॥ न ह्यस्त्यविदितं किंचिद्रक्षसां भीमक
 र्मणाम् ॥ ४४ ॥ इहाहं यदितिष्ठामिस्वेन रूपेण संवृतः ॥ विनाशमुपयास्यामि
 भर्तुरर्थं श्चहास्यति ॥ ४५ ॥ तदहं स्वेन रूपेण रजन्यां ह्रस्वतांगतः ॥ लंकामभिपति
 ष्यामिराघवस्यार्थं सिद्धये ॥ ४६ ॥ रावणस्य पुरीं रात्रौ प्रविश्य सुदुरासदाम् ॥ वि
 चिन्वन् भवनं सर्वद्रक्ष्यामि जनकात्मजाम् ॥ ४७ ॥ इति निश्चित्य हनुमान् सूर्यस्या
 स्तमयं कपिः ॥ आचकांक्षेत दावीरो वै देह्यादर्शनोत्सुकः ॥ ४८ ॥ सूर्ये चास्तंगते
 रात्रौ देहं संक्षिप्य मारुतिः ॥ वृषदंशकमात्रोऽथ बभूवाद्भुतदर्शनः ॥ ४९ ॥ प्रदोषकाले
 हनुमांस्तूर्णमुत्प्लुत्य वीर्यवान् ॥ प्रविवेश पुरीं रम्यां प्रविभक्तमहापथाम् ॥ ५० ॥

१ पृषदंशकमात्रक इति पाठः । वृषदंशकमात्रकः । वृषदंशको मृषकदंशको माजार्स्तत्प्रमाण इति रामाभिरामीयतिलके । पृषदंशकमात्रकः - अत्यल्पविन्दुप्रमाणः ।

प्रासादमालाविततांस्तम्भैः कांचनसन्निभैः ॥ शातकुम्भनिभैर्जालैर्गन्धर्वनगरोपमाम्
॥ ५१ ॥ संतभौमाष्टभौमैश्च सददर्श महापुरीम् ॥ स्थलैः स्फटिकसंकीर्णैः
कार्तस्वरविभूषितैः ॥ ५२ ॥ वैदूर्यमणिचित्रैश्च मुक्ताजालविराजितैः ॥ तलैः शुशु
भिरे तानिभवनान्यत्र रक्षसाम् ॥ ५३ ॥ कांचनानि विचित्राणि तोरणानि च
रक्षसाम् ॥ लंकामुद्द्योतयामासुः सर्वतः समलंकृताम् ॥ ५४ ॥ अर्चित्यामद्भुताकारां
दृष्ट्वालंकां महाकपिः ॥ आसीद्विषण्णो दृष्ट्वा वैदेह्यादर्शनोत्सुकः ॥ ५५ ॥ संपा
ण्डुरोद्विद्धविमानमालिनीं महार्हजांबूनदजालतोरणाम् ॥ यशस्विनीं रावणबाहुपा
लितां क्षपाचरैर्भीमबलैः सुपालिताम् ॥ ५६ ॥ चन्द्रोपि साचिव्यमिवास्य कुर्व
स्तारागणैर्मध्यगतो विराजन् ॥ ज्योत्स्नावितानेन वितत्य लोकानुत्तिष्ठतेऽनेकसहस्र
रश्मिः ॥ ५७ ॥ शंखप्रभं क्षीरमृणालवर्णमुद्रच्छमानं व्यवभासमानम् ॥ दद
र्शं चंद्रं सकपिप्रवीरः पोष्टयमानं सरसीव हंसम् ॥ ५८ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वा
ल्मीकीये सुन्दरकाण्डे द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥ सलंबशिखरे लंबलंबतोयदसन्निभे ॥

सत्त्वमास्थायमेधावीहनूमान्मारुतात्मजः ॥ १ ॥ निशिलंकांमहासत्त्वोविवेशकपिकुं
 जरः ॥ रम्यकाननतोयाढ्यांपुरींरावणपालिताम् ॥ २ ॥ शारदांबुधरप्रख्यैर्भवनैरुपशो
 भिताम् ॥ सागरोपमनिर्घोषांसागरानिलसेविताम् ॥ ३ ॥ सुपुष्टबलसंपुष्टांयथैवविटपा
 वतीम् ॥ चारुतोरणनिर्यूहांपांडुरद्वारतोरणाम् ॥ ४ ॥ भुजगाचरितांगुतांशुभांभोगव
 तीमिव ॥ तांसविद्युद्धनाकीर्णां ज्योतिर्गणनिषेविताम् ॥ ५ ॥ चण्डमारुतनिह्वादांय
 थाचाप्यमरावतीम् ॥ शातकुंभेनमहताप्राकारेणाभिसंवृताम् ॥ ६ ॥ किंकिणीजाल
 घोषाभिःपताकाभिरलंकृताम् ॥ आसाद्यसहसाहष्टः प्राकारमभिपेदिवान् ॥ ७ ॥
 विस्मयाविष्टहृदयःपुरीमालोक्यसर्वतः ॥ जाबूनदमयैर्द्वारैर्वैदूर्यकृतवेदिकैः ॥ ८ ॥
 मणिस्फटिकमुक्ताभिर्मणिकुट्टिमभूषितैः ॥ तत्सहाटकनिर्यूहै राजतामलपांडुरैः ॥
 ॥ ९ ॥ वैदूर्यकृतसोपानैः स्फाटिकान्तरपांसुभिः ॥ चारुसंजवनोपेतैःखमिवोत्पतितैः
 शुभैः ॥ १० ॥ क्रांचवर्हिणसंघुष्टैराजहंसनिषेवितैः ॥ तूर्याभरणनिर्घोषैःसर्वतःपरि
 नादिताम् ॥ ११ ॥ वस्वेकसारप्रतिमांसमीक्ष्यनगरींततः ॥ खमिवोत्पतितालंकां

जहर्ष हनुमान्कपिः ॥ १२ ॥ तांसमीक्ष्यपुरीलंकां राक्षसाधिपतेः शुभाम् ॥ अनु
 त्तमामृद्धिमतींचिन्तयामासवीर्यवान् ॥ १३ ॥ नेयमन्येननगरीशक्याधर्षयितुं ब
 लात् ॥ रक्षितारावणबलैरुद्यतायुधपाणिभिः ॥ १४ ॥ कुमुदांगदयोर्वापिसुषेणस्यम
 हाकपेः ॥ प्रसिद्धेयंभवेद्भूमिमैन्दद्विविदयोरपि ॥ १५ ॥ विवस्वतस्तनूजस्यहरेश्चकुश
 पर्वणः ॥ ऋक्षस्यकपिमुख्यस्यममचैवगतिर्भवेत् ॥ १६ ॥ समीक्ष्यचमहाबाहूरा
 घवस्यपराक्रमम् ॥ लक्ष्मणस्यचविक्रांतमभवत्प्रीतिमान्कपिः ॥ १७ ॥ तारत्नवसनो
 पेतांगोष्ठागारावतंसकाम् ॥ यंत्रागारस्तनीमृद्धांप्रमदामिवभूषिताम् ॥ १८ ॥ तांनष्ट
 तिमिरांदीपैर्भास्वरैश्चमहागृहैः ॥ नगरींराक्षसेन्द्रस्यसददर्शमहाकपिः ॥ १९ ॥ अथ
 साहरिशार्दूलंप्रविशंतंमहाकपिम् ॥ नगरीस्वेनरूपेण ददर्शपवनात्मजम् ॥ २० ॥
 सातंहरिवरं दृष्ट्वालंकारावणपालिता ॥ स्वयमेवोस्थितातत्रविकृताननदर्शना ॥ २१ ॥
 पुरस्तात्तस्यवीरस्यवायुसूनोरतिष्ठत् ॥ मुंचमानामहानादमब्रवीत्पवनात्मजम् ॥ २२ ॥
 कस्त्वंकेनचकार्येण इहप्राप्तोवनालय ॥ कथयस्वेहयत्तत्त्वं यावत्प्राणान्धरिष्यसि ॥

॥ २३ ॥ नशक्याखल्वियंलंका प्रवेष्टुंवानर त्वया ॥ रक्षितारावणबलैरभिगुप्ता
समंततः ॥ २४ ॥ अथतामब्रवीद्वीरोहनूमानग्रतःस्थिताम् ॥ कथयिष्यामिते
तत्त्वंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ २५ ॥ कात्वं विरूपनयनापुरद्वारेऽवतिष्ठसि ॥ कि
मर्थंचापिमां क्रोधान्निर्भर्त्सयसिदारुणा ॥ २६ ॥ हनूमद्रचनंश्रुत्वा लंकासा
कामरूपिणी ॥ उवाचवचनंकुद्धापरुषंपवनात्मजम् ॥ २७ ॥ अहंराक्षसराज
स्यरावणस्यमहात्मनः ॥ आज्ञाप्रतीक्षादुर्धर्षा रक्षामिनगरीमिमाम् ॥ २८ ॥
नशक्यंमामवज्ञाय प्रवेष्टुंनगरीमिमाम् ॥ अद्यप्राणैः परित्यक्तः स्वप्स्यसेनिह
तोमया ॥ २९ ॥ अहंनिनगरीलंका स्वयमेवप्लवंगम ॥ सर्वतःपरिरक्षामिअत
स्तेकथितंमया ॥ ३० ॥ लंकायावचनंश्रुत्वाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ यत्नवान्स
हरिश्रेष्ठःस्थितः शैलइवापरः ॥ ३१ ॥ सतांस्त्रीरूपविकृतां दृष्ट्वावानरपुंगवः ॥
आबभाषेऽथमेधावी सत्त्ववान्प्लवगर्षभः ॥ ३२ ॥ द्रक्ष्यामिनगरीलंकां सादृप्राकार
तोरणाम् ॥ इत्यर्थमिहसंप्राप्तः परंकौतूहलंहि मे ॥ ३३ ॥ वनान्युपवनानीहलं

कायाःकाननानिच ॥ सर्वतोऽगृहमुख्यानि द्रष्टुमागमनंहि मे ॥ ३४ ॥ तस्यतद्व
 चनंश्रुत्वा लंकासाकामरूपिणी ॥ भूयएवपुनर्वाक्यंबभाषेपरुषाक्षरम् ॥ ३५ ॥
 मामनिर्जित्यदुर्बुद्धे राक्षसेश्वरपालिताम् ॥ नशक्याह्यद्यतेद्रष्टुं पुरीथंवानराधम ॥
 ॥ ३६ ॥ ततःसहरिशार्दूलस्तामुवाचनिशाचरीम् ॥ दृष्ट्वापुरीमिमांभद्रेपुनर्यास्येय
 थागतम् ॥ ३७ ॥ ततःकृत्वामहानादं सावैलंकाभयंकरम् ॥ तलेनवानरश्रेष्ठंताड
 यामासवेगिता ॥ ३८ ॥ ततःसहरिशार्दूलोलंकयाताडितोभृशम् ॥ ननादसुमहा
 नादं वीर्यवान्मारुतात्मजः ॥ ३९ ॥ ततःसंवर्तयामासवामहस्तस्यसौंगुलीः ॥ मुष्टिना
 भिजघानैनांहनूमान्क्रोधमूर्च्छितः ॥ ४० ॥ स्त्रीचेतिमन्यमानेननातिक्रोधःस्वयंकृ
 तः ॥ सातुतेनप्रहारेणविह्वलांगीनिशाचरी ॥ पपातसहसामूमौविकृताननदर्शना ॥
 ॥ ४१ ॥ ततस्तुहनुमान्वीरस्तांदृष्ट्वाविनिपातिताम् ॥ कृपांचकारतेजस्वीमन्यमा
 नःस्त्रियंचताम् ॥ ४२ ॥ ततोवैभृशमुद्विग्नालंकासागद्गदाक्षरम् ॥ उवाचागर्वितं
 वाक्यंहनूमंतंल्लवंगमम् ॥ ४३ ॥ प्रसीदसुमहाबाहोत्रायस्वहरिसत्तम ॥ समये सौम्य

तिष्ठंतिसत्त्ववंतोमहाबलाः ॥ ४४ ॥ अहंतुनगरीलंकास्वयमेवप्लवंगम ॥ निर्जिताहं
त्वयावीरविक्रमेणमहाबल ॥ ४५ ॥ इदंचतथ्यंशृणुमेब्रुवंत्यावैहरीश्वर ॥ स्वयंभुवा
पुरादत्तंवरदानंयथामम ॥ ४६ ॥ यदात्वांवानरः कश्चिद्विक्रमाद्वशमानयेत् ॥ तदा
त्वयाहिविज्ञेयंरक्षसांभयमागतम् ॥ ४७ ॥ स हि मे समयः सौम्य प्राप्तोऽद्य
तवदर्शनात् ॥ स्वयंभूविहितः सत्योनतस्यास्तिव्यतिक्रमः ॥ ४८ ॥ सीतानिमित्तरा
ज्ञस्तुरावणस्यदुरात्मनः ॥ रक्षसांचैवसर्वेषांविनाशः समुपागतः ॥ ४९ ॥ तत्प्रवि
श्यहरिश्रेष्ठपुरीं रावणपालिताम् ॥ विधत्स्वसर्वकार्याणियानियानीहवांच्छसि ॥ ५० ॥
प्रविश्यशापोपहतांहरीश्वरः पुरींशुभांराक्षसमुख्यपालिताम् ॥ यदृच्छयात्वंजन
कात्मजांसतींविमार्गंसर्वत्रगतोयथासुखम् ॥ ५१ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वा
ल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकांडे तृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ सनिर्जित्यपुरीलंकांश्रेष्ठां
तांकामरूपिणीम् ॥ विक्रमेणमहातेजाहनूमान्कपिसत्तमः ॥ १ ॥ अद्वारेणमहा
वीर्यःप्राकारमभिपुष्टुवे ॥ निशिलंकांमहासत्वोविवेशकपिकुंजरः ॥ २ ॥ प्रविश्यनग

कायाःकाननानिच ॥ सर्वतोऽगृहमुख्यानि द्रष्टुमागमनंहि मे ॥ ३४ ॥ तस्यतद्व
 चनंश्रुत्वा लंकासाकामरूपिणी ॥ भूयएवपुनर्वाक्यंबभाषेपरुषाक्षरम् ॥ ३५ ॥
 मामनिर्जित्यदुर्बुद्धे राक्षसेश्वरपालिताम् ॥ नशक्याह्यद्यतेद्रष्टुं पुरीयंवानराधम ॥
 ॥ ३६ ॥ ततःसहरिशार्दूलस्तामुवाचनिशाचरीम् ॥ दृष्ट्वापुरीमिमांभद्रेपुनर्यास्येय
 थागतम् ॥ ३७ ॥ ततःकृत्वामहानादं सावैलंकाभयंकरम् ॥ तलेनवानरश्रेष्ठंताड
 यामासवेगिता ॥ ३८ ॥ ततःसहरिशार्दूलोलंकयाताडितोभृशम् ॥ ननादसुमहा
 नादं वीर्यवान्मारुतात्मजः ॥ ३९ ॥ ततःसंवर्तयामासवामहस्तस्यसौंगुलीः ॥ मुष्टिना
 भिजघानैनांहनूमान्क्रोधमूर्च्छितः ॥ ४० ॥ स्त्रीचेतिमन्यमानेननातिक्रोधःस्वयंकृ
 तः ॥ सातुतेनप्रहारेणविह्वलांगीनिशाचरी ॥ पपातसहसामूमौविकृताननदर्शना ॥
 ॥ ४१ ॥ ततस्तुहनुमान्वीरस्तांदृष्ट्वाविनिपातिताम् ॥ कृपांचकारतेजस्वीमन्यमा
 नःस्त्रियंचताम् ॥ ४२ ॥ ततोवैभृशमुद्विग्नालंकासागद्गदाक्षरम् ॥ उवाचागर्वितं
 वाक्यंहनूमंतंप्लवंगमम् ॥ ४३ ॥ प्रसीद सुमहाबाहोत्रायस्वहरिसत्तम ॥ समये सौम्य

तिष्ठंतिसत्त्ववंतोमहाबलाः ॥ ४४ ॥ अहंतुनगरीलंकास्वयमेवप्लवंगम ॥ निर्जिताहं
त्वयावीरविक्रमेणमहाबल ॥ ४५ ॥ इदंचतथ्यंशृणुमेब्रुवंत्यावैहरीश्वर ॥ स्वयंभुवा
पुरादत्तंवरदानंयथामम ॥ ४६ ॥ यदात्वांवानरः कश्चिद्विक्रमाद्वशमानयेत् ॥ तदा
त्वयाहिविज्ञेयंरक्षसांभयमागतम् ॥ ४७ ॥ स हि मे समयः सौम्य प्राप्तोऽद्य
तवदर्शनात् ॥ स्वयंभूविहितः सत्योनतस्यास्तिव्यतिक्रमः ॥ ४८ ॥ सीतानिमित्तरा
ज्ञस्तुरावणस्यदुरात्मनः ॥ रक्षसांचैवसर्वेषांविनाशः समुपागतः ॥ ४९ ॥ तत्प्रवि
श्यहरिश्रेष्ठपुरीं रावणपालिताम् ॥ विधत्स्वसर्वकार्याणियानियानीहवांच्छसि ॥ ५० ॥
प्रविश्यशापोपहतांहरीश्वरः पुरींशुभाराक्षसमुख्यपालिताम् ॥ यदृच्छयात्वंजन
कात्मजांसतींविमार्गंसर्वत्रगतोयथासुखम् ॥ ५१ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वा
ल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकांडे तृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ सनिर्जित्यपुरीलंकांश्रेष्ठां
तांकामरूपिणीम् ॥ विक्रमेणमहातेजाहनूमान्कपिसत्तमः ॥ १ ॥ अद्वारेणमहा
वीर्यःप्राकारमभिपुष्टुवे ॥ निशिलंकांमहासत्वोविवेशकपिकुंजरः ॥ २ ॥ प्रविश्यनग

वा० रा०
॥ १६ ॥

रीलंकांकपिराजहितंकरः ॥ चक्रेथपादंसव्यंचशत्रूणांसतुमूर्धनि ॥ ३ ॥ प्रविष्टः स
त्वसंपन्नोनिशयांमारुतात्मजः ॥ समहापथमास्थायमुक्तपुष्पविराजितम् ॥ ४ ॥ तत
स्तुतांपुरीलंकारम्यामभिययौकपिः ॥ हसितोत्कृष्टनिनदैस्तूर्यघोषपुरस्कृतैः ॥ ५ ॥ व
जाकुशानिकाशैश्चवज्रजालविभूषितैः ॥ गृहमेधैःपुरीरम्याबभासेद्यौरिवांबुदैः ॥ ६ ॥ प्रज
ज्वालतदालंकारक्षोगणगृहैःशुभैः ॥ सिताभ्रसदृशैश्चित्रैःपद्मस्वस्तिकसंस्थितैः ॥ ७ ॥
वर्धमानगृहैश्चापिसर्वतःसुविभूषिता ॥ गृहमुख्यैःपुरीरम्याबभासेद्यौरिवांबुदैः ॥ तां
चित्रमाल्याभरणांकपिराजहितंकरः ॥ ८ ॥ राघवार्थेचरञ्छीमान्ददर्शचननंदच ॥
भवनाद्भवनंगच्छन्ददर्शकपिकुंजरः ॥ ९ ॥ विविधाकृतिरूपाणिभवनानिततस्ततः ॥
शुश्रावरुचिरंगीतंत्रिस्थानस्वरभूषितम् ॥ १० ॥ स्त्रीणांमदनविद्वानादिविचाप्स
रसामिव ॥ शुश्रावकांचीनिनदंनूपुराणांचनिःस्वनम् ॥ ११ ॥ सोपाननिनदांश्चापि
भवनेषुमहात्मनाम् ॥ आस्फोटितनिनादांश्चक्ष्वेडितांश्चततस्ततः ॥ १२ ॥ शुश्राव

सु० कां०
स० ४

॥ १६ ॥

जपतांतत्र मंत्रान्नक्षोगृहेषु वै ॥ स्वाध्यायनिरतांश्चैव यातुधानान्ददर्शसः ॥ १३ ॥ रा
वणस्तवसंयुक्तान्गर्जतो राक्षसानपि ॥ राजमार्गं समावृत्य स्थितं रक्षोगणं महत् ॥
॥ १४ ॥ ददर्श मध्यमेगुल्मे राक्षसस्य चरान्वहून् ॥ दीक्षिताञ्जटिलान्मुंडान्गोजिनां
वरवाससः ॥ १५ ॥ दर्भमुष्टिप्रहरणान्निक्कुंडायुधांस्तथा ॥ कूटमुद्गरपाणींश्च दंडायु
धधरानपि ॥ १६ ॥ एकाक्षानेककर्णांश्च चललंबपयोधरान् ॥ करालान्भुग्नवस्त्रांश्च वि
कटान्वामनांस्तथा ॥ १७ ॥ धन्विनः खड्गिनश्चैव शतघ्नीमुसलायुधान् ॥ परिघो
त्तमहस्तांश्चविचित्रकवचोज्ज्वलान् ॥ १८ ॥ नातिस्थूलान्नातिकृशान्नातिदीर्घातिह्र
स्वकान् ॥ नातिगौरान्नातिकृष्णान्नातिकुब्जान्नवानान् ॥ १९ ॥ विरूपान्वहुरूपांश्च
सुरूपांश्चसुवर्चसः ॥ ध्वजिनःपताकिनश्चैव ददर्शविधिधायुधान् ॥ २० ॥ शक्तिवृक्षा
युधांश्चैव पट्टिशानिधारिणः ॥ क्षेपणीपाशहस्तांश्च ददर्श समहाकपिः ॥ २१ ॥ स्र
ग्विणस्त्वनुलिप्ताश्च वराभरणभूषितान् ॥ नानावेषसमायुक्तान्यथास्वैरचरान्वहून् ॥
॥ २२ ॥ तीक्ष्णशूलधरांश्चैव वज्रिणश्चमहाबलान् ॥ शतसाहस्रमव्यग्रमारक्षंमध्यमं

कपिः ॥ २३ ॥ रक्षोधिपतिनिर्दिष्टददर्शातःपुराग्रतः ॥ स तदा तद्रुहं दृष्ट्वा महाहाट
 कतोरणम् ॥ २४ ॥ राक्षसेन्द्रस्य विख्यातमद्रिमूर्ध्नि प्रतिष्ठितम् ॥ पुंडरीकावतं साभिः
 परिखाभिः समावृतम् ॥ २५ ॥ प्राकारावृतमत्यंतं ददर्श समहाकपिः ॥ त्रिविष्टपनि
 भं दिव्यं दिव्यनादविनादितम् ॥ २६ ॥ वाजिह्वेषितसंघुष्टं नादितं भूषणैस्तथा ॥ रथै
 र्यानिर्विमानैश्च तथा हयगजैः शुभैः ॥ २७ ॥ वारणैश्चचतुर्दतैः श्वेताभ्रनिचयोपमैः ॥
 भूषितं रुचिरद्वारं मत्तैश्च मृगपक्षिभिः ॥ २८ ॥ रक्षितं सुमहावीर्यैर्यातुधानैः सहस्रशः ॥
 राक्षसाधिपतेर्गुप्तमाविवेश गृहं कपिः ॥ २९ ॥ स हेमजांबूनदचक्रवालं महार्हमुक्तामणिभू
 षितांतम् ॥ परार्ध्यकालागुरुचंदनार्हसरावणांतःपुरमाविवेश ॥ ३० ॥ इत्यार्षे श्रीम
 द्रा० वा० सु० चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ “ चंद्रोपि साचिव्यमिवास्य कुर्वस्ता
 रागणैर्मध्यगतो विराजन् ॥ ज्योत्स्नावितानेन निपत्य लोकानुत्तिष्ठते नैकसहस्ररश्मिः
 ॥ १ ॥ शंखप्रभं क्षीरमृणालवर्णं ह्युद्गम्यमानं ॥ ह्यवभासमानम् ॥ ददर्श चंद्रं स कपिप्र
 वीरः पोषूयमानं सरसीव हंसम् ॥ २ ॥ ततः स मध्यंगतमं शुभंतं ज्योत्स्नावितानं

मुहुरुद्रमंतम् ॥ ददर्श धीमान्दिवि भानुमंतं गोष्ठे वृषं मत्तमिव भ्रमंतम् ॥ ३ ॥ लोक
स्य पापानि विनाशयंतं महोदधिं चापि समेधयंतम् ॥ भूतानि सर्वाणि विराजयंतं दद
र्श शीतांशुमथाभियांतम् ॥ ४ ॥ या भाति लक्ष्मीर्भुवि मंदरस्था यथाप्रदोषेषु च सा
गरस्था ॥ तथैव तोयेषु च पुष्करस्था रराज सा चारुनिशाकरस्था ॥ ५ ॥ हंसा यथा
राजतपंजरस्थः सिंहो यथामंदरकंदरस्थः ॥ वीरो यथा गर्वितकुंजरस्थश्चंद्रोपि बभ्राज
तथाऽंबरस्थः ॥ ६ ॥ स्थितः ककुद्भानिव तीक्ष्णशृंगो महाचलः श्वेत इवोर्ध्वशृंगः ॥
हस्तीवजांबूनदबद्धशृंगो विभाति चंद्रः परिपूर्णशृंगः ॥ ७ ॥ विनष्टशीतांबुतुषारपंको
महाग्रहग्राहविनष्टपंकः ॥ प्रकाशलक्ष्म्याश्रयनिर्मलांको रराज चंद्रो भगवाञ्छशां
कः ॥ ८ ॥ शिलातलं प्राप्य यथा मृगेन्द्रो महारणं प्राप्य यथा गजेन्द्रः ॥ राज्यं
समासाद्य यथा नरेन्द्रस्तथाप्रकाशो विरराज चंद्रः ॥ ९ ॥ प्रकाशचंद्रोदयनष्टदोषः प्रवृ
द्धरक्षः पिशिताशदोषः ॥ रामाभिरामेरितचित्तदोषः स्वर्गप्रकाशो भगवान्प्रदोषः ॥ १० ॥
तंत्रीस्वराः कर्णसुखाः प्रवृत्ताः स्वपंति नार्यः पतिभिः सुवृत्ताः ॥ नक्तंचराश्चापि तथा प्रवृ

ता विहर्तुमत्यद्भुतरौद्रवृत्ताः ॥ ११ ॥ मत्तप्रमत्तानि समाकुलानि रथाश्वभद्रासनसंकुलानि ॥ वीरश्रियाचापि समाकुलानि ददर्श धीमान्स कपिः कुलानि ॥ १२ ॥ परस्परं चाधिकमाक्षिपन्ति भुजांश्च पीनानधिविक्षिपन्ति ॥ मत्तप्रलापानधिविक्षिपन्ति मत्तानि चान्योन्यमधिक्षिपन्ति ॥ १३ ॥ रक्षांसि वक्षांसि च विक्षिपन्ति गात्राणि कांतासु च विक्षिपन्ति ॥ रूपाणि चित्राणि च विक्षिपन्ति दृढानि चापानि च विक्षिपन्ति ॥ १४ ॥ दर्शकांतांश्च समालभन्त्यस्तथापरास्तत्र पुनः स्वपन्त्यः ॥ सुरूपवक्त्राश्च तथा हसन्त्यः क्रुद्धाः पराश्चापि विनिःश्वसन्त्यः ॥ १५ ॥ महागजैश्चापितथानदद्भिः सुपूजितैश्चापितथा सुसद्भिः ॥ रराज वीरैश्च विनिःश्वसद्भिर्हृदो भुजंगैरिव निःश्वसद्भिः ॥ १६ ॥ बुद्धिप्रधानात्रुचिराभिधानान्संश्रद्धधानाभगतः प्रधानान् ॥ नानाविधानात्रुचिराभिधानान्ददर्शतस्यां पुरि यातुधानान् ॥ १७ ॥ ननन्द दृष्ट्वा च स तान्सुरूपान्नानाविधानात्मगुणानुरू

१ विक्षिपन्ति-आस्फारयन्ति । २ न्यरयन्ति । ३ कुर्वन्ति । ४ विस्फारयन्ति । एतानि चत्वारि शतप्रत्ययान्तानि । ५ द्वितीयायै एतच्छ्लोकस्थाः प्रथमाः ददर्शन्त्यस्य कर्मभूताः ।

पान् ॥ विद्योतमानान्सचतान्सुरूपान्ददर्शकांश्चिच्चपुनर्विरूपान् ॥ १८ ॥ ततोवरार्हाः
 स विशुद्धभावास्तेषां स्त्रियस्तत्र महानुभावाः ॥ प्रियेषु पानेषु च सक्तभावा ददर्श तारा
 इवसुप्रभावाः ॥ १९ ॥ श्रियाज्वलन्तीस्त्रपयोपगूढा निशीथकालेरमणोपगूढाः ॥ ददर्श
 कांश्चित्प्रमदोपगूढा यथाविहंगाः कुसुमोपगूढाः ॥ २० ॥ अन्याः पुनर्हर्म्यतलोपविष्टा
 स्तत्र प्रियांकेषु सुखोपविष्टाः ॥ भर्तुःपरा धर्मपरा निविष्टा ददर्श धीमान्मदनोपविष्टाः
 ॥ २१ ॥ अप्रावृताः कांचनराजिवर्णाः काश्चित्पराध्यास्तपनीयवर्णाः ॥ पुनश्च का
 श्चिच्छशलक्ष्मवर्णाः कांतप्रहीणा रुचिरांगवर्णाः ॥ २२ ॥ ततःप्रियान्प्राप्य मनोभिरामा
 न्सुप्रीतियुक्ताः सुमनोभिरामाः ॥ गृहेषु हृष्टाः परमाभिरामा हरिप्रवीरः स ददर्श रा
 माः ॥ २३ ॥ चंद्रप्रकाशाश्च हि वक्रमाला वक्राक्षिपक्ष्माश्च सुनेत्रमालाः ॥ विभूषणा
 नां च ददर्श मालाः शतहृदानामिवचारुमालाः ॥ २४ ॥ नत्वेव सीतांपरमाभिजातां
 पथिस्थिते राजकुले प्रजाताम् ॥ लतां प्रफुल्लामिव साधुजातां ददर्श तन्वीं मनसाभि

जाताम् ॥ २५ ॥ सनातने वर्त्मनि सन्निविष्टां रामेक्षणांतांमदनाभिविष्टाम् ॥ भर्तुर्मनः
 श्रीमदनुप्रविष्टां स्त्रीभ्यः पराभ्यश्च सदाविशिष्टाम् ॥ २६ ॥ उष्णार्दितांसानुसृतास्त्र
 कंठी पुरावराहोत्तमनिष्ककंठीम् ॥ सुजातपक्ष्मामभिरक्तकंठीं वने प्रवृत्तामिव नीलकं
 ठीम् ॥ २७ ॥ अव्यक्तरेखामिव चंद्रलेखां पांसुप्रदिग्धामिव हेमरेखाम् ॥ क्षतप्ररूढा
 मिव वर्णरेखां वायुप्रभुग्रामिव हेमरेखाम् ॥ २८ ॥ सीतामपश्यन्मनुजेश्वरस्य रामस्य
 पत्नीवदतांवरस्य ॥ बभूवदुःखोपहतश्चिरस्य प्लवंगमो मंद इवाचिरस्य ॥ २९ ॥ ॥ इ
 इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये सुन्दरकांडे पंचमः सर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ सनि
 कामंविमानेषुविचरन्कामरूपधृक् ॥ विचचार कपिलकांलाघवेनसमन्वितः ॥ १ ॥
 आससादचलक्ष्मीवान्नाक्षसेंद्रनिवेशनम् ॥ प्राकारेणार्कवर्णेनभास्वरेणाभिसंवृतम् २ ॥
 रक्षितंराक्षसैर्भीमैःसिंहैरिवमहद्वनम् ॥ समीक्ष्यमाणोभवनंचकाशेकपिकुजरः ॥ ३ ॥
 रूप्यकोपहितैश्चित्रैस्तोरणैर्हंसभूषणैः ॥ विचित्राभिश्च कक्ष्याभिद्वारैश्च रुचिरावृ
 तम् ॥ ४ ॥ गजास्थितैर्महामात्रैः शूरैश्चविगतश्रमैः ॥ उपस्थितमसंहायैर्हयैःस्यंदन

यायिभिः ॥ ५ ॥ सिंहव्याघ्रतनुत्राणैर्दातकाश्चनराजतैः ॥ घोषवद्भिर्विचित्रैश्चसदाविच
रितंरथैः ॥ ६ ॥ बहुरत्नसमाकीर्णपराध्यासनभूषितम् ॥ महारथसमावापंमहारथमहा
सनम् ॥ ७ ॥ दृश्यैश्चपरमोदारैस्तैस्तैश्चमृगपक्षिभिः ॥ विविधैर्बहुसाहस्रैःपरिपूर्णसमंततः
॥ ८ ॥ विनीतैरंतपालैश्चरक्षोभिश्चसुरक्षितम् ॥ मुख्याभिश्च वरस्त्रीभिःपरिपूर्णसमंततः
॥ ९ ॥ मुदितप्रमदारत्नराक्षसैर्द्रनिवेशनम् ॥ वराभरणसंहादैःसमुद्रस्वननिस्वनम् ॥ १० ॥
तद्राजगुणसंपन्नं मुख्यैश्चवरचंदनैः ॥ महाजनसमाकीर्णसिंहैरिव महद्वनम् ॥ ११ ॥
भेरीमृदंगाभिरुतं शंखघोषविनादितम् ॥ नित्यार्चितं पर्वहुतंपूजितं राक्षसैः सदा
॥ १२ ॥ समुद्रमिवगंभीरंसमुद्रमिवनिःस्वनम् ॥ महात्मनोमहद्वेशममहारत्नपरिच्छदम्
॥ १३ ॥ महारत्नसमाकीर्णददर्शसमहाकपिः ॥ विराजमानंवपुषा गजाश्वरथसंकुलम् ॥
॥ १४ ॥ लंकाभरणमित्येवसोमन्यतमहाकपिः ॥ चचारहनुमांस्तत्ररावणस्यसमीपतः
॥ १५ ॥ गृहाद्गृहंराक्षसानामुद्यानानिचसर्वशः ॥ वीक्षमाणोप्यसंत्रस्तःप्रासादांश्चचचार
सः ॥ १६ ॥ अवपुत्य महावेगःप्रहस्तस्यविवेशनम् ॥ ततो न्यत्पुष्टुवेवैशममहापार्श्वस्य

वीर्यवान् ॥ १७ ॥ अथमेघप्रतीकाशं कुंभकर्णनिवेशनम् ॥ विभीषणस्य च तथा प्रविवे
 श महाकपिः ॥ १८ ॥ महोदरस्य च तथा विरूपाक्षस्य चैव हि ॥ विद्युज्जिह्वस्य भवनं वि
 द्युन्मालेस्तथैव च ॥ १९ ॥ बहुदंष्ट्रस्य च तथा पुष्पुवेस महाकपिः ॥ शुकस्य च महावे
 गः सारणस्य च धीमतः ॥ २० ॥ तथा चन्द्रजितो वेश्म जगाम हरियूथपः ॥ जंबुमालेः
 सुमालेश्च जगाम हरिसत्तमः ॥ २१ ॥ रश्मिकेतोश्च भवनं सूर्यशत्रोस्तथैव च ॥ वज्रका
 यस्य च तथा पुष्पुवेस महाकपिः ॥ २२ ॥ धूम्राक्षस्याथ संपातेर्भवनं मारुतात्मजः ॥
 विद्युद्रूपस्य भीमस्य घनस्य विघनस्य च ॥ २३ ॥ शुभनाभस्य चक्रस्य शठस्य कप
 टस्य च ॥ ह्रस्वकर्णस्य दंष्ट्रस्य लोमशस्य च रक्षसः ॥ २४ ॥ युद्धोन्मत्तस्य मत्तस्य ध्व
 जग्रीवस्य सादिनः ॥ विद्युज्जिह्वद्विजिह्वानां तथा हस्तिमुखस्य च ॥ २५ ॥ करालस्य वि
 शालस्य शोणिताक्षस्य चैव हि ॥ प्लवमानः क्रमेणैव हनूमान् मारुतात्मजः ॥ २६ ॥ तेषु
 तेषु महार्हेषु भवनेषु महायशाः ॥ तेषामृद्धिमतामृद्धिं ददर्श समहाकपिः ॥ २७ ॥ सर्व
 पांसमतिक्रम्य भवनानि समंततः ॥ आससादाथ लक्ष्मीवान् राक्षसेन्द्रनिवेशनम् ॥ २८ ॥

रावणस्योपशायिन्यो ददर्शहरिसत्तमः॥विचरन्हरिशार्दूलो राक्षसीर्विकृतेक्षणाः॥२९॥
शूलमुद्ररहस्ताश्चशक्तितोमरधारिणीः॥ददर्शविविधान्गुल्मांस्तस्यरक्षःपतेर्गृहे॥३०॥
राक्षसांश्च महाकायान्नानाप्रहरणोद्यतान्॥रक्ताञ्छेतान्सितांश्चापि हरींश्चापि महाजवा
न्॥३१॥कुलीनान् रूपसंपन्नान्गजान्परगजारुजान् ॥ शिक्षितान्गजशिक्षायामैरावतस
मान्युधि ॥३२॥ निहतृन्परसैन्यानांगृहेतस्मिन्ददर्शसः॥क्षरतश्चयथा मेघान्स्त्रवतश्चय
थागिरीन्॥३३॥ मेघस्तनितनिर्घोषान्दुर्धर्षान्समरे परैः ॥ सहस्रंवाहिनीस्तत्रजांबूनद
परिष्कृताः ॥३४॥ हेमजालैरविच्छिन्नास्तरुणादित्यसन्निभाः॥ददर्श राक्षसेन्द्रस्य राव
णस्य निवेशने॥३५॥शिविकांविविधाकाराः स कपिर्मरुतात्मजः॥लतागृहाणि चित्रा
णि चित्रशालागृहाणि च ॥३६॥ क्रीडागृहाणिचान्यानि दारुपर्वतकानिच ॥ कामस्य
गृहकं रम्यंदिवागृहकमेवच ॥३७॥ ददर्शराक्षसेन्द्रस्यरावणस्यनिवेशने॥समंदरसमप्र
ख्यंमयूरस्थानसंकुलम् ॥३८॥ ध्वजयष्टिभिराकीर्णददर्शभवनोत्तमम् ॥ अनंतरत्ननि
चयंनिधिजालसमततः ॥ धीरनिष्ठितकर्मांगंगृहंभूतपतेरिव॥३९॥अर्चिर्भिश्चापिरत्ना

नां तेजसा रावणस्य च ॥ विरराज च तद्वेश्म रश्मिवानिव रश्मिभिः ॥ ४० ॥ जां
 बूनदमयान्येवशयनान्यासनानिच ॥ भाजनानिचशुभ्राणिददर्शहरियूथपः ॥ ४१ ॥
 मध्वासवकृतक्लेदं मणिभाजनसंकुलम् ॥ मनोरममसंबाधंकुबेरभवनं यथा ॥ ४२ ॥
 नूपुराणांच घोषेण कांचीनानिःस्वनेन च ॥ मृदंगतलनिर्घोषैर्घोषवद्भिर्विनादितम्
 ॥ ४३ ॥ प्रासादसंघातयुतं स्त्रीरत्नशतसंकुलम् ॥ सव्यूढकक्ष्यं हनुमान्प्रविवेश महा
 गृहम् ॥ ४४ ॥ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्र० वाल्मी० आदिकाव्ये सु० कांडेषष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥ ॥
 स वेश्मजालं बलवान्ददर्श व्यासक्तवैदूर्यसुवर्णजालम् ॥ यथामहत्प्रावृषि मेघजालं वि
 द्युद्धिनद्धं सविहंगजालम् ॥ १ ॥ निवेशनानां विविधाश्च शालाः प्रधानशंखायुधचाप
 शालाः ॥ मनोहराश्चापि पुनर्विशाला ददर्श वेश्माद्रिषु चंद्रशालाः ॥ २ ॥ गृहाणि नानावसु
 राजितानि देवासुरैश्चापि सुपूजितानि ॥ सर्वैश्च दोषैः परिवर्जितानि कपिर्ददर्श स्वबला
 र्जितानि ॥ ३ ॥ तानि प्रयत्नाभिसमाहितानि मयेन साक्षादिव निर्मितानि ॥ महीतले स
 र्वगुणोत्तराणि ददर्श लंकाधिपतेर्गृहाणि ॥ ४ ॥ ततो ददर्शोच्छ्रितमेघरूपं मनोहरं कां

चनचारुरूपम् ॥ रक्षोधिपस्यात्मबलानुरूपं गृहोत्तमं ह्यप्रतिरूपरूपम् ॥ ५ ॥ म
हीतले स्वर्गमिव प्रकीर्णं श्रिया ज्वलंतं बहुरत्नकीर्णम् ॥ नानातरूणां कुसुमावकीर्णं
गिरेरिवाग्रं रजसावकीर्णम् ॥ ६ ॥ नारीप्रवेकैरिव दीप्यमानं तडिद्भिरंभोदवदच्यमान
म् ॥ हंसप्रवेकैरिव बाह्यमानं श्रियायुतं खे सुकृतं विमानम् ॥ ७ ॥ यथा नगाग्रं बहु
धातुचित्रं यथा नभश्च ग्रहचंद्रचित्रम् ॥ ददर्श युक्तीकृतचारुमेघचित्रं विमानं बहुरत्न
चित्रम् ॥ ८ ॥ मही कृता पर्वतराजिपूर्णा शैलाः कृता वृक्षवितानपूर्णाः ॥ वृक्षाः कृताः पुष्प
वितानपूर्णाः पुष्पं कृतं केसरपत्रपूर्णम् ॥ ९ ॥ कृतानि वेश्मानि च पांडुराणि तथा सु
पुष्पा अपि पुष्करिण्यः ॥ पुनश्च पद्मानि सकेसराणि वनानि चित्राणि सरोवराणि ॥
॥ १० ॥ पुष्पाह्वयं नाम विराजमानं रत्नप्रभाभिश्च विधूर्णमानम् ॥ वेश्मोत्तमानामपि
चोच्चमानं महाकपिस्तत्र महाविमानम् ॥ ११ ॥ कृताश्च वर्दयमयाविहंगा रूप्यप्रवालै
श्च तथा विहंगाः ॥ चित्राश्च नानावसुभिर्भुजंगा जात्यानुरूपास्तुरगाः शुभांगाः ॥ १२ ॥
प्रवालजांबूनदपुष्पपक्षाः सलीलमावर्जितजिह्वपक्षाः ॥ कामस्य साक्षादिवभांतिपक्षाः

कृता विहंगाः सुमुखाः सुपक्षाः ॥ १३ ॥ निथुज्यमानाश्चगजाःसुहस्ताःसकेसराश्चोत्प
 लपन्नहस्ताः ॥ बभूव देवी च कृता सुहस्ता लक्ष्मीस्तथापद्मिनिपद्महस्ता ॥ १४ ॥ इती
 व तद्ब्रह्मभिगम्यशोभमानं सविस्मयोनगमिवचारुकंदरम् ॥ पुनश्च तत्परमसुगंधिसुं
 दरं हिमात्यये नगमिव चारुकंदरम् ॥ १५ ॥ ततःसतां कपिरभिपत्य पूजितां चरन्पुरी
 दशमुखबाहुपालिताम् ॥ अदृश्यतांजनकसुतां सुपूजितां सुदुःखितःपतिगुणवेगनिर्जि
 ताम् ॥ १६ ॥ ततस्तदा बहुविधभावितात्मनःकृतात्मनो जनकसुतां सुवर्त्मनः ॥ अप
 श्यतोऽभवदतिदुःखितं मनः सुचक्षुषः प्रविचरतो महात्मनः ॥ १७ ॥ ॥ इत्यार्षे श्रीम
 द्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥
 स तस्य मध्ये भवनस्य संस्थितो महद्विमानंमणिरत्नचित्रितम् ॥ प्रतप्तजांबूनदजाल
 कृत्रिमं ददर्श धीमान्पवनात्मजःकपिः ॥ १ ॥ तदप्रमेयाप्रतिकारकृत्रिमं कृतं स्वयंसा
 ध्वितिविश्वकर्मणा ॥ दिवंगतेवायुपथेप्रतिष्ठितं व्यराजतादित्यपथस्यलक्ष्मतत् ॥ २ ॥
 न तत्र किंचिन्न कृतं प्रयत्नतो न तत्र किंचिन्न महार्घरत्नवत् ॥ न ते विशेषा नियताःसु

रेष्वपि न तत्र किंचिन्न महाविशेषवत् ॥ ३ ॥ तपःसमाधानपराक्रमार्जितं मनःसमाधान
विचारचारणम् ॥ अनेकसंस्थानविशेषनिर्मितं ततस्ततस्तुल्यविशेषदर्शनम् ॥ ४ ॥ म
नःसमाधाय तु शीघ्रगामिनंदुरासदं मारुततुल्यगामिनम् ॥ महात्मनां पुण्यकृतां मह
र्द्धिनां यशस्विनामग्न्यमुदामिवालयम् ॥ ५ ॥ विशेषमालंब्य विशेषसंस्थितं विचित्र
कूटं बहुकूटमंडितम् ॥ मनोभिरामं शरदिंदुनिर्मलं विचित्रकूटं शिखरं गिरिर्यथा ॥ ६ ॥ व
हन्तियत्कुण्डलशोभिताननामहाशनाव्योमचरा निशाचराः ॥ विवृत्तविध्वस्तविशाल
लोचना महाजवा भूतगणाः सहस्रशः ॥ ७ ॥ वंसतपुष्पोत्करचारुदर्शनं वसंतमासाद
पिचारुदर्शनम् ॥ सपुष्पकंतत्रविमानमुत्तमंददर्शतद्वानरवीरसत्तमः ॥ ८ ॥ ॥ इत्या
पे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुंदरकांडे अष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ॥
तस्यालयवरिष्ठस्य मध्ये विमलमायतम् ॥ ददर्श भवनश्रेष्ठं हनुमान्मारुतात्मजः ॥ १ ॥
अर्धयोजनविस्तीर्णमायतं योजनं महत् ॥ भवनं राक्षसेन्द्रस्य बहुप्रासादसंकुलम् ॥ २ ॥

॥ दुर्गवरं इति पाठः । शत्रुभिर्दुर्निवागमित्यर्थः ।

मार्गमाणस्तुवैदेहीसीतामायतलोचनाम् ॥ सर्वतः परिचक्रामहनूमानरिसूदनः ॥ ३ ॥
 उत्तमं राक्षसावासं हनूमानवलोकयन् ॥ आससादाथ लक्ष्मीवान् राक्षसेन्द्रनिवेशनम् ॥
 ॥ ४ ॥ चतुर्विषाणैर्द्विरदैस्त्रिविषाणैस्तथैव च ॥ परिक्षिप्तमसंबाधं रक्ष्यमाणमुदायुधैः
 ॥ ५ ॥ राक्षसीभिश्चपत्नीभीरावणस्य निवेशनम् ॥ आहताभिश्च विक्रम्य राजकन्या
 भिरावृतम् ॥ ६ ॥ तन्नक्रमकराकीर्णं तिमिंगिलझषाकुलम् ॥ वायुवेगसमाधूतं पन्नगैरि
 व सागरम् ॥ ७ ॥ या हि वैश्रवणे लक्ष्मीर्याचन्द्रे हरिवाहने ॥ सा रावणगृहे रम्या नित्य
 मेवानपायिनी ॥ ८ ॥ या च राज्ञः कुबेरस्य यमस्य वरुणस्य च ॥ तादृशी तद्विशिष्टा वा
 ऋद्धी रक्षोगृहेष्विह ॥ ९ ॥ तस्य हर्म्यस्य मध्यस्थं वैश्वं चान्यत्सुनिर्मितम् ॥ बहुनिर्यूह
 संयुक्तंददर्शपवनात्मजः ॥ १० ॥ ब्रह्मणोऽर्थकृतं दिव्यं दिवियद्विष्वकर्मणा ॥ विमानं पुष्प
 कं नाम सर्वरत्नविभूषितम् ॥ ११ ॥ परेण तपसालेभेयत्कुबेरः पितामहात् ॥ कुबेरमोज
 सा जित्वा लेभे तद्राक्षसेश्वरः ॥ १२ ॥ ईहामृगसमायुक्तैः कार्तस्वरविभूषितैः ॥ सुकृतै

राजितं स्तम्भैः प्रदीप्तमिव च श्रिया ॥ १३ ॥ मेरुमंदरसंकाशैरुल्लिखद्भिरिवाम्बरम् ॥
 कंटागारैः शुभांगारैः सर्वतः समलंकृतम् ॥ १४ ॥ ज्वलनार्कप्रतीकाशैः सुकृतं विश्वकर्मणा ।
 हेमसोपानयुक्तं च चारुप्रवरवेदिकम् ॥ १५ ॥ जालवातायनैर्युक्तं काञ्चनैः स्फाटिकैरपि ॥
 इंद्रनीलमहानीलमणिप्रवरवेदिकम् ॥ १६ ॥ विद्रुमेण विचित्रेण मणिभिश्च महाधनैः ॥
 निस्तुलाभिश्च मुक्ताभिस्तलेनाभिविराजितम् ॥ १७ ॥ चन्दने च रक्तेन तपनीयनिभे
 न च ॥ सुपुण्यगंधिना युक्तमादित्यतरुणोपमम् ॥ १८ ॥ विमानं पुष्पकं दिव्यमारुरोहम्
 हाकपिः ॥ तत्र स्थः सर्वतो गंधं पानभक्ष्यान्नसंभवम् ॥ १९ ॥ दिव्यं समूर्छितं जिघ्रब्रूषवं
 तमिवानिलम् ॥ सगंधस्तं महासत्त्वं बंधुर्बन्धुमिवोत्तमम् ॥ २० ॥ इत एहीत्युवाचे व तत्र
 यत्र स रावणः ॥ ततस्तां प्रस्थितः शालां ददर्श महतीं शिवाम् ॥ २१ ॥ रावणस्य महाकांतां
 कांतामिव वरस्त्रियम् ॥ मणिसोपानविकृतां हेमजालविराजिताम् ॥ २२ ॥ स्फाटिकै
 रावृततलां दंतांतरितरूपिकाम् ॥ मुक्तावज्रप्रवालैश्च रूप्यचामीकरैरपि ॥ २३ ॥ वि

भूषितां मणिस्तंभैः सुबहुस्तंभभूषिताम् ॥ समैर्ऋजुभिरत्युच्चैः समंतात्सुविभूषितैः ॥
 ॥२४॥ स्तंभैः पक्षैरिवात्युच्चैर्दिवं संप्रस्थितामिव ॥ महत्या कुंथयास्तीर्णा पृथिवीलक्षणां
 कया ॥ २५ ॥ पृथिवीमिव विस्तीर्णा सराष्ट्रगृहशालिनीम् ॥ नादितां भूतविहगैर्दिव्य
 गंधाधिवासिताम् ॥ २६ ॥ परार्ध्यास्तरणोपेतां रक्षोधिपनिषेविताम् ॥ धूम्रामगुरुधूपेन
 विमलां हंसपाण्डुराम् ॥ २७ ॥ पत्रपुष्पोपहारेण कल्माषोमिव सुप्रभाम् ॥ मनसो मोदजन
 नीं वर्णस्यापि प्रसाधिनीम् ॥ २८ ॥ तां शोकनाशिनीं दिव्यां श्रियः संजननीमिव ॥ इंद्रिया
 णीन्द्रियार्थैस्तु पंच पंचभिरुत्तमैः ॥ २९ ॥ तर्पयामास मातेव तदा रावणपालिता ॥ स्व
 गीयं देवलोको यमिन्द्रस्यापि पुरीभवेत् ॥ ३० ॥ सिद्धिर्वैयंपराहि स्यादित्यमन्यतमारु
 तिः ॥ ३१ ॥ प्रध्यायत इवापश्यत्प्रदीपांस्तत्र कांचनान् ॥ धूर्तानिव महाधूर्तैर्देवनेन परा
 जितान् ॥ ३२ ॥ दीपानां च प्रकाशेन तेजसा रावणस्य च ॥ अर्चिर्भिर्भूषणानां च प्र

१ विशालविचित्रकंबलास्तरणेन । २ कल्माषी शत्रुवर्णा वसिष्ठगौः । अनेन सर्वानंदः । यत्त्वं रिपुणापधुष्यत्वं सर्वाननोरथगूरुत्वं च सूच्यते । ३ स्वर्गो ज्योतिष्टो
 मादिकफलभागभूमिः । ४ देवलोको वायुवरुणादिलोकः । ५ इंद्रस्य पुरी अमरावती इति पृथक्पृथग्विवेकः ।

दीप्तेत्यभ्यमन्यत ॥ ३३ ॥ ततोऽपश्यत्कुथासीनं नानावार्णं वरस्रजम् ॥ सहस्रं वरनारीणां
 नानावेषविभूषितम् ॥ ३४ ॥ परिवृत्तेऽर्धरात्रे तु पाननिद्रावशंगतम् ॥ क्रीडित्वोपरतं रा-
 त्रौ प्रसुप्तं बलवत्तदा ॥ ३५ ॥ तत्प्रसुप्तं विरुरुचे निःशब्दांतरभूषितम् ॥ निःशब्दहंसभ्र-
 मरं यथा पद्मवनं महत् ॥ ३६ ॥ तासां संवृतदांतानि मीलिताक्षीणि मारुतिः ॥ अपश्यत्प-
 द्मगंधीनि वदनानि सुयोषिताम् ॥ ३७ ॥ प्रबुद्धानीव पद्मानि तासां भूत्वा क्षपाक्षये ॥
 पुनः संवृतपत्राणिरात्राविव बभुस्तदा ॥ ३८ ॥ इमानि मुखपद्मानि नियतं मत्तषट्पदाः ॥
 अबुजानीव फुल्लानि प्रार्थयन्ति पुनः पुनः ॥ ३९ ॥ इति वामन्यत श्रीमानुपपत्त्या म-
 हाकपिः ॥ मेने हि गुणतस्तानि समानि सलिलोद्भवैः ॥ ४० ॥ सा तस्य शुशुभे शाला-
 ताभिस्त्रीभिर्विराजिता ॥ शारदीवप्रसन्नाद्यौस्ताराभिरभिः शोभिता ॥ ४१ ॥ सच ता-
 भिः परिवृतः शुशुभे राक्षसाधिपः ॥ यथा ह्युडुपतिः श्रीमांस्ताराभिरिव संवृतः ॥ ४२ ॥ या-
 इच्छ्यवन्तेऽवरात्ताराः पुण्यशेषसमावृताः ॥ इमास्ताः संगताः कृत्स्ना इति मेने हरिस्तदा ॥

॥ ४३ ॥ ताराणामिवसुव्यक्तं महतीनां शुभार्चिषाम् ॥ प्रभा वर्णप्रसादाश्च विरेजुस्तत्र
 योषिताम् ॥ ४४ ॥ व्यावृत्तगुरुपीनस्रक्प्रकीर्णवरभूषणाः ॥ पानव्यायामकालेषु निद्रोप
 हतचेतसः ॥ ४५ ॥ व्यावृत्ततिलकाः काश्चित्काश्चिदुद्भ्रांतनूपुराः ॥ पाशैर्वैगलितहाराश्च
 काश्चित्परमयोषितः ॥ ४६ ॥ मुक्ताहारावृताश्चान्याः काश्चित्प्रस्रस्तवाससः ॥ व्यावि
 द्धरशनादामाः किशोर्यइववाहिताः ॥ ४७ ॥ सुकुण्डलधराश्चान्याविच्छिन्नामृदितस्रजः ॥
 गजेंद्रमृदिताः फुल्ला लता इव महावने ॥ ४८ ॥ चंद्रांशकिरणाभाश्च हाराः कासांचिदु
 द्रताः ॥ हंसा इव बभुः सुप्ताः स्तनमध्येषु योषिताम् ॥ ४९ ॥ अपरासां च वैदूर्याः कादं
 बा इव पक्षिणः ॥ हेमसूत्राणि चान्यासां चक्रवाका इवाभवन् ॥ ५० ॥ हंसकारं डोपेता
 श्चक्रवाकोपशोभिताः ॥ आपगा इव ता रेजुर्जघनैः पुलिनैरिव ॥ ५१ ॥ किंकिणीजाल
 संकाशास्ता हेमविपुलांबुजाः ॥ भावग्राहाय शस्तीराः सुप्तानद्य इवावभुः ॥ ५२ ॥ मृदु
 ष्वंगेषु कासांचित्कुचाग्रेषु च संस्थिताः ॥ बभूवुर्भूषणानीव शुभा भूषणराजयः ॥ ५३ ॥

अंशुकांताश्च कासांचिन्मुखमारुतकंपिताः ॥ उपर्युपरिवक्राणांव्याधूयंते पुनः पुनः ॥
॥५४॥ ताःपताका इवोद्धृताः पत्नीनां रुचिरप्रभाः॥ नानावर्णसुवर्णानां वक्रमूलेषु रे
जिरे ॥५५॥ ववल्गुश्चात्रकासांचित्कुण्डलानिशुभार्चिषाम् ॥ मुखमारुतसंसर्गान्मन्दं
मंदं च योषिताम् ॥ ५६ ॥ शर्करासवगंधैश्चप्रकृत्यासुरभिःसुखः ॥ तासांवदननिःश्वा
सःसिषेवेरावणं तदा ॥ ५७ ॥ रावणाननशंकाश्चकाश्चिद्रावणयोषितः ॥ मुखानिचस
पत्नीनामुपाजिघ्रन्पुनःपुनः ॥ ५८ ॥ अत्यर्थसक्तमनसो रावणेतावरस्त्रियः ॥ अस्व
तंत्राःसपत्नीनांप्रियमेवाचरंस्तदा ॥५९॥ बाहूनुपनिधायान्याःपारिहार्यविभूषितान् ॥
अंशुकानि च रम्याणि प्रमदास्तत्रशिशियरे ॥ ६० ॥अन्या वक्षसि चान्यस्यास्तस्याः
काश्चित्पुनर्भुजम् ॥ अपरा त्वंकमन्यस्यास्तस्याश्चाप्यपरा कुचौ॥६१॥ ऊरुपार्श्वकटी
पृष्ठमन्यान्यस्यसमाश्रिताः ॥ परस्परनिविष्टांग्योमदस्नेहवशानुगाः ॥६२॥ अन्योन्य
स्यांगसंस्पर्शात्प्रीयमाणाःसुमध्यमाः॥एकीकृतभुजाःसर्वाःसुषुपुस्तत्रयोषितः॥६३॥
अन्योन्यभुजसूत्रेणस्त्रीमालाग्रथिताहिसा ॥ मालेव ग्रथितासूत्रे शुशुभेमत्तपट्पदा ॥

॥ ६४ ॥ लतानांमाधवेमासि फुल्लानांवायुसेवनात् ॥ अन्योन्यमालाग्रथितंसंसक्तकु
 सुमोच्चयम् ॥ ६५ ॥ प्रतिवेष्टितसुस्कंधमन्योन्यभ्रमराकुलम् ॥ आसीद्वनमिवोद्भूतंस्त्रीव
 नंरावणस्यतत् ॥ ६६ ॥ उचितेष्वपिसुव्यक्तं नतासांयोषितांतदा ॥ विवेकःशक्यमाधा
 तुंभूषणांगांवरस्रजाम् ॥ ६७ ॥ रावणेसुखसंविष्टेताःस्त्रियोविविधप्रभाः ॥ ज्वलंतः कां
 चनादीपाः प्रेक्षंतोऽनिमिषा इव ॥ ६८ ॥ राजर्षिविप्रदैत्यानांगंधर्वाणांचयोषितः ॥ रक्ष
 सांचाभवन्कन्यास्तस्यकामवशंगताः ॥ ६९ ॥ युद्धकामेनताः सर्वारावणेनहृताः स्त्रि
 यः ॥ समदामदनेनैवमोहिताःकाश्चिदागताः ॥ ७० ॥ नतत्रकाश्चित्प्रमदाःप्रसह्यवीर्योप
 पन्नेनगुणेनलब्धाः ॥ नचान्यकामापिनचान्यपूर्वाविनावरार्हाजनकात्मजांतु ॥ ७१ ॥
 नचाकुलीनानचहीनरूपानादक्षिणानानुपचारयुक्ता ॥ भार्याभवत्तस्यनहीनसत्त्वान
 चापिकांतस्यनकामनीया ॥ ७२ ॥ बभूवबुद्धिस्तुहरीश्वरस्ययदीदृशीराघवधर्मपत्नी ॥
 इमामहाराक्षसराजभार्याःसुजातमस्येतिहिसाधुबुद्धेः ॥ ७३ ॥ पुनश्चसोऽर्चितयदात्तं

१ प्रेक्षन्तानिमिषा इति पाठः । २ भद्रमेव भवति । रावणमुक्तेति मयान्वेदिते सति सीतायां मृतायामिव राघवस्योपेक्षणाद्रावणवधयत्नाभिसक्तेः इति
 भावः । ३ आतिरूप इति पाठः ।

रूपो ध्रुवं विशिष्टा गुणतो हि सीता ॥ अथायमस्यां कृतवान्महात्मा लंकेश्वरः कष्टम
नार्यकर्म ॥ ७४ ॥ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामा० वाल्मी० आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे नवमः
सर्गः ॥ ९ ॥ तत्र दिव्योपमं मुख्यं स्फाटिकं रत्नभूषितम् ॥ अवेक्षमाणो हनुमान् ददर्श
शयनासनम् ॥ १ ॥ दांतकांचनचित्रांगैर्वैदूर्यैश्च वरासनैः ॥ महार्हास्तरणोपेतैरुपपन्नं
महाधनैः ॥ २ ॥ तस्य चैकतमे देशे दिव्यमाल्योपशोभितम् ॥ ददर्श पांडुरं छत्रं
ताराधिपतिसन्निभम् ॥ ३ ॥ जातरूपपरिक्षिप्तं चित्रभानोः समप्रभम् ॥ अशोकमालावि
ततं ददर्श परमासनम् ॥ ४ ॥ वालव्यजनहस्ताभिर्वीज्यमानं समंततः ॥ गंधैश्च विवि
धैर्जुष्टं वरधूपेन धूपितम् ॥ ५ ॥ परमास्तरणास्तीर्णमाविकाजिनसंवृतम् ॥ दामभिर्व
रमाल्यानां समंतादुपशोभितम् ॥ ६ ॥ तस्मिन्ममूतसंकाशं प्रदीप्तोज्ज्वलकुण्डलम् ॥
लोहिताक्षं महाबाहुं महारजतवाससम् ॥ ७ ॥ लोहितेनानुलिप्तांगं चंदननसुगंधि
ना ॥ संध्यारक्तमिवाकाशे तोयदं सतडिद्गणम् ॥ ८ ॥ वृतमाभरणैर्दिव्यैः सुरूपं काम
रूपिणम् ॥ सवृक्षमणिगुल्माढ्यं प्रसुप्तमिव मंदरम् ॥ ९ ॥ क्रीडित्वोपरतं रात्रौ

वराभरणभूषितम् ॥ प्रियं राक्षसकन्यानां राक्षसानां सुखावहम् ॥ १० ॥ पीत्वा
प्युपरतं चापिददर्श समहाकपिः ॥ भास्वरेशयनेवीरं प्रसुतराक्षसाधिपम् ॥ ११ ॥
निःश्वसंतं यथा नागं रावणं वानरोत्तमः ॥ आसाद्य परमोद्विग्नः सोऽपासर्पत्सुभी
तवत् ॥ १२ ॥ अथारोहणमासाद्य वेदिकांतरमाश्रितः ॥ सुप्तं राक्षसशार्दूलं प्रेक्षते
स्ममहाकपिः ॥ १३ ॥ शुशुभेराक्षसेन्द्रस्यस्वपतःशयनंशुभम् ॥ गंधहस्तिनिसंविष्टे
यथाप्रस्रवणंमहत् ॥ १४ ॥ कांचनांगदसन्नद्धौ ददर्शसमहात्मनः ॥ विक्षितौराक्षसेन्द्र
स्यभुजाविंद्रध्वजोपमौ ॥ १५ ॥ ऐरावतविषाणाग्रैरापीडनकृतव्रणौ ॥ वज्रोल्लिखितपी
नांसौविष्णुचक्रपरिक्षितौ ॥ १६ ॥ पीनौसमसुजातांसौसंगतौबलसंयुतौ ॥ सुलक्षण
नखांगुष्ठौ स्वंगुलीयकलक्षितौ ॥ १७ ॥ संवृतौ परिधाकारौ वृत्तौकरिकरोपमौ ॥
विक्षितौशयनेशुभ्रेपंचशीर्षाविवोरगौ ॥ १८ ॥ शशक्षतजकल्पेनसुशीतेनसुगंधिना ॥
चंदनेन परार्ध्येन स्वनुलितौ स्वलंकृतौ ॥ १९ ॥ उत्तमस्त्रीविमृदितौ गंधोत्तम
निषेवितौ ॥ यक्षपन्नगगंधर्वदेवदानवराविणौ ॥ २० ॥ ददर्शसकपिस्तस्यबाहूशयनसं

स्थितौ ॥ मंदरस्यांतरे सुतौ महाहीरुषिताविव ॥ २१ ॥ ताभ्यां सपरिपूर्णाभ्यामुभाभ्यां
 राक्षसेश्वरः ॥ शुशुभेऽचलसंकाशः शृंगाभ्यामिव मंदरः ॥ २२ ॥ चूतपुत्रागसुरभिर्ब
 कुलोत्तमसंयुतः ॥ मृष्टान्नरससंयुक्तः पानगंधपुरस्सरः ॥ २३ ॥ तस्य राक्षसराजस्य
 निश्चक्राममहामुखात् ॥ शयानस्य विनिःश्वासः पूरयन्निव तद्गृहम् ॥ २४ ॥ मुक्तामणि
 विचित्रेण कांचनेन विराजितम् ॥ मुकुटेनापवृत्तेन कुंडलोज्ज्वलिताननम् ॥ २५ ॥ रक्त
 चंदनदिग्धेन तथा हारेण शोभिना ॥ पीनायत विशालेन वक्षसाभिविराजितम् ॥ २६ ॥
 पांडुरेणापविद्धेन क्षौमेण क्षतजेक्षणम् ॥ महार्हेण सुसंवीतं पीतेनोत्तरवाससा ॥ २७ ॥
 माषराशिप्रतीकाशनिःश्वसंतं भुजंगवत् ॥ गंगेमहतितोयांते प्रसुप्तमिव कुंजरम् ॥ २८ ॥
 चतुर्भिः कांचनैर्दीपैर्दीप्यमानं चतुर्दिशम् ॥ प्रकाशीकृतसर्वांगं मेघविद्युद्गणैरिव ॥ २९ ॥
 पादमूलगताश्चापि ददर्श सुमहात्मनः ॥ पत्नीः सप्रियभार्यस्य तस्य रक्षः पतेर्गृहे ॥ ३० ॥
 शशिप्रकाशवदनावरकुंडलभूषणाः ॥ अम्लानमाल्याभरणा ददर्श हरियूथपः ॥ ३१ ॥
 नृत्यवादित्रकुशलाराक्षसेन्द्रभुजांकगाः ॥ वराभरणधारिण्योनिषण्णा ददृशे कपिः ॥ ३२ ॥

१ अयं पुरुषविशेषश्चासधर्म इति कतकः । २ विद्युद्गणैः इति पाठः । तदा पुंस्त्वमार्पमिति रामः ।

वज्रवैदूर्यगर्भाणिश्रवणांतेषु योषिताम् ॥ ददर्श तापनीयानि कुंडलान्यंगदानि च
 ॥ ३३ ॥ तासांचंद्रोपमैर्वक्त्रैःशुभैर्ललितकुण्डलैः ॥ विरराजविमानंतन्नभस्तारागणैरिव
 ॥ ३४ ॥ मदव्यायामखिन्नास्ता राक्षसेन्द्रस्य योषितः ॥ तेषुतेष्ववकाशेषुप्रसुप्तास्तनुम
 ध्यमाः ॥ ३५ ॥ अंगहारैस्तथैवान्याकोमलैर्नृत्यशालिनी ॥ विन्यस्तशुभसर्वांगीप्रसुप्ता
 वरवर्णिनी ॥ ३६ ॥ काचिद्वीणां परिष्वज्य प्रसुप्ता संप्रकाशते ॥ महानदीप्रकीर्णैव न
 लिनीपोतमाश्रिता ॥ ३७ ॥ अन्याकक्षगतेनैव मड्डुकेनासितेक्षणा ॥ प्रसुप्ता भामिनी
 भातिबालपुत्रेववत्सला ॥ ३८ ॥ पटहंचारुसर्वांगीन्यस्यशेतेशुभस्तनी ॥ चिरस्यरमणं
 लब्ध्वापरिष्वज्येवकामिनी ॥ ३९ ॥ काचिद्वीणां परिष्वज्यसुप्ता कमललोचना ॥
 वरंप्रियतमंगृह्य सकामेवहिकामिनी ॥ ४० ॥ विपंचीपरिगृह्यान्या नियतानृत्यशा
 लिनी ॥ निद्रावशमनुप्राप्तासहकांतेवभामिनी ॥ ४१ ॥ अन्याकनकसंकाशैर्मृदुपीनैर्म
 नोरमैः ॥ मृदंगंपरिपोड्यांगैःप्रसुप्तामत्तलोचना ॥ ४२ ॥ भुजपार्श्वांतरस्थेनकक्षगेन

कृशोदरी ॥ पणवेनसहानिंद्यासुतामदकृतश्रमा ॥ ४३ ॥ डिंडिमंपरिगृह्यान्यातथैवास
क्तडिंडिमा ॥ प्रसुता तरुणं वत्समुपगूह्येव भामिनी ॥ ४४ ॥ काचिदाडंबरं नारी भुजसं
भोगपीडितम् ॥ कृत्वा कमलपत्राक्षी प्रसुता मदमोहिता ॥ ४५ ॥ कलशीमपविध्यान्या
प्रसुता भाति भामिनी ॥ वसन्ते पुष्पशबला मालेव परिमार्जिता ४६ ॥ पाणिभ्यां च
कुचौ काचित्सुवर्णकलशोपमौ ॥ उपगूह्याबला सुता निद्राबलमुपागता ॥ ४७ ॥ अ
न्या कमलपत्राक्षी पूर्णेन्दुसदृशानना ॥ अन्यामालिंग्य सुश्रोणीं निद्रावशमुपागता
॥ ४८ ॥ आतोद्यानि विचित्राणि परिष्वज्य वरस्त्रियः ॥ निपीड्य च कुचैः सुताः कामि
न्यः कामुकानिव ॥ ४९ ॥ तासामेकांतविन्यस्तेशयानां शयने शुभे ॥ ददर्श रूपसंपन्ना
मथ तां स कपिः स्त्रियम् ॥ ५० ॥ मुक्तामणिसमायुक्तैर्भूषणैः सुविभूषिताम् ॥ विभूषयं
तीमिव च स्वश्रिया भवनोत्तमम् ॥ ५१ ॥ गौरीं कनकवर्णाभामिष्टामंतःपुरेश्वरीम् ॥
कपिर्मदोदरीं तत्रशयानां चारुरूपिणीम् ॥ ५२ ॥ स तां दृष्ट्वा महाबाहुर्भूषितां मारुतात्म
जः ॥ तर्कयामास सीतेति रूपयौवनसंपदा ॥ हर्षेण महता युक्तो ननंद हरियूथपः ॥ ५३ ॥

वा० रा०
॥ २९ ॥

आस्फोटयामास चुचुंब पुच्छं ननंद चिक्रीड जगौ जगाम ॥ स्तंभानरोहन्निपपात भूमौ
निदर्शयन्स्वां प्रकृतिं कपीनाम् ॥ ५४ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रा० वा० सु० दशमः सर्गः ॥ १० ॥
अवधूय च तां बुद्धिं बभूवावस्थितस्तदा ॥ जगाम चापरां चिंतां सीतां प्रति महाकपिः ॥
॥ १ ॥ न रामेण वियुक्ता सा स्वप्नुमर्हति भामिनी ॥ न भोक्तुं नाप्यलंकर्तुं न पानमुपसेवि
तुम् ॥ २ ॥ नान्यं नरमुपस्थातुं सुराणामपि चेश्वरम् ॥ न हि रामसमः कश्चिद्विद्यते त्रिदशेष्व
पि ॥ ३ ॥ अन्येयमिति निश्चित्य भूयस्तत्र चचारसः ॥ पानभूमौ हरिश्रेष्ठः सीतासंदर्शनो
त्सुकः ॥ ४ ॥ क्रीडितेनापराः क्लृप्ता गीतेन च तथापराः ॥ नृत्येन चापराः क्लृप्ताः पानवि
प्रहतास्तथा ॥ ५ ॥ मुरजेषु मृदंगेषु चेलिकासु च संस्थिताः ॥ तथास्तरणमुख्येषु सं
विष्टाश्चापराः स्त्रियः ॥ ६ ॥ अंगनानां सहस्रेण भूषितेन विभूषणैः ॥ रूपसंलापशीलेन
युक्तगीतार्थभाषिणा ॥ ७ ॥ देशकालाभियुक्तेन युक्तवाक्याभिधायिना ॥ रताभिरतसं
सुसंदर्शहरियूथपः ॥ ८ ॥ अन्यत्रापिव रस्त्रीणां रूपसंलापशालिनाम् ॥ सहस्रं युव

सु० का०
स० ११

॥ २९ ॥

तीनांतु प्रसुप्तं सददर्शह ॥ ९ ॥ देशकालाभियुक्तंतु युक्तवाक्याभिधायि तत् ॥ रता
 विरतसंसुप्तं ददर्श हरियूथपः ॥ १० ॥ तासां मध्ये महाबाहुः शुशुभे राक्षसेश्वरः ॥
 गोष्ठेमहति मुख्यानां गवांमध्ये यथावृषः ॥ ११ ॥ सराक्षसेन्द्रः शुशुभे ताभिः परिवृ
 तः स्वयम् ॥ करेणुभिर्यथारण्येपरिकीर्णोमहाद्विपः ॥ १२ ॥ सर्वकामैरुपेतांचपानभू
 मिमहात्मनः ॥ ददर्शकपिशार्दूलस्तस्यरक्षःपतेर्गृहे ॥ १३ ॥ मृगाणांमहिषाणां च वरा
 हाणांचभागशः ॥ तत्र न्यस्तानिमांसानि पानभूमौददर्शसः ॥ १४ ॥ रौक्मेषुच
 विशालेषुभाजनेष्वर्धभक्षितान् ॥ ददर्शकपिशार्दूलोमयूरान्कुक्कुटांस्तथा ॥ १५ ॥ वरा
 हवांध्रीणसकान्दधिसौवर्चलायुतान् ॥ शल्यान्मृगमयूरांश्चहनूमानन्ववैक्षत ॥ १६ ॥ क्र
 करान्विविधाँछागाँछशकानर्धभक्षितान् ॥ महिषानेकशल्यांश्च छागांश्चकृतनिष्ठि
 तान् ॥ १७ ॥ लेह्यानुच्चावचान्पेयान्भोज्यान्युच्चावचानिच ॥ तथाम्ललवणोत्तंसैर्विविधै

१ वाघ्रीणस इति पाठः । वाघ्रीणसः पक्षिविशेषः "कृष्णग्रीवो रक्तशिराः श्वेतपक्षो विहंगम । स वै वाघ्रीणसः प्रोक्तः" इति विष्णुधर्मोक्तेः । छागविशेषोवा-
 पोवा- "त्रिःपिबंस्त्रिन्द्रियक्षिणं श्वेतं वृद्धप्रजापतिम् । वाघ्रीणसं च तं प्राहुर्याज्ञिकाः श्राद्धकर्मणि ॥" इति स्मृतेः । जलपानसमये यस्य मुखं कर्णौ च जलं
 स्पृशन्ति स त्रिपिबः "वाघ्रीणसः खड्गमृगः" इति इलायुधः । २ दध्ना सौवर्चलेन लवणविशेषेण चायुतान्संस्कृतान् ।

रागखांडवैः ॥१८॥ महानूपुरकेयूरैरपविद्धैर्महाधनैः ॥ पानभाजनविक्षितैःफलैश्चविवि
 धैरपि ॥ १९ ॥ कृतपुष्पोपहाराभूरधिकांपुष्यतिश्रियम् ॥ तत्रतत्रचविन्यस्तैःसुस्थि
 ष्टशयनासनैः ॥ २० ॥ पानभूमिर्विनावह्निप्रदीप्तैवोपलक्ष्यते ॥ बहुप्रकारैर्विविधैर्वरसं
 स्कारसंस्कृतैः ॥ २१ ॥ मांसैःकुशलसंयुक्तैःपानभूमिगतैःपृथक् ॥ दिव्याःप्रसन्नाविवि
 धाःसूराःकृतसुराअपि ॥ २२ ॥ शर्करासवमाध्वीकाःपुष्पासवफलासवाः ॥ वासचू
 र्णैश्चविविधैर्मुष्टास्तैस्तैः पृथक्पृथक् ॥ २३ ॥ संतताशुशुभेभूमिर्माल्यैश्चबहुसंस्थि
 तैः ॥ हिरण्यैश्चकलशैर्भाजनैःस्फाटिकैरपि ॥ २४ ॥ जांबूनदमयैश्चान्यैःकरकैरभिसं
 वृता ॥ राजतेषुचकुम्भेषुजांबूनदमयेषुच ॥ २५ ॥ पानश्रेष्ठां तथाभूमिकपिस्तत्रदद
 र्शह ॥ सोऽपश्यच्छातकुम्भानि सीधोर्मणिमयानिच ॥ २६ ॥ तानितानिचपूर्णानिभा
 जनानिमहाकपिः ॥ क्वचिदधावशेषाणिक्वचित्पीतान्यशेषतः ॥ २७ ॥ क्वचिन्नैवप्रपीता
 निपानानिसददर्शह ॥ क्वचिद्भक्षांश्चविविधान्क्वचित्पानानिभागशः ॥ २८ ॥ क्वचिद

3/
 न्नावशेषाणिपश्यन्वैविचचारह ॥ कचित्प्रभिन्नैःकरकैःकचिदालोडितैर्घटैः॥ ॥२९॥ क
 चित्संपृक्तमाल्यानि जलानि च फलानि च ॥ शयनान्यत्रनारीणां शून्यानि बहुधापु
 नः ॥ ३० ॥ परस्परं समाश्लिष्य काश्चित्सुप्तावरांगनाः ॥ काचिच्च वस्त्रमन्यस्याः स्व
 पंत्याः परिधाय च ॥ उपगम्याबलासुप्तानिद्राबलपराजिता ॥ ३१ ॥ तासामुच्छास
 वातेनवस्त्रंमाल्यंचगात्रजम् ॥ नात्यर्थंस्पंदतेचित्रंप्राप्यमंदमिवानिलम् ॥ ३२ ॥ चं
 दनस्यचशीतस्य सीधोर्मधुरसस्यच ॥ विविधस्यचमाल्यस्यपुष्पस्यविविधस्य च
 ॥ ३३ ॥ बहुधामारुतस्तस्य गंधंविविधमुद्रहन् ॥ रसानांचंदनानांच धूपानां चैवमू
 र्च्छितः ॥ ३४ ॥ प्रववौसुरभिर्गंधोविमानेपुष्पकेतदा ॥ श्यामावदातास्तत्रान्याःकाश्चि
 त्कृष्णावरांगनाः ॥ ३५ ॥ काश्चित्कांचनवर्णांग्यःप्रमदाराक्षसालये॥तासांनिद्रावशत्वा
 च्चमदनेनविमूर्च्छितम् ॥ ३६ ॥ पद्मिनीनांप्रसुप्तानारूपमासीद्यथैवहि॥एवंसर्वमशेषेण
 रावणांतःपुरं कपिः ॥ ३७ ॥ ददर्शसमहातेजा नददर्शचजानकीम् ॥ ३८ ॥ निरी
 क्षमाणश्चततस्ताःस्त्रियःसमहाकपिः॥जगाममहतींशंकांधर्मसाध्वसशंकितः ॥ ३९ ॥

परदारावरोधस्य प्रसुप्तस्य निरीक्षणम् ॥ इदं खलु ममात्यर्थं धर्मलोपं करिष्यति ॥ ४० ॥
 नहि मे परदाराणां दृष्टिर्विषयवर्तिनी ॥ अयं चात्र मया दृष्टः परदारपरिग्रहः ॥ ४१ ॥ त
 स्य प्रादुरभूच्चिंता पुनरन्यामनास्विनः ॥ निश्चितैकांतचित्तस्य कार्यनिश्चयदर्शिनी ॥
 ॥ ४२ ॥ कामं दृष्ट्वा मया सर्वा विश्वस्तारावणास्त्रियः ॥ न तु मे मनसः किंचिद्वैकृत्यमुप
 पद्यते ॥ ४३ ॥ मनोहि हेतुः सर्वेषामिन्द्रियाणां प्रवर्तने ॥ शुभाशुभास्ववस्थासु तच्च मे सु
 व्यवस्थितम् ॥ ४४ ॥ नान्यत्र हि मया शक्या वै देही परिमार्गितुम् ॥ स्त्रियो हि स्त्रीषु दृश्यं
 ते सदा संपरिमार्गणे ॥ ४५ ॥ यस्य सत्त्वस्य यायोनिस्तस्यांतत्परिमार्ग्यते ॥ न शक्यं
 प्रमदानष्टामृगीषु परिमार्गितुम् ॥ ४६ ॥ तदिदं मार्गितं तावच्छुद्धेन मनसा मया ॥ राव
 णांतःपुरं सर्वं दृश्यते न च जानकी ॥ ४७ ॥ देवगंधर्वकन्याश्च नागकन्याश्च वीर्यवान् ॥
 अवैक्षमाणो हनुमान्नैवापश्यत जानकीम् ॥ ४८ ॥ तामपश्यन्कपिस्तत्र पश्यंश्चान्यावर
 स्त्रियः ॥ अपक्रम्य तदा वीरः प्रस्थातुमुपचक्रमे ॥ ४९ ॥ सभूयः सर्वतः श्रीमान्मारुतिर्यत्न
 माश्रितः ॥ आपानभूमिमुत्सृज्य तां विचेतुं प्रचक्रमे ॥ ५० ॥ इ० श्रीरा० वा० सु० ए० ॥ ११ ॥

३०
 स तस्यमध्येभवनस्यसंस्थितोलतागृहांश्चित्रगृहान्निशागृहान् ॥ जगामसीतांप्रति
 दर्शनोत्सुकोनचैवतांपश्यतिचारुदर्शनाम् ॥ १ ॥ संचिंतयामासततोमहाकपिःप्रिया
 मपश्यन्नधुनंदनस्यताम् ॥ ध्रुवंनसीताध्रियतेयथानमेविचिन्वतो दर्शनमेतिमैथिली
 ॥ २ ॥ साराक्षसानाप्रवरेणबालास्वशीलसंरक्षणतत्परासती ॥ अनेननूनंप्रतिदुष्टकर्म
 णा हताभवेदार्यपथेपरेस्थिता ॥ ३ ॥ विरूपरूपाविकृताविवर्चसो महाननादीर्घवि
 रूपदर्शनाः ॥ समीक्ष्यताराक्षसराजयोषितोभयाद्विनष्टाजनकेश्वरात्मजा ॥ ४ ॥ सी
 तामदृष्ट्वाह्यनवाप्यपौरुषंविद्वत्यकालंसहवानरैश्चिरम् ॥ नमेस्तिमुग्रीवसमीपगा ग
 तिः सुतीक्ष्णदंडोबलवांश्चवानरः ॥ ५ ॥ दृष्टमंतःपुरं सर्वदृष्ट्वाराक्षसयोषितः ॥ नसी
 तादृश्यतेसाध्वीवृथाजातोममश्रमः ॥ ६ ॥ किंनु मां वानराः सर्वेगंतवक्ष्यंतिसंग
 ताः ॥ गत्वातत्रत्वयावीरकिंकृतं तद्वदस्वनः ॥ ७ ॥ अदृष्ट्वाकिंप्रवक्ष्यामितामहंज
 नकात्मजाम् ॥ ध्रुवंप्रायमुपाशिष्येकालस्य व्यतिवर्तने ॥ ८ ॥ किंवावक्ष्यतिवृद्धश्च

जांबवानंगदश्चसः ॥ गतंपारंसमुद्रस्यवानराश्चसमागताः ॥ ९ ॥ अनिर्वेदः श्रियो
 मूलमनिर्वेदः परंसुखम् ॥ भूयस्तत्रविचेष्यामि न यत्र विचयः कृतः ॥ १० ॥ अनिर्वे
 दोहिसततंसर्वार्थेषुप्रवर्तकः ॥ करोतिसफलंजंतोः कर्मयच्चकरोतिसः ॥ ११ ॥ तस्मा
 दनिर्वेदकरंयत्नंचेष्टेऽहमुत्तमम् ॥ अदृष्टांश्चविचेष्यामिदेशानूरावणपालितान् ॥ १२ ॥
 आपानशालाविचितास्तथापुष्पगृहाणिच ॥ चित्रशालाश्चविचिताभयःक्रीडागृहाणिच
 ॥ १३ ॥ निष्कुटांतररथ्याश्चविमानानिचसर्वशः ॥ इतिसंचिंत्यभूयैपिविचेतुमुपचक्र
 मे ॥ १४ ॥ भूमिगृहांश्चैत्यगृहान्गृहातिगृहकानपि ॥ उत्पतन्निपतंश्चापितिष्ठन्गच्छन्पुनः
 क्वचित् ॥ १५ ॥ अपावृण्वंश्चद्वाराणिकपाटान्यवघट्टयन् ॥ प्रविशन्निष्पतंश्चापिप्रपतन्नुत्प
 तन्निव ॥ १६ ॥ सर्वमप्यवकाशंसविचचारमहाकपिः ॥ चतुरंगुलमात्रोपिनावकाशःसवि
 द्यते ॥ १७ ॥ रावणांतःपुरेतस्मिन्यंकपिर्नजगामसः ॥ प्राकारांतरवीथ्यश्चवैदिकाश्चैत्यसं
 श्रयाः ॥ श्वभ्राश्चपुष्करिण्यश्चसर्वतेनावलोकितम् ॥ १८ ॥ राक्षस्योविविधाकाराविरूपावि

१ भूविलगृहानित्यर्थः । २ गृहोपीगृहा इति कतकः । ३ गृहानर्तत्यानतिदूरे स्वैरविशारयं निर्मितगृहा इति तीर्थः ।

कृतास्तथा ॥ दृष्टाहनूमतातत्रनतुसाजनकात्मजा ॥ १९ ॥ रूपेणाप्रतिमालोकेपराविद्या
धरस्त्रियः ॥ दृष्टाहनूमतातत्रनतुराधवनंदिनी ॥ २० ॥ नागकन्यावरारोहाः पूर्णचंद्रनिभान
नाः ॥ दृष्टाहनूमतातत्रनतुसाजनकात्मजा ॥ २१ ॥ प्रमथ्यराक्षसेंद्रेणनागकन्याबलाद्
ता ॥ दृष्टाहनूमतातत्रनसाजनकनंदिनी २२ सोपश्यंस्तांमहाबाहुः पश्यंश्चान्यावरस्त्रि
यः ॥ विषसादमहाबाहुर्हनूमान्मारुतात्मजः ॥ २३ ॥ उद्योगंवानरेंद्राणां प्लवनंसागरस्य च
व्यर्थंवीक्ष्यानिलसुतश्चिंतांपुनरुपागतः ॥ २४ ॥ अवतीर्यविमानाच्चहनूमान्मारुतात्म
जः ॥ चिंतामुपजगामाथशोकोपहतचेतनः ॥ २५ ॥ इ० श्रीम० वा० सु० द्वा० सर्गः १२ ॥
विमानात्तुससंक्रम्यप्राकारंहरियूथपः ॥ हनूमान्वेगवानासीद्यथाविद्युद्धनांतरे ॥ १ ॥
संपरिक्रम्यहनुमान्नावणस्यनिवेशनान् ॥ अदृष्ट्वाजानकींसीतामब्रवीद्वचनंकपिः ॥ २ ॥
भूयिष्ठंलोलितालंकारामस्यचरताप्रियम् ॥ नहिपश्यामिवैदेहींसीतांसर्वांगशोभना
म् ॥ ३ ॥ पल्वलानितटाकानिसरांसिसरितस्तथा ॥ नद्योऽनूपवनांताश्चदुर्गाश्चधरणी
धराः ॥ ४ ॥ लोलितावसुधासर्वानचपश्यामिजानकीम् ॥ इहसंपातिनासीता

रावणस्य निवेशने ॥ ५ ॥ आख्याता गृध्रराजेन न च सा दृश्यते तु किम् ॥ किंतु सीताथ वैदे
हीमैथिलीजनकात्मजा ॥ उपतिष्ठेत्तविवशारावणेन हताबलात् ॥ ६ ॥ क्षिप्रमुत्पततो
मन्येसीतामादायरक्षसः ॥ बिभ्यतो रामबाणानामंतरापतिता भवेत् ॥ ७ ॥ अथवा
द्वियमाणायाः पथिसिद्धनिषेविते ॥ मन्येपतितमार्यायाहृदयं प्रेक्ष्य सागरम् ॥ ८ ॥ रा
वणस्योरुवेगेन भुजाभ्यां पीडितेन च ॥ तयामन्ये विशालाक्ष्यात्यक्तं जीवितमार्यया ॥
॥ ९ ॥ उपर्युपरि सानूनं सागरं क्रमतस्तदा ॥ विचेष्टमाना पतिता समुद्रे जनकात्मजा
॥ १० ॥ औहोक्षुद्रेण चानेन रक्षंती शीलमात्मनः ॥ अबंधुर्भक्षिता सीतारावणेन तप
स्विनी ॥ ११ ॥ अथ वाराक्षसैर्द्रस्यपत्नीभिरसितेक्षणा ॥ अदुष्टादुष्टभावाभिर्भक्षिता सा
भविष्यति ॥ १२ ॥ “संपूर्णचंद्रप्रतिमं पद्मपत्रनिभेक्षणम् ॥ रामस्य ध्यायतीवक्रं पंचत्वं
कृपणागता ॥ १३ ॥ हारामलक्ष्मणेत्येवं हायोध्येति च भामिनी ॥ विलप्य बहुवै
देहीन्यस्तदेहा भविष्यति” ॥ १४ ॥ अथवा निहिता मन्ये रावणस्य निवेशने ॥ भृशं

लालप्यते बालापंजरस्थे वसारिका ॥ १५ ॥ जनकस्य कुले जातारामपत्नी सुमध्यमा ॥ कथ
 मुत्पलपत्राक्षी रावणस्य वशं व्रजेत् ॥ १६ ॥ विनष्टावाप्रणष्टावामृतावाजनकात्मजा ॥
 रामस्य प्रियभार्यस्य न निवेदयितुं क्षमम् ॥ १७ ॥ निवेद्यमाने दोषः स्याद्दोषः स्यादनि
 वेदने ॥ कथं नु खलु कर्तव्यं विषमं प्रतिभाति मे ॥ १८ ॥ अस्मिन्नेवंगते कार्ये प्राप्तका
 लक्षमं च किम् ॥ भवेदिति मतिं भूयो हनुमान्प्रविचारयन् ॥ १९ ॥ यदि सीताम दृष्ट्वा
 हं वानरैर्द्रुपरीमितः ॥ गमिष्यामि ततः कोमेषु रुषार्थो भविष्यति ॥ २० ॥ ममेदं लं
 घनं व्यर्थं सागरस्य भविष्यति ॥ प्रवेशश्चैव लंकाया राक्षसानां च दर्शनम् ॥ २१ ॥ किं
 वा वक्ष्यति सुग्रीवो हरयो वापि संगताः ॥ किं किं धाम नु संप्राप्तं तौ वा दशरथात्मजौ ॥
 ॥ २२ ॥ गत्वा तु यदिका कुत्स्थं वक्ष्यामि परुषं वचः ॥ न दृष्टेति मया सीता ततस्त्यक्ष्य
 ति जीवितम् ॥ २३ ॥ परुषं दारुणं तीक्ष्णं क्रूरमिन्द्रियतापनम् ॥ सीतानिमित्तं दुर्वाक्यं
 श्रुत्वा स न भविष्यति ॥ २४ ॥ तंतु कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा पंचत्वगतमानसम् ॥ भृशानुरक्तमेधा

१ लालप्यतेत्यर्थः । २ दृश्यदेशे मायया दर्शनं विनाशः । अदृश्यदेशे स्वस्थानं प्रणाशः इति तीर्थः ।

वी नभविष्यतिलक्ष्मणः ॥ २५ ॥ विनष्टौ भ्रातरौ श्रुत्वा भरतोपि मरिष्यति ॥ भरतं च
 मृतं दृष्ट्वा शत्रुघ्नो नभविष्यति ॥ २६ ॥ पुत्रान्मृतान्समीक्ष्याथ नभविष्यंति मातरः ॥ कौ
 सल्या च सुमित्रा च कैकेयी च न संशयः ॥ २७ ॥ कृतज्ञः सत्यसंधश्च सुग्रीवः प्लवगाधि
 पः ॥ रामं तथा गतं दृष्ट्वा ततस्त्यक्ष्यति जीवितम् ॥ २८ ॥ दुर्मनाव्यथिता दीनानि रानंदा
 तपस्विनी ॥ पीडिता भर्तृशोकेन रुमात्यक्ष्यति जीवितम् ॥ २९ ॥ वालिजेन तु दुःखेन पी
 डिता शोककर्षिता ॥ पंचत्वमागते राजितारापि नभविष्यति ॥ ३० ॥ मातापित्रोर्विना
 शेन सुग्रीवव्यसनेन च ॥ कुमारोऽप्यंगदस्तस्माद्विजहिष्यति जीवितम् ॥ ३१ ॥ भर्तृजेन
 तु दुःखेन अभिभूतावनौकसः ॥ शिरांस्यभिहनिष्यंति तलैर्मुष्टिभिरेव च ॥ ३२ ॥ सांत्वे
 नानुप्रदानेन मानेन च यशस्विना ॥ लालिताः कपिनाथेन प्राणांस्त्यक्ष्यंति वानराः ॥ ३३ ॥
 नवनेषु न शैलेषु न निरोधेषु वा पुनः ॥ क्रीडामनुभविष्यंति समेत्य कपिकुंजराः ॥ ३४ ॥
 सपुत्रदाराः सामात्या भर्तृव्यसनपीडिताः ॥ शैलाग्नेभ्यः पतिष्यंति समेषु विषमेषु च ॥
 ॥ ३५ ॥ विषमुद्रं धनं वापि प्रवेशं ज्वलनस्य वा ॥ उपवासमथोशस्त्रं प्रचरिष्यंति वान

राः ॥ ३६ ॥ घोरमारोदनं मन्ये गते मयि भविष्यति ॥ इक्ष्वाकु कुलनाशश्च नाशश्चैव
 वनौकसाम् ॥ ३७ ॥ सोहं नैव गमिष्यामि किष्किंधानगरीमितः ॥ न हि शक्ष्याम्यहं द्र
 षुं सुग्रीवं मैथिलीविना ॥ ३८ ॥ मय्यगच्छति चेहस्थे धर्मात्मानौ महारथौ ॥ आशयातौ
 धरिष्ये ते वानराश्च तरस्विनः ॥ ३९ ॥ हस्तादानो मुखादानो नियतो वृक्षमूलिकः ॥ वानप्र
 स्थो भविष्यामि अट्टप्राजनकात्मजाम् ॥ ४० ॥ सागरानूपजे देशे बहुमूलफलोदके ॥ चिंतिं
 कृत्वा प्रवेक्ष्यामि समिद्धमरणीसुतम् ॥ ४१ ॥ उपविष्टस्य वा सम्यग्लिंगिनं साधयिष्यतः ॥
 शरीरं भक्षयिष्यंति वायसाः श्वापदानि च ॥ ४२ ॥ इदं महर्षिभिर्दृष्टं निर्याणमिति मे मतिः ॥
 सम्यगापः प्रवेक्ष्यामि न चेत्पश्यामि जानकीम् ॥ ४३ ॥ सुजातमूला सुभगा कीर्तिमालाय
 शस्विनी ॥ प्रभग्नाचिरं रात्राय मम सीताम पश्यतः ४४ तापसो वा भविष्यामि नियतो वृक्ष
 मूलिकः ॥ नेतः प्रतिगमिष्यामि तामट्टप्रासितेक्षणाम् ४५ यदीतः प्रतिगच्छामि सीताम
 नधिगम्यताम् ॥ अंगदः सहितः सर्वैर्वानरैर्न भविष्यति ॥ ४६ ॥ विनाशे बहवो दोषा जीवन् प्रा

१ चिंतिं चैतन्यमिति तदर्थः । २ लिंगिनी इति पाठः । ३ चिरात्रीयं इति पाठः । ४ जपकापायादिचिह्नो यतिः ।

प्रोति भद्रकम् ॥ तस्मात्प्राणान्धरिष्यामिध्रुवोजीवतिसंगमः ॥ ४७ ॥ एवंबहुविधंदुः
 खंमनसाधारयन्बहु ॥ नाध्यगच्छतदापारंशोकस्यकपिकुंजरः ॥ ४८ ॥ ततोविक्र
 ममासाद्यधैर्यवान्कपिकुंजरः ॥ रावणंवावधिष्यामिदशग्रीवंमहाबलम् ॥ ४९ ॥ काम
 मस्तुहता सीताप्रत्याचीर्णमविष्यति ॥ अथवैनंसमुत्क्षिप्यउपर्युपरिसागरम् ॥ ५० ॥
 रामायोपहरिष्यामिपशुं पशुपतेरिव ॥ इतिचिंतांसमापन्नःसीतामनधिगम्यताम् ॥ ५१ ॥
 ध्यानशोकपरीतात्माचितयामासवानरः ॥ ५२ ॥ यावत्सीतांहिपश्यामिरामपत्नीय
 शस्विनीम् ॥ तावदेतांपुरीलंकांविचिनोमिपुनःपुनः ॥ ५३ ॥ संपातिवचनाच्चापिरामं
 यद्यानयाम्यहम् ॥ अपश्यन्नाधवोभार्यानिर्दहेत्सर्ववानरान् ॥ ५४ ॥ इहवैनियताहारो
 वत्स्यामिनियतेंद्रियः ॥ नमत्कृतेविनश्येयुःसर्वेतेनरवानराः ॥ ५५ ॥ अशोकवनिका
 चापिमहतीयंमहाद्रुमा ॥ इमामधिगमिष्यामिनहीयंविचितामया ॥ ५६ ॥ वसून् रुद्रां
 स्तथादित्यानश्विनौमरुतोपिच ॥ नमस्कृत्वागमिष्यामिरक्षसांशोकवर्धनः ॥ ५७ ॥

जित्वातुराक्षसान्देवीमिक्ष्वाकुकुलनंदिनी ॥ संप्रदास्यामिरामाययथासिद्धितपस्विने
॥ ५८ ॥ समुहूर्तमिवध्यात्वाचिंताविग्रथितेंद्रियः ॥ उदतिष्ठन्महाबाहुर्हनूमान्मारुता
त्मजः ॥ ५९ ॥ नमोस्तुरामायसलक्ष्मणायदेव्यै च तस्यै जनकात्मजायै ॥ नमोस्तुरु
द्रेन्द्रयमानिलेभ्यो नमोस्तुचंद्राग्निमरुद्गणेभ्यः ॥ ६० ॥ स तेभ्यस्तु नमस्कृत्वासुग्रीवा
य च मारुतिः ॥ दिशः सर्वाः समालोक्य सोऽशोकवनिकांगंतः ॥ ६१ ॥ स गत्वामनसा पूर्वं
मशोकवनिकां शुभाम् ॥ उत्तरं चितयामासवानरो मारुतात्मजः ॥ ६२ ॥ ध्रुवं तुरक्षो बहुला
भविष्यति वनाकुला ॥ अशोकवनिका पुण्यां सर्वसंस्कारसंस्कृता ॥ ६३ ॥ राक्षिणश्चात्र वि
हितानूनं रक्षंति पादपान् ॥ भगवानपि विश्वात्मा तानिक्षोभं प्रवायति ॥ ६४ ॥ संक्षिप्तोऽयं
मयात्मा चरामार्थे रावणस्य च ॥ सिद्धिं दिशंतु मे सर्वे देवाः सर्षिगणास्त्विह ॥ ६५ ॥ ब्रह्मा
स्वयं भूर्भगवान् देवाश्चैव तपस्विनः ॥ सिद्धिमग्निश्च वायुश्च पुरुहूतश्च वज्रभृत् ॥ ६६ ॥
वरुणः पाशहस्तश्च सोमादित्यौ तथैव च ॥ अश्विनौ च महात्मानौ मरुतः सर्व एव च ॥

॥ ६७ ॥ सिद्धिं सर्वाणि भूतानि भूतानांचैवयःप्रभुः ॥ दास्यंतिममयेचान्येप्यदृष्टाः
 पथिगोचराः ॥ ६८ ॥ तदुन्नसंपादुरदंतमव्रणंशुचिस्मितपद्मपलाशलोचनम् ॥ द्रक्ष्येक
 दार्यावदनंकदान्वहंप्रसन्नताराधिपतुल्यवर्चसम् ॥ ६९ ॥ क्षुद्रेणहीनेन नृशंसमूर्तिनासु
 दारुणालंकृतवेषधारिणा ॥ बलाभिभूता ह्यबला तपस्विनी कथं नु मे दृष्टिपथेद्यसाभ
 वेत् ॥ ७० ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रा० वाल्मीकीये आदि० सुन्दरकांडे त्रयोदशःसर्गः ॥ १३ ॥
 स मुहूर्तमिवध्यात्वा मनसाचाधिगम्य ताम् ॥ अवष्टुतोमहातेजाः प्राकारं तस्य वेश्म
 नः ॥ १ ॥ सतु संहृष्टसर्वांगः प्राकारस्थो महाकपिः ॥ पुष्पिताग्रान्वसंतादौ ददर्श विवि
 धान्द्रुमान् ॥ २ ॥ सालानशोकान्भव्यांश्च चंपकांश्च सुपुष्पितान् ॥ उद्दालकान्नागवृक्षाश्च
 तान्कपिमुखानपि ॥ ३ ॥ तथाम्रवणसंपन्नाल्लताशतसमन्वितान् ॥ ज्यामुक्तइव नाराचः
 पुष्पुवे वृक्षवाटिकाम् ॥ ४ ॥ सप्रविश्यविचित्रांतांविहगैरभिनादिताम् ॥ राजतैःकांचनै
 श्वैवपादपैःसर्वतोवृताम् ॥ ५ ॥ विहगैर्मृगसंघैश्चविचित्रांचित्रकाननाम् ॥ उदितादित्य
 संकाशां ददर्शहनुमान्बली ॥ ६ ॥ वृत्तैर्नानाविधैर्वृक्षैःपुष्पोपगफलोपगैः ॥ कोकिलैर्मृग

राजैश्चमत्तैर्नित्यनिषेविताम् ॥७॥ प्रहृष्टमनुजांकालेमृगपक्षिमदाकुलाम् ॥ मत्तबर्हि
णसंघुष्टानानाद्विजगणायुताम् ॥८॥ मार्गमाणोवरारोहांराजपुत्रीमनिदिताम् ॥ सुखप्रसु
प्तान्विहगान्बोधयामासवानरः ॥ ९ ॥ उत्पतद्भिर्द्विजगणैः पक्षैर्वतैः समाहताः ॥ अने
कवर्णाविविधा मुमुचुःपुष्पवृष्टयः ॥१०॥ पुष्पावकीर्णःशुशुभेहनूमान्मारुतात्मजः ॥
अशोकवनिकामध्ये यथापुष्पमयोगिरिः ॥ ११ ॥ दिशः सर्वाभिधावंतं वृक्षखंडग
तंकपिम् ॥ दृष्ट्वासर्वाणिभूतानिवसंत इति मेनिरे ॥ १२ ॥ वृक्षेभ्यःपतितैःपुष्पैरवकी
र्णापृथग्विधैः ॥ रराज वसुधा तत्रप्रमदेवविभूषिता ॥ १३ ॥ तरस्विनातेतरवस्तरसा
बहुकंपिताः ॥ कुसुमानिविचित्राणिससृजुः कपिना तदा ॥ १४ ॥ निर्धूतपत्रशिखराः
शीर्णपुष्पफलद्रुमाः ॥ निक्षिप्तवस्त्राभरणा धूर्ताइवपराजिताः ॥ १५ ॥ हनूमतावेगवता
कंपितास्तेनगोत्तमाः ॥ पुष्पपत्रफलान्याशु मुमुचुः फलशालिनः ॥ १६ ॥ विहंगसंगै
र्हीनास्तेस्कंधमात्राश्रयाद्रुमाः ॥ बभूवुरगमाः सर्वमारुतेनविनिर्धुताः ॥ १७ ॥ विधूत
केशी युवतिर्यथा मृदितवर्णका ॥ निर्पीतशुभदंतोष्ठी नखैर्दंतैश्च विक्षता ॥१८॥ तथा

लांगूहस्तैस्तुचरणाभ्यांचमर्दिता ॥ तथैवांशोकवनिका प्रभञ्जवनपादपा ॥ १९ ॥ महा
 लतानां दामानिव्यधमत्तरसा कपिः ॥ यथाप्रावृषि वेगेनमेघजालानिमारुतः ॥ २० ॥
 सतत्रमणिभूमीश्वराजतीश्वमनोरमाः ॥ तथाकांचनभूमीश्वविचरन्ददृशोकपिः ॥ २१ ॥
 वापीश्वविविधाकाराः पूर्णाः परमवारिणा ॥ महाहैर्मणिसोपानैरुपपन्नास्ततस्ततः ॥ २२ ॥
 मुक्ताप्रवालसिकताः स्फटिकांतरकुट्टिमाः ॥ कांचनैस्तरुभिश्चित्रैस्तीरजैरुपशोभिताः ॥
 ॥ २३ ॥ बुद्धपद्मोत्पलवनाश्चक्रवाकोपशोभिताः ॥ नृत्यूहरूतसंघुष्टाहंसाः सारसनादिताः
 ॥ २४ ॥ दीर्घाभिद्रुमयुक्ताभिः सरिद्धिश्च समंततः ॥ अमृतोपमतोयाभिः शिवाभिरु
 पसंस्कृताः ॥ २५ ॥ लताशतैरवतताः संतानकुसुमावृताः ॥ नानागुल्मावृतवनाः कर
 वीरकृतांतराः ॥ २६ ॥ ततोबुधरसंकाशंप्रवृद्धशिखरंगिरिम् ॥ विचित्रकूटंकूटैश्चसर्वतः
 परिवारितम् ॥ २७ ॥ शिलागृहैरवततं नानावृक्षसमावृतम् ॥ ददर्शकपिशार्दूलोरम्यं जग
 तिपर्वतम् ॥ २८ ॥ ददर्शचनगात्तस्मान्नर्दीनिपतितांकपिः ॥ अंकादिवसमुत्पत्यप्रिय

स्य पतितां प्रियाम् ॥ २९ ॥ जलेन पतिताग्रैश्च पादपैरुपशोभिताम् ॥ वार्यमाणामिव
क्रुद्धां प्रमदां प्रियबंधुभिः ॥ ३० ॥ पुनरावृत्ततोयां च ददर्श समहाकपिः ॥ प्रसन्नामिवकां
तस्य कांतां पुनरुपस्थिताम् ॥ ३१ ॥ तस्या दूरात्सपद्मिन्यो नानाद्विजगणायुताः ॥ ददर्श
कपिशार्दूलो हनूमान्मारुतात्मजः ॥ ३२ ॥ कृत्रिमां दीर्घिकांचापिपूर्णां शीतेनवारिणा ॥
मणिप्रवरसोपानांमुक्तासिकतशोभिताम् ॥ ३३ ॥ विविधैर्मृगसंधैश्च विचित्रांचित्रकान
नाम् ॥ प्रासादैःसुमहद्भिश्चनिर्मितैर्विश्वकर्मणा ॥ ३४ ॥ काननैःकृत्रिमैश्चापि सर्वतःसम
लंकृताम् ॥ ये केचित्पादपास्तत्र पुष्पोपगफलोपगाः ॥ ३५ ॥ सच्छत्राःसवितर्दीकाःसर्वे
सौवर्णवेदिकाः ॥ लताप्रतानैर्बहुभिःपर्णैश्च बहुभिर्वृताम् ॥ ३६ ॥ कांचनीं शिंशपामेकां
ददर्श समहाकपिः ॥ वृतांहेममयीभिस्तुवेदिकाभिःसमंततः ॥ ३७ ॥ सोपश्यद्भूमिभागां
श्च नगप्रस्रवणानि च ॥ सुवर्णवृक्षानपरान्ददर्श शिखिसन्निभान् ॥ ३८ ॥ तेषां द्रुमा
णां प्रभया मेरोरिव दिवाकरः ॥ अमन्यत तदा वीरः कांचनोस्मीति सर्वतः ॥ ३९ ॥ ता
न्कांचनान्वृक्षगणान्मारुतेनप्रकंपितान् ॥ किंकिणीशतनिर्घोषान्दृष्ट्वाविस्मयमागमत् ॥

॥ ४० ॥ सुपुष्पिताग्रान्नुचिरांस्तरुणांकुरपल्लवान् ॥ तामारुह्य महावेगः शिंशपां पर्णसं
वृताम् ॥ ४१ ॥ इतो द्रक्ष्यामि वैदेहीं रामदर्शनलालसाम् ॥ इतश्चेतश्च दुःखार्ता संपतन्तीं
यदृच्छया ॥ ४२ ॥ अशोकवनिका चेयं दृढं रम्या दुरात्मनः ॥ चंदनैश्चंपकैश्चापि बकुलै
श्च विभूषिता ॥ ४३ ॥ इयं च नलिनी रम्या द्विजसंघनिषेविता ॥ इमां सा राजमहिषी
नूनमेष्यति जानकी ॥ ४४ ॥ सारामा राजमहिषी राघवस्य प्रिया सदा ॥ वनसंचारकुशला
ध्रुवमेष्यति जानकी ॥ ४५ ॥ अथवा मृगशावाक्षी वनस्यास्य विचक्षणा ॥ वनमेष्यति
साद्येह रामचिंतासुकर्षिता ॥ ४६ ॥ रामशोकाभिसंतप्ता सा देवी वामलोचना ॥ वनवा
सरता नित्यमेष्यते वनचारिणी ॥ ४७ ॥ वनेचराणां सततं नूनं स्पृहयते पुरा ॥ रा
मस्य दयिता भार्या जनकस्य सुता सती ॥ ४८ ॥ संध्याकालमनाः श्यामा ध्रुवमेष्य
ति जानकी ॥ नदीं चेमां शुभजलां संध्यार्थे वरवर्णिनी ॥ ४९ ॥ तस्याश्चाप्यनुरूपेयम
शोकवनिका शुभा ॥ शुभायाः पार्थिवेन्द्रस्य पत्नी रामस्य संमता ॥ ५० ॥ यदि जीव
वति सा देवी ताराधिपनिभानना ॥ आगमिष्यति सा वश्यमिमांशीतजलां नदीम् ॥ ५१ ॥

एवंतुगत्वाहनुमान्महात्माप्रतीक्षमाणोमनुजेंद्रपत्नीम् ॥ अवेक्षमाणश्चददर्शसर्वस
पुष्पितेपर्णघनेनिलीनः ॥ ५२ ॥ इत्यार्षे श्रीम० वा० आ० सु० चतुर्दशःसर्गः ॥ १४ ॥
सर्वीक्षमाणस्तत्रस्थोमार्गमाणश्चमैथिलीम् ॥ अवेक्षमाणश्चमर्हीसर्वातामन्ववैक्षत ॥
॥ १ ॥ संतानकलताभिश्चपादपैरुपशोभिताम् ॥ दिव्यगंधरसोपेतांसर्वतःसमलंकृताम्
॥ २ ॥ तांसनंदनसंकाशामृगपक्षिभिरावृताम् ॥ हर्म्यप्रासादसंबाधांकोकिलाकुलनिः
स्वनाम् ॥ ३ ॥ कांचनोत्पलपद्माभिर्वापीभिरुपशोभिताम् ॥ बह्वासनकुथोपेतांबहुभूमि
गृहायुताम् ॥ ४ ॥ सर्वर्तुकुसुमैरम्यैः फलवद्भिश्चपादपैः ॥ पुष्पितानामशोकानांश्रिया
सूर्योदयप्रभाम् ॥ ५ ॥ प्रदीप्तामिवतत्रस्थोमारुतिःसमुदैक्षत ॥ निष्पत्रशाखांविहगैःक्रिय
माणामिवासकृत् ॥ ६ ॥ विनिष्पतद्भिः शतशश्चित्रैःपुष्पावतंसकैः ॥ समूलपुष्परजितैरशो
कैःशोकनाशनैः ॥ ७ ॥ पुष्पभारातिभारैश्चस्पृशद्भिरिवमोदिनीम् ॥ कर्णिकारैःकुसुमितैः
किंशुकैश्चसुपुष्पितैः ॥ ८ ॥ सदेशः प्रभयातेषांप्रदीप्तइवसर्वतः ॥ पुन्नागासप्तपर्णाश्च
चंपकोद्दालकास्तथा ॥ ९ ॥ विवृद्धमूलाबहवःशोभन्तेस्मसुपुष्पिताः ॥ शातकुंभनिभाः

केचित्केचिदग्निशिखाप्रभाः ॥ १० ॥ नीलांजननिभाः केचित्त्राशोकाः सहस्रशः ॥ नंदनं
 विबुधोद्यानांचित्रचैत्ररथं यथा ॥ ११ ॥ अतिवृत्तमिवाचिंत्यं दिव्यं रम्यं श्रिया युतम् ॥
 द्वितीयमिव चाकाशं पुष्पज्योतिर्गणायुतम् ॥ १२ ॥ पुष्परत्नशतैश्चित्रं पंचमं सागरं यथा
 सर्वतु पुष्पैर्निचितं पादपैर्मधुगंधिमिः ॥ १३ ॥ नानानिनादैरुद्यानं रम्यं मृगगणद्विजैः ॥
 अनेकगंधप्रवहं पुण्यगंधमनोहरम् ॥ १४ ॥ शैलेंद्रमिव गंधाढ्यं द्वितीयं गंधमादनम् ॥ अ
 शोकवनिकायांतु तस्यां वानरपुंगवः ॥ १५ ॥ सददर्शाविदूरस्थं चैत्यं प्रासादमूर्जितम् ॥
 मध्येस्तं भसहस्रेण स्थितं कैलासपांडुरम् ॥ १६ ॥ प्रवालकृतसोपानं तत्तत्कांचनवेदिकम् ॥
 मुष्णंतमिव च क्षूषिद्योतमानमिव श्रिया ॥ १७ ॥ निर्मलं प्रांशुभावत्वादुल्लिखंतमिवांबरम् ।
 ततो मलिनसंवीताराक्षसीभिः समावृताम् ॥ १८ ॥ उपवासकृशादीनां निःश्वसंतीं पुनः
 पुनः ॥ ददर्श शुक्लपक्षादौ चंद्ररेखामिवामलाम् ॥ १९ ॥ मंदप्रख्यायमानेन रूपेण रुचिरप्र
 भाम् ॥ पिनद्धां धूमजालेन शिखामिव विभावसोः ॥ २० ॥ पीतेनैकेन संवीतां क्लिष्टेनोत्त

मवाससां॥सपंकामनलंकारांविपद्नामिवपद्मिनीम् ॥२१॥ पीडितांदुःखसंततांपरिक्षी
णांतपस्विनीम् ॥ ग्रहेणांगारकेणेवपीडितामिवरोहिणीम् ॥ २२ ॥ अश्रुपूर्णमुखीदीनां
कृशामनशनेनच ॥शोकध्यानपरांदीनानित्यदुःखपरायणाम्॥२३॥प्रियंजनमपश्यन्तीं
पश्यन्तींराक्षसगणम् ॥स्वगणेनमृगींहीनाश्वगणेनावृतामिव ॥ २४ ॥ नीलनागाभया
वेण्याजघनंगतयैकया ॥ नीलयानीरदापायेवनराज्यामहीमिव ॥ २५ ॥ सुखार्हादुःखसं
ततांव्यसनानामकोविदाम् ॥ तांबिलोक्यविशालाक्षीमधिकंमलिनांकृशाम्॥२६॥तर्क
यामाससीतेतिकारणैरुपपादिभिः ॥ न्हियमाणातदा तेनरक्षसाकामरूपिणा॥२७॥य
थारूपा हि दृष्टासातथारूपेयमंगना ॥ पूर्णचंद्राननां सुभ्रंचारुवृत्तपयोधराम् ॥२८॥
कुर्वन्तींप्रभयादेवींसर्वा वितिमिरा दिशः ॥ तांनीलकंठीं बिबोष्ठींसुमध्यांसुप्रतिष्ठिताम्
॥ २९ ॥ सीतांपद्मपलाशाक्षीमन्मथस्यरतिंयथा ॥ इष्टांसर्वस्यजगतः पूर्णचंद्रप्रभामि
व ॥ ३० ॥ भूमौसुतनुमासीनां नियतामिवतापसीम् ॥ निःश्वासबहुलांभीरुंभुजगेंद्रव
धूमिव ॥३१॥ शोकजालेनमहताविततेननराजतीम् ॥ संसक्तांधूमजालेन शिखामिव

विभावसोः॥३२॥तांस्मृतीमिवसंदिग्धामृद्धिनिपतितामिव ॥ विहतामिव च श्रद्धामा
शांप्रतिहतामिव ॥ ३३ ॥ सोपसर्गा यथासिद्धिबुद्धिसकलुषामिव ॥ अभूतेनापवादेन
कीर्तिनिपतितामिव ॥३४॥ रामोपरोधव्यथितारक्षोगणनिपीडिताम् ॥ अबलांमृगशा
वाक्षीं वीक्ष्यमाणांततस्ततः ॥ ३५ ॥ बाष्पांबुपरिपूर्णेनकृष्णवक्राक्षिपक्षमणा ॥वदनेना
प्रसन्नेननिःश्वसंतीपुनः पुनः ॥ ३६ ॥ मलपंकधरादीनामंडनार्हामंडिताम् ॥ प्रभांन
क्षत्रराजस्यकालमेघैरिवावृताम् ॥ ३७ ॥ तस्यसंदिग्दिहेबुद्धिस्तथासीतांनिरीक्ष्यच ॥
आम्नायानामयोगेनविद्यांप्रशितिलाभिव ॥३८॥ दुःखेनबुबुधेसीतांहनूमाननलंकृताम्
संस्कारेण यथा हीनां वाचमर्थांतरं गताम् ॥ ३९ ॥ तांसमीक्ष्य विशालाक्षीं राजपुत्रीम
निंदिताम् ॥ तर्कयामास सीतेति कारणैरुपपादयन् ॥ ४० ॥ वैदेह्या यानि चांगेषु तदा
रामोन्वकीर्तयत् ॥ तान्याभरणजालानि गात्रशोभीन्यलक्षयत् ॥ ४१ ॥ सुकृतौ कर्णवै
ष्टौ च श्वदंष्ट्रौ च सुसंस्थितौ ॥ मणिविद्रुमचित्राणि हस्तेष्वाभरणानि च ॥४२॥ इया

मानिचिरयुक्तत्वात्तथासंस्थानवन्तिच ॥ तान्येवैतानिमन्येहंयानिरामोन्वकीर्तयत् ॥
 ॥ ४३ ॥ तत्रयान्यवहीनानि तानीमानिनसंशयः ॥ ४४ ॥ पीतंकनकपट्टाभं स्रस्तंत
 द्वसनंशुभम् ॥ उत्तरीयंनगासक्तं तदादृष्टंप्लवंगमैः ॥ ४५ ॥ भूषणानि च मुख्यानिदृ
 ष्टानिधरणीतले ॥ अनयैवापविद्धानिस्वनवन्तिमहांतिच ॥ ४६ ॥ इदंचिरगृहीतत्वाद्व
 सनंक्लिष्टवत्तरम् ॥ तथाप्यनूनंतद्वर्णतथाश्रीमद्यथेतरत् ॥ ४७ ॥ इयंकनकवर्णांगी
 रामस्यमहिषीप्रिया ॥ प्रणष्टोपिसतीयस्यमनसोनप्रणश्यति ॥ ४८ ॥ इयं सा यत्कृ
 तेरामश्चतुर्भिरिहतप्यते ॥ कारुण्येनानृशंस्येन शोकेनमदनेनच ॥ ४९ ॥ स्त्रीप्रणष्टे
 तिकारुण्यादाश्रितेत्यानृशंस्यतः ॥ पत्नीनष्टेतिशोकेनप्रियेतिमदनेनच ॥ ५० ॥ त
 स्यादेव्यायथारूपमंगप्रत्यंगसौष्ठवम् ॥ रामस्यचयथारूपंतस्येयमसितेक्षणा ॥ ५१ ॥
 अस्यादेव्यामनस्तस्मिस्तस्यचास्यांप्रतिष्ठितम् ॥ तेनेयंसचधर्मात्मा मुहूर्तमपिजी
 वाति ॥ ५२ ॥ दुष्करंकृतवान्नामोहीनोयदनयाप्रभुः ॥ धारयत्यात्मनोदेहंनशोकेना

१ तान्येहंनोपलक्षये इति पाठः । २ आतेसामर्थ्यसत्त्वात्साधारणजनसाहसमानजीवधारणम् । अन्येन प्राकृतेन प्रियवनिताविपुक्तेन नरेण देहधारणस्य दुष्करत्वात् ।

वसीदति ॥ ५३ ॥ एवंसीतांतथादृष्ट्वादृष्टः पवनसंभवः ॥ जगाममनसारामंप्रशशंस
 च तं प्रभुम् ॥ ५४ ॥ ॥इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मी० आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे पंचद
 शः सर्गः ॥ १५ ॥ प्रशस्यतु प्रशस्तव्यांसीतांतां हरिपुंगवः ॥ गुणाभिरामं रामं च पुनश्चि
 तापरोऽभवत् ॥ १ ॥ समुहूर्तमिव ध्यात्वा बाष्पपर्याकुलेक्षणः ॥ सीतामाश्रित्य तेजस्वीह
 नूमान्विललाप ह ॥ २ ॥ मान्यागुरुविनीतस्य लक्ष्मणस्य गुरुप्रिया ॥ यदि सीता हि दुः
 खार्ता कालो हि दुरतिक्रमः ॥ ३ ॥ रामस्य व्यवसायज्ञा लक्ष्मणस्य च धीमतः ॥ नात्यर्थं
 क्षुभ्यते देवी गंगेव जलदागमे ॥ ४ ॥ तुल्यशीलवयोवृत्तां तुल्याभिजनलक्षणाम् ॥ राघ
 वोर्हतिवैदेही तंचेयमसितेक्षणा ॥ ५ ॥ तां दृष्ट्वा न वहे माभां लोककान्तामिव श्रियम् ॥ जग
 ममनसारामं वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ६ ॥ अस्यां हेतोर्विशालाक्ष्या हतो वाली महाबलः ॥
 रावणप्रतिमो वीर्यैकबंधश्च निपातितः ॥ ७ ॥ विराधश्च हतः संख्ये राक्षसो भीमविक्रमः ॥
 वने रामेण विक्रम्य महेंद्रेणैव शंबरः ॥ ८ ॥ चतुर्दशसहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम् ॥
 निहतानि जनस्थाने शरैरग्निशिखोपमैः ॥ ९ ॥ खरश्च निहतः संख्ये त्रिशिराश्च निपा

५२
तितः ॥ दूषणश्च महातेजा रामेण विदितात्मना ॥ १० ॥ ऐश्वर्यं वानराणां च दुर्लभं
वालिपालितम् ॥ अस्यानिमित्तेसुग्रीवः प्राप्तवाँल्लोकविश्रुतः ॥ ११ ॥ सागरश्चमयाक्रां
तः श्रीमान्नदनदीपतिः ॥ अस्या हेतोर्विशालाक्ष्या पुरी चेयं निरीक्षिता ॥ १२ ॥
यदि रामः समुद्रांतां मेदिनीं परिवर्तयेत् ॥ अस्याः कृते जगच्चापि युक्तमित्येव मे
मतिः ॥ १३ ॥ राज्यं वा त्रिषु लोकेषु सीता वा जनकात्मजा ॥ त्रैलोक्यराज्यं सकलं
सीतायां नाप्नुयात्कलाम् ॥ १४ ॥ इयं साधर्मशीलस्यजनकस्यमहात्मनः ॥ सुता मैथि
लराजस्य सीता भर्तृदृढव्रता ॥ १५ ॥ उत्थिता मेदिनी भित्त्वा क्षेत्रे हलमुखक्षते ॥ पद्म
रेणुनिभैः कीर्णाशुभैः केदारपांसुभिः ॥ १६ ॥ विक्रांतस्यार्यशीलस्यसंयुगेष्वनिवर्तिनः ॥
स्नुषा दशरथस्यैषाज्येष्ठा राज्ञोयशस्विनी ॥ १७ ॥ धर्मज्ञस्यकृतज्ञस्यरामस्य विदि
तात्मनः ॥ इयंसादयिताभार्याराक्षसीवशमागता ॥ १८ ॥ सर्वान्भोगान्परित्यज्यभर्तृ
स्नेहबलात्कृता ॥ अचिंतयित्वाकष्टानिप्रविष्टानिर्जनंवनम् ॥ १९ ॥ संतुष्टाफलमूलेन
भर्तृशुश्रूषणापरा ॥ यापरांभजतेप्रीतिं वनेपिभवनेयथा ॥ २० ॥ सेयंकनकवर्णांगी

नित्यं सुस्मितभाषिणी॥सहते यातनामेतामनर्थानामभागिनी॥२१॥इमांतु शीलसंप
 न्नां द्रष्टुमिच्छतिराघवः ॥ रावणेन प्रमथितां प्रपामिव पिपासितः ॥ २२ ॥ अस्या नूनं
 पुनर्लाभाद्राघवः प्रीतिमेष्यति ॥ राजाराज्यपरिभ्रष्टः पुनः प्राप्येवमेदिनीम् ॥ २३ ॥ काम
 भोगैः परित्यक्ता हीना बंधुजनेन च ॥ धारयत्यात्मनो देहं तत्समागमकांक्षिणी ॥ २४ ॥
 नैषा पश्यति राक्षस्यो नेमान्पुष्पफलद्रुमान् ॥ एकस्थहृदयानूनं राममेवानुपश्यति ॥
 ॥ २५ ॥ भर्ता नाम परं नार्याः शोभनं भूषणादपि ॥ एषा हि रहिता तेन शोभनार्हा न
 शोभते ॥ २६ ॥ दुष्करं कुरुते रामो हीनो यदनया प्रभुः ॥ धारयत्यात्मनो देहं न दुःखेनाव
 सीदति ॥ २७ ॥ इमामसितकेशांतां शतपत्रनिभेक्षणाम् ॥ सुखार्हा दुःखितां ज्ञात्वा ममा
 पिव्यथितं मनः ॥ २८ ॥ क्षितिक्षमापुष्करसन्निभेक्षणायारक्षिताराघवलक्ष्मणाभ्याम् ॥
 सा राक्षसीभिर्विकृतेक्षणाभिः संरक्ष्यते संप्रति वृक्षमूले ॥ २९ ॥ हिमहतनलिनीव नष्ट
 शोभा व्यसनपरंपरया निपीड्यमाना ॥ सहचररहितेव चक्रवाकी जनकसुताकृपणां
 दशां प्रपन्ना ॥ ३० ॥ अस्या हि पुष्पावनताग्रशाखाः शोकं दृढं वै जनयंत्यशोकाः ॥ हिम

व्यपायेनचशीतरश्मिरभ्युत्थितेनैकसहस्ररश्मिः ॥ ३१ ॥ इत्येवमथैकपिरन्ववेक्ष्यसी
तेयमित्येवतुजातबुद्धिः ॥ संश्रित्यतस्मिन्निषसादवृक्षेवलीहरीणामृषभस्तरस्वी ॥ ३२ ॥
इत्यार्षे श्रीमद्रा० वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुंदरकांडे षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥ ततः
कुमुदखंडाभोनिर्मलं निर्मलोदयः ॥ प्रजगाम नभश्चंद्रो हंसो नीलमिवोदकम् ॥ १ ॥ सा
चिव्यमिव कुर्वन्स प्रभया निर्मलप्रभः ॥ चंद्रमा रश्मिभिः शीतैः सिषेवे पवनात्मजम् ॥
॥ २ ॥ स ददर्शततः सीतां पूर्णचंद्रनिभाननाम् ॥ शोकभारैरिवन्यस्तां भारैर्नावमिवां
भसि ॥ ३ ॥ दिदृक्षमाणो वै देहो हनुमान्मारुतात्मजः ॥ सददर्शाविदूरस्थाराक्षसीघोरद
र्शनाः ॥ ४ ॥ एकाक्षीमेककर्णा च कर्णप्रावरणां तथा ॥ अकर्णां शंकुकर्णां च मस्तकोच्छ्रा
सनासिकाम् ॥ ५ ॥ अतिकायोत्तमांगी च तनुदीर्घशिरोधराम् ॥ ध्वस्तकेशीं तथा केशीं
केशकंबलधारिणीम् ॥ ६ ॥ लंबकर्णललाटां चलंबोदरपयोधराम् ॥ लंबोष्ठीं चुबुकोष्ठीं च
लंबास्यां लंबजानुकाम् ॥ ७ ॥ ह्रस्वां दीर्घां च कुब्जां च विकटां वामनां तथा ॥ करा
लां भुग्नवस्त्रां च पिगाक्षीं विकृताननाम् ॥ ८ ॥ विकृताः पिंगलाः कालीः क्रोधनाः कल

हप्रियाः ॥ कालायसमहाशूलकूटमुद्ररधारिणीः ॥ ९ ॥ वराहमृगशार्दूलमहिषाजशि
 वामुखीः ॥ गजोष्ट्रहयपादीश्च निखातशिरसोऽपराः ॥ १० ॥ एकहस्तैकपादाश्चखरक
 ण्यश्चकर्णिकाः ॥ गोकर्णीर्हस्तिकणीश्च हरिकर्णीस्तथाऽपराः ॥ ११ ॥ अतिनासाश्चका
 श्चिच्च तिर्यक्छासा अनासिकाः ॥ गजसन्निभनासाश्च ललाटोच्छासनासिकाः ॥ १२ ॥
 हस्तिपादामहापादागोपादाः पादचूलिकाः ॥ अतिमात्रशिरोग्रीवा अतिमात्रकुचोदरीः ॥
 ॥ १३ ॥ अतिमात्रास्यनेत्राश्च दीर्घजिह्वाननास्तथा ॥ अंजामुखीर्हस्तिमुखीर्गोमुखीः
 सूकरीमुखीः ॥ १४ ॥ हयोष्ट्रखरवक्राश्च राक्षसीघोरदर्शनाः ॥ शूलमुद्ररहस्ताश्चक्रोध
 नाः कलहप्रियाः ॥ १५ ॥ करालधूम्रकेशिन्योराक्षसीर्विकृताननाः ॥ पिबंतिसततंपानं
 सुरामांससदाप्रियाः ॥ १६ ॥ मांसशोणितदिग्धांगीर्मांसशोणितभोजनाः ॥ ताददर्शक
 पिश्रेष्ठोरोमहर्षणदर्शनाः ॥ १७ ॥ स्कंधवन्तमुपासीनाः परिवार्यवनस्पतिम् ॥ तस्याध
 स्ताच्चतांदेवींराजपुत्रीमनिदिताम् १८ लक्षयामासलक्ष्मीवान्हनूमाअनकात्मजाम् ॥
 निष्प्रभांशोकसंतप्तांमलसंकुलमूर्धजाम् ॥ १९ ॥ क्षीणपुण्यांच्युतां भूमौतारां निपतिता

मिव ॥ चारित्र्यपदेशाढ्यां भर्तृदर्शनदुर्गताम् ॥ २० ॥ भूषणैरुत्तमैर्हीनां भर्तृवात्सल्यभूषिताम् ॥ राक्षसाधिपसंरुद्धां बंधुभिश्च विनाकृताम् ॥ २१ ॥ वियूथां सिंहसंरुद्धां बद्धांगजवधूमिव ॥ चंद्ररेखापयोदांतेशारदाभैरिवावृताम् ॥ २२ ॥ क्लिष्टरूपामसंस्पर्शादयुक्तामिव वल्लकीम् ॥ सीताभर्तृहितेयुक्तामयुक्तां राक्षसीवशे ॥ २३ ॥ अशोकवनिकामध्ये शोकसागरमाप्नुताम् ॥ ताभिः परिवृतां तत्र सग्रहामिव रोहिणीम् ॥ २४ ॥ ददर्श हनुमांस्तत्र लतामकुसुमामिव ॥ सामलेन च दिग्धां गीवपुषाचाप्यलंकृता ॥ २५ ॥ मृणालीपंकदिग्धेव विभाति च नभाति च ॥ मलिनेन तु वस्त्रेण परिक्लिष्टेन भामिनीम् ॥ २६ ॥ संवृतामृगशावाक्षीं ददर्श हनुमान्कपिः ॥ तां देवीं दीनवदनामदीनां भर्तृतेजसा ॥ २७ ॥ राक्षितां स्वैनशीलेन सीतामसितलोचनाम् ॥ तां दृष्ट्वा हनुमान्सीतां मृगशावनिभेक्षणाम् ॥ मृगकन्यामिव त्रस्तां वीक्षमाणां समंततः ॥ २८ ॥ दहंतीमिव निःश्वासैर्वृक्षान्पल्लवधारिणः ॥ संघातमिव शोकानांदुःखस्योर्मिमिवोत्थिताम् ॥ २९ ॥ तां क्षामां सुविभक्तां गीविनाभरणशोभिनीम् ॥ प्रहर्षमतुलं लेभे मारुतिः प्रेक्ष्य मैथिलीम् ॥ ३० ॥ हर्षजानि च सो

श्रूणितां दृष्ट्वा मदिरेक्षणाम् ॥ मुमोच हनुमांस्तत्र नमश्चक्रे चराघवम् ॥ ३१ ॥ नमस्कृत्वा
 थरामाय लक्ष्मणाय च वीर्यवान् ॥ सीतादर्शनसंहृष्टो हनुमान्संवृतो भवत् ॥ ३२ ॥
 इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे सप्तदशः सर्गः ॥ १७ ॥ ॥
 तथा विप्रेक्षमाणस्य वनं पुष्पितपादपम् ॥ विचिन्वतश्च वै देहीं किञ्चिच्छेषानि शाभवत्
 ॥ १ ॥ षडंगवेदविदुषां क्रतुप्रवरयाजिनाम् ॥ शुश्राव ब्रह्मघोषान्स विरात्रे ब्रह्मरक्षसा
 म् ॥ २ ॥ अथ मंगलवादित्रैः शब्दैः श्रोत्रमनोहरैः ॥ प्राबोध्य तमहाबाहुर्दशग्रीवो महाब
 लः ॥ ३ ॥ विबुध्य तु महामागो राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ॥ स्रस्तमाल्यांबरधरो वै देही मन्व
 चिंतयत् ॥ ४ ॥ भृशं नियुक्तस्तस्यांच मदनेन महोत्कटः ॥ न तु तं राक्षसः कामं शशा
 कात्मनि गूहितुम् ॥ ५ ॥ स सर्वाभरणैर्युक्तो बिभ्रच्छ्रियमनुत्तमाम् ॥ तां न गैर्विविधैर्ज
 ष्टां सर्वपुष्पफलोपगैः ॥ ६ ॥ वृतां पुष्करिणीभिश्च नाना पुष्पोपशोभिताम् ॥ स दाम
 तैश्च विहगैर्विचित्रां परमाद्भुतैः ॥ ७ ॥ ईहामृगैश्च विविधैर्वृतां दृष्टिमनोहरैः ॥ वीथीः सं

प्रेक्षमाणश्चमणिकांचनतोरणाः ॥ ८ ॥ नानामृगगणाकीर्णां फलैः प्रपतितैर्वृताम् ॥ अ
 शोकवनिकामेव प्राविशत्संततद्रुमाम् ॥ ९ ॥ अंगनाः शतमात्रंतु तं व्रजंतमनुव्रजन् ॥
 महेंद्रमिवपौलस्त्यं देवगंधर्वयोषितः ॥ १० ॥ दीपिकाः कांचनीः काश्चिज्जगृहुस्तत्रयो
 षितः ॥ वालव्यजनहस्ताश्च तालवृंतानि चापराः ॥ ११ ॥ कांचनैश्चैव भृंगारैर्जहुः
 सलिलमग्रतः ॥ मंडलाग्रान्बृसींश्चैव गृह्यान्याः पृष्ठतोययुः ॥ १२ ॥ काचिद्रत्नमयीं पा
 त्रीं पूर्णां पानस्य भ्राजतीम् ॥ दक्षिणादक्षिणेनैव तदा जग्राहपाणिना ॥ १३ ॥ राजहंस
 प्रतीकाशं छत्रं पूर्णशशिप्रभम् ॥ सौवर्णदंडमपरा गृहीत्वा पृष्ठतोययौ ॥ १४ ॥ निद्रा
 मदपरीताक्ष्यो रावणस्योत्तमस्त्रियः ॥ अनुजग्मुः पतिं वीरं घनं विद्युल्लता इव ॥ १५ ॥
 व्याविद्धारकेयूराः समामृदितवर्णकाः ॥ समागलितकेशांताः सस्वेदवदनास्तथा ॥
 ॥ १६ ॥ घूर्णत्योमदशेषेण निद्रया च शुभाननाः ॥ स्वेदक्लिष्टांगकुसुमाः समाल्याकुलमू
 र्धजाः ॥ १७ ॥ प्रयांतं नैर्ऋतपतिं नार्यो मदिरलोचनाः ॥ बहुमानाच्च कामाच्च प्रियभार्या
 स्तमन्वयुः ॥ १८ ॥ सच कामपराधीनः पतिस्तासां महाबलः ॥ सीतासक्तमनामंदोमंदां

चितगतिर्बभौ ॥ १९ ॥ ततःकांचीनिनादंचनूपुराणांचनिःस्वनम् ॥ शुश्राव परमस्त्री
 णां कपिर्मोरुतनंदनः ॥ २० ॥ तंचाप्रतिमकर्माणमचिंत्यबलपौरुषम् ॥ द्वारदेशमनु
 प्राप्तं ददर्शहनुमान्कपिः ॥ २१ ॥ दीपिकाभिरनेकाभिःसमंतादवभासितम् ॥ गंधतैलाव
 सिक्ताभिर्ध्रियमाणाभिरग्रतः ॥ २२ ॥ कामदर्पमदैर्युक्तंजिह्वाताम्रायतेक्षणम् ॥ समक्ष
 मिवकंदर्पमपविद्धशरासनम् ॥ २३ ॥ मथितामृतफेनाभमरजोवस्त्रमुत्तमम् ॥ सपुष्पमव
 कर्षतं विमुक्तंसक्तमंगदे ॥ २४ ॥ तंपत्रविटपेलीनः पत्रपुष्पशतावृतः ॥ समीपमुपसंक्रां
 तंविज्ञातुमुपचक्रमे ॥ २५ ॥ अवेक्षमाणस्तुतदादर्श कपिकुञ्जरः ॥ रूपयौवनसंप
 न्नारावणस्यवरस्त्रियः ॥ २६ ॥ ताभिःपरिवृतोराजा सुरूपाभिर्महायशाः ॥ तन्मृगद्वि
 जसंघुष्टंप्राविष्टः प्रमदावनम् ॥ २७ ॥ क्षीबोविचित्राभरणः शंकुकर्णोमहाबलः ॥ तेन
 विश्रवसःपुत्रः सदृष्टोराक्षसाधिपः ॥ २८ ॥ वृतःपरमनारीभिस्ताराभिरिव चंद्रमाः ॥
 तंददर्शमहातेजास्तेजोवंतं महाकपिः ॥ २९ ॥ रावणोयंमहाबाहुरिति संचिंत्यवानरः
 ॥ सोयमेव पुरा शैतेपुरमध्येगृहोत्तमे ॥ अवप्लुतोमहातेजाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ ३० ॥

सतथाप्युग्रतेजाःस निर्धूतस्तस्यतेजसा ॥ पत्रेगुह्यांतरेसक्तोमतिमान्संवृतोभवत् ॥
॥३१॥सतामसितकेशांतांसुश्रोणींसंहतस्तनीम् ॥ दिदृक्षुरसितापांगीमुपावर्ततरावणः
॥३२॥ ॥इत्यार्षे श्रीमद्रामा० वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुंदरकाण्डे ऽष्टादशः सर्गः ॥१८॥
तस्मिन्नेवततःकालेराजपुत्रीत्वनिदिता ॥ रूपयौवनसंपन्नंभूषणोत्तमभूषितम् ॥ १ ॥
ततोदृष्ट्वैववैदेहीरावणंराक्षसाधिपम् ॥ प्रावेपतवरारोहाप्रवातेकदलीयथा ॥ २ ॥ ऊरु
भ्यामुदरंछाद्यबाहुभ्यांचपयोधरौ ॥ उपविष्टाविशालाक्षीरुदतीवरवर्णिनी ॥ ३ ॥ द
शग्रीवस्तुवैदेहीरक्षिताराक्षसीगणैः ॥ ददर्शदीनांदुःखार्ता नावंसन्नामिवार्णवे ॥ ४ ॥
असंवृतायामासीनांधरण्यांसंशितव्रताम् ॥ छिन्नांप्रपतितांभूमौ शाखामिववनस्पतेः
॥५॥ मलमंडनदिग्धांगीमंडनार्हाममंडनाम् ॥ मृणालीपंकदिग्धेवविभातिनविभातिच
॥ ६ ॥ समीपंराजसिंहस्यरामस्यविदितात्मनः ॥ संकल्पहयसंयुक्तैर्यातीमिवमनोर
थैः ॥७॥ शुष्यंतीरुदतीमेकांध्यानशोकपरायणाम् ॥ दुःखस्यांतमपश्यंतीरामारामम
नुव्रताम् ॥ ८ ॥ चेष्टमानामथाविष्टांपन्नगैर्द्रवधूमिव ॥ धूप्यमानांग्रहेणेवरोहिणींधूम

केतुना ॥९॥ वृत्तशीलेकुलेजातामाचारवतिधार्मिके ॥ पुनःसंस्कारमापन्नांजातामिव
 चदुष्कुले ॥ १० ॥ अभूतेनापवादेनकीर्तिनिपतितामिव ॥ आम्नायानामयोगेन वि
 द्यांप्रशिक्षितामिव ॥ ११ ॥ सन्नामिवमहाकीर्तिश्रद्धामिवविमानिताम् ॥ प्रज्ञामिवप
 रिक्षीणामाशांप्रतिहतामिव ॥ १२ ॥ आयतीमिवविध्वस्तामाज्ञांप्रतिहतामिव ॥ दीप्ता
 मिवदिशंकालेपूजामपहतामिव ॥ १३ ॥ पौर्णमासीमिवनिशांतमोग्रस्तंदुमंडलाम् ॥
 पद्मिनीमिवविध्वस्तांहतशूरांचमूमिव ॥ १४ ॥ प्रभामिव तमोर्ध्वस्तामुपक्षीणामिवा
 पगाम् ॥ वेदीमिवपरामृष्टांशान्तामग्निशिखामिव ॥ १५ ॥ उत्कृष्टपर्णकमलांवित्रासित
 विहंगमाम् ॥ हस्तिहस्तपरामृष्टामाकुलामिवपद्मिनीम् ॥ १६ ॥ पतिशोकातुरांशुष्कां
 नदीं विस्त्रावितामिव ॥ परया मृजया हीनां कृष्णपक्षेनिशामिव ॥ १७ ॥ सुकुमारीं सु
 जातांगीरत्नगर्भगृहोचिताम् ॥ तप्यमानामिवोष्णेन मृणालीमचिरोद्धृताम् ॥ १८ ॥ गृ
 हीतांलाडितांस्तंभे यूथपेनविना कृताम् ॥ निःश्वसंतीं सुदुःखार्तां गजराजवधूमिव ॥
 ॥ १९ ॥ एकयादीर्घयावेण्याशोभमानामयत्नतः ॥ नीलयानीरदापायेवनराज्यामही

मिव ॥२०॥ उपवासेन शोकेन ध्यानेन च भयेन च ॥ परिक्षीणां कृशां दीनामल्पाहारां
तपोधनाम् ॥ २१ ॥ अयाचमानांदुःखार्ताप्रांजलिदेवतामिव ॥ भावेन रघुमुख्यस्य द
शग्रीवपराभवम् ॥ २२ ॥ समीक्षमाणां रुदतीमनिदितां सुपक्ष्मताम्रायतशुक्ललोचना
म् ॥ अनुव्रतां राममतीव मैथिलीं प्रलोभयामास वधाय रावणः ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार्षे
श्रीमद्रामायणे वल्मीकीये सुन्दरकाण्डे एकोनविंशः सर्गः ॥ १९ ॥ ॥ सतांपरिवृतां
दीनां निरानंदां तपस्विनीम् ॥ साकारैर्मधुरैर्वाक्यैर्न्यदर्शयत रावणः ॥ १ ॥ मां
दृष्ट्वा नागनासोरु गूहमानास्तनोदरम् ॥ अदर्शनमिवात्मानं भयान्नेतुं त्वमिच्छसि ॥
॥ २ ॥ कामये त्वां विशालाक्षि बहु मन्यस्व मां प्रिये ॥ सर्वांगगुणसंपन्ने सर्वलोकम
नोहरे ॥ ३ ॥ नेह किञ्चिन्मनुष्या वा राक्षसाः कामरूपिणः ॥ व्यपसर्पतु ते सीते भयं
मत्तः समुत्थितम् ॥ ४ ॥ स्वधर्मो रक्षसां भीरु सर्वदैव न संशयः ॥ गमनं वा परस्त्रीणां
हरणं संप्रमथ्य वा ॥ ५ ॥ एवं चैवमकामां त्वां न च स्पृक्ष्यामि मैथिलि ॥ कामं काम
शरीरे मे यथाकामं प्रवर्तताम् ॥ ६ ॥ देवि नेह भयं कार्यमयि विश्वसिहि प्रिये ॥ प्रणयस्व

च तत्त्वेन मैवं भूःशोकलालसा ॥ ७ ॥ एकवेणीअधःशय्याध्यानं मलिनमंबरम् ॥ अ
 स्थानेऽप्युपवासश्च नैतान्यौपयिकानि ते ॥ ८ ॥ विचित्राणि च माल्यानि चंदनान्यगुरू
 णि च ॥ विविधानि च वासांसि दिव्यान्याभरणानि च ॥ ९ ॥ महार्हाणि च पानानि
 शयनान्यासनानि च ॥ गीतं नृत्यं च वाद्यं च लभ मां प्राप्य मैथिलि ॥ १० ॥ स्त्रीर
 त्नमसि मैवं भूःकुरु गात्रेषु भूषणम् ॥ मांप्राप्यहिकथंवास्यास्त्वमनर्हासुविग्रहे ॥ ११ ॥
 इदं ते चारुसंजातं यौवनं ह्यतिवर्तते ॥ यदतीतंपुनर्नैतिस्रोतःस्रोतस्विनामिव ॥ १२ ॥
 त्वांकृत्वोपरतोमन्येरूपकर्ता स विश्वकृत् ॥ नहिरूपोपमाह्यन्या तवास्तिशुभदर्श
 ने ॥ १३ ॥ त्वांसमासाद्यवैदेहिरूपयौवनशालिनीम् ॥ कःपुमानतिवर्तेतसाक्षादपि
 पितामहः ॥ १४ ॥ यद्यत्पश्यामितेगात्रंशीतांशुसदृशानने ॥ तस्मिंस्तस्मिन्पृथुश्रोणि
 चक्षुर्ममनिबध्यते ॥ १५ ॥ भवमैथिलिभार्यामे मोहमेतंविसर्जय ॥ बह्वीनामुत्तम
 स्त्रीणामाहृतानामितस्ततः ॥ सर्वासामेवभद्रंतेममाग्रमहिषीभव ॥ १६ ॥ लोकेभ्योया
 निरत्नानिसंप्रमथ्याहृतानिमे ॥ तानितेभीरुसर्वाणिराज्यंचैवददामिते ॥ १७ ॥ वि

जित्यपृथिवीं सर्वानानानगरमालिनीम् ॥ जनकायप्रदास्यामि तव हेतोर्विलासिनि ॥
॥ १८ ॥ नेह पश्यामिलोके न्ययो मे प्रतिबलो भवेत् ॥ पश्य मे सुमहद्वीर्यमप्रतिद्वंद्वमाह
वे ॥ १९ ॥ असकृत्संयुगे भग्नमया विमृदितध्वजाः ॥ अशक्ताः प्रत्यनीकेषु स्थातुं म
मसुराऽसुराः ॥ २० ॥ इच्छामां क्रियतामद्यप्रतिकर्मतवोत्तमम् ॥ सुप्रभाण्यवसज्जन्तां त
वांगेभूषणानि हि ॥ २१ ॥ साधु पश्यामि ते रूपं सुयुक्तं प्रीतकर्मणा ॥ प्रतिकर्माभिसं
युक्ता दाक्षिण्येन वरानने ॥ २२ ॥ भुंक्ष्व भोगान्यथाकामं पिब भीरु रमस्व च ॥ यथेष्टं
च प्रयच्छ त्वं पृथिवीं वा धनानि च ॥ २३ ॥ ललस्व मयि विस्रब्धा धृष्टमाज्ञापयस्व च
॥ मत्प्रसादाल्ललंत्याश्चललन्तां बांधवास्तव ॥ २४ ॥ ऋद्धिममानुपश्य त्वं श्रियं भद्रे य
शस्विनि ॥ किं करिष्यसिरामेण सुभगे चीरवासिना ॥ २५ ॥ निक्षिप्तविजयो रामो गत
श्रीर्वनगोचरः ॥ व्रतीस्थंडिलशायी च शंके जीवतिवान वा ॥ २६ ॥ नहि वै देहि रामस्त्वां
द्रष्टुं वाप्युपलभ्यते ॥ पुरोबलाकैरसितैर्मैधैर्ज्योत्स्नामिवावृताम् ॥ २७ ॥ न चापि मम
हस्तात्त्वां प्राप्तुमर्हति राघवः ॥ हिरण्यकशिपुः कीर्तिमिंद्रहस्तगतामिव ॥ २८ ॥ चारु

स्मितेचारुदतिचारुनेत्रे विलासिनि ॥ मनो हरसि मे भीरु सुपर्णःपन्नगं यथा ॥ २९ ॥
 क्लिष्टकौशेयवसनांतन्वीमप्यनलंकृताम् ॥ त्वा दृष्ट्वास्वेषु दारेषुरतिं नोपलभाम्यहम् ॥
 ॥ ३० ॥ अंतःपुरनिवासिन्यःस्त्रियः सर्वगुणान्विताः ॥ यावत्यो मम सर्वासामैश्वर्यं कु
 रुजानकि ॥ ३१ ॥ ममह्यसितकेशांतैत्रैलोक्यप्रवरस्त्रियः ॥ तास्त्वांपरिचरिष्यंति श्रि
 यमंप्सरसो यथा ॥ ३२ ॥ यानि वैश्रवणे सुभ्रु रत्नानि च धनानि च ॥ तानि लोकांश्च
 सुश्रोणिमयाभुंक्ष्वयथासुखम् ॥ ३३ ॥ न रामस्तपसादेवि न बलेन न विक्रमैः ॥ न ध
 नेनमयातुल्यस्तेजसायशसापि वा ॥ ३४ ॥ पिबं विहर रमस्व भुंक्ष्व भोगान्धननिचयं
 प्रदिशामिमेदनीं च ॥ मयिलल ललनेयथा सुखं त्वं त्वयि च समेत्य ललंतु बांधवास्ते
 ॥ ३५ ॥ कुसुमिततरुजालसंततानिभ्रमरयुतानिसमुद्रतीरजानि ॥ कनकविमलहारभू
 षितांगीविहरमयासहभीरुकाननानि ॥ ३६ ॥ इ०श्रीमद्रा०वा०सु०विंशः सर्गः ॥ २० ॥
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वासीता रौद्रस्य रक्षसः ॥ आर्ता दीनस्वरा दीनं प्रत्युवाचशनैर्वचः ॥

॥ १ ॥ दुःखार्ता रुदती सीता वेपमाना तपस्विनी ॥ चिंतयंती वरारोहा पतिमेव पतिव्र
ता ॥ २ ॥ तृणमंतरतः कृत्वा प्रत्युवाच शुचिस्मिता ॥ निवर्तय मनो मत्तः स्वजने प्रीय
तां मनः ॥ ३ ॥ न मां प्रार्थयितुं युक्तस्त्वं सिद्धिमिव पापकृत् ॥ अकार्यं न मया कार्यमे
कपत्न्या विगर्हितम् ॥ ४ ॥ कुलं संप्राप्तया पुण्यं कुले महति जातया ॥ एवमुक्त्वा तु वैदे
ही रावणं तं यशस्विनी ॥ ५ ॥ रावणं पृष्ठतः कृत्वा भूयो वचनमब्रवीत् ॥ नाहमौपयिकी
भार्या परभार्यासतीतिव ॥ ६ ॥ साधु धर्ममवेक्षस्व साधु साधुव्रतं चर ॥ यथा तव तथान्ये
षां रक्ष्यादारानिशाचर ॥ ७ ॥ आत्मानमुपमांकृत्वास्वेषुदारेषुरभ्यताम् ॥ अतुष्टंस्वेषुदा
रेषु चपलं चपलेंद्रियम् ॥ ८ ॥ नयंति नि कृतिप्रज्ञं परदाराः पराभवम् ॥ इह संतो न वा संति
सतो वा नानुवर्तसे ॥ ९ ॥ यथाहिविपरीता ते बुद्धिराचारवर्जिता ॥ वचो मिथ्या प्रणीता
त्मा पथ्यमुक्तं विचक्षणैः ॥ राक्षसानामभावाय त्वं वानप्रतिपद्यसे ॥ १० ॥ अकृता
त्मानमासाद्य राजानमनयेरतम् ॥ समृद्धानि विनश्यंति राष्ट्राणि नगराणि च ॥ ११ ॥ तथै

वत्वां समासाद्य लंकारत्नौघसंकुला ॥ अपराधात्तवैकस्यनचिराद्दिनशिष्यति ॥ १२ ॥
 स्वकृतैर्हन्यमानस्य रावणादीर्घदर्शिनः ॥ अभिनंदन्ति भूतानि विनाशेषापकर्मणः ॥
 ॥ १३ ॥ एवं त्वां पापकर्माणं वक्ष्यन्ति निकृता जनाः ॥ दिष्ट्यैतद्व्यसनं प्राप्ते रौद्रइत्येव
 हर्षिताः ॥ १४ ॥ शक्यालोभयितुं नाहमैश्वर्येण धनेन वा ॥ अनन्या राघवेणाहं भास्करेण
 यथाप्रभा ॥ १५ ॥ उपधाय भुजंतस्य लोकनाथस्य सत्कृतम् ॥ कथं नामोपधास्यामि
 भुजमन्यस्य कस्यचित् ॥ १६ ॥ अहमौपयिकी भार्या तस्यैव च धरापतेः ॥ व्रतस्त्रा
 तस्य विद्येव विप्रस्य विदितात्मनः ॥ १७ ॥ साधुरावणरामेण मां समानयदुःखिताम् ॥
 वनेवासितया सार्धं करेणैव गजाधिपम् ॥ १८ ॥ मित्रमौपयिकं कर्तुरामः स्थानं परीप्स
 ता ॥ वधं चानिच्छता घोरं त्वया सौपुरुषर्षभः ॥ १९ ॥ विदितः सर्वधर्मज्ञः शरणागत
 तवत्सलः ॥ तेन मैत्री भवतु ते यदि जीवितुमिच्छसि ॥ २० ॥ प्रसादयस्व तंचैनं शर
 णागतवत्सलम् ॥ मां चास्मै प्रयतो भूत्वानिर्यातयितुमर्हसि ॥ २१ ॥ एवं हिते भवेत्स्व
 स्तिसंप्रदायरघूत्तमे ॥ अन्यथा त्वंहिकुर्वाणो परां प्राप्स्यसि चापदम् ॥ २२ ॥ वर्जये

४८
द्वजमुत्सृष्ट्वर्जयेदंतकश्चिरम् ॥ त्वद्विधं नतु संक्रुद्धोलोकनाथः सराधवः ॥ २३ ॥ रामस्य
धनुषः शब्दं श्रोष्यसि त्वं महास्वनम् ॥ शतक्रतुविसृष्टस्य निर्घोषमशनेरिव ॥ २४ ॥ इह
शीघ्रं सुपर्वाणो ज्वलितास्या इवोरगाः ॥ इषवो निपतिष्यन्ति रामलक्ष्मणलक्षिताः ॥
॥ २५ ॥ रक्षांसि निहनिष्यन्तः पुर्यामस्यां न संशयः ॥ असंपातं करिष्यन्ति पतन्तः कंक
वाससः ॥ २६ ॥ राक्षसेन्द्रमहासर्पान्सरामगरुडो महान् ॥ उद्धरिष्यति वेगेन वैनतेय इ
वोरगान् ॥ २७ ॥ अपनेष्यति मां भर्ता त्वत्तः शीघ्रमरिंदम ॥ असुरेभ्यः श्रियं दीप्तां वि
ष्णुस्त्रिभिरिव क्रमैः ॥ २८ ॥ जनस्थाने हतस्थाने निहते रक्षसां बले ॥ अशक्तेन त्वयार
क्षः कृतमेतदसाधु वै ॥ २९ ॥ आश्रमं तत्तयोः शून्यं प्रविश्य नरसिंहयोः ॥ गोचरंगत
यो भ्रात्रोरपनीता त्वया धम ॥ ३० ॥ नहि गंधमुपाघ्राय रामलक्ष्मणयोस्त्वया ॥ शक्यं
संदर्शने स्थातुं शुना शार्दूलयोरिव ॥ ३१ ॥ तस्य ते विग्रहे ताभ्यां युगग्रहणमस्थिरम् ॥
वृत्रस्येवेंद्रबाहुभ्यां बाहोरैकस्य विग्रहे ॥ ३२ ॥ क्षिप्रं तव सनाथो मे रामः सौमित्रिणा
सह ॥ तोयमल्पमिवादित्यः प्राणानादास्य तेशरैः ॥ ३३ ॥ गिरिकुबेरस्य गतोऽथवालयं

सभां गतो वावरुणस्यराज्ञः ॥ असंशयं दाशरथेर्विमोक्षसेमहाद्भुतः कालहतोशनेरिव
 ॥ ३४ ॥ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामा० वाल्मी० आदि० सुंदरकांडे एकविंशः सर्गः ॥ २१ ॥
 सीताया वचनं श्रुत्वा परुषं राक्षसेश्वरः ॥ प्रत्युवाच ततः सीतांविप्रियंप्रियदर्शनम् ॥ १ ॥
 यथा यथा सांत्वयिता वश्यः स्त्रीणां तथा तथा ॥ यथा यथा प्रियं वक्तापरिभूतस्तथा त
 था ॥ २ ॥ सन्नियच्छति मे क्रोधं त्वयि कामः समुत्थितः ॥ द्रवतोमार्गमासाद्यहयानि
 व सुसारथिः ॥ ३ ॥ वामः कामो मनुष्याणां यस्मिन्निकल निबध्यते ॥ जने तस्मिंस्त्वं
 नुक्रोशः स्नेहश्च किल जायते ॥ ४ ॥ एतस्मात्कारणान्न त्वांघातयामिवरानने ॥ वधार्हा
 मवमानार्हा मिथ्यांप्रव्रजने रताम् ॥ ५ ॥ परुषाणि हि वाक्यानि यानि यानि ब्रवीषि
 माम् ॥ तेषु तेषुवधो युक्तस्तव मैथिलिदारुणः ॥ ६ ॥ एवमुक्त्वातुवैदेहीरावणोराक्षसा
 धिपः ॥ क्रोधसंरंभसंयुक्तः सीतामुत्तरमब्रवीत् ॥ ७ ॥ द्वौमासौरक्षितव्यौमेयोऽवधिस्ते
 मया कृतः ॥ ततः शयनमारोह मम त्वं वरवर्णिनि ॥ ८ ॥ द्वाभ्यामूर्ध्वं तुमासाभ्यां भ

तारं मामनिच्छतीम् ॥ मम त्वां प्रातराशार्थेसूदाच्छेत्स्यंतिखंडशः ॥ ९ ॥ तांभत्स्यमा
 नां संप्रेक्ष्य राक्षसेन्द्रेण जानकीम् ॥ देवगंधर्वकन्यास्ता विषेदुर्विकृतेक्षणाः ॥ १० ॥ ओ
 ष्टप्रकारैरपरानेत्रैर्वक्रैस्तथापराः ॥ सीतामाश्वासयामासुस्तर्जितांतेन रक्षसा ॥ ११ ॥
 ताभिराश्वासिता सीता रावणं राक्षसाधिपम् ॥ उवाचात्महितं वाक्यं वृत्तशौंटीर्यगर्वि
 तम् ॥ १२ ॥ नूनं न ते जनः कश्चिदस्मिन्निश्चयेयसि स्थितः ॥ निवारयतियोनत्वांकर्म
 णोऽस्माद्विगर्हितात् ॥ १३ ॥ मां हि धर्मात्मनः पत्नीं शचीमिव शचीपतेः ॥ त्वदन्यस्त्रिषु
 लोकेषु प्रार्थयेन्मनसापि कः ॥ १४ ॥ राक्षसाधम रामस्य भार्याममिततेजसः ॥ उक्त
 वानसि यत्पापं क्व गतस्तस्य मोक्ष्यसे ॥ १५ ॥ यथा दृप्तश्चमातंगः शशश्च सहितौवने ॥
 तथा द्विरदवद्रामस्त्वं नीचशशवत्स्मृतः ॥ १६ ॥ स त्वमिक्ष्वाकुनाथं वै क्षिपन्निह नलज्ज
 से ॥ चक्षुषो विषये तस्य न यावदुपगच्छसि ॥ १७ ॥ इमे ते नयने क्रूरे विकृते कृष्णपि
 गले ॥ क्षितौ न पतिते कस्मान्मामनार्य निरीक्षतः ॥ १८ ॥ तस्य धर्मात्मनः पत्नीं स्नु

१ प्रातराशार्थमारभन्ते महानसे इति पाठः । वृत्तेन सदाचारेण शौंटीर्येण पतिशौंर्येण संजातगर्वम् ।

षां दशरथस्य च ॥ कथं व्याहरतो मां तेन जिह्वा व्यवशीर्यते ॥ १९ ॥ असंदेशात्तु राम
स्य तपसश्चानुपालनात् ॥ नत्वां कुर्मि दशग्रीव भस्मभस्मार्हतेजसा ॥ २० ॥ नापहर्तुं
महं शक्या त्वया रामस्य धीमतः ॥ विधिस्तव वधार्थाय विहितो नात्र संशयः ॥ २१ ॥
शूरेण धनद भ्रात्रा बलैः समुदितेन च ॥ अपो ह्य रामं कस्माच्चिद्दारचौर्यं त्वया कृतम् ॥
॥ २२ ॥ सीताया वचनं श्रुत्वा रावणो राक्षसाधिपः ॥ विवृत्य नयने क्रूरे जानकीमन्व वै
क्षत ॥ २३ ॥ नीलजीमूतसंकाशो महाभुजशिरोधरः ॥ सिंहसत्त्वगतिः श्रीमान्दीप्तजि
ह्वोऽग्रलोचनः ॥ २४ ॥ चलाग्रमुकुटप्रांशुश्चित्रमाल्यानुलेपनः ॥ रक्तमाल्यांबरधरस्त
त्तांगदविभूषणः ॥ २५ ॥ श्रोणीसूत्रेण महता मेचकेन सुसंवृतः ॥ अमृतोत्पादनद्वेन
भुजंगेनेव मंदरः ॥ २६ ॥ ताभ्यां स परिपूर्णाभ्यां भुजाभ्यां राक्षसेश्वरः ॥ शुशुभेऽच
लसंकाशः शृंगाभ्यामिव मंदरः ॥ २७ ॥ तरुणादित्यवर्णाभ्यां कुंडलाभ्यां विभू
षितः ॥ रक्तपल्लवपुष्पाभ्यामशोकाभ्यामिवाचलः ॥ २८ ॥ स कल्पवृक्षप्रतिमो वसं

तद्वमूर्तिमान् ॥ इमशानचैत्यप्रतिमोभूषितोपिभयंकरः ॥ २९ ॥ अवेक्षमाणोवैदेहीं
कोपसंरक्तलोचनः ॥ उवाचरावणः सीतांभुजंगइव निःश्वसन् ॥ ३० ॥ अनयेनाभिसं
पन्नमर्थहीनमनुव्रते ॥ नाशयाम्यहमद्यत्वांसूर्यः संध्यामिवौजसा ॥ ३१ ॥ इत्युक्त्वा
मैथिलींराजारावणःशत्रुरावणः ॥ संदिदेशततःसर्वाराक्षसीघोरदर्शनाः ॥ ३२ ॥ एका
क्षीमेककर्णाचकर्णप्रावरणांतथा ॥ गोकर्णीहस्तिकर्णाचलंबकर्णीमकर्णिकाम् ॥ ३३ ॥
हस्तिपद्यश्चपद्यौ च गोपदीपादचूलिकाम् ॥ एकाक्षीमेकपादी चपृथुपादीमपादिका
म् ॥ ३४ ॥ अतिमात्रशिरोग्रीवामतिमात्रकुचोदरीम् ॥ अतिमात्रास्यनेत्रांचदीर्घ
जिह्वानखामपि ॥ ३५ ॥ अनासिकांसिंहमुखींगोमुखींसूकरीमुखीम् ॥ यथामद्वशगा
सीताक्षिप्रंभवतिजानकी ॥ ३६ ॥ तथाकुरुतराक्षस्यःसर्वाःक्षिप्रंसमेत्यवा ॥ प्रति
लोमानुलोमैश्चसामदानादिभेदनैः ॥ ३७ ॥ आवर्जयतवैदेहींदंडस्योद्यमनेनच ॥
इतिप्रतिसमादिश्य राक्षसेन्द्रःपुनःपुनः ॥ ३८ ॥ काममन्युपरीतात्माजानकीप्रत्यगर्ज
त ॥ उपगम्यततःक्षिप्रंराक्षसीधान्यमालिनी ॥ ३९ ॥ परिष्वज्यदशग्रीवमिदंवचनम

ब्रवीत् ॥ मया क्रीडमहाराज सीतया किं तवानया ॥ ४० ॥ विवर्णया कृपणया मानुष्या
 राक्षसेश्वर ॥ नूनमस्यां महाराजन दिव्यान्भोगसत्तमान् ॥ ४१ ॥ विदधत्यमरश्रेष्ठास्त
 वबाहुबलार्जितान् ॥ अकामां कामयानस्य शरीरमुपतप्यते ॥ ४२ ॥ इच्छंतीं कामयान
 स्य प्रीतिर्भवति शोभना ॥ एवमुक्तस्तुराक्षस्या समुत्क्षिप्तस्ततो बली ॥ ४३ ॥ प्रहसन्मेघ
 संकाशो राक्षसः सन्यवर्तत ॥ प्रस्थितः सदशग्रीवः कंपयन्निव मेदिनीम् ॥ ज्वलद्भास्कर
 संकाशं प्रविवेश निवेशनम् ॥ ४४ ॥ देवगन्धर्वकन्याश्च नागकन्याश्च तास्ततः ॥ परिवा
 र्य दशग्रीवं विविशुस्तद्ब्रह्मोत्तमम् ॥ ४५ ॥ समैथिलीं धर्मपरां भवस्थितां प्रवेपमानां परिभ
 त्स्य रावणः ॥ विहाय सीतां मदनेन मोहितः स्वमेववेश्म प्रविवेश भास्वरम् ॥ ४६ ॥
 इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे द्वाविंशः सर्गः ॥ २२ ॥
 इत्युक्त्वामैथिलीं राजा रावणः शत्रुरावणः ॥ संदिश्य च ततः सर्वाराक्षसीर्निर्जगाम
 ह ॥ १ ॥ निष्क्रान्ते राक्षसेन्द्रे तु पुनरन्तःपुरं गते ॥ राक्षस्यो भीमरूपास्ताः सीतां समभिदुद्रु

वुः ॥२॥ ततः सीतामुपागम्यराक्षस्यः क्रोधमूर्च्छिताः ॥ परंपरुषयावाचावैदेहीमिदम
ब्रुवन् ॥३॥ पौलस्त्यस्य वरिष्ठस्यरावणस्य महात्मनः ॥ दशग्रीवस्य भार्यात्वंसीतेन
बहु मन्यसे ॥४॥ ततस्त्वेकजटानामराक्षसी वाक्यमब्रवीत् ॥ आमंत्र्यक्रोधताम्राक्षी
सीतांकरतलोदरीम् ॥ ५ ॥ प्रजापतीनां षण्णांतुचतुर्थायंप्रजापतिः ॥ मानसोब्रह्मणः
पुत्रःपुलस्त्यइतिविश्रुतः ॥ ६ ॥ पुलस्त्यस्यतुतेजस्वीमहर्षिर्मानसः सुतः ॥ नाम्नास
विश्रवानामप्रजापतिसमप्रभः ॥७॥ तस्यपुत्रो विशालाक्षिरावणः शत्रुरावणः ॥ तस्य
त्वंराक्षसेन्द्रस्य भार्याभवितुमर्हसि ॥ ८ ॥ मयोक्तंचारुसर्वांगिवाक्यं किंनानुमन्यसे ॥
ततोहरिजटानाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत् ॥ ९ ॥ विवृत्य नयने कोपान्मार्जारसदृशेक्ष
णा ॥ येन देवास्त्रयस्त्रिंशद्देवराजश्च निर्जितः ॥१०॥ तस्यत्वंराक्षसेन्द्रस्यभार्याभवितुम
र्हसि ॥वीर्योत्सिक्तस्य शूरस्यसंग्रामेष्वनिवर्तिनः ॥ ११ ॥ बलिनो वीर्ययुक्तस्यभार्या
त्वं किन्नलिप्ससे ॥ प्रियां बहुमतां भार्या त्यक्त्वा राजा महाबलः ॥ १२ ॥ सर्वासांच
महाभागांत्वामुपेक्ष्यतिरावणः ॥ समृद्धंस्त्रीसहस्रेणनानारत्नोपशोभितम् ॥१३॥अंतः

पुरंतदुत्सृज्यत्वामुपेप्यतिरावणः ॥ अन्यातुविकटानामराक्षसीवाक्यमब्रवीत् ॥ १४ ॥
 असकृद्धीमवीयेण नागागंधर्वदानवाः ॥ निर्जिताः समरेयेनसतेपार्श्वमुपागतः ॥ १५ ॥
 तस्यसर्वसमृद्धस्य रावणस्यमहात्मनः ॥ किमर्थंराक्षसेन्द्रस्य भार्यात्वंनेच्छसेधमे ॥
 ॥ १६ ॥ ततस्तांदुर्मुखीनाम राक्षसीवाक्यमब्रवीत् ॥ यस्य सूर्यो नतपतिभीतोयस्यस
 मारुतः ॥ १७ ॥ न वाति स्मायतापांगि किंत्वंतस्यनतिष्ठासि ॥ पुष्पवृष्टिचतरवो मु
 मुचुर्यस्यवैभयात् ॥ १८ ॥ शैलाश्चसुभ्रुपानीयंजलदाश्चयदेच्छति ॥ तस्यनैर्ऋतराज
 स्य राजराजस्य भामिनि ॥ १९ ॥ किंत्वंनकुरुषे बुद्धिभार्यार्थे रावणस्य हि ॥ सा
 धु ते तत्त्वतोदेविकथितं साधुभामिनि ॥ २० ॥ गृहाण सुस्मिते वाक्यमन्यथा नभवि
 ष्यसि ॥ २१ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रा० वाल्मीकीये आ० सुंदरकांडे त्रयोविंशः सर्गः ॥ २३ ॥
 ततः सीतां समस्तास्ता राक्षस्योविकृताननाः ॥ परुषंपरुषानर्हामूचुस्तद्वाक्यमप्रिय
 म् ॥ १ ॥ किंत्वमंतःपुरेसीतेसर्वभूतमनोरमे ॥ महार्हशयनोपेतेनवासमनुमन्यसे ॥ २ ॥
 मानुषीमानुषस्यैवभार्यात्वंबहुमन्यसे ॥ प्रत्याहरमनोरामान्नत्वंजातुभविष्यसि ॥ ३ ॥

त्रैलोक्यवसुभोक्तारं रावणं राक्षसेश्वरम् ॥ भर्तारमुपसंगम्य विहरस्व यथा सुखम् ॥ ४ ॥
 मानुषीमानुषंतंतुराममिच्छसि शोभने ॥ राज्याद्भष्टमसिद्धार्थं विह्वलं तमनिन्दिते ॥ ५ ॥
 राक्षसीनां वचः श्रुत्वा सीता पद्मनिभेक्षणा ॥ नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यामिदं वचनमब्र-
 वीत् ॥ ६ ॥ यदिदं लोकविद्विष्टमुदाहरत संगताः ॥ नैतन्मनसि वाक्यं मे किलिबषं प्रतिति-
 ष्ठाति ॥ ७ ॥ न मानुषी राक्षसस्य भार्या भवितुमर्हति ॥ कामं खादतमां सर्वानकरिष्या-
 मिं वो वचः ॥ ८ ॥ दीनो वाराज्यहीनो वा यो मे भर्ता समे गुरुः ॥ तं नित्यमनुरक्तास्मि
 यथा सूर्यं सुवर्चला ॥ ९ ॥ यथा शची महाभागा शक्रं समुपतिष्ठति ॥ अरुंधती वसिष्ठं
 च रोहिणीं शशिनं यथा ॥ १० ॥ लोपामुद्रायथागस्त्यं सुकन्या च्यवनं यथा ॥ सावित्री
 सत्यवंतं च कपिलं श्रीमती यथा ॥ ११ ॥ सौदासं मदयंतीव केशिनी सगरं यथा ॥
 नैषधं दमयंतीव भैमीपतिमनुव्रता ॥ १२ ॥ तथाहमिक्ष्वाकुवरं रामं पतिमनुव्रता ॥ सी-
 ताया वचनं श्रुत्वा राक्षस्यः क्रोधमूर्छिताः ॥ भर्त्सयंति स्म परुषैर्वाक्यै रावणचोदि-

१ सुवर्चला सूर्यपत्नी सूर्याभिमुखं दृष्ट्वा वती काचिदोषधिरित्यन्यः । २ नलम् । ३ भीमकराजमुता ।

ताः ॥१३॥ अवलीनः सनिर्वाक्यो हनूमाञ्छिच्छपाद्रुमे ॥ सीतासंतर्जयंतीस्ताराक्षसीर
 शृणोत्कपिः ॥१४॥ तामभिक्रम्य संरेब्धावेपमानां समंततः ॥ भृशं संलिलिहुर्दीप्तान्प्रलं
 बान्दशनच्छदान् ॥ १५ ॥ ऊचुश्च परमक्रुद्धाः प्रगृह्याशु परश्वधान् ॥ नेयमर्हति भर्तारं
 रावणं राक्षसाधिपम् ॥ १६ ॥ सा भर्त्स्यमाना भीमाभी राक्षसीभिर्वरांगना ॥ सा बाष्प
 मपमार्जंती शिंशपांतामुपागमत् ॥ १७ ॥ ततस्तां शिंशपांसीताराक्षसीभिः समावृता ॥
 अभिगम्य विशालाक्षी तस्थौ शोकपरिप्लुता ॥ १८ ॥ तां कृशां दीनवदनां मलिनांबरवा
 सिनीम् ॥ भर्त्सयांचक्रिरे सीतां राक्षस्यस्ताः समंततः ॥ १९ ॥ ततस्तु विनतानामराक्ष
 सीभीमदर्शना ॥ अब्रवीत्कुपिताकाराकराला निर्णतोदरी ॥ २० ॥ सीते पर्याप्तमेताव
 द्भर्तुः स्नेहः प्रदर्शितः ॥ सर्वत्रातिकृतं भद्रे व्यसनायोपकल्पते ॥ २१ ॥ परितुष्टास्मि भ
 द्रे ते मानुषस्ते कृतो विधिः ॥ ममापितुवचः पथ्यं ब्रुवन्त्याः कुरुमैथिलि ॥ २२ ॥ रावणं
 भज भर्तारं भर्तारं सर्वरक्षसाम् ॥ विक्रांतमापतंतं च सुरेशमिव वासवम् ॥ २३ ॥ दक्षिणं
 त्यागशीलं च सर्वस्य प्रियवादिनम् ॥ मानुषं कृपणं रामं त्यक्त्वा रावणमाश्रय ॥ २४ ॥

दिव्यांगरागावैदेहीदिव्याभरणभूषिता ॥ अद्यप्रभृतिलोकानांसर्वेषामीश्वरीभव ॥ २५ ॥
अग्नेःस्वाहायथा देवीशचीवेंद्रस्य शोभने ॥ किं ते रामेण वैदेहि कृपणेन गतायुषा ॥
॥ २६ ॥ एतदुक्तं च मे वाक्यं यदि त्वं न करिष्यसि ॥ अस्मिन्मुहूर्तेसर्वास्त्वांभक्षयिष्या
महे वयम् ॥ २७ ॥ अन्या तु विकटा नाम लंबमानपयोधरा ॥ अब्रवीत्कृपिता सीतां
मुष्टिमुद्यम्य गर्जती ॥ २८ ॥ बहून्यप्रतिरूपाणि वचनानि सुदुर्मते ॥ अनुक्राशान्मृदुत्वा
च्च सोढानि तव मैथिलि ॥ २९ ॥ न च नः कुरुषे वाक्यं हितं कालपुरस्कृतम् ॥ आनी
तासिसमुद्रस्य पारमन्यैर्दुरासदम् ॥ ३० ॥ रावणांतःपुरे घोरे प्रविष्टा चासि मैथिलि ॥
रावणस्य गृहे रुद्धा अस्माभिस्त्वभिरक्षिता ॥ ३१ ॥ नत्वांशक्तःपरित्रातुमपिसाक्षात्पुरं
दरः ॥ कुरुष्व हितवादिन्या वचनं मम मैथिलि ॥ ३२ ॥ अलमश्रुनिपातेन त्यजशो
कमनर्थकम् ॥ भज प्रीतिं प्रहर्षं च त्यजैतां निजदैन्यताम् ॥ ३३ ॥ सीते राक्षसराजेन परि
क्रीड यथासुखम् ॥ जानीमहे यथाभीरुस्त्रीणां यौवनमधुवम् ॥ ३४ ॥ यावन्न ते व्यतिक्रामेत्ता
वत्सुखमवाप्नुहि ॥ उद्यानानि च रम्याणि पर्वतोपवनानि च ॥ ३५ ॥ सह राक्षसराजेन चर

त्वं मदिरेक्षणे ॥ स्त्रीसहस्राणि ते देवि वशे स्थास्यन्ति सुंदरि ॥३६॥ रावणं भज भर्तारं भ
 तारं सर्वरक्षसाम् ॥ उत्पाट्य वा ते हृदयं भक्षयिष्यामि मैथिलि ॥३७॥ यदि मे व्याहृतं
 वाक्यं न यथावत् करिष्यसि ॥ ततश्चंडोदरी नाम राक्षसी क्रूरदर्शना ॥३८॥ भ्रामयन्ती म
 हच्छूलमिदं वचनमब्रवीत् ॥ इमां हरिणंशावांक्षीं त्रासोत्कंपयोधराम् ॥३९॥ रावणेन
 हृतां दृष्ट्वा दौर्हृदो मे महानयम् ॥ यकृत्प्लीहमहत्क्रोडं हृदयं च सबंधनम् ॥४०॥ गात्राण्य
 पि यथाशीर्षं खादेयमिति मे मतिः ॥ ततस्तु प्रघसा नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत् ॥४१॥
 कंठमस्या नृशंसायाः पीडयामः किमास्यते ॥ निवेद्यतां ततो राज्ञे मानुषी सा मृतेति च
 ॥४२॥ नात्र कश्चिच्च संदेहः खादतेति स वक्ष्यति ॥ ततस्त्वजामुखीनामराक्षसी वाक्य
 मब्रवीत् ॥४३॥ विशस्ये मां ततः सर्वान्समान्कुरुत पिंडकान् ॥ विभजाम ततः सर्वा वि
 वादो मे न रोचते ॥४४॥ पेयमानीयतां क्षिप्रं माल्यं च विविधं बहु ॥ ततः शूर्पणखा
 नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत् ॥४५॥ अजामुख्या यदुक्तं वै तदेव मम रोचते ॥ सुरा चा

१ गर्भिण्या गर्भकृत इच्छाविशेषो दौर्हृदम् । २ पतच्छ्रोत्रात्पूर्वं श्लोकद्वयं प्रक्षिप्तमिति कतकः । तदत्र नोपलभ्यते । ३ लेहमुच्चावचमिति पाठः ।

नीयतां क्षिप्रं सर्वशोकविनाशिनी ॥ ४६ ॥ मानुषं मांसमासाद्य नृत्यामोऽथ नि कुंभिलाम् ॥
 एवं निर्भर्त्स्यमाना सा सीता सुरसुतोपमा ॥ ४७ ॥ राक्षसीभिर्विरूपाभिर्धैर्यमुत्सृज्य
 रोदिति ॥ ४८ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रा० वाल्मीकीये आ० सुन्दरकाण्डे चतुर्विंशः सर्गः ॥ २४ ॥
 अथ तासां वदन्तीनां परुषं दारुणं बहु ॥ राक्षसीनामसौम्यानां रुरोदजनकात्मजा ॥ १ ॥
 एवमुक्ता तु वैदेही राक्षसीभिर्मनस्विनी ॥ उवाच परमत्रस्ता बाष्पगद्गदया गिरा ॥ २ ॥
 न मानुषी राक्षसस्य भार्या भवितुमर्हति ॥ कामं खादत मांसं न करिष्यामि वो वचः
 ॥ ३ ॥ सा राक्षसी मध्यगता सीता सुरसुतोपमा ॥ न शर्म लेभे शोका त्रावणेनैव भर्त्सि
 ता ॥ ४ ॥ वेपते स्माधिकं सीता विशन्ती वाङ्मात्मनः ॥ वने यूथपरिभ्रष्टा मृगी कोकैरि
 वार्दिता ॥ ५ ॥ सा त्वशोकस्य विपुलां शाखामालम्ब्य पुष्पिताम् ॥ चिंतयामास शोकेन
 भर्तारं भग्नमानसा ॥ ६ ॥ सा स्त्रापयन्ती विपुलौ स्तनौ नेत्रजलस्रवैः ॥ चिंतयन्ती न शोक
 स्य तदाऽतमधिगच्छती ॥ ७ ॥ सा वेपमाना पतिता प्रवाते कदली यथा ॥ राक्षसीनां

भयत्रस्ताविवर्णवदनाभवत् ॥ ८ ॥ तस्याःसादीर्घबहुलावेपंत्याःसीतयातदा ॥ दृष्ट
 शोकंपितावेणीव्यालीवपरिसर्पती ॥ ९ ॥ सानिश्चसंतीशोकर्ताशोकोपहतचेतना ॥
 आर्ताव्यसृजदश्रूणि मैथिली विललाप च ॥ १० ॥ हारामेतिचदुःखार्ताहापुनर्ल
 क्ष्मणेतिच ॥ हाश्चश्रुममकौसल्येहासुमित्रेतिभामिनी ॥ ११ ॥ लोकप्रवादः सत्यो
 यंपंडितैःसमुदाहृतः ॥ अकालेदुर्लभोमृत्युः स्त्रियावापुरुषस्यवा ॥ १२ ॥ यत्राहमाभिः
 क्रूराभीराक्षसीभिरिहार्दिता ॥ जीवामिहीना रामेणमुहूर्तमपिदुःखिता ॥ १३ ॥ एषाल्प
 पुण्याकृपणाविनशिष्याम्यनाथवत् ॥ समुद्रमध्येनौः पूर्णावायुवेगैरिवाहता ॥ १४ ॥
 भर्तारंतमपश्यंतीराक्षसीवशमागता ॥ सीदामिखलुशोकेनकूलंतोयहतं यथा ॥ १५ ॥
 तंपद्मदलपत्राक्षंसिंहविक्रांतगामिनम् ॥ धन्याःपश्यंतिमेनाथंकृतज्ञंप्रियवादिनम् ॥ १६ ॥
 सर्वथातेनहीनायारामेण विदितात्मना ॥ तीक्ष्णंविषमिवास्वाद्यदुर्लभं ममजीवनम् ॥
 ॥ १७ ॥ कीदृशंतुमहापापंमयादेहांतरेकृतम् ॥ येनेदंप्राप्यतेघोरंमहादुःखंसुदारुणम् ॥
 ॥ १८ ॥ जीवितंत्यक्तुमिच्छामिशोकेनमहतावृता ॥ राक्षसीभिश्च रक्ष्यंत्या रामो ना

साद्यतेमया ॥ १९ ॥ धिगस्तुखलुमानुष्यंधिगस्तुपरवश्यताम् ॥ न शक्यंयत्परित्यक्तु
 मात्मच्छंदेनजीवितुम् ॥ २० ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रा० वा० आ० सु० पंचविंशःसर्गः ॥ २५ ॥
 प्रसक्ताश्रुमुखीत्वेवंब्रुवन्तीजनकात्मजा ॥ अधोगतमुखीबालाविलसुमुपचक्रमे ॥ १ ॥
 उन्मत्तेव प्रमत्तेव भ्रांतचित्तेवशोचता ॥ उपावृत्तकिशोरीव विचेष्टन्ती महीतले ॥ २ ॥ रा
 घवस्यप्रमत्तस्यरक्षसाकामरूपिणा ॥ रावणेन प्रमथ्याहमानीताक्रोशतीबलात् ॥ ३ ॥
 राक्षसीविशमापन्नाभत्स्यमानाचदारुणम् ॥ चिंतयन्ती सुदुःखार्तानाहं जीवितुमुत्सहे ॥
 ॥ ४ ॥ नहिमेजीवितेनार्थोनैवार्थैर्न च भूषणैः ॥ वसंत्या राक्षसीमध्ये विनारामं महा
 रथम् ॥ ५ ॥ अश्मसारमिदंनूनमथवाप्यजरामरम् ॥ हृदयंममयेनेदंनदुःखेनविशीर्यते
 ॥ ६ ॥ धिङ्मामनार्यामसतींयाहंतेनविनाकृता ॥ मुहूर्तमपि जीवामि जीवितं पापजी
 विका ॥ ७ ॥ चरणेनापिसव्येन नस्पृशेयं निशाचरम् ॥ रावणं किं पुनरहं कामयेयं नि
 शाचरम् ॥ ८ ॥ प्रत्याख्यानंनजानातिनात्मानंनात्मनःकुलम् ॥ योनृशंसस्वभावेन मां

वा० रा०
॥५७॥

प्रार्थयितुमिच्छति ॥ ९ ॥ छिन्ना भिन्ना प्रभिन्ना वा दीप्ता वाग्नौ प्रदीपिता ॥ रावणं नो
पतिष्ठेयं किं प्रलापेन वश्विरम् ॥ १० ॥ ख्यातः प्राज्ञः कृतज्ञश्च सानुक्रोशश्च राघवः ॥ स
द्वृत्तो निरनुक्रोशः शंके मद्भाग्यसंक्षयात् ॥ ११ ॥ राक्षसानां जनस्थाने सहस्राणि चतु
र्दश ॥ एकैर्नैव निरस्तानि समां किं नाभिपद्यते ॥ १२ ॥ निरुद्धा रावणेनाहमल्पवीर्येण
रक्षसा ॥ समर्थः खलु मे भर्तारवणं हंतुमाहवे ॥ १३ ॥ विराधो दण्डकारण्ये येन राक्षस
पुंगवः ॥ रणे रामेण निहतः समां नाभ्यवपद्यते ॥ १४ ॥ कामं मध्ये समुद्रस्य लंकेयं दुः
प्रधर्षणा ॥ न तु राघवबाणानां गतिरोधो भविष्यति ॥ १५ ॥ किं नु तत्कारणं येन रामो
दृढपराक्रमः ॥ राक्षसापहृतां भार्यामिष्टां यो नाभिपद्यते ॥ १६ ॥ इह स्थां मां न जानीते
शंके लक्ष्मणपूर्वजः ॥ जानन्नपि स तेजस्वी धर्षणां मर्षयिष्यति ॥ १७ ॥ हतेति मां यो
धिगत्य राघवाय निवेदयेत् ॥ गृध्रराजोऽपि सरणे रावणेन निपातितः ॥ १८ ॥ कृतं कर्म
महत्तेन मां तदाभ्यवपद्यता ॥ तिष्ठतारवणवधे वृद्धेनापि जटायुषा ॥ १९ ॥ यदि मामिह

सु० कां०

स० २६

॥५७॥

१ इमौ द्वौ लोकोऽपि प्राक्षिप्ताविति कतकः । २ रावणद्वन्द्वे इति पाठः । रावणेन सह द्वन्द्वे द्वन्द्वयुद्धे इत्यर्थः ।

जानीयाद्वर्तमानां हि राघवः ॥ अद्य बाणैरभिक्रुद्धः कुर्याल्लोकमरक्षसम् ॥२०॥ निर्दहेच्च
पुरीं लंकां निर्दहेच्च महोदधिम् ॥ रावणस्य च नीचस्य कीर्तिं नाम च नाशयेत् ॥२१॥
ततो निहतनाथानां राक्षसीनां गृहे गृहे ॥ यथाहमेवं रुदती तथा भूयो न संशयः ॥२२॥
अन्विष्य रक्षसां लंकां कुर्याद्रामः स लक्ष्मणः ॥ न हि ताभ्यां रिपुर्दृष्टो मुहूर्तमपि जीवति
॥२३॥ चिताधूमाकुलपथागृध्रमंडलमंडिता ॥ अचिरेणैव कालेन श्मशानसदृशी भवेत्
॥२४॥ अचिरेणैव कालेन प्राप्स्याम्येनं मनोरथम् ॥ दुष्प्रस्थानो यमाभाति सर्वेषां वो विप
र्ययः ॥२५॥ यादृशानि तु दृश्यन्ते लंकायामशुभानि तु ॥ अचिरेणैव कालेन भविष्यति ह
तप्रभा ॥२६॥ नूनं लंका हते पापे रावणे राक्षसाधिपे ॥ शोषमेष्यति दुर्धर्षा प्रमदाविधवा
यथा ॥२७॥ पुण्योत्सवसमृद्धा च नष्टभर्त्री सराक्षसी ॥ भविष्यति पुरी लंका नष्टभर्त्री
यथांगना ॥२८॥ नूनं राक्षसकन्यानां रुदन्तीनां गृहे गृहे ॥ श्रोष्यामि न चिरादेव दुःखार्तानां
मिह ध्वनिम् ॥२९॥ सांधकाराहतद्योता हतराक्षसपुंगवा ॥ भविष्यति पुरी लंका निर्दग्धा

रामसायकैः ॥ ३० ॥ यदिनामस शूरोमांरामोरक्तांतलोचनः ॥ जानीयाद्वर्तमानांयां
 राक्षसस्यनिवेशने ॥ ३१ ॥ अनेनतुनृशंसेनरावणेनाधमेनमे ॥ समयोयस्तुनिर्दिष्टस्त
 स्य कालोयमागतः ॥ ३२ ॥ सचमेविहितो मृत्युरस्मिन्दुष्टेनवर्तते ॥ अकार्ययेनजा
 नंति नैर्ऋताःपापकारिणः ॥ ३३ ॥ अधर्मात्तुमहोत्पातोभविष्यतिहिसांप्रतम् ॥ नैते
 धर्मं विजानंति राक्षसाः पिशिताशनाः ॥ ३४ ॥ ध्रुवं मां प्रातराशार्थे राक्षसः कल्पयिष्य
 ति ॥ साहं कथं करिष्यामि तं विनाप्रियदर्शनम् ॥ ३५ ॥ रामंरक्तांतनयनमपश्यंती सु
 दुःखिता ॥ क्षिप्रं वैवस्वतं देवं पश्येयं पतिना विना ॥ ३६ ॥ नाजानाज्जीवतीरामः समां
 भरतपूर्वजः ॥ जानंतौतु न कुर्यातां नोव्याहि परिमार्गणम् ॥ ३७ ॥ नूनं ममैव शोकेन
 स वीरो लक्ष्मणाग्रजः ॥ देवलोकमितो यातस्त्यक्त्वा देहं महीतले ॥ ३८ ॥ धन्या देवाः
 संगंधर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ मम पश्यंतियेवीरं रामं राजीवलोचनम् ॥ ३९ ॥ अथ
 वानहि तस्यार्थो धर्मकामस्यधीमतः ॥ मयारामस्यराजर्षेर्भार्ययापरमात्मनः ॥ ४० ॥
 दृश्यमाने भवेत्प्रीतिः सौहृदं नास्त्यदृश्यतः ॥ नाशयंति कृतघ्नास्तुन रामो नाशयिष्य

ति ॥४१॥ किंवामय्यगुणाः केचित्किंवा भाग्यक्षयो हिमे ॥ याहि सीता वराहैण हीना
 रामेण भामिनी ॥४२॥ श्रेयो मे जीवितान्मर्तुं विहीनाया महात्मनः ॥ रामादक्लिष्टचा
 रित्राच्छूराच्छत्रुनिवर्हणात् ॥४३॥ अथवा न्यस्तशस्त्रौतौ वने मूलफलाशनौ ॥ भ्रात
 रौ हि नरश्रेष्ठौ चरंतौ वनगोचरौ ॥४४॥ अथवा राक्षसेन्द्रेण रावणेन दुरात्मना ॥ छद्म
 नाघातितौ शूरो भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥४५॥ साहमेवंविधे काले मर्तुमिच्छामि सर्वतः ॥
 न च मे विहितौ मृत्युरस्मिन्दुःखेति वर्तति ॥४६॥ धन्याः खलु महात्मानो मुनयः सत्य
 संमताः ॥ जितात्मानो महाभागा येषां नस्तः प्रियाप्रिये ॥४७॥ प्रियान्नसंभवेदुःखम
 प्रियादधिकं भवेत् ॥ ताभ्यां हिते वियुज्यंते न मस्तेषां महात्मनाम् ॥४८॥ साहं त्यक्त्वा
 प्रियेणैव रामेण विदितात्मना ॥ प्राणांस्त्यक्ष्यामि पापस्य रावणस्य गतावशम् ॥४९॥
 इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे षड्विंशः सर्गः ॥ २६ ॥
 इत्युक्त्वाः सीतया घोरं राक्षस्यः क्रोधमूर्च्छिताः ॥ काश्चिज्जग्मुस्तदाख्यातुं रावणस्य दु

रात्मनः ॥ १ ॥ ततःसीतामुपागम्यराक्षस्योभीमदर्शनाः ॥ पुनःपरुषमेकार्थमनर्थार्थ
 मथाब्रुवन् ॥ २ ॥ अद्येदानीं तवानार्ये सीते पापविनिश्चये ॥ राक्षस्योभक्षयिष्यन्ति मां
 समेतद्यथासुखम् ॥ ३ ॥ सीतां ताभिरनार्याभिर्दृष्ट्वा संतर्जितांतदा ॥ राक्षसीत्रिजटावृ
 द्धा प्रबुद्धावाक्यमब्रवीत् ॥ ४ ॥ आत्मानंखादतानार्या न सीतांभक्षयिष्यथ ॥ जनक
 स्य सुतामिष्टा स्नुषां दशरथस्य च ॥ ५ ॥ स्वप्नो ह्यद्य मयादृष्टोदारुणोरोमहर्षणः ॥ रा
 क्षसानामभावाय भर्तुरस्याभवाय च ॥ ६ ॥ एवमुक्तास्त्रिजटयाराक्षस्यः क्रोधमूर्च्छि
 ताः ॥ सर्वाएवाब्रुवन्भीतास्त्रिजटांतामिदंवचः ॥ ७ ॥ कथयस्वत्वयादृष्टःस्वप्नोयंकी
 दृशो निशि ॥ तासां श्रुत्वा तु वचनं राक्षसीनांमुखोद्गतम् ॥ ८ ॥ उवाच वचनं कालेत्रि
 जटा स्वप्नसंश्रितम् ॥ गजदंतमयीं दिव्यांशिविकामंतरिक्षगाम् ॥ ९ ॥ युक्तांहंससहस्रे
 ण स्वयमास्थाय राघवः ॥ शुक्लमाल्यांबरधरोलक्ष्मणेनसमागतः ॥ १० ॥ स्वप्नेचाद्यम
 या दृष्टा सीता शुक्लांबरवृता ॥ सागरेण परिक्षिप्तं श्वेतपर्वतमास्थिता ॥ ११ ॥ रामेण सं
 गता सीता भास्करेण प्रभा यथा ॥ राघवश्चपुनर्दृष्टश्चतुर्दंतमहागजम् ॥ १२ ॥ आरूढः

शैलसंकाशंचकाससहलक्ष्मणः ॥ ततस्तुसूर्यसंकाशौदीप्यमानौ स्वतेजसा ॥ १३ ॥
 शुक्लमाल्यांबरधरौजानकीपर्युपस्थितौ ॥ ततस्तस्यनगस्याग्रेह्याकाशस्थस्यदंतिनः ॥
 ॥ १४ ॥ भर्त्रापरिगृहीतस्यजानकीस्कंधमाश्रिता ॥ भर्तुरंकात्समुत्पत्यततःकमललो
 चना ॥ १५ ॥ चंद्रसूर्यौमयादृष्टौपाणिभ्यां परिमार्जती ॥ ततस्ताभ्यां कुमारभ्यामा
 स्थितः सगजोत्तमः ॥ १६ ॥ सीतयाचविशालाक्ष्यालंकायाउपरिस्थितः ॥ पांडुरर्ष
 भयुक्तेनरथेनाष्टयुजास्वयम् ॥ १७ ॥ शुक्लमाल्यांबरधरो लक्ष्मणेनसहागतः ॥ ततो
 न्यत्रमयादृष्टोरामःसत्यपराक्रमः ॥ १८ ॥ आरुह्यपुष्पकंदिव्यंविमानंसूर्यसन्निभम् ॥
 ॥ १९ ॥ उत्तरांदिशमालोच्यप्रस्थितः पुरुषोत्तमः ॥ “एवं स्वप्नेमया दृष्टोरामो विष्णु
 पराक्रमः ॥ २० ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रा सीतयासहराघवः ॥ नहिरामो महातेजा शक्यो
 जेतुंसुरासुरैः ॥ २१ ॥ राक्षसैर्वापिचान्यैर्वास्वर्गःपापजनैरिव ॥ ” रावणश्चमयादृष्टोमुंड
 स्तैलसमृक्षितः ॥ २२ ॥ रक्तवासाःपिबन्मत्तःकरवीरकृतस्रजः ॥ विमानात्पुष्पकादद्य

रावणः पतितः क्षितौ ॥ २३ ॥ कृष्यमाणास्त्रियामुंडोदृष्टः कृष्णांबरः पुनः ॥ रथेन खर
 युक्तेन रक्तमाल्यानुलेपनः ॥ २४ ॥ पिबंस्तैलं हसन्नृत्यन्भ्रांतचित्ताकुलेंद्रियः ॥ गर्दभेन
 ययौ शीघ्रं दक्षिणां दिशमाश्रितः ॥ २५ ॥ पुनरेव मया दृष्टो रावणो राक्षसेश्वरः ॥ पतितो
 विशिराभूमौ गर्दभाद्भयमोहितः ॥ २६ ॥ सहस्रोत्थाय संभ्रातो भयातौ मदविह्वलः ॥
 उन्मत्तरूपो दिग्वासा दुर्वाक्यं प्रलपन् बहु ॥ २७ ॥ दुर्गंधं दुःसहं घोरं तिमिरं नरकोपमम् ॥
 मलपंकं प्रविश्या शुभ्रस्तत्र सरावणः ॥ २८ ॥ प्रस्थितो दक्षिणामाशां प्रविष्टोऽकर्म
 ह्वदम् ॥ कंठे बध्वा दशग्रीवः प्रमदारक्तवासिनी ॥ २९ ॥ कालीकर्मलितांगी दिशं याम्या
 प्रकर्षति ॥ एव तत्र मया दृष्टः कुंभकर्णो महाबलः ॥ ३० ॥ रावणस्य सुताः सर्वे मुंडास्तै
 लसमुक्षिताः ॥ वराहेण दशग्रीवः शिशुमारेण चेंद्रजित् ॥ ३१ ॥ उष्ट्रेण कुंभकर्णश्च प्रया
 तो दक्षिणां दिशम् ॥ एकस्तत्र मया दृष्टः श्वेतच्छत्रो विभीषणः ॥ ३२ ॥ शुक्लमाल्या
 वरधरः शुक्लगंधानुलेपनः ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषैर्नृत्यगीतैरलंकृतः ॥ ३३ ॥ आरुह्य शैल
 संकाशं मेघस्तनितनिस्वनम् ॥ चतुर्दंतं गजं दिव्यमास्ते तत्र विभीषणः ॥ ३४ ॥ चतुर्भिः

सचिवैः सार्धैर्वैहायसमुपस्थितः ॥ समाजश्चमहान्वृत्तो गीतवादित्रनिस्वनः ॥ ३५ ॥
 पिबतां रक्तमाल्यानां रक्षसां रक्तवाससाम् ॥ लंका चेयंपुरीरम्या सवाजिरथकुंजरा ॥
 ॥ ३६ ॥ सागरेपतिता दृष्टा भग्नगोपुरतोरणा ॥ लंका दृष्टामया स्वप्ने रावणेनाभिरक्षिता ॥
 ॥ ३७ ॥ दग्धा रामस्य दूतेन वानरेण तरस्विना ॥ पीत्वा तैलं प्रमत्ताश्च प्रहसन्त्यामे
 हास्वनाः ॥ ३८ ॥ लंकायां भस्मरूक्षायां सर्वाराक्षसयोषितः ॥ कुंभकर्णादयश्चेमे सर्वे
 राक्षसपुंगवाः ॥ रक्तं निवसनं गृह्य प्रविष्टा गोमयं हृदम् ॥ ३९ ॥ अपगच्छत पश्यध्वं
 सीतामाप्नोति राघवः ॥ घातयेत्परमामर्षी सर्वैः सार्धं हिराक्षसैः ॥ ४० ॥ प्रियां बहुमतां
 भार्यां वनवासमनुव्रताम् ॥ भर्त्सितां तर्जितां वापि नानुमंस्यति राघवः ॥ ४१ ॥ तदलंकूर
 वाक्यैश्च सांत्वमेवाभिधीयताम् ॥ अभियाचामवैदेही मे तद्धिममरोचते ॥ ४२ ॥ यस्या
 ह्येवंविधः स्वप्नो दुःखितायाः प्रदृश्यते ॥ सा दुःखैर्बहुभिर्मुक्ता प्रियं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ ४३ ॥
 भर्त्सितामपियाचध्वं राक्षस्यः किं विवक्षया ॥ राघवाद्धिभयं घोरं राक्षसानामुपस्थितम् ॥

॥ ४४ ॥ प्रणिपातप्रसन्नाहिमैथिलीजनकात्मजा ॥ अलमेषापरित्रातुं राक्षस्योमहतो
 भयात् ॥ ४५ ॥ अपिचास्याविशालाक्ष्यानकिंचिदुपलक्षये ॥ विरूपमपिचांगेषु सु
 सूक्ष्ममपिलक्षणम् ॥ ४६ ॥ छायावैगुण्यमात्रंतुशंकेदुःखमुपस्थितम् ॥ अदुःखार्हामिमां
 देवीवैहायसमुपस्थिताम् ॥ ४७ ॥ अर्थसिद्धितुवैदेह्याः पश्याम्यहमुपस्थिताम् ॥ राक्षसे
 द्रविनाशंचविजयं राघवस्य च ॥ ४८ ॥ निमित्तभूतमेतत्तु श्रोतुमस्यामहत्प्रियम् ॥ दृश्य
 ते च स्फुरच्चक्षुःपद्मपत्रमिवायतम् ॥ ४९ ॥ ईषच्च हृषितो वास्यादक्षिणाया ह्यदक्षिणः ॥
 अकस्मादेव वैदेह्या बाहुरेकः प्रकंपते ॥ ५० ॥ करेणुहस्तप्रतिमः सव्यश्चौरुनुत्तमः ॥ वेप
 न्कथयती वास्याराघवं पुरतः स्थितम् ॥ ५१ ॥ पक्षी च शाखानिलयं प्रविष्टः पुनः पुनश्चो
 त्तमसां त्ववादी ॥ सुखागतां वाचमुदीरयाणः पुनः पुनश्चोदयती व हृष्टः ॥ ५२ ॥ ततः सा
 ह्रीमती बालाभर्तुर्विजयहर्षिता ॥ अवोचद्यदि तत्तथ्यं भवेयं शरणं हि वः ॥ ५३ ॥
 इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकांडे सप्तविंशः सर्गः ॥ २७ ॥
 साराक्षसेन्द्रस्य वचो निशम्य तद्रावणस्याप्रियमप्रियार्ता ॥ सीतावितत्रास यथावनां

तेसिंहाविपन्नागजराजकन्या ॥ १॥ साराक्षसीमध्यगताचभीरुर्वाग्भिर्भृशं रावणतर्जि
ताच ॥ कांतारमध्येविजने विसृष्टाबालेवकन्याविललापसीता॥२॥सत्यंबतेदंप्रवदंति
लोकेनाकालमृत्युर्भवतीतिसंतः॥यत्राहमेवंपरिभत्स्यमाना जीवामियस्मात्क्षणमप्य
पुण्या ॥३॥ सुखाद्विहीनंबहुदुःखपूर्णमिदंतुनूनं हृदयं स्थिरंमे ॥ विदीर्यतेयत्रसहस्रधा
द्यवज्राहतंशृंगमिवाचलस्य॥४॥नैवास्तिनूनंममदोषमत्रवध्याहमस्याप्रियदर्शनस्य ॥
भावं नचास्याहमनुप्रदातुमलंद्विजोमंत्रमिवाद्विजाय ॥५॥ तस्मिन्ननागच्छति लोक
नाथे गर्भस्य जंतोरिवशल्यकृतः ॥ नूनंममांगान्यचिरादनार्यःशरैःशितैच्छेत्स्यतिरा
क्षसेंद्रः ॥ ६ ॥ दुःखं बतेदं ननुदुःखितायामासौचिरायामिगमिष्यतोद्वौ ॥ बद्धस्यवध्य
स्य यथा निशांते राजोपरोधादिवतस्करस्य ॥७॥ हाराम हालक्ष्मण हासुमित्रेहाराम
मातःसहमेजनन्यः॥एषाविपद्याम्यहमल्पभाग्यामहार्णवेनौरिवमूढवाता ॥८॥ तरस्वि
नौ धारयता मृगस्य सत्त्वेन रूपं मनुजेंद्रपुत्रौ ॥ नूनं विशस्तौममकारणात्तौसिंहर्षभौ
द्वाविव वैद्युतेन॥९॥नूनंसकालोमृगरूपधारीमामल्पभाग्यां लुलुभे तदानीम्॥यत्रार्य

पुत्रौ विससर्ज मूढा रामानुजं लक्ष्मणपूर्वजं च ॥ १० ॥ हाराम सत्यव्रतदीर्घबाहो हा
 पूर्णचंद्रप्रतिमानवक्र ॥ हा जीवलोकस्य हितप्रियश्च वध्यांनमां वेत्सिहि राक्षसानाम्
 ॥ ११ ॥ अनन्यदेवत्वमियं क्षमाचभूमौ च शय्या नियमश्च धर्मे ॥ पतिव्रतात्वं विफ
 लं ममेदं कृतं कृतघ्नेष्विव मानुषाणाम् ॥ १२ ॥ मोघं हि धर्मश्चरितो ममायं तथैकपत्नी
 त्वमिदं निरर्थकम् ॥ यात्वांनपश्यामि कृशाविवर्णाहीना त्वयासंगमने निराशा ॥ १३ ॥
 पितुर्निदेशं नियमेन कृत्वा वनान्निवृत्तश्चरितव्रतश्च ॥ स्त्रीभिस्तु मन्ये विपलेक्षणाभिः संरं
 स्यसेवीतभयः कृतार्थः ॥ १४ ॥ अहं तु राम त्वयि जातकामा चिरं विनाशाय निबद्ध
 भावा ॥ मोघं चरित्वाथ तपोव्रतं च त्यक्ष्यामि धिग्जीवितमल्पभाग्या ॥ १५ ॥ सा
 जीवितं क्षिप्रमहं त्यजेयं विषेण शस्त्रेण शितेन वापि ॥ विषस्य दाता न तु मेस्ति कश्चि
 च्छस्त्रस्य वा वेश्मनि राक्षसस्य ॥ १६ ॥ “इतीव देवी बहुधा विलप्य सर्वात्मना राममनु
 स्मरंती ॥ प्रवेपमाना परिशुष्कवक्रानगोत्तमं पुष्पितमाससाद ॥ १७ ॥” शोकाभितप्ता

बहुधा विचिंत्य सीताथ वेणीग्रथनं गृहीत्वा ॥ उद्ध्व्य वेण्युद्ग्रथनेन शीघ्रमहं गमिष्या
मि यमस्य मूलम् ॥ १८ ॥ उपास्थितासा मृदुसर्वगात्री शाखां गृहीत्वा च नगस्यतस्य ॥
तस्यास्तु रामं परिचिंतयंत्या रामानुजं स्वं च कुलं शुभांग्याः ॥ १९ ॥ तस्याविशोका
नि तदा बहूनि धैर्यार्जितानि प्रवराणि लोके ॥ प्रादुर्निमित्तानि तदा बभूवुः पुरापि सिद्धा
न्युपलक्षितानि ॥ २० ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रा० वा० आ० सुंदरकांडेष्टाविंशः सर्गः ॥ २८ ॥
तथागतां तां व्यथितामनिदितां व्यतीतहर्षापरिदीनमानसाम् ॥ शुभांनिमित्तानिशुभा
नि भेजिरे नरं श्रिया जुष्टमिवोपसेविनः ॥ १ ॥ तस्याः शुभां वाममरालपक्ष्म राज्यावृ
तं कृष्णविशालशुक्लम् ॥ प्रास्पंदतैकं नयनं सुकेश्या मीनाहतं पद्ममिवाभिताम्रम् ॥ २ ॥
भुजश्च चार्वाचितवृत्तपीनः परार्ध्यकालागुरुचंदनार्हः ॥ अनुत्तमेनाध्युषितः प्रियेण चिं
रेण वामः समवेपताशु ॥ ३ ॥ गजेन्द्रहस्तप्रतिमश्च पीनस्तयोर्द्वयोः संहतयोः सुजातः ॥
प्रस्पंदमानः पुनरूरुरस्यारामं पुरस्तात्स्थितमाचचक्षे ॥ ४ ॥ शुभं पुनर्हैमसमानवर्णमी
षद्रजो ध्वस्तमिवातुलाक्ष्या ॥ वासः स्थितायाः शिखराग्रदंत्याः किंचित्परिस्रंसत चां

चा०रा०
॥६३॥

रुगाज्याः ॥ ५ ॥ एतैर्निमित्तैरपरैश्चसुभ्रूः संचोदिताप्रागपि साधुसिद्धैः ॥ वातातपक्लांत
मिव प्रणष्टं वर्षेण बीजं प्रतिसंजहर्ष ॥ ६ ॥ तस्याः पुनर्विवफलोपमोष्ठं स्वाक्षिभ्रुकेशांत
मरालपक्ष्म ॥ वक्रं बभासे सितशुक्लदंष्ट्रं राहोर्मुखाच्चंद्रइवप्रमुक्तः ॥ ७ ॥ सार्वीतशोका
व्यपनीततंद्रा शांतज्वराहर्षविबुद्धसत्त्वा ॥ अशोभतार्यावदनेनशुक्लेशीतांशुनारात्रिरि
वोदितेन ॥ ८ ॥ इत्यार्षे० श्रीमद्रा० वाल्मी० आ० सुन्द० एकोनत्रिंशःसर्गः ॥ २९ ॥
हनूमानपि विक्रांतः सर्वं शुश्रावतत्त्वतः ॥ सीतायास्त्रिजटायाश्चराक्षसीनांचगर्जितम्
॥ १ ॥ अवेक्षमाणस्तांदेर्वा देवतामिव नंदने ॥ ततोबहुविधांचितांचितयामासवानरः ॥
॥ २ ॥ यांकपीनांसहस्राणिसुबहून्ययुतानिच ॥ दिक्षुसर्वासुमार्गतेसेयमासादिता म
या ॥ ३ ॥ चारेणतुसुयुक्तेनशत्रोःशक्तिमवेक्षता ॥ गूढेनचरतातावदवेक्षितमिदंमया ॥
॥ ४ ॥ राक्षसानां विशेषश्च पुरी चेयंनिरीक्षिता ॥ राक्षसाधिपतेरस्यप्रभावोरावणस्य
च ॥ ५ ॥ यथातस्याप्रमेयस्यसर्वसत्वदयावतः ॥ समाश्वासयितुंभार्यापतिदर्शनकां

१ संवादिभिः इति पाठः ।

सं०कां०
स०३०

॥६३॥

क्षिणीम् ॥ ६ ॥ अहमाश्वासयाम्येनां पूर्णचंद्रनिभाननाम् ॥ अदृष्टदुःखां दुःखस्य न ह्यंतम
धिगच्छतीम् ॥ ७ ॥ यदि ह्यहंसतीमेनां शोकोपहतचेतनाम् ॥ अनाश्वास्य गमिष्यामि
दोषवद्गमनं भवेत् ॥ ८ ॥ गते हि मयि तत्रेयं राजपुत्रीयशस्विनी ॥ परित्राणमपश्यंती
जानकीजीवितं त्यजेत् ॥ ९ ॥ मया च समहाबाहुः पूर्णचंद्रनिभाननः ॥ समाश्वासयितुं
न्याय्यः सीतादर्शनलालसः ॥ १० ॥ निशाचरीणां प्रत्यमक्षमं चाभिभाषितुम् ॥ कथं
नुखलु कर्तव्यमिदं कृच्छ्रगतो ह्यहम् ॥ ११ ॥ अनेन रात्रिशेषेण यदि नाश्वास्यते मया ॥
सर्वथानास्ति संदेहः परित्यक्ष्यति जीवितम् ॥ १२ ॥ रामस्तु यदि पृच्छेन्मां किं मां सीता
ब्रवीद्वचः ॥ किमहंतं प्रतिब्रूयामसंभाष्य सुमध्यमाम् ॥ १३ ॥ सीतासंदेशरहितं मामित
स्त्वरया गतम् ॥ निर्देहेदपिकाकुत्स्थः क्रुद्धस्तीव्रेण चक्षुषा ॥ १४ ॥ यदि वोद्रेजयिष्या
मिभर्तारं रामकारणात् ॥ व्यर्थमागमनं तस्य ससैन्यस्य भविष्यति ॥ १५ ॥ अंतरं त्वह
मासाद्य राक्षसीनामं वस्थितः ॥ शनैराश्वासयाम्यद्य संतापबहुलामिमाम् ॥ १६ ॥ अहं ह्य
तितनुश्चैव वानरश्च विशेषतः ॥ वाचं चोदाहरिष्यामि मानुषीमिह संस्कृताम् ॥ १७ ॥

वा०रा०
॥६४॥

यदिवाचंप्रदास्यामिद्विजातिरिवसंस्कृताम् ॥ रावणंमन्यमानामांसीताभीताभविष्य
ति ॥ १८ ॥ अवश्यमेववक्तव्यंमानुषंवाक्यमर्थवत् ॥ मयासांत्वयितुंशक्यानान्यथेय
मनिंदिता ॥ १९ ॥ सेयमालोक्य मे रूपं जानकीभाषितं तथा ॥ रक्षोभिस्त्रासिता पूर्वं
भूयस्त्रासमुपैष्यति ॥ २० ॥ ततोजातपरित्रासा शब्दं कुर्यान्मनस्विनी ॥ जानानामां
विशालाक्षी रावणं कामरूपिणम् ॥ २१ ॥ सीतया च कृते शब्दे सहसा राक्षसीगणः ॥
नानाप्रहरणोघोरःसमेयादंतकोपमः ॥ २२ ॥ ततोमासंपरिक्षिप्य सर्वतो विकृताननः ॥
वधेच ग्रहणे चैव कुर्युर्यत्नं महाबलाः ॥ २३ ॥ तं मां शाखाः प्रशाखाश्च स्कंधाश्चोत्तमशा
खिनाम् ॥ दृष्ट्वाचपरिधावंतंभवेयुःपरिशंकिताः ॥ २४ ॥ मम रूपं च संप्रेक्ष्य वने विचर
तो महत् ॥ राक्षस्योभयवित्रस्ताभवेयुर्विकृतस्वराः ॥ २५ ॥ ततःकुर्युःसमाह्वानंराक्ष
स्यो रक्षसामपि ॥ राक्षसेंद्रनियुक्तानां राक्षसेंद्रनिवेशने ॥ २६ ॥ ते शूलशरनिस्त्रि
शविविधायुधपाणयः ॥ आपतेयुर्विमर्देस्मिन्वेगेनोद्वेगकारणात् ॥ २७ ॥ संरुद्धस्तै
स्तुपरितोविधमन्नक्षसांबलम् ॥ शक्रयान्नतुसंप्राप्तं परं पारं महोदधेः ॥ २८ ॥ मां वा

सु०का०
स०३०

॥६४॥

गृहीयुरावृत्य बहवः शीघ्रकारिणः ॥ स्यादियंचागृहीतार्था मम च ग्रहणं भवेत् ॥
॥ २९ ॥ हिंसाभिरुचयोहिंस्युरिमांवाजनकात्मजाम् ॥ विपन्नस्यात्ततःकार्यरामसुग्री
वयोरिदम् ॥ ३० ॥ उद्देशेनष्टमार्गेस्मिन्राक्षसैःपरिवारिते ॥ सागरेणपरिक्षितेगुप्तेवसति
जानकी ॥ ३१ ॥ विशस्तेवागृहीतेवारक्षोभिर्मयिसंयुगे ॥ नान्यंपश्यामिरामस्य सहा
यंकार्यसाधने ॥ ३२ ॥ विमृशंश्चनपश्यामियो हते मयिवानरः ॥ शतयोजनविस्तीर्ण
लंघयेतमहोदधिम् ॥ ३३ ॥ कामंहंतुंसमर्थोस्मिसहस्राण्यपिरक्षसाम् ॥ नतुशक्ष्याम्यहं
प्राप्तुंपरंपारमहोदधेः ॥ ३४ ॥ असत्यानिचयुद्धानि संशयोमेन रोचते ॥ कश्चनिःसंश
यंकार्यकुर्यात्प्राज्ञःससंशयम् ॥ ३५ ॥ एषदोषोमहान्हिस्यान्ममसीताभिभाषण ॥ प्रा
णत्यागश्चवैदेह्याभवेदनभिभाषणे ॥ ३६ ॥ भूताश्चार्थाविरुध्यंतिदेशकालविरोधिताः ॥
विकृवंदतमासाद्यतमःसूर्योदयेयथा ॥ ३७ ॥ अर्थानर्थांतरेबुद्धिर्निश्चितापि नशोभते ॥
घातयंति हि कार्यणिदूताःपंडितमानिनः ॥ ३८ ॥ न विनश्येत्कथंकार्यं वैकृव्यं न क
थं मम ॥ लंघनं च समुद्रस्य कथंनुनवृथाभवेत् ॥ ३९ ॥ कथं न खलु वाक्यंमे शृणुया

न्नोद्विजेत च ॥ इतिसंचिंत्य हनुमांश्चकार मतिमान्मतिम् ॥४०॥ राममह्लिष्टकर्माणं
 स्वबंधुमनुकीर्तयन् ॥ नैनामुद्वेजयिष्यामि तद्वंधुगतचेतनाम् ॥४१॥ इक्ष्वाकूणांवरिष्ठ
 स्यरामस्य विदितात्मनः ॥ शुभानि धर्मयुक्तानिवचनानि समर्पयन् ॥ ४२ ॥ श्रावयि
 ष्यामिसर्वाणि मधुरांप्रब्रुवन्गिरम् ॥ श्रद्धास्यति यथा सीता तथा सर्वं समादधे ॥४३॥
 इतिसबहुविधं महानुभावोजगतिपतेः प्रमदामवेक्ष्यमाणः ॥ मधुरमवितथं जगादवाक्यं
 द्रुमविटपांतरमास्थितो हनूमान् ॥४४॥ इत्यार्षे श्रीम० वा० आ० सु० त्रिंशः सर्गः ॥ ३० ॥
 एवं बहुविधां चिंतां चिंतयित्वा महामतिः ॥ संश्रवे मधुरं वाक्यं वैदेह्या व्याजहार ह ॥ १ ॥
 राजा दशरथो नाम रथकुंजरवाजिमान् ॥ पुण्यशीलो महाकीर्तिरिक्ष्वाकूणां महायशः ॥
 ॥ २ ॥ राजर्षीणां गुणश्रेष्ठस्तपसा चर्षिभिः समः ॥ चक्रवर्तिकुले जातः पुरंदरसमो बले
 ॥ ३ ॥ अहिंसारतिरक्षुद्रो घृणी सत्यपराक्रमः ॥ मुख्यस्येक्ष्वाकुवंशस्य लक्ष्मीर्वाँल्लक्ष्मि
 वर्धनः ॥ ४ ॥ पार्थिवव्यंजनैर्युक्तः पृथुश्रीः पार्थिवर्षभः ॥ पृथिव्यां चतुरंतायां विश्रुतः
 सुखदः सुखी ॥ ५ ॥ तस्य पुत्रः प्रियो जेष्ठस्ताराधिपनिभाननः ॥ रामो नाम विशेषज्ञः

श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् ॥ ६ ॥ रक्षिता स्वस्य वृत्तस्य स्वजनस्यापि रक्षिता ॥ रक्षिता जी
वलोकस्य धर्मस्य च परंतपः ॥ ७ ॥ तस्य सत्याभिसंधस्य वृद्धस्य वचनात्पितुः ॥ सभा
र्यः सह च भ्रात्रा वीरः प्रव्राजितो वनम् ॥ ८ ॥ तेन तत्र महारण्ये मृगयां परिधावता ॥ रा
क्षसा निहताः शूरा बहवः कामरूपिणः ॥ ९ ॥ जनस्थानवधं श्रुत्वा निहतौखरदूषणौ ॥
ततस्त्वमर्षापहृता जानकी रावणेन तु ॥ १० ॥ वंचयित्वा वने रामं मृगरूपेण मायया ॥
स मार्गमाणस्तां देवीं रामः सीतामनिदिताम् ॥ ११ ॥ आससाद वने मित्रं सुग्रीवं नाम
वानरम् ॥ ततः स वालिनं हत्वा रामः परपुरंजयः ॥ १२ ॥ आयच्छत्कपिराज्यं तु सुग्री
वाय महात्मने ॥ सुग्रीवेणाभिसंदिष्टा हरयः कामरूपिणः ॥ १३ ॥ दिक्षु सर्वासु तां देवीं
विचिन्वंतः सहस्रशः ॥ अहंसंपातिवचनाच्छतयोजनमायतम् ॥ १४ ॥ तस्याहेतोर्विशा
लाक्ष्याः समुद्रवेगवान्प्लुतः ॥ यथारूपां यथावर्णां यथालक्ष्मवतीं च ताम् ॥ १५ ॥ अ
श्रौषं राघवस्याहंसेयमासादितामया ॥ विररामैवमुक्त्वासवाचं वानरपुंगवः ॥ १६ ॥
जानकी चापि तच्छ्रुत्वा विस्मयं परमं गता ॥ ततः स वक्रकेशांता सुकेशी केशसंवृतम्

वा०रा०
॥६६॥

॥ १७ ॥ उन्नम्य वदनं भीरुःशिशपामन्ववैक्षत ॥ १८ ॥ निशम्य सीता वचनं कपेश्च दि
शश्चसर्वाःप्रदिशश्चवीक्ष्य ॥ स्वयं प्रहर्षं परमंजगाम सर्वात्मना राममनुस्मरंती॥१९॥
सातिर्यगूर्ध्वचतथाह्यधस्तान्निरीक्षमाणा तमचिंत्यबुद्धिम् ॥ ददर्शपिंगाधिपतेरमात्यं
वातात्मजं सूर्यमिवोदयस्थम् ॥ २० ॥ इ० श्रीम०वा०आ०सु०एकत्रि०सर्गः ॥ ३१॥
ततः शाखांतरे लीनं दृष्ट्वा चलितमानसा ॥ वेष्टितार्जुनवस्त्रं तं विद्युत्संघातपिंगलम् ॥
॥ १ ॥ सा ददर्श कपिं तत्र प्रश्रितं प्रियवादिनम् ॥ फुल्लाशोकोत्कराभासं तत्तचामीकरेक्ष
णम् ॥ २ ॥ साथ दृष्ट्वा हरिश्रेष्ठं विनीतवदवस्थितम् ॥ मैथिली चिंतयामास विस्मयं पर
मं गता ॥ ३ ॥ अहो भीममिदं सत्त्वं वानरस्यदुरासदम् ॥ दुर्निरीक्ष्यमिदंमत्वापुनरेव मु
मोह सा ॥ ४ ॥ विललाप भृशं सीता करुणं भयमोहिता ॥ रामरामेति दुःखार्ता लक्ष्मणे
ति च भामिनी ॥ ५ ॥ रुरोद सहसा सीता मंदमंदस्वरा सती ॥ साथ दृष्ट्वाहरिवरं विनीतव
दुपागतम् ॥ ६ ॥ मैथिली चिंतयामासस्वप्नोयमिति भामिनी ॥ ७ ॥ सा वीक्षमाणापृथु
भुग्नवक्त्रं शाखामृगेंद्रस्य यथोक्तकारम् ॥ ददर्श पिंगाधिपतेरमात्यं वातात्मजंबुद्धिमतां

सु०का०
स०३२

॥६६॥

वरिष्ठम् ॥ ८ ॥ सातंसमीक्ष्यैवभृशंविपन्ना गतासुकल्पेववभूव सीता ॥ चिरेणसंज्ञांप्र
तिलभ्यचैवंविचिंतयामासविशालनेत्रा ॥ ९ ॥ स्वप्नेमयायंविकृतोद्य दृष्टःशाखामृगः
शास्त्रगणैर्निषिद्धः ॥ स्वस्त्यस्तुरामायसलक्ष्मणायतथापितुर्मेजनकस्यराज्ञः ॥ १० ॥
स्वप्नोहिनायंनहिमेस्तिनिद्राशोकेनदुःखेन च पीडितायाः ॥ सुखं हिमेनास्ति यतो
विहिनातेनेंदुपूर्णप्रतिमाननेन ॥ ११ ॥ रामेतिरामेतिसदैवबुद्ध्याविचिंत्यवाचाब्रवती
तमेव ॥ तस्यानुरूपंचकथांतदर्थामेवंप्रपश्यामितथाशृणोमि ॥ १२ ॥ अहंहितस्याद्य
मनोभवेन संपीडिता तद्गतसर्वभावा ॥ विचिंतयंतीसततंतमेवतथैवपश्यामितथाशृ
णोमि ॥ १३ ॥ मनोरथःस्यादितिचिंतयामितथापिबुद्ध्यापिवितर्कयामि ॥ किं कारणं
तस्य हिनास्तिरूपंसुव्यक्तरूपश्चवदत्ययंमाम् ॥ १४ ॥ नमोस्तुवाचस्पतयेसवज्जिणे
स्वयंभुवे चैव हुताशनाय ॥ अनेन चोक्तंयदिदं ममाग्रतो वनौकसा तच्च तथास्तु ना
न्यथा ॥ १५ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये आ० सुंदरकांडेद्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥
सोऽवतीयद्रुमात्तस्माद्विद्रुमप्रतिमाननः ॥ विनीतवेषःकृपणःप्रणिप्रत्योपसृत्यच ॥ १ ॥

तामंब्रवीन्महातेजाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ शिरस्यंजलिमाधायसीतामधुरयागिरा ॥
 ॥२॥ कानुपद्मपलाशाक्षिक्लिष्टकौशेयवासिनि ॥ द्रुमस्यशाखामालंब्य तिष्ठसित्वमनिं
 दिता ॥ ३ ॥ किमर्थं तव नेत्राभ्यांवारिस्त्रवतिशोकजम् ॥ पुंडरीकपलाशाभ्यांविप्रकी
 र्णमिवोदकम् ॥ ४ ॥ सुराणामसुराणांचनागगंधर्वरक्षसाम् ॥ यक्षाणांकिन्नराणांचका
 त्वंभवसिशोभने ॥ ५ ॥ कात्वंभवसिरुद्राणां मरुतांवावरानने ॥ वसूनांवावरारोहे
 देवताप्रतिभासिमे ॥ ६ ॥ किन्नुचंद्रमसाहीनापतिताविबुधालयात् ॥ रोहिणी ज्योति
 षां श्रेष्ठा श्रेष्ठासर्वगुणाधिका ॥ ७ ॥ “कात्वंभवसिकल्याणि त्वमनिंदितलोचने ॥”
 कोपाद्रा यदिवामोहाद्भर्तारमसितेक्षणे ॥ वसिष्ठंकोपयित्वात्वंवाऽसि कल्याण्यरुध
 ती ॥ ८ ॥ कोनुपुत्रःपिताभ्राताभर्तावातेसुमध्यमे ॥ अस्माल्लोकादमुंलोकंगतंत्वमनु
 शोचसि ॥ ९ ॥ रोदनादतिनिश्वासाद्भूमिसंस्पर्शनादपि ॥ नत्वांदेवीमहंमन्येराज्ञःसंज्ञा
 वधारणात् ॥ १० ॥ व्यंजनानिहितयानिलक्षणानिचलक्षये ॥ महिषी भूमिपालस्य

राजकन्याच मेमता ॥ ११ ॥ रावणेनजनस्थानाद्वलात्प्रमथितायदि ॥ सीतात्वमसि
भद्रं तेतन्ममाचक्ष्वपृच्छतः ॥ १२ ॥ यथाहितववैदैन्यंरूपंचाप्रतिमानुषम् ॥ तपसा
चान्वितो वेषस्त्वंराममहिषीध्रुवम् ॥ १३ ॥ सातस्यवचनंश्रुत्वारामकीर्तनहर्षिता ॥
उवाच वाक्यं वैदेही हनूमंतं द्रुमाश्रितम् ॥ १४ ॥ पृथिव्यांराजसिंहानांमुख्यस्यविहिता
त्मनः ॥ स्नुषादशरथस्याहंशत्रुसैन्यप्रणाशिनः ॥ १५ ॥ दुहिताजनकस्याहंवैदेहस्यम
हात्मनः ॥ सीतेति नाम्ना चोक्ताहं भार्या रामस्य धीमतः ॥ १६ ॥ समाद्वादशतत्राहंराघ
वस्य निवेशने ॥ भुंजाना मानुषान्भोगान्सर्वकामसमृद्धिनी ॥ १७ ॥ ततस्त्रयोदशे व
र्षे राज्ये चेक्ष्वाकुनंदनम् ॥ अभिषेचयितुंराजासोपाध्यायःप्रचक्रमे ॥ १८ ॥ तस्मिन्सं
भ्रियमाणेतुराघवस्याभिषेचने ॥ कैकेयीनामभर्तारमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥ न पि
वेयं न खादेयंप्रत्यहं मम भोजनम् ॥ एष मे जीवितस्यांतो रामो यद्यभिषिच्यते ॥ २० ॥
यत्तदुक्तं त्वया वाक्यं प्रीत्या नृपतिसत्तम ॥ तच्चेन्न वितथं कार्यं वनं गच्छतु राघवः ॥
॥ २१ ॥ स राजा सत्यवाग्देव्या वरदानमनुस्मरन् ॥ मुमोहवचनंश्रुत्वाकैकेय्याःक्रूरम

वा० रा०
॥६८॥

प्रियम् ॥ २२ ॥ ततस्तं स्थविरो राजा सत्यधर्मे व्यवस्थितः ॥ ज्येष्ठं यशस्विनं पुत्रं रुदन्ना
ज्यमयाचत ॥ २३ ॥ स पितुर्वचनं श्रीमानभिषेकात्परंप्रियम् ॥ मनसा पूर्वमासाद्य वा
चा प्रतिगृहीतवान् ॥ २४ ॥ दद्यान्न प्रतिगृहीयात्सत्त्यं ब्रूयान्न चानृतम् ॥ अपि जीवि
तहेतोर्हि रामः सत्यपराक्रमः ॥ २५ ॥ सविहायोत्तरीयाणि महार्हाणि महायशाः ॥ वि
सृज्य मनसा राज्यं जनन्यै मां समादिशत् ॥ २६ ॥ साहं तस्याग्रतस्तूर्णं प्रस्थिता
वनचारिणी ॥ नहि मे तेन हीनायावासः स्वर्गोपि रोचते ॥ २७ ॥ प्रागेव तु महाभागः सौ
मित्रिर्मित्रनन्दनः ॥ पूर्वजस्यानुयात्रार्थे कुशचीरैरलंकृतः ॥ २८ ॥ ते वयं भर्तुरादेशं बहु
मान्य दृढव्रताः ॥ प्रविष्टाः स्म पुरा दृष्टं वनगं भीरदर्शनम् ॥ २९ ॥ वसंतो दंडकारण्ये
तस्याहममितौजसः ॥ रक्षसापहता भार्या रावणेन दुरात्मना ॥ ३० ॥ द्वौ मासौ तेन मे
कालो जीवितानुग्रहः कृतः ॥ ऊर्ध्वं द्वाभ्यां तु मासाभ्यां ततस्त्यक्ष्यामि जीवितम् ॥ ३१ ॥
इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आ० सुंदरकांडे त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३३ ॥ तस्या
स्तद्वचनं श्रुत्वा हनुमान्हरिपुंगवः ॥ दुःखादुःखाभिभूतायाः सां त्वमुत्तरमब्रवीत् ॥ १ ॥

सु० का०
स० ३४

॥६८॥

अहं रामस्य संदेशाद्देवि दूतस्तवागतः ॥ वैदेहि कुशली रामः सत्त्वां कौशलमब्रवी
त् ॥२॥ यो ब्राह्ममस्त्रं वेदांश्च वेद वेदविदांवरः ॥ सत्त्वांदाशरथी रामो देविकौशलम
ब्रवीत् ॥३॥ लक्ष्मणश्च महातेजा भर्तुस्तेऽनुचरः प्रियः ॥ कृतवाञ्छोकसंतप्तः शिरसाते
भिवादनम् ॥४॥ सातयोः कुशलं देवी निशम्य नरसिंहयोः ॥ प्रीतिसंहृष्टसर्वांगी हनूमं
तमथाब्रवीत् ॥५॥ कल्याणी बतगाथेयं लौकिकीप्रतिभाति माम् ॥ एति जीवंतमानंदो
नरं वर्षशतादपि ॥६॥ तयोः समागमे तस्मिन्प्रीतिरुत्पादिताऽद्भुता ॥ परस्परेण चाला
पंविश्वस्तौतौप्रचक्रतुः ॥७॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हनूमान्मारुतात्मजः ॥ सीतायाः
शोकतप्तायाः समीपमुचक्रमे ॥ ८ ॥ यथा यथा समीपं सहनूमानुपसर्पति ॥ तथा तथा
रावणं सातं सीता परिशंकते ॥ ९ ॥ अहो धिक् धिक् कृतमिदं कथितं हियदस्य मे ॥ रूपां
तरमुपागम्य स एवायं हिरावणः ॥ १० ॥ तामशोकस्य शाखांतु विमुक्त्वा शोकक
र्षिता ॥ तस्यामेवानवद्यांगी धरण्यां समुपाविशत् ॥ ११ ॥ हनुमानपि दुःखार्ता तां दृष्ट्वा
भयमोहितः ॥ अवंदत महाबाहुस्ततस्तां जनकात्मजाम् ॥ सा चैनं भयसंत्रस्ता भूयोनैन

वा० रा०
॥६९॥

मुदैक्षत ॥१२॥ तंदृष्ट्वा वंदमानं चसीता शशिनिभानना ॥ अब्रवीद्दीर्घमुच्छस्य वानरं
मधुरस्वरा ॥१३॥ मायां प्रविष्टो मायावी यदि त्वं रावणः स्वयम् ॥ उत्पादयसिमेभूयः
संतापं तन्नशोभनम् ॥१४॥ संपरित्यज्य रूपं यः परिव्राजकरूपवान् ॥ जनस्थानेमया
दृष्टस्त्वं स एव हिरावणः ॥ १५ ॥ उपवासकृशां दीनां कामरूपनिशाचर ॥ संतापयसि
मां भूयः संतप्तां तन्न शोभनम् ॥१६॥ अथवा नैतदेवं हियन्मया परिशंकितम् ॥ मनसो
हि मम प्रीतिरुत्पन्ना तव दर्शनात् ॥१७॥ यदि रामस्य दूतस्त्वमागतो भद्रमस्तु ते ॥ पृच्छा
मित्वां हरिश्चेष्टप्रियारामकथाहिमे ॥ १८ ॥ गुणान्नरामस्य कथय प्रियस्य मम वानर ॥
चित्तं हरसिमे सौम्य नदीकूलं यथारयः ॥१९॥ अहो स्वप्नस्य सुखतायाहमेव चिराद्दृता ॥
प्रेषितं नाम पश्यामिराघवेण वनौकसम् ॥२०॥ स्वप्नेऽपि यद्यहं वीरं राघवं सह लक्ष्मणम् ॥
पश्येयं नावसीदेयं स्वप्नोऽपि मम मत्सरी ॥२१॥ नाहं स्वप्नमिमं मन्ये स्वप्ने दृष्ट्वा हि वानरम् ॥
न शक्योऽभ्युदयः प्राप्तुं प्राप्तश्चाभ्युदयो मम ॥ २२ ॥ किन्तु स्याच्चित्तमोहोऽयं भवेद्वातंग

१ वातगतिः—भूतावेशादिजनितो भ्रमः ।

सु० का०
स० ३४

॥६९॥

तिस्त्वयम् ॥ उन्मादजो विकारोवास्यादयं मृगतृष्णिका ॥ २३ ॥ अथवा नाय
 मुन्मादोमोहोप्युन्मादलक्षणः ॥ संबुध्येचाहमात्मानमिमंचापिवनौकसम् ॥ २४ ॥ इत्ये
 वंबहुधासीतासंप्रधार्यबलाबलम् ॥ रक्षसांकामरूपत्वान्मेनेतराक्षसाधिपम् ॥ २५ ॥ एतां
 बुद्धितदाकृत्वासीतासातनुमध्यमा ॥ नप्रतिव्याजहाराथवानरंजनकात्मजा ॥ २६ ॥
 सीतायानिश्चितं बुद्ध्याहनूमान्मारुतात्मजः ॥ श्रोत्रानुकूलैर्वचनैस्तदा तां संप्रहर्षयन् ॥
 ॥ २७ ॥ आदित्य इव तेजस्वी लोककांतः शशीयथा ॥ राजासर्वस्यलोकस्य देवोवैश्रव
 णोयथा ॥ २८ ॥ विक्रमेणोपपन्नश्चयथाविष्णुर्महायशाः ॥ सत्यवादी मधुरवाग्देवो
 वाचस्पतिर्यथा ॥ २९ ॥ रूपवान्सुभगः श्रीमान्कंदर्प इव मूर्तिमान् ॥ स्थानक्रोधे प्रह
 र्ताचश्रेष्ठे लोके महारथः ॥ ३० ॥ बाहुच्छायामवष्टब्धोयस्यलोकोमहात्मनः ॥ अपक्र
 म्याश्रमपदान्मृगरूपेणराघवम् ॥ ३१ ॥ शून्येयेनापनीतासितस्यद्रक्ष्यसितत्फलम् ॥
 अचिराद्रावणं संख्येयो वधिष्यतिवीर्यवान् ॥ ३२ ॥ क्रोधप्रमुक्तैरिषुभिर्ज्वलद्भिरिव

पावकैः ॥ तेनाहंप्रेषितोदूस्त्वत्सकाशमिहागतः ॥३३॥ त्वद्वियोगेन दुःखार्तः स त्वां
 कौशलमब्रवीत् ॥ लक्ष्मणश्च महातेजाः सुमित्रानंदवर्धनः ॥३४॥ अभिवाद्य महाबाहुः स
 त्वा कौशलमब्रवीत् ॥ रामस्य च सखा देविसुग्रीवो नाम वानरः ॥३५॥ राजा वानरमुख्या
 नां स त्वां कौशलमब्रवीत् ॥ नित्यं स्मरति ते रामः स सुग्रीवः स लक्ष्मणः ॥३६॥ दिष्ट्या जीव
 सि वै देहि राक्षसी वशमागता ॥ न चिराद्रक्ष्यंसे रामं लक्ष्मणं च महारथम् ॥३७॥ मध्ये
 वानरकोटीनां सुग्रीवं चामितौजसम् ॥ अहं सुग्रीवसचिवो हनूमान्नाम वानरः ॥३८॥ प्रवि
 ष्टो नगरीलंकां लंघयित्वा महोदधिम् ॥ कृत्वामूर्ध्नि पदन्यासं रावणस्य दुरात्मनः ॥३९॥
 त्वां द्रष्टुमुपयातो हं समाश्रित्य पराक्रमम् ॥ नाहमस्मि तथा देवियथामामवगच्छसि ॥ वि
 शंका त्यज्यतामेषां श्रद्धस्ववदतो मम ॥४०॥ इ० श्री० वा० सु० चतुस्त्रिंशः सर्गः ॥३४॥
 तां तुरामकथां श्रुत्वा वै देही वानरर्षभात् ॥ उवाच वचनं सां त्वमिदं मधुरयागिरा ॥१॥ क
 ते रामेण संसर्गकथं जानासि लक्ष्मणम् ॥ वानराणां नराणां च कथमासीत् समागमः ॥२॥
 यानिरामस्य चिह्नानि लक्ष्मणस्य च वानर ॥ तानि भूयः समाचक्ष्व न मां शोकः समा

विशेत् ॥ ३ ॥ कीदृशं तस्य संस्थानं रूपं तस्य च कीदृशम् ॥ कथं मूर्ख कथं बाहू लक्ष्मणस्य
च शंसमे ॥ ४ ॥ एवमुक्तस्तु वैदेह्या ह नूमान्मारुतात्मजः ॥ ततो रामं यथा तत्त्वमाख्या
तुमुपचक्रमे ॥ ५ ॥ जानंती बत दिष्ट्या मां वैदेहि परिपृच्छसि ॥ भर्तुः कमलपत्राक्षिसं
स्थानं लक्ष्मणस्य च ॥ ६ ॥ यानि रामस्य चिह्नानि लक्ष्मणस्य च यानि वै ॥ लक्षिता
नि विशालाक्षि वदतः शृणुतानि मे ॥ ७ ॥ रामः कमलपत्राक्षः पूर्णचंद्रानिभाननः ॥ रू
पदाक्षिण्यसंपन्नः प्रसूतो जनकात्मजे ॥ ८ ॥ तेजसादित्यसंकाशः क्षमया पृथिवीसमः ॥
बृहस्पतिसमो बुद्ध्या यशसा वासवोपमः ॥ ९ ॥ रक्षिता जीवलोकस्य स्वजनस्य च र
क्षिता ॥ रक्षिता स्वस्य वृत्तस्य धर्मस्य च परंतपः ॥ १० ॥ रामो भामिनि लोकस्य चा
तुर्वर्ण्यस्य रक्षिता ॥ मर्यादानां च लोकस्य कर्ता कारयिता च सः ॥ ११ ॥ अर्चिष्मान
र्चितोत्यर्थं ब्रह्मचर्यव्रते स्थितः ॥ साधूनामुपकारज्ञः प्रचारज्ञश्च कर्मणाम् ॥ १२ ॥ राज
नीत्यां विनीतश्च ब्राह्मणानामुपासकः ॥ ज्ञानवाञ्छीलसंपन्नो विनीतश्च परंतपः ॥ १३ ॥
यजुर्वेदविनीतश्च वेदविद्धिः सुपूजितः ॥ धनुर्वेदे च वेदे च वेदांगेषु च निष्ठितः ॥ १४ ॥ विपु

व्याप्नोतिराघवः ॥ २० ॥ सत्यधर्मरतः श्रीमान्संग्रहानुग्रहेरतः ॥ देशकालविभागज्ञः स
र्वलोकप्रियंवदः ॥ २१ ॥ भ्राता चास्य च द्वैमात्रः सौमित्रिरमितप्रभः ॥ अनुरागेण रूपे
ण गुणैश्चापि तथाविधः ॥ २२ ॥ स सुवर्णच्छविः श्रीमान् रामः श्यामो महायशः ॥
तावुभौ नरशार्दूलौ त्वद्दर्शनकृतोत्सवौ ॥ २३ ॥ विचिन्वंतौ महीं कृत्स्नामस्मा
भिः सह संगतौ ॥ त्वामेव मार्गमाणौ तौ विचरंतौ वसुंधराम् ॥ २४ ॥ ददर्शतु मृग
पतिं पूर्वजेनावरोपितम् ॥ ऋष्यमूकस्य मूले तु बहुपादपसंकुले ॥ २५ ॥ भ्रातुर्भयार्त
मासीनं सुग्रीवं प्रियदर्शनम् ॥ वयं च हरिराजं तं सुग्रीवं सत्यसंगरम् ॥ २६ ॥ परि
चर्यामहे राज्यात्पूर्वजेनावरोपितम् ॥ ततस्तौ चीरवसनौ धनुःप्रवरपाणिनौ ॥ २७ ॥
सतौ दृष्ट्वानरव्याघ्रौ धन्विनौ वानरर्षभः ॥ २८ ॥ अभिप्लुतो गिरैस्तस्य शिखरं भयमोहि
तः ॥ ततः स शिखरे तस्मिन्वानरेंद्रो व्यवस्थितः ॥ २९ ॥ तयोः समीपं मामेव प्रेषया
मास सत्वरम् ॥ तावहं पुरुषव्याघ्रौ सुग्रीववचनात्प्रभू ॥ ३० ॥ रूपलक्षणसंपन्नौ कृतां
जलिरुपस्थितः ॥ तौ परिज्ञाततत्त्वार्थौ मया प्रीतिसमन्वितौ ॥ ३१ ॥ पृष्ठमारोप्य तं देशं

प्रापितौपुरुषर्षभौ ॥ निवेदितौचतत्त्वेन सुग्रीवाय महात्मने ॥ ३२ ॥ तयोरन्योन्य सं
 भाषाद्भृशंप्रीतिरजायत ॥ तत्र तौकीर्तिसंपन्नौहरीश्वरनरेश्वरौ ॥ ३३ ॥ परस्परकृताश्वा
 सौकथयापूर्ववृत्तया ॥ तं ततःसांत्वयामाससुग्रीवं लक्ष्मणाग्रजः ॥ ३४ ॥ स्त्रीहेतोर्वा
 लिनाभ्रात्रानिरस्तंपुरुतेजसा ॥ ततस्त्वन्नाशजंशोकंरामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ ३५ ॥ ल
 क्ष्मणोवानरेंद्रायसुग्रीवाय न्यवेदयत् ॥ सश्रुत्वा वानरेंद्रस्तुलक्ष्मणेनेरितं वचः ॥ ३६ ॥
 तदासीन्निष्प्रभोत्यर्थं ग्रहग्रस्त इवांशुमान् ॥ ततस्त्वद्भात्रशोभीनि रक्षसा द्वियमाण
 या ॥ ३७ ॥ यान्याभरणजालानि पातितानि महीतले ॥ तानि सर्वाणि रामाय आनीय
 हरियूथपाः ॥ ३८ ॥ संहृष्टा दर्शयामासुर्गतिं तु न विदुस्तव ॥ तानि रामाय दत्तानिम
 यैवोपहृतानिच ॥ ३९ ॥ स्वनवंत्यवकीर्णानितस्मिन्विहतचेतसि ॥ तान्यंकेदर्शनीयानि
 कृत्वा बहुविधं तदा ॥ ४० ॥ तेन देवप्रकाशेनदेवेन परिदेवितम् ॥ प्रादीपयद्वाशरथेस्तदा
 शोकहुताशनम् ॥ ४१ ॥ शायितंचचिरंतेनदुःखार्तेनमहात्मना ॥ मयापिविविधैर्वाक्यैः
 कृच्छ्रादुत्थापितः पुनः ॥ ४२ ॥ तानिदृष्ट्वामहार्हाणिदर्शयित्वा मुहुर्मुहुः ॥ राघवःसह

सौमित्रिःसुग्रीवे संन्यवेशयत् ॥ ४३ ॥ स तवादर्शनादार्यै राघवःपरितप्यते ॥ महता
ज्वलतानित्यमग्निनैवाग्निपर्वतः ॥ ४४ ॥ त्वत्कृतेतमनिद्राचशोकश्चिंता च राघवम् ॥
तापयंतिमहात्मानमग्न्यागारमिवाग्नयः ॥ ४५ ॥ तवादर्शनशोकेनराघवःपरिचाल्यते ॥
महताभूमिकंपेनमहानिव शिलोच्चयः ॥ ४६ ॥ काननानि सुरम्याणि नदीप्रस्त्रवणानि
च ॥ चरन्नरतिमाप्नोतित्वामपश्यन्नृपात्मजे ॥ ४७ ॥ सत्त्वांमनुजशार्दूलःक्षिप्रं प्राप्स्य
ति राघवः ॥ समित्रबांधवं हत्वा रावणं जनकात्मजे ॥ ४८ ॥ सहितौ रामसुग्रीवा
बुभावकुरुतां तदा ॥ समयं वालिनं हंतुं तव चान्वेषणं प्रति ॥ ४९ ॥ ततस्ताभ्यां कुमा
राभ्यां वीराभ्यां स हरीश्वरः ॥ किष्किंधां समुपागम्य वाली युद्धे निपातितः ॥ ५० ॥
ततोनिहत्यतरसारामोवालिनमाहवे ॥ सर्वर्क्षहरिसंघानां सुग्रीवमकरोत्पतिम् ॥ ५१ ॥
रामसुग्रीवयोरैक्यं देव्येवं समजायत ॥ हनूमंतंच मांविद्धि तयोर्दूतमुपागतम् ॥ ५२ ॥
स्वं राज्यं प्राप्य सुग्रीवः समानीय महाकपीन् ॥ त्वंदर्थंप्रेषयामासदिशोदशमहाबला
न् ॥ ५३ ॥ आदिष्टा वानरैंद्रेणसुग्रीवेणमहौजसः ॥ अद्रिराजप्रतीकाशाःसर्वतःप्रस्थि

वा०प०
॥७३॥

ता महीम् ॥५४॥ तंतस्ते मार्गमाणावै सुग्रीववचनातुराः ॥ चरंतिवसुधां कृत्स्नांवय
मन्ये च वानराः॥५५॥ अंगदो नाम लक्ष्मीवान्वालि सूनुर्महाबलः ॥ प्रस्थितः कपिश
दूलस्त्रिभागबलसंवृतः ॥ ५६ ॥ तेषां नो विप्रणष्टानां विध्ये पर्वतसत्तमे ॥ भृशं शोकपरी
तानामहोरात्रगणागताः ॥५७॥ ते वयं कार्ये नैराश्यात्कालस्यातिक्रमेण च ॥ भयाच्च कपि
राजस्य प्राणांस्त्यक्तुमुपस्थिताः ॥५८॥ विचिंत्य गिरिदुर्गाणि नदीप्रस्रवणानि च ॥ अना
साद्यपदं देव्याः प्राणांस्त्यक्तुं व्यवस्थिताः ॥ ५९ ॥ ततस्तस्य गिरेर्मर्धिवयं प्रायमुपास्महे ॥
दृष्ट्वा प्रायोपविष्टांश्च सर्वान्वानरपुंगवान् ॥ ६० ॥ भृशं शोकार्णवै मग्नः पर्यदेवयदंगदः ॥
तव नाशं च वै देहि वालिनश्च तथा वधम् ॥ ६१ ॥ प्रायोपवेशमस्माकं मरणं च जटायुषः ॥
तेषां नः स्वामि संदेशान्निराशानां मुमूर्षताम् ॥ ६२ ॥ कार्यहे तोरि हायातः शकुनिर्वीर्यवा
न्महान् ॥ गृध्रराजस्य सोदर्यः संपातिर्नाम गृध्रराट् ॥ ६३ ॥ श्रुत्वा भ्रातृवधं कोपादिदं
वचनमब्रवीत् ॥ यवीयान् केन मे भ्राता हतः क्व च निपातितः ॥ ६४ ॥ एतदाख्यातुमि
च्छामि भवद्भिर्वानरोत्तमाः ॥ अंगदोऽकथयत्तस्य जनस्थाने महद्वधम् ॥ ६५ ॥ रक्षसा

सु० का०
स० ३५

॥७३॥

भीमरूपेण त्वामुद्दिश्य यथार्थतः ॥ जटायोस्तु वधं श्रुत्वा दुःखितः सोऽरुणात्मजः ॥ ६६ ॥
त्वामाह स वरारोहे वसन्ती रावणालये ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा संपातेः प्रीतिवर्धनम् ॥ ६७ ॥
अंगदप्रमुखाः सर्वे ततः प्रस्थापिता वयम् ॥ विंध्यादुत्थाय संप्राप्ताः सागरस्यान्तमुत्तमम्
॥ ६८ ॥ त्वद्दर्शने कृतोत्साहा हृष्टाः पुष्टाः प्लवंगमाः ॥ अंगदप्रमुखाः सर्वे वेलोपांतमुपाग-
ताः ॥ ६९ ॥ चिंतांजगमुः पुनर्भीमां त्वद्दर्शनसमुत्सुकाः ॥ अथाहं हरि सैन्यस्य सागरं प्रेक्ष्य
सीदतः ॥ ७० ॥ व्यवधूय भयं तीव्रं योजनानां शतं प्लुतः ॥ लंकाचापिमयारात्रौ प्रविष्टा
राक्षसाकुला ॥ ७१ ॥ रावणश्च मया दृष्टस्त्वं च शोकनिपीडिता ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं
यथावृत्तमनिदिते ॥ ७२ ॥ अभिभाषस्व मां देवि दूतो दाशरथेरहम् ॥ तन्मां रामकृतो
द्योगं त्वन्निमित्तमिहागतम् ॥ ७३ ॥ सुग्रीवसचिवं देवि बुध्यस्व पवनात्मजम् ॥ कुशली
तव काकुत्स्थः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ ७४ ॥ गुरोराराधने युक्तो लक्ष्मणः शुभलक्षणः ॥ तस्य
वीर्यवतो देवि भर्तुस्तव हिते ररताः ॥ ७५ ॥ अहमेकस्तु संप्राप्तः सुग्रीववचनादिह ॥ मये
यमसहायेन चरता कामरूपिणा ॥ ७६ ॥ दक्षिणा दिगनुक्रांता त्वन्मार्गं विचर्यैषिणा ॥

दिष्ट्याहं हरिसैन्यानां त्वन्नाशमनुशोचताम् ॥ ७७ ॥ अपनेष्यामिसंतापंतवाधिगम
 शासनात् ॥ दिष्ट्याहिन मम व्यर्थसागरस्येहलंघनम् ॥ ७८ ॥ प्राप्स्याम्यहमिदं देवि
 त्वद्दर्शनकृतं यशः ॥ राघवश्चमहावीर्यः क्षिप्रं त्वामभिपत्स्यते ॥ ७९ ॥ सपुत्रबांधवं हत्वा
 रावणं राक्षसाधिपम् ॥ माल्यवान्नामवैदेहि गिरीणामुत्तमोगिरिः ॥ ८० ॥ ततो गच्छति
 गोकर्णं पर्वतं केसरी हरिः ॥ सच देवर्षिभिर्दिष्टः पितामममहाकपिः ॥ ८१ ॥ तीर्थेन दीप
 तेः पुण्ये शंबसादनमुद्धरन् ॥ यस्याहं हरिणः क्षेत्रे जातो वातेन मैथिलि ॥ ८२ ॥ हनू
 मानिति विख्यातो लोके स्वेनैव कर्मणा ॥ विश्वासार्थं तु वैदेहि भर्तुरुक्ता मया गुणाः ॥
 ॥ ८३ ॥ अचिरात्त्वामितो देवि राघवो नयिता ध्रुवम् ॥ एवं विश्वासिता सीता हेतुभिः
 शोककर्षिता ॥ उपपन्नैरभिज्ञानैर्दूतं तमधिगच्छति ॥ ८४ ॥ अतुलं च गता हर्षप्रहर्षेण
 तु जानकी ॥ नेत्राभ्यां वक्रपक्ष्मभ्यामुमोचानंदजं जलम् ॥ ८५ ॥ चारुतद्वदनं तस्या
 स्ताम्रशुक्लायतेक्षणम् ॥ अशोभत विशालाक्ष्याराहुमुक्तद्वोडुराट् ॥ ८६ ॥ हनूमंतं कपिं
 व्यक्तं मन्यते नान्यथेति सा ॥ अथोवाच हनूमांस्तामुत्तरं प्रियदर्शनाम् ॥ ८७ ॥ एतत्ते

सर्वमाख्यातंसमाश्वसिहि मैथिलि ॥ किंकरोमिकथं वाते रोचते प्रतियाम्यहम् ॥ ८८ ॥
हतेसुरे संयतिशंबसादने कपिप्रवीरेण महर्षिचोदनात् ॥ ततोस्मिवायुप्रभवोहिमैथि
लि प्रभावतस्तत्प्रतिमश्च वानरः ॥ ८९ ॥ इ०श्री०वा०आ०सुं०पंचत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥
भूयएवमहातेजाहनूमानपवनात्मजः ॥ अब्रवीत्प्रश्रितंवाक्यंसीताप्रत्ययकारणात् ॥ १ ॥
वानरोऽहंमहाभागेदूतोरामस्यधीमतः ॥ रामनामांकितंचेदंपश्यदेव्यंगुलीयकम् ॥ २ ॥
प्रत्ययार्थतवानीतंतेनदत्तंमहात्मना ॥ समाश्वसिहिभद्रंतेक्षीणदुःखफलाह्यसि ॥ ३ ॥
गृहीत्वाप्रेक्षमाणासाभर्तुः करविभूषितम् ॥ भर्तारमिवसंप्राप्तंजानकीमुदिताभवत् ॥
॥ ४ ॥ चारुतद्वदनंतस्यास्ताम्रशुक्लायतेक्षणम् ॥ बभूवहर्षोदग्रंचराहुमुक्तइवोडुराट् ॥
॥ ५ ॥ ततः साह्वीमतीबालाभर्तुः संदेशहर्षिता ॥ परितुष्टा प्रियंकृत्वाप्रशशंस महाक
पिम् ॥ ६ ॥ विक्रांतस्त्वंसमर्थस्त्वंप्राज्ञस्त्वंवानरोत्तम ॥ येनेदंराक्षसपदंत्वयैकेनप्रधर्षि
तम् ॥ ७ ॥ शतयोजनविस्तीर्णः सागरोमकरालयः ॥ विक्रमश्लाघनीयेनक्रमतागोष्पदी
कृतः ॥ ८ ॥ नहित्वांप्राकृतंमन्येवानरंवानरर्षभ ॥ यस्यतेनास्तिसंत्रासो रावणादपि

संभ्रमः ॥ ९ ॥ अर्हसेचकपिश्रेष्ठमयासमभिभाषितुम् ॥ यद्यसिप्रेषितस्तेनरामेण वि
 दितात्मना ॥ १० ॥ प्रेषयिष्यतिदुर्धर्षोरामोनह्यपरीक्षितम् ॥ पराक्रममविज्ञायमत्स
 काशंविशेषतः ॥ ११ ॥ दिष्ट्याचकुशलीरामोधर्मात्मासत्यसंगरः ॥ लक्ष्मणश्चमहाते
 जाः सुमित्रानंदवर्धनः ॥ १२ ॥ कुशलीयदिकाकुत्स्थः किन्नुसागरमेखलाम् ॥ महींदह
 तिकोपेनयुगांताग्निरिवोत्थितः ॥ १३ ॥ अथवाशक्तिमंतौतौसुराणामपिनिग्रहे ॥ ममै
 वतुनदुःखानामस्तिमन्येविपर्ययः ॥ १४ ॥ कच्चिन्नव्यथतेरामः कच्चिन्नपरितप्यते ॥
 उत्तराणिचकार्याणिकुरुतेपुरुषोत्तमः ॥ १५ ॥ कच्चिन्नदीनःसंभ्रांतः कार्येषुनचमुह्यति ॥
 कच्चित्पुरुषकार्याणिकुरुतेनृपतेःसुतः ॥ १६ ॥ द्विविधंत्रिविधोपायमुपायमपिसेवते ॥
 विजिगीषुः सुहृत्कच्चिन्मित्रेषु च परंतपः ॥ १७ ॥ कच्चिन्मित्राणिलभते मित्रैश्चाप्य
 भिगम्यते ॥ कच्चित्कल्याणमित्रश्चमित्रैश्चापिपुरस्कृतः ॥ १८ ॥ कच्चिदाशास्तिदेवा
 नांप्रसादंपार्थिवात्मजः ॥ कच्चित्पुरुषकारंचदैवं चप्रतिपद्यते ॥ १९ ॥ कच्चिन्न
 विगतस्नेहोविवासान्मयिराधवः ॥ कच्चिन्मां व्यसनादस्मान्मोक्षयिष्यति वानर ॥

॥ २० ॥ सुखानामुचितो नित्यमसुखानामनूचितः ॥ दुःखमुत्तरमासाद्य कच्चिद्रामो न
सीदति ॥ २१ ॥ कौसल्यायास्तथा कच्चित्सुमित्रायास्तथैव च ॥ अभीक्ष्णं श्रूयते क
च्चित्कुशलं भरतस्य च ॥ २२ ॥ मन्निमित्तेन मानार्हः कच्चिच्छोकेन राघवः ॥ कच्चि
न्नान्यमनारामः कच्चिन्मां तारयिष्यति ॥ २३ ॥ कच्चिदक्षौहिणीं भीमां भरतो भ्रातृवत्सलः ।
ध्वजिनीं मन्त्रिभिर्गुप्तां प्रेषयिष्यति मत्कृते ॥ २४ ॥ वानराधिपतिः श्रीमान्सुग्रीवः
कच्चिदेष्यति ॥ मत्कृते हरिभिर्वीरैर्वृतो दंतनखायुधैः ॥ २५ ॥ कच्चिच्च लक्ष्मणः शूरः सु
मित्रानंदवर्धनः ॥ अस्त्रविच्छरजालेन राक्षसान्विधमिष्यति ॥ २६ ॥ रौद्रेण कच्चिदस्त्रेण
रामेण निहतं रणे ॥ द्रक्ष्याम्यल्पेन कालेन रावणं ससुहृज्जनम् ॥ २७ ॥ कच्चिन्नतद्धेमस
मानवर्णं तस्यानं पद्मसमानगंधि ॥ मया विनाशुष्यति शोकदीनं जलक्षये पद्ममिवातपे
न ॥ २८ ॥ धर्मापदेशात्त्यजतः स्वराज्यं मां चाप्यरण्यं नयतः पदातेः ॥ नासीद्यथायस्य न
भीर्न शोकः कच्चित्सधैर्यं हृदये करोति ॥ २९ ॥ न चास्य मातानपितान चान्यः स्नेहाद्विशिष्टो
स्ति मया समो वा ॥ तावद्ध च हंदूतजिजीविषे यं यावत्प्रवृत्तिं शृणुयां प्रियस्य ॥ ३० ॥ इतीव

देवी वचनं महार्थं तं वानरेंद्रं मधुरार्थमुक्त्वा ॥ श्रोतुं पुनस्तस्य वचोभिरामं रामार्थयुक्तं
 विररामरामा ॥ ३१ ॥ सीताया वचनं श्रुत्वामारुतिर्भीमविक्रमः ॥ शिरस्यंजलिमांघ्रायं
 वाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ ३२ ॥ नत्वामिह स्थांजानीते रामः कमललोचनः ॥ तेन त्वां नानय
 त्याशुशचीमिव पुरंदरः ॥ ३३ ॥ श्रुत्वैव च वचोमंहांक्षिप्रमेष्यति राघवः ॥ चमूं प्रकर्षन्म
 हतीं हर्यृक्षगणसंयुताम् ॥ ३४ ॥ विष्टंभयित्वा बाणौघैरक्षोभ्यं वरुणालयम् ॥ करिष्यति
 पुरीलंकां काकुत्स्थः शांतराक्षसाम् ॥ ३५ ॥ तत्र यद्यंतरामृत्युर्यदि देवा महासुराः ॥
 स्थास्यंति पथिरामस्य स तानपि वधिष्यति ॥ ३६ ॥ तवादर्शनजेनार्यैः शोकेन परिपूरितः ॥
 न शर्म लभते रामः सिंहार्दित इव द्विपः ॥ ३७ ॥ मंदरेण च ते देवि शपेमूलफलेन च ॥ मं
 लयेन च विध्येन मेरुणा ददुरेण च ॥ ३८ ॥ यथा सुनयनं वल्गुबिंबोष्ठचारुकुण्डलम् ॥
 मुखं द्रक्ष्यसि रामस्य पूर्णचंद्रमिवोदितम् ॥ ३९ ॥ क्षिप्रं द्रक्ष्यसि वै देहिरामं प्रस्रवणे गि
 रौ ॥ शतक्रतुमिवासीनं नाकपृष्ठस्य मूर्धनि ॥ ४० ॥ न मांसं राघवो भुंक्ते न चैवमधुसेव

ते॥वन्यंसुविहितंनित्यंभक्तमश्रातिपंचमम् ॥४१॥ नैवदंशान्नमशकान्नकीटान्नसरीसृ
 पान्॥राघवोऽपनयेद्धान्नात्त्वद्भतेनांतरात्मना ४२॥नित्यंध्यानपरोरामोनित्यंशोकपरा
 यणः॥नान्यंचितयतेकिंचित्सतुकामवशंगतः ॥४३॥ अनिद्रःसततरामःसुप्तोपिचनरो
 त्तमः ॥ सीतेतिमधुरांवाणींव्याहरन्प्रतिबुध्यते ॥४४॥ दृष्ट्वाफलंवापुष्पंवायच्चान्यत्स्त्री
 मनोहरम्॥बहुशोहाप्रियेत्येवंश्वसंस्त्वामभिभाषते ॥ ४५ ॥ सदेविनित्यंपरितप्यमा
 नस्त्वामेवसीतेत्यभिभाषमाणः ॥ धृतव्रतोराजसुतोमहात्मातवैवलाभायकृतप्रयत्नः॥
 ॥ ४६ ॥सारामसंकीर्तनवीतशोकारामस्यशोकेनसमानशोका॥शरन्मुखेनांबुदशेषचं
 द्रानिशेववैदेहसुताबभूव ॥ ४७ ॥ ॥ इति श्रीमद्रा० वा० सु० षट्त्रिंशः सर्गः ॥ ३६ ॥
 सासीतावचनं श्रुत्वापूर्णचंद्रनिभानना ॥ हनूमंतमुवाचेदं धर्मार्थसहितं वचः ॥ १ ॥
 अमृतंविषंसंपृक्तं त्वयावानरभाषितम् ॥ यच्चनान्यमनारामोयच्चशोकपरायणः ॥२॥
 ऐश्वर्येवासुविस्तीर्णेव्यसनेवासुदारुणे ॥ रज्ज्वेवपरुषं बाद्धाकृतांतः परिकर्षति ॥३॥

१ पंचमं कालं प्राप्येतिशेषः । प्रातः संगवमध्वापराह्णात्पंचमं सायाह्नं प्राप्येत्यर्थः । यद्वा प्रातःसायं प्रातःसायमितिकालचतुष्टयं त्यक्त्वा पंचमे प्रातःकाले
 इत्यर्थः । दिनद्वयमतीत्य भुंक्ते इत्यर्थः । २ यच्च अनन्यमना इति वाक्यमाख्यायते तदमृतम् । ३ यच्च शोकपरायण इति वाक्यमाख्यायते तद्विषम् ।

विधिर्नूनमसंहार्यः प्राणिनां प्लवगोत्तम ॥ सौमित्रिं मां च रामं च व्यसनैः पश्य मो
 हितान् ॥ ४ ॥ शोकस्यास्य कथं पारं राघवोऽधिगमिष्यति ॥ प्लवमानः परिक्रान्तो हतनौः
 सागरे यथा ॥ ५ ॥ राक्षसानां वधं कृत्वा सदयित्वा च रावणम् ॥ लंकामुन्मथितां कृत्वा
 कदाद्रक्ष्यति मां पतिः ॥ ६ ॥ सवाच्यः संत्वरस्वेति यावदेव न पूर्यते ॥ अयं संवत्सरः का
 लस्तावद्धिममजीवितम् ॥ ७ ॥ वर्तते दशमो मासो द्वौ तु शेषौ प्लवंगम ॥ रावणेन नृशंसे
 न समयोयः कृतो मम ॥ ८ ॥ विभीषणेन च भ्रात्रा मम निर्यातिनं प्रति ॥ अनुनीतः प्रय
 त्नेन न च तत्कुरुते मतिम् ॥ ९ ॥ मम प्रतिप्रदानं हिरावणस्य न रोचते ॥ रावणं मार्गते संख्ये
 मृत्युः कालवशंगतम् ॥ १० ॥ ज्येष्ठा कन्याऽनलानामविभीषणसुता कपे ॥ तया ममैत
 दाख्यातं मात्रा प्रहितया स्वयम् ॥ ११ ॥ अविध्योनाम मेधावी विद्वान् राक्षसपुंगवः ॥
 धृतिमाञ्छीलवान्वृद्धो रावणस्य सुसंमतः ॥ १२ ॥ रामक्षयमनुप्राप्तं रक्षसां प्रत्यचोद
 यत् ॥ न च तस्य सदुष्टात्मा शृणोति वचनं हितम् ॥ १३ ॥ आशंसेयं हरिश्चेष्ट क्षिप्रं मां प्रा
 प्स्यते पतिः ॥ अंतरात्मा हि मे शुद्धस्तस्मिंश्च बहवो गुणाः ॥ १४ ॥ उत्साहः पौरुषं सत्वमा

नृशंस्यं कृतज्ञता ॥ विक्रमश्च प्रभावश्च संति वानर राघवे ॥ १५ ॥ चतुर्दशसहस्राणि
राक्षसानां जघान यः ॥ जनस्थाने विनाभ्रात्राशत्रुः कस्तस्य नोद्विजेत् ॥ १६ ॥ न स शक्य
स्तुल्यितुं व्यसनैः पुरुषर्षभः ॥ अहं तस्यानुभावज्ञा शक्रस्येव पुलोमजा ॥ १७ ॥ शरजा
लां शुमाञ्छूरः कपे रामदिवाकरः ॥ शत्रुरक्षोमयंतो यमुपशोषं नयिष्यति ॥ १८ ॥ इति सं
जल्पमानां तारामार्थं शोककर्षिताम् ॥ अश्रुसंपूर्णवदनामुवाच हनुमान्कपिः ॥ १९ ॥ श्रुत्वै
व च वचो मंह्यं क्षिप्रमेष्यति राघवः ॥ चमूं प्रकर्षन्महतीं हर्यृक्षगणसंकुलाम् ॥ २० ॥ अथवा
मोचयिष्यामि त्वामद्यैव सराक्षसात् ॥ अस्मादुःखादुपारोह मम पृष्ठमनिंदिते ॥ २१ ॥
त्वां तु पृष्ठगतां कृत्वा संतरिष्यामि सागरम् ॥ शक्तिरस्ति हि मे वोढुं लंकामपि सरावणा
म् ॥ २२ ॥ अहं प्रस्रवणस्थाय राघवायाद्यमैथिलि ॥ प्रापयिष्यामि शक्राय हव्यं हुतमिवा
नलः ॥ २३ ॥ द्रक्ष्यस्यद्यैव वै देहिराघवं सह लक्ष्मणम् ॥ व्यवसायसमायुक्तं विष्णुं दैत्यवधेय
था ॥ २४ ॥ त्वद्दर्शनकृतोत्साहमाश्रमस्थं महाबलम् ॥ पुरंदरमिवासीनं नागराजस्य

मूर्धनि ॥ २५ ॥ पृष्ठमारोह मे देवि मा विकांक्षस्व शोभने ॥ योगमन्विच्छ रामेण श
 शांकेनेव रोहिणी ॥ २६ ॥ कथयंतीव शशिना संगमिष्यसि रोहिणी ॥ मत्पृष्ठमधिरोह
 त्वं तराकाशं महार्णवम् ॥ २७ ॥ नहि मे संप्रयातस्य त्वामितोनयतोंगने ॥ अनुगंतुं
 गतिं शक्ताः सर्वे लंकानिवासिनः ॥ २८ ॥ यथैवाहमिह प्राप्तस्तथैवाहमसंशयम् ॥ यास्या
 मि पश्य वैदेहि त्वामुद्यम्य विहायसा ॥ २९ ॥ मैथिली तु हरिश्रेष्ठाच्छ्रुत्वा वचनम
 द्रुतम् ॥ हर्षविस्मितसर्वांगी हनूमंतमथाब्रवीत् ॥ ३० ॥ हनूमन्दूरमध्वानं कथं मां
 नेतुमिच्छसि ॥ तदेव खलु ते मन्ये कपित्वं हरियूथपम् ॥ ३१ ॥ कथंचाल्पशरी
 रस्त्वं मामितो नेतुमिच्छसि ॥ सकाशं मानवेन्द्रस्य भर्तुर्मे प्लवगर्षभ ॥ ३२ ॥
 सीतायास्तुवचःश्रुत्वाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ चिंतयामासलक्ष्मीवान्नवंपरिभवंकृतम् ॥
 ॥ ३३ ॥ नमेजानातिसत्त्वं वाप्रभावंवासितेक्षणा ॥ तस्मात्पश्यतु वैदेही यद्रूपं मम
 कामतः ॥ ३४ ॥ इति संचित्य हनुमांस्तदा प्लवगसत्तमः ॥ दर्शयामास सीतायाः
 स्वरूपमरिमर्दनः ॥ ३५ ॥ सतस्मात्पादपाद्वीमानाप्लुत्यप्लवगर्षभः ॥ ततो वर्धितुमा

रेभे सीताप्रत्ययकारणात् ॥ ३६ ॥ मेरुमंदरसंकाशो बभौ दीप्तानलप्रभः ॥ अग्रतो व्य-
वतस्थे च सीताया वानरर्षभः ॥ ३७ ॥ हरिः पर्वतसंकाशस्ताम्रवक्रो महाबलः ॥ वज्र-
दंष्ट्रनखो भीमो वैदेहीमिदमब्रवीत् ॥ ३८ ॥ स पर्वतवनोद्देशां साट्टप्राकारतोरणाम् ॥
लंकामिमां सनाथां वा नयितुं शक्तिरस्ति मे ॥ ३९ ॥ तदवस्थाप्यतां बुद्धिरलं देवि
विकांक्षया ॥ विशोकंकुरु वैदेहिराघवं सह लक्ष्मणम् ॥ ४० ॥ तं दृष्ट्वा चलसंकाशमुवा-
च जनकात्मजा ॥ पद्मपत्रविशालाक्षी मारुतस्यौरसं सुतम् ॥ ४१ ॥ तव सत्त्वं बलं चैव
विजानामि महाकपे ॥ वायोरिव गतिश्चापि तेजश्चाग्नेरिवाद्भुतम् ॥ ४२ ॥ प्राकृतो न्यः
कथंचे मां भूमिमागंतुमर्हति ॥ उदधेरप्रमेयस्य पारं वानरयूथप ॥ ४३ ॥ जानामि गम-
ने शक्तिं नयने चापि ते मम ॥ अवश्यं संप्रधार्याशु कार्यसिद्धिरिवात्मनः ॥ ४४ ॥
अयुक्तंतुकपिश्रेष्ठमया गंतुं त्वया सह ॥ वायुवेगसवेगस्य वेगो मां मोहयेत्तव ॥ ४५ ॥
अहमाकाशमासक्ता उपर्युपरिसागरम् ॥ प्रपतेयं हि ते पृष्ठाद्भयाद्वेगेन गच्छतः ॥ ४६ ॥
पतितासागरे चाहंति मिनः कलषाकुले ॥ भवेयमाशु विवशा यादसामन्नमुत्तमम् ॥ ४७ ॥

नचशक्ष्येत्वयासाद्धंगंतुंशत्रुविनाशन॥कलत्रवतिसंदेहस्त्वयि स्यादप्यसंशयम्॥४८॥
 द्वियमाणंतुमां दृष्ट्वा राक्षसा भीमविक्रमाः ॥ अनुगच्छेयुरादिष्टा रावणेन दुरात्मना ॥
 ॥४९॥ तैस्त्वंपरिवृतःशूरैःशूलमुद्गरपाणिभिः ॥ भवेस्त्वंसंशयंप्राप्तोमयावीरकलत्रवा
 न् ॥ ५० ॥ सायुधा बहवोव्याघ्रिराक्षसास्त्वंनिरायुधः ॥ कथं शक्ष्यसि संयातुं मां चैव
 परिरक्षितुम् ॥ ५१ ॥ युध्यमानस्यरक्षोभिस्ततस्तैःक्रूरकर्मभिः ॥ प्रपतेयं हितेपृष्ठाद्भ
 यार्ताकपिसत्तम ॥ ५२ ॥ अथरक्षांसिभीमानिमहांति बलवंति च ॥ कथंचित्सांपरा
 येत्वांजयेयुःकपिसत्तम ॥ ५३ ॥ अथ वा युध्यमानस्य पतेयं विमुखस्य ते ॥ पतितां
 चगृहीत्वामानयेयुःपापराक्षसाः ॥ ५४ ॥ मांवा हरेयुस्त्वद्धस्ताद्विशसेयुरथापि वा ॥
 अनवस्थौहिदृश्यतेयुद्धेजयपराजयौ ॥ ५५ ॥ अहंवापिविपद्येयंरक्षोभिरभितर्जिता ॥
 त्वत्प्रयत्नोहरिश्रेष्ठभवेन्निष्फलएवतु ॥ ५६ ॥ कामंत्वमपि पर्याप्तो निहंतुं सर्वराक्षसा
 न् ॥ राघवस्ययशोहीयेत्त्वया शस्तैस्तु राक्षसैः ॥ ५७ ॥ अथवादाय रक्षांसि न्यसेयुः

१ संशयं प्राणसंशयमित्यर्थः । तैस्त्वं परिवृतो भवेः । ततस्त्वं संशयं प्राप्तो भवेरिति त्वंशब्दद्वयनिर्वाहः ।

२ शस्तैः विशस्तैः हिंसितैरित्यर्थः ।

संवृते हि माम् ॥ यत्र तेनाभिजानीयुर्हरयोनापिराघवः ॥ ५८ ॥ आरंभस्तु मदर्थोयं तत
स्तव निरर्थकः ॥ त्वया हि सह रामस्य महानागमने गुणः ॥ ५९ ॥ मयि जीवितमायत्तं
राघवस्यामितौजसः ॥ भ्रातृणां च महाबाहो तव राजकुलस्य च ॥ ६० ॥ तौ निराशौ
मदर्थं च शोकसंतापकं शितौ ॥ सह सर्वर्क्षहरिभिस्त्यक्ष्यतः प्राणसंग्रहम् ॥ ६१ ॥ भर्तुर्भ
क्तिं पुरस्कृत्य रामादन्यस्य वानर ॥ नाहं स्पृष्टुं स्वतो गात्रमिच्छेयं वानरोत्तम ॥ ६२ ॥
यदहं गात्रसंस्पर्शं रावणस्य गता बलात् ॥ अनीशा किं करिष्यामि विनाथा विवशास
ती ॥ ६३ ॥ यदिरामोदशग्रीवमिह हत्वा सराक्षसम् ॥ मामितोगृह्य गच्छेत्तत्तस्य सदृ
शं भवेत् ॥ ६४ ॥ श्रुताश्च दृष्टा हि मया पराक्रमा महात्मनस्तस्य रणावमर्दिनः ॥ न देव
गंधर्वभुजंगराक्षसा भवन्ति रामेण समा हि संयुगे ॥ ६५ ॥ समीक्ष्य तं संयतिचित्रका
र्मुकं महाबलं वासवतुल्यविक्रमम् ॥ सलक्ष्मणं को विषहेत राघवं हुताशनं दीप्तमिवानि
लेरितम् ॥ ६६ ॥ सलक्ष्मणं राघवमाजिमर्दनं दिशागजं मत्तमिव व्यवस्थितम् ॥ सहेतको
वानरमुख्यसंयुगे युगांतसूर्यप्रतिमं शरार्चिषम् ॥ ६७ ॥ समेकपिश्रेष्ठसलक्ष्मणं प्रियंस

यूथपंक्षिप्रमिहोपपादय ॥ चिराय रामं प्रतिशोककर्षितां कुरुष्वमां वानरवीरहर्षिताम्
 ॥ ६८ ॥ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मी० आ० सुंदरकांडे सप्तत्रिंशः सर्गः ॥ ३७ ॥
 ततः स कपिशार्दूलस्तेन वाक्येन तोषितः ॥ सीतामुवाच तच्छ्रुत्वा वाक्यं वाक्यविशार
 दः ॥ १ ॥ युक्तरूपं त्वया देवि भाषितं शुभदर्शने ॥ सदृशं स्त्रीस्वभावस्य साध्वीनां विनय
 स्य च ॥ २ ॥ स्त्रीत्वान्न त्वं समर्थासि सागरं व्यतिवर्तितुम् ॥ मामधिष्ठाय विस्तीर्णं शतयो
 जनमायतम् ॥ ३ ॥ द्वितीयं कारणं यच्च ब्रवीषि विनयान्विते ॥ रामादन्यस्य नार्हामि सं
 सर्गमिति जानकि ॥ ४ ॥ एतत्ते देविसदृशं पत्न्यास्तस्य महात्मनः ॥ काह्यन्या त्वामृते
 देवि ब्रूयाद्वचनमीदृशम् ॥ ५ ॥ श्रोष्यते चैव काकुत्स्थः सर्वं निरवशेषतः ॥ चेष्टितं यत्त्वया
 देवि भाषितं च ममाग्रतः ॥ ६ ॥ कारणैर्बहुभिर्देविरामप्रियचिकीर्षया ॥ स्नेहप्रस्कन्नम
 नसामयैतत्समुदीरितम् ॥ ७ ॥ लंकायादुष्प्रवेशत्वाद्दुरंतरत्वा न्महोदधेः ॥ सामर्थ्यादा
 त्मनश्चैव मयैतत्समुदीरितम् ॥ ८ ॥ इच्छामित्वां समानेतुमद्यैव रघुबंधुना ॥ गुरुस्नेहेन

भक्त्याच नान्यथातदुदाहृतम् ॥ ९ ॥ यदनोत्सहसे यातुंमयासार्धमनिंदिते ॥ अभि
 ज्ञानं प्रयच्छत्वंजानीयाद्राघवो हियत् ॥ १० ॥ एवमुक्ताहनुमतासीतासुरसुतोपमा ॥
 उवाचवचनंमंदंबाष्पप्रग्रथिताक्षरम् ॥ ११ ॥ इदंश्रेष्ठमभिज्ञानं ब्रूयास्त्वंतुममप्रियम् ॥
 शैलस्य चित्रकूटस्य पादे पूर्वोत्तरे पदे ॥ १२ ॥ तापसाश्रमवासिन्याः प्राज्यमूलफलो
 दके ॥ तस्मिन्सिद्धाश्रितेदेशे मंदाकिन्याविदूरतः ॥ १३ ॥ तस्योपवनखंडेषु नानापुष्प
 सुगंधिषु ॥ विहृत्य सलिलक्लिन्नो ममांके समुपाविशः ॥ १४ ॥ ततो मांससमायुक्तो वा
 यसः पर्यंतुंडयत् ॥ तमहं लोष्टमुद्यम्यवारयामि स्मवायसम् ॥ १५ ॥ दारयन्सचमांकाक
 स्तत्रैव परिलीयते ॥ नचाप्युपारमन्मांसाद्भक्षार्थी बलिभोजनः ॥ १६ ॥ उत्कर्षत्यांच
 रशनां क्रुद्धायांमंयि पक्षिणे ॥ संसमानेचवसनेततो दृष्टात्वया ह्यहम् ॥ १७ ॥ त्वयावि
 हसिताचाहंक्रुद्धासंलज्जितातदा ॥ भक्ष्यगृद्धेन कांकेन दारिता त्वामुपागता ॥ १८ ॥
 ततःश्रान्ताहमुत्संगमासीनस्य तवाशिवम् ॥ क्रुध्यंतीव प्रहृष्टेन त्वयाहं परिसांत्विता ॥
 ॥ १९ ॥ बाष्पपूर्णमुखी मंदं चक्षुषी परिमार्जती ॥ लक्षिताहं त्वया नाथ वायसेनप्रको

पिता ॥ २० ॥ परिश्रमाच्चसुप्ताहेराधवांकेस्म्यहंचिरम् ॥ पर्यायेण प्रसुप्तश्चममांकेभर
 तायज ॥ २१ ॥ स तत्र पुनरेवाथ वायसःसमुपागमत् ॥ ततः सुप्तप्रबुद्धांमाराधवांका
 त्समुत्थिताम् ॥ वायसःसहसागत्यविददारस्तनांतरे ॥ २२ ॥ पुनःपुनरथोत्पत्यविददार
 स मां भृशम् ॥ ततः समुत्थितोरामो मुक्तैः शोणितबिंदुभिः ॥ २३ ॥ “वायसेनहतस्ते
 नबलवत्क्लिश्यमानया ॥ समयाबोधितः श्रीमान्सुखसुप्तःपरंतपः ॥ २४ ॥” समां दृष्ट्वा
 महाबाहुर्वितुन्नां स्तनयोस्तदा ॥ आशीविषइव क्रुद्धःश्वसन्वाक्यमभाषत ॥ २५ ॥ केन
 ते नागनासोरुविक्षतंवै स्तनांतरम् ॥ कः क्रीडतिसरोषेणपंचवक्त्रेणभोगिना ॥ २६ ॥
 वीक्षमाणस्ततस्तंवै वायसं समवैक्षत ॥ नखैः सरुधिरैस्तीक्ष्णैर्मामेवाभिमुखं स्थितम् ॥
 ॥ २७ ॥ पुत्रः किलसशक्रस्य वायसःपततांवरः ॥ धरांतरंगतः शीघ्रंपवनस्यगतौ स
 मः ॥ २८ ॥ ततस्तस्मिन्महाबाहुः कोपसंवर्तितेक्षणः ॥ वायसेकृतवान्क्रूरांमतिमतिम
 तांवरः ॥ २९ ॥ सदर्भसंस्तराद्ब्रह्म ब्राह्मेणास्त्रेणयोजयत् ॥ सदीप्तइवकालाग्निर्ज्ज्वाला
 भिमुखो द्विजम् ॥ ३० ॥ सतंप्रदीप्तंचिक्षेपदर्भतंवायसंप्रति ॥ ततस्तुवायसंदर्भः सौ

बरेनुजगामह ॥ ३१ ॥ अनुसृष्टस्तदा काको जगाम विविधां गतिम् ॥ त्राणकाम इमं
लोकं सर्वं वै विचचारह ॥ ३२ ॥ सपित्रा च परित्यक्तः सर्वैश्च परमर्षिभिः ॥ त्रील्लोका
न्संपरिक्रम्य तमेव शरणं गतः ॥ ३३ ॥ स तं निपतितं भूमौ शरण्यः शरणागतम् ॥ वधा
हर्मपि काकुत्स्थः कृपया पर्यपालयत् ॥ ३४ ॥ परिद्यूनं विवर्णं च पतमानं तमब्रवीत् ॥
मोघमस्त्रं न शक्यं तु ब्राह्मं कर्तुं तदुच्यताम् ॥ ३५ ॥ ततस्तस्याक्षिकाकस्य हिनस्ति स्म
स दक्षिणम् ॥ दत्त्वा तु दक्षिणं नेत्रं प्राणेभ्यः परिरक्षितः ॥ ३६ ॥ सरामायनमस्कृत्वा
राज्ञे दशरथाय च ॥ विसृष्टस्तेन वीरेण प्रतिपेदे स्वमालयम् ॥ ३७ ॥ मत्कृते काकमात्रे
पि ब्रह्मास्त्रं समुदीरितम् ॥ कस्माद्योमाहरत्वत्तः क्षमसे तं महीपते ॥ ३८ ॥ सकुरुष्वम
होत्साहं कृपां मायि नरर्षभ ॥ त्वया नाथवती नाथ अनाथा इव दृश्यते ॥ ३९ ॥ आनृशं
स्यं परो धर्मस्त्वत्त एव मया श्रुतम् ॥ जानामित्वां महावीर्यमहोत्साहं महाबलम् ॥ ४० ॥
अपारवारमक्षोभ्यं गांभीर्यात् सागरोपमम् ॥ भर्तारं ससमुद्राया धरण्या वासवोपमम् ॥
॥ ४१ ॥ एवमस्त्रविदां श्रेष्ठो बलवान्सत्त्ववानपि ॥ किमर्थमस्त्रं रक्षस्सु न योजयसि राघ

वा० रा०
॥८९॥

व ॥४२॥ ननागानापिगंधर्वानसुरानमरुद्गणाः ॥ रामस्यसमरेवेगंशक्ताः प्रतिसमीहि
तुम् ॥ ४३ ॥ तस्य वीर्यवतः कश्चिद्यद्यस्ति मेयिसंभ्रमः ॥ किमर्थं न शरैस्तीक्ष्णैः क्षयं
नयतिराक्षसान् ॥ ४४ ॥ भ्रातुरादेशमादाय लक्ष्मणो वापरंतपः ॥ कस्य हेतोर्न मां वीरः
परित्राति महाबलः ॥ ४५ ॥ यदि तौ पुरुषव्याघ्रौ वाय्विन्द्रसमतेजसौ ॥ सुराणामपि दुर्ध
षौ किमर्थं मामुपेक्षतः ॥ ४६ ॥ ममैव दुष्कृतं किंचिन्महदस्ति न संशयः ॥ समर्थावपि तौ
यन्मां नावेक्षेते परंतपौ ॥ ४७ ॥ वैदेह्यावचनं श्रुत्वा करुणं सा श्रुभाषितम् ॥ अथाब्रवीन्महा
तेजाहनुमान् हरियूथपः ॥ ४८ ॥ त्वच्छोकविमुखो रामो देविसत्येन तेशपे ॥ रामे दुःखा
भिपन्ने तु लक्ष्मणः परितप्यते ॥ ४९ ॥ कथंचिद्भवती दृष्टानकालः परिशोचितुम् ॥ इमं
मुहूर्तं दुःखानामंतं द्रक्ष्यसि शोभने ॥ ५० ॥ तावुभौ पुरुषव्याघ्रौ राजपुत्रौ महाबलौ ॥
त्वद्दर्शनकृतोत्साहौ लोकान्भस्मीकरिष्यतः ॥ ५१ ॥ हत्वा च समरे क्रूरं रावणं सह
बांधवम् ॥ राघवस्त्वां विशालाक्षि स्वां पुरीं प्रति नेष्यति ॥ ५२ ॥ ब्रूहियद्राघवो वाच्यो

१ प्रतिसमाधितुम् इति पाठः । २ मम संभ्रमः इति पाठः ।

सु० का०
स० ३८

॥८२॥

लक्ष्मणश्चमहाबलः ॥ सुग्रीवोवापि तेजस्वी हरयो वासमागताः ॥ ५३ ॥ इत्युक्तव
तितस्मिंश्च सीतापुनरथाब्रवीत् ॥ कौसल्या लोकभर्तारंसुषुवेयंमनस्विनी ॥ ५४ ॥
तंममार्थं सुखंपृच्छ शिरसा चाभिवादय ॥ स्रजश्चसर्वरत्नानि प्रियायाश्चवरांगनाः ॥
॥ ५५ ॥ ऐश्वर्यं चविशालायां पृथिव्यामपि दुर्लभम् ॥ पितरं मातरंचैव संमान्याभिप्र
साद्यच ॥ ५६ ॥ अनुप्रव्रजितो रामंसुमित्रा येनसुप्रजाः ॥ आनुकूल्येनधर्मात्मा त्य
क्त्वासुखमनुत्तमम् ॥ ५७ ॥ अनुगच्छतिकाकुत्स्थंभ्रातरंपालयन्वने ॥ सिंहस्कंधोमहा
बाहुर्मनस्वीप्रियदर्शनः ॥ ५८ ॥ पितृवद्वर्ततेरामेमातृवन्मांसमाचरत् ॥ द्वियमाणां तदा
वीरोनतुमांवेदलक्ष्मणः ॥ ५९ ॥ वृद्धोपसेवीलक्ष्मीर्वाञ्छक्तो नबहुभाषिता ॥ राजपुत्र
प्रियश्रेष्ठःसदृशःश्वशुरस्यमे ॥ ६० ॥ मत्तः प्रियतरो नित्यं भ्राता रामस्यलक्ष्मणः ॥ नयु
क्तोधुरियस्यांतुतामुद्रहति वीर्यवान् ॥ ६१ ॥ यं दृष्ट्वाराघवो नैव वृत्तमार्यमनुस्मरत् ॥
सममार्थाय कुशलं वक्तव्यो वचनान्मम ॥ ६२ ॥ मृदुर्नित्यंशुचिर्दक्षःप्रियोरामस्यल
क्ष्मणः ॥ यथाहि वानरश्रेष्ठ दुःखक्षयकरो भवेत् ॥ ६३ ॥ त्वमस्मिन्कार्यनिर्वाहेप्रमाणं

हरियूथप ॥ राघवस्त्वत्समारंभान्मयि यत्नपरो भवेत् ॥ ६४ ॥ इदं ब्रूयाश्च मेनाथं शूरं रामं
 पुनः पुनः ॥ जीवितं धारयिष्यामि मासं दशरथात्मज ॥ ६५ ॥ ऊर्ध्वं मासान्न जीवयं स
 त्येनाहं ब्रवीमि ते ॥ रावणेनोपरुद्धां मां निकृत्या पापकर्मणा ॥ त्रातुमर्हसि वीर त्वं पाता
 लादिव कौशिकीम् ॥ ६६ ॥ ततो वस्त्रभूतं मुक्त्वा दिव्यं चूडामणिं शुभम् ॥ प्रदेयो राघवायेति
 सीता हनुमते ददौ ॥ ६७ ॥ प्रतिगृह्य ततो वीरो मणिरत्नमनुत्तमम् ॥ अंगुल्या योजयामा
 स नह्यस्य प्राभवद्भुजः ॥ ६८ ॥ मणिरत्नं कपिवरः प्रतिगृह्याभिवाद्य च ॥ सीतां प्रदक्षिणं
 कृत्वा प्रणतः पार्श्वतः स्थितः ॥ ६९ ॥ हर्षेण महता युक्तः सीतादर्शनजेन सः ॥ हृदयेन
 गतो रामं लक्ष्मणं च सलक्षणम् ॥ ७० ॥ मणिवरमुपगृह्य तं महार्हं जनकनृपात्मजया
 धृतं प्रभावात् ॥ गिरिवरपवनावधूतमुक्तः सुखितमनाः प्रतिसंक्रमं प्रपेदे ॥ ७१ ॥
 इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आ० सुंदरकांडे अष्टत्रिंशः सर्गः ॥ ३८ ॥ ॥
 मणिं दत्वा ततः सीता हनूमंतमथाब्रवीत् ॥ अभिज्ञानमभिज्ञातमेतद्रामस्य तत्त्वतः ॥ १ ॥

१ पातालमग्रां भुवं भगवानिवेति वाक्यदोषः । गायत्र्या सांख्यायनगोत्रत्वबहूः कौशिकीति कतकः । कौशिकी देवद्रुश्रीः । पुरा किल वृत्रवधाभिभूतस्यैन्द्रस्य लक्ष्मीं पाता-
 लप्रविष्टां देवमार्थितो नारायण उद्धृत्य पुनर्निद्राय प्रायच्छदिति पुराणगाथेति वीर्यः । २ चूडामण्यधिकान्नेमपुष्पस्थ केशप्रवेशार्थं यत्रं तत्रांगुलिप्रवेशपामातेत्यर्थः ।

मणिदृष्टातुरामोवै त्रयाणां संस्मरिष्यति ॥ वीरो जनन्याममचराज्ञो दशरथस्य च
 ॥ २ ॥ सभूयस्त्वंसमुत्साहचोदितोहरिसत्तम ॥ अस्मिन्कार्यसमुत्साहेप्रचिंतययदु
 त्तरम् ॥ ३ ॥ त्वमस्मिन्कार्यनिर्योगेप्रमाणंहरिसत्तम ॥ तस्यचिंतयतोयत्नो दुःखक्षय
 करोभवेत् ॥ ४ ॥ हनूमन्यत्नमास्थायदुःखक्षयकरोभव ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायमारुतिर्भी
 मविक्रमः ॥ ५ ॥ शिरसावंग्यवैदेर्हंगमनायोपचक्रमे ॥ ज्ञात्वासंप्रस्थितंदेवीवानरंपव
 नात्मजम् ॥ ६ ॥ बाष्पगद्गदयावाचामैथिलीवाक्यमब्रवीत् ॥ हनूमन्कुशलंब्रूयाः स
 हितौरामलक्ष्मणौ ॥ ७ ॥ सुग्रीवंचसहामात्यंसर्वान्वृद्धांश्च वानरान् ॥ ब्रूयास्त्वं वानर
 श्रेष्ठकुशलंधर्मसंहितम् ॥ ८ ॥ यथाचसमहाबाहुर्मतारयतिराघवः ॥ अस्मादुःखां
 बुसंरोधात्त्वंसमाधातुमर्हसि ॥ ९ ॥ जीवन्तीमां यथारामः संभावयति कीर्तिमान् ॥ त
 त्वया हनुमन्वाच्यं वाचाधर्ममवाप्नुहि ॥ १० ॥ नित्यमुत्साहयुक्तस्यवाचः श्रुत्वामये
 रिताः ॥ वर्धिष्यतेदाशरथेःपौरुषंमदवाप्तये ॥ ११ ॥ मत्संदेशयुतावाचस्त्वत्तः श्रुत्वैव

१ अयं मणिर्विवाहकाले मज्जन्या हस्तान्मत्पित्रादाय दशरथहस्ते मम शिरोमूषणतया दत्त इति मम जनन्या मम पितुः दशरथस्य चेति त्रयाणां स्मरण इति भावः ॥

राघवः ॥ पराक्रमे मतिं वीरो विधिवत्संविधास्यति ॥ १२ ॥ सीतायास्तद्वचः श्रुत्वा हनूमा
 न्मारुतात्मजः ॥ शिरस्यंजलिमाधाय वाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ १३ ॥ क्षिप्रमेष्यति काकुत्स्थो
 हर्यृक्षप्रवरैर्वृतः ॥ यस्ते युधिविजित्यारीञ्छोकं व्यपनयिष्यति ॥ १४ ॥ न हि पश्यामि मर्त्ये
 षु नासुरेषु सुरेषु वा ॥ यस्तस्य वमतो बाणान्स्थातुमुत्सहतेऽग्रतः ॥ १५ ॥ अप्यर्कमपि पर्ज
 न्यमपि वैवस्वतं यमम् ॥ सहिसोदुंरणेशक्तस्तव हेतोर्विशेषतः ॥ १६ ॥ सहिसागरपर्यं
 तां महीं साधितुमर्हति ॥ त्वन्निमित्तो हिरामस्य जयोजनकनंदिनि ॥ १७ ॥ तस्य तद्वचनं
 श्रुत्वा सम्यक्सत्यं सुभाषितम् ॥ जानकी बहु मेने तं वचनं चेदमब्रवीत् ॥ १८ ॥ तत
 स्तं प्रस्थितं सीता वीक्षमाणा पुनः पुनः ॥ भर्तृस्नेहान्वितं वाक्यं सौहार्दादनुमानयत्
 ॥ १९ ॥ यदि वा मन्यसे वीर वसैकाहमरिंदम ॥ कस्मिंश्चित्संवृते देशे विश्रांतः श्वो
 गमिष्यसि ॥ २० ॥ मम चैवाल्पभाग्यायाः सान्निध्यात्तव वानर ॥ अस्य शोकस्य मह
 तो मुहूर्तं मोक्षणं भवेत् ॥ २१ ॥ ततो हि हरिशार्दूल पुनरागमनाय तु ॥ प्राणानामपि
 संदेहो मम स्यान्नात्र संशयः ॥ २२ ॥ तवादर्शनजः शोको भूयो मां परितापयेत् ॥ दुःखा

दुःखपरामृष्टां दीपयन्निववानर ॥२३॥ अयं च वीर संदेहस्तिष्ठतीव ममाग्रतः ॥ सुम
हांस्त्वत्सहायेषु हर्यृक्षेषु हरीश्वरः ॥ २४ ॥ कथंनु खलुदुष्पारं तरिष्यतिमहोदधिम् ॥
तानि हर्यृक्षसैन्यानितावानरवरात्मजौ ॥२५॥ त्रयाणामेव भूतानां सागरस्येह लंघने ॥
शक्तिः स्याद्वैनतेयस्य तववा मारुतस्य वा ॥२६॥ तदस्मिन्कार्यनियोगे वीरैवं दुरति
क्रमे ॥ किं पश्यसे समाधानं त्वंहिकार्यविदांवरः ॥२७॥ काममस्यत्वमेवैकः कार्यस्य
परिसाधने ॥ पर्याप्तः परवीरघ्न यशस्यस्ते फलोदयः ॥२८॥ बलैः समग्रैर्युधिमांरावणं
जित्यसंयुगे ॥ विजयी स्वपुरं यायात्तत्तस्य सदृशं भवेत् ॥ २९ ॥ बलैस्तु संकुलां कृत्वा
लंकां परबलार्दनः ॥ मांनयेद्यदि काकुत्स्थस्तत्तस्य सदृशं भवेत् ॥ ३० ॥ तद्यथा तस्य
विक्रांतमनुरूपं महात्मनः ॥ भवेदाहवशूरस्य तथा त्वमुपपादय ॥ ३१ ॥ तदर्थोपहितं
वाक्यं प्रश्रितंहेतुसंहितम् ॥ निशम्य हनुमान्शेषंवाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥३२॥ देविहर्यृक्ष
सैन्यानामीश्वरःप्लवतांवरः ॥ सुग्रीवः सत्यसंपन्नस्तवार्थेकृतनिश्चयः ॥३३॥ स वानरस
हस्राणां कोटीभिरभिसंवृतः ॥ क्षिप्रमेष्यति वैदेहि राक्षसानां निबर्हणः ॥३४॥ तस्य विक्र

मसंपन्नाः सत्त्ववंतो महाबलाः ॥ मनःसंकल्पसंपाता निदेशे हरयः स्थिताः ॥ ३५ ॥
 येषां नोपरि नाधस्तान्न तिर्यक्सज्जते गतिः ॥ नचकर्मसु सीदन्ति महत्स्वमिततेजसः ॥
 ॥ ३६ ॥ असकृत्तैर्महोत्साहैः ससागरधरा धरा ॥ प्रदक्षिणीकृता भूमिर्वायुमार्गानुसारि
 मिः ॥ ३७ ॥ मद्विशिष्टाश्च तुल्याश्च संति तत्र वनौकसः ॥ मत्तः प्रत्यवरः कश्चिन्नास्ति
 सुग्रीवसंनिधौ ॥ ३८ ॥ अहं तावदिह प्राप्तः किं पुनस्ते महाबलाः ॥ नहि प्रकृष्टाः प्रेष्यन्ते
 प्रेष्यन्ते हीतरे जनाः ॥ ३९ ॥ तदलं परितापेन देवि शोको व्यपेतुते ॥ एकोत्पातेनते
 लंकामेष्यन्ति हरियूथपाः ॥ ४० ॥ मम पृष्ठगतौ तौ च चंद्रसूर्याविवोदितौ ॥ त्वत्सकाशं
 महासत्त्वौ नृसिंहावागमिष्यतः ॥ ४१ ॥ तौ हिवीरौ नरवरौ सहितौ रामलक्ष्मणौ ॥ आग
 त्य नगरीलंकां सायकैर्विधमिष्यतः ॥ ४२ ॥ सगणं रावणं हत्वा राघवोरघुनन्दनः ॥ त्वा
 मादाय वरारोहे स्वपुरीं प्रतियास्यति ॥ ४३ ॥ तदाश्वासिहिमद्रं ते भव त्वंकालकांक्षिणी ॥
 न चिराद्द्रक्ष्यसे रामं प्रज्वलंतमिवानलम् ॥ ४४ ॥ निहते राक्षसेन्द्रे च सपुत्रामात्यबांधवे ॥
 त्वं समेष्यासि रामेण शशांकेनेव रोहिणी ॥ ४५ ॥ क्षिप्रं त्वं देवि शोकस्य पारं द्रक्ष्यसि मे

थिलि ॥ रावणंचैवरामेणद्रक्ष्यसेनिहतंबलात् ॥ ४६ ॥ एवमाश्वस्यवैदेहींहनुमान्मा
रुतात्मजः ॥ गमनायमतिं कृत्वावैदेहीं पुनरब्रवीत् ॥ ४७ ॥ तमरिघ्नंकृतात्मानंक्षिप्रं
द्रक्ष्यसि राघवम् ॥ लक्ष्मणंचधनुष्पाणिंलंकाद्वारमुपागतम् ॥ ४८ ॥ नखदंष्ट्रायुधान्वीरा
न्सिंहशार्दूलविक्रमान् ॥ वानरान्वारणेंद्राभान्क्षिप्रं द्रक्ष्यसिसंगतान् ॥ ४९ ॥ शैलांबुदनि
काशानांलंकामलयसानुषु ॥ नर्दतांकपिमुख्यानामार्यैर्यूथान्यकेशः ॥ ५० ॥ सतुम
र्मणिघोरेणताडितो मन्मथेषुणा ॥ नशर्मलभतेरामःसिंहार्दितइवद्विपः ॥ ५१ ॥ मारुदो
देविशोकेनमाभूत्तेमनसो भयम् ॥ शचीवभर्त्राशक्रेणसंगमेष्यसिशोभने ॥ ५२ ॥ रामा
द्विशिष्टःकोन्योस्तिकश्चित्सौमित्रिणासमः ॥ अग्निमारुतकल्पौ तौभ्रातरौतवसंश्रये
॥ ५३ ॥ नास्मिंश्चिरंवत्स्यसिदेविदेशेरक्षोगणैरध्युषितेतिरौद्रे ॥ नतेचिरादागमनंप्रिय
स्यक्षमस्वमत्संगमकालमात्रम् ॥ ५४ ॥ इ० श्रीम० आ० सुन्द० एकोनच० सर्गः ॥ ३९ ॥
श्रुत्वातुवचनं तस्यवायुसूनोर्महात्मनः ॥ उवाचात्महितंवाक्यंसीता सुरसुतोपमा ॥
॥ १ ॥ त्वां दृष्ट्वाप्रियवक्तारंसंप्रहृष्यामिवानर ॥ अर्धसंजातसस्येव वृष्टिं प्राप्यवसुंध

रा ॥ २ ॥ यथातंपुरुषव्याघ्रंगात्रैःशोकाभिकर्षितैः ॥ संस्पृशेयंसकामाहंतथाकुरुद
 यांमयि ॥ ३ ॥ अभिज्ञानंचरामस्यदद्यांहरिगणोत्तम ॥ क्षितामिषीकांकाकस्यकोपा
 देकाक्षिशातनीम् ॥ ४ ॥ मनःशिलायास्तिलकोगंडपार्श्वे निवेशितः ॥ त्वयाप्रनष्टे ति
 लकेतंकिलस्मर्तुमर्हसि ॥ ५ ॥ सवीर्यवान्कथंसीतांहतांसमनुमन्यसे ॥ वसंतीं रक्ष
 सांमध्येमहेंद्रवरुणोपमः ॥ ६ ॥ एषचूडामणिर्दिव्योमयासुपरिरक्षितः ॥ एतं दृष्ट्वा
 प्रहृष्यामिव्यसनेत्वामिवानघ ॥ ७ ॥ एषनिर्यातितःश्रीमान्मयातेवारिसंभवः ॥ अतःप
 रंनशक्ष्यामिजीवितुंशोकलालसा ॥ ८ ॥ असह्यानिच दुःखानिवाचश्चहृदयच्छि
 दः ॥ राक्षसैःसहसंवासंत्वत्कृतेमर्षयाम्यहम् ॥ ९ ॥ धारयिष्यामिमासंतुजीवितंश
 त्रुसूदन ॥ मासादूर्ध्वनजीविष्ये त्वयाहीनानृपात्मज ॥ १० ॥ घोरो राक्षसराजोयं
 दृष्टिश्चनसुखामयि ॥ त्वांचश्रुत्वाविषज्जंतंनजीवेयमहंक्षणम् ॥ ११ ॥ वैदेह्यावचनं
 श्रुत्वाकरुणं साश्रुभाषितम् ॥ अथाब्रवीन्महातेजाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ १२ ॥ त्व
 च्छोकविमुखोरामो देविसत्येनतेशपे ॥ रामेशोकाभिभूतेतुलक्ष्मणः परितप्यते ॥

॥ १३ ॥ दृष्टाकथंचिद्भवतीनकालः परिदेवितुम् ॥ इमं मुहूर्तदुःखानामंतं द्रक्ष्यसिभा
मिनि ॥ तावुभौ पुरुषव्याघ्रौ राजपुत्रावनिंदितौ ॥ त्वद्दर्शनकृतोत्साहौ लंकांभस्मी
करिष्यतः ॥ १५ ॥ हत्वातुसमरेरक्षोरावणं सहबांधवैः ॥ राघवौत्वां विशालाक्षिस्वां
पुरीं प्रतिनेष्यतः ॥ १६ ॥ यत्तुरामो विजानीयादभिज्ञानमनिंदिते ॥ प्रीतिसंजननं भूया
स्तस्य त्वं दातुमर्हसि ॥ १७ ॥ सा ब्रवीद्दत्तमेवाहो मयाभिज्ञानमुत्तमम् ॥ एतदेव हिरा
मस्य दृष्ट्वा यत्नेन भूषणम् ॥ १८ ॥ श्रद्धेयं हनुमन्वाक्यं तव वीरभविष्यति ॥ सतं म
णिवरं गृह्य श्रीमान्प्लवंगसत्तमः ॥ १९ ॥ प्रणम्य शिरसा देवीं गमनायोपचक्रमे ॥ तमुत्पा
तकृतोत्साहमवेक्ष्य हरियूथपम् ॥ २० ॥ वर्धमानं महावेगमुवाच जनकात्मजा ॥ अश्रु
पूर्णमुखी दीना बाष्पगद्गदया गिरा ॥ २१ ॥ हनुमन्सिंहसंकाशौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥
सुग्रीवं च सहामात्यं सर्वान्ब्रूया ह्यनामयम् ॥ २२ ॥ यथा च समहाबाहुर्मा तारयति रा
घवः ॥ अस्मादुःखांबुसंरोधात्त्वं समाधातुमर्हसि ॥ २३ ॥ इदं च तीव्रं मम शोकवेगं रक्षो

१ अथापि इति पाठः । तदा यथा इत्यर्थं पूरणीयोऽन्वयः ।

भिरेभिः परिभर्त्सनंच ॥ ब्रयास्तुरामस्यगतः समीपं शिवश्च ते ध्वास्तु हरिप्रवीर ॥ २४ ॥
 सराजपुत्र्याप्रतिवेदितार्थः कपिः कृतार्थः परिहृष्टचेताः ॥ तंदल्पशेषं प्रसमीक्ष्य कार्यं
 दिशं ह्युदीचीं मनसा जगाम ॥ २५ ॥ इत्यार्षे श्रीम० वा० आ० सु० चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४० ॥
 सचवाग्भिः प्रशस्ताभिर्गामिष्यन् पूजितस्तथा ॥ तस्माद्देशादपाक्रम्य चिंतयामास वा
 नरः ॥ १ ॥ अल्पशेषमिदं कार्यं दृष्ट्वेयमसितेक्षणा ॥ त्रीनुपायानतिक्रम्य चतुर्थं हृदय
 ते ॥ २ ॥ नसामरक्षस्सु गुणाय कल्पते न दानमर्थोपचितेषु युज्यते ॥ न भेदसाध्या ब
 लदर्पिताजनाः पराक्रमस्त्वेषममेहरोचते ॥ ३ ॥ न चास्य कार्यस्य पराक्रमादृते विनि
 श्रयः कश्चिदिहोपपद्यते ॥ हतप्रवीराश्चरणैतुराक्षसाः कथंचिदीयुर्यदिहाद्यमार्दवम् ॥ ४ ॥
 कार्ये कर्मणि निर्वृत्ते यो बहून्यपि साधयेत् ॥ पूर्वकार्या विरोधेन सं कार्यं कर्तुमर्हति ॥ ५ ॥

१ सीतादेवीदर्शनरूपस्य महतः प्रधानकृत्यस्य निष्पन्नचात्परबलदर्शनरूपस्थानुपांगिकत्वादल्पशेषमित्याशयः । २ सीतासमीपार्तिकचिद्वृत्तित्वेति अर्थः । ३ इह
 शत्रुबलज्ञानलक्षणे कार्ये त्रीन्नामदानभेदानुपायानतिक्रम्य चतुर्थोद्गारप्रवृत्तयः साधनत्वेन दृश्यत इत्यस्यार्थस्त्यर्थः । ४ बलदर्पिताभेदसाध्या न भवन्ति भेद
 स्तृतीय उपायः । बलवंतो हि कुतोऽप्यनिष्टं न गणयन्तीत्यर्थः । ५ एकेनैव पराक्रमः कृतः—तादृशैरनेकैः कथमस्माकं जयाशा—इति रणप्रवृत्तिराहित्यम् । ६ न तु केवलमदृष्ट
 मात्रस्य कार्यस्य कथंचित्साधकः । इत्याशयोत्र चोक्तः ।

न ह्येकः साधको हेतुः स्वल्पस्यापीह कर्मणः ॥ यो ह्यर्थं बहुधा वेद स समर्थोर्थसाधने ॥
॥ ६ ॥ इहैव तावत्कृतनिश्चयो ह्यहं ब्रजेयमद्यप्यवगेश्वरालयम् ॥ परात्मसंमर्दविशेषतत्त्व
वित्ततः कृतं स्यान्मम भर्तृशासनम् ॥ ७ ॥ कथं नु खल्वद्य भवेत्सुखागतं प्रसह्य युद्धं
मम राक्षसैः सह ॥ तथैव खल्व्वात्मबलं च सारवत्समानयेन्मां चरणे दशाननः ॥ ८ ॥ ततः स
मासाद्यरणे दशाननं समं त्रिवर्गं सबलं सयायिनम् ॥ हृदि स्थितं तस्य मतं बलं च सुखेन
मत्वा हमितः पुनर्ब्रजे ॥ ९ ॥ इदमस्य नृशंसस्य नंदनोपममुत्तमम् ॥ वनं नेत्रमनः कांतं
नानाद्रुमलतायुतम् ॥ १० ॥ इदं विध्वंसयिष्यामि शुष्कं वनमिवानलः ॥ अस्मिन् भग्ने ततः
कोपं करिष्यति सरावणः ॥ ११ ॥ ततो महत्साश्वमहारथद्विपं बलं समानेष्यति राक्षसा
धिपः ॥ त्रिशूलकालाय सपट्टिशायुधं ततो महद्युद्धमिदं भविष्यति ॥ १२ ॥ अहं च तैः
संयति चंडविक्रमैः समेत्य रक्षोभिरभंगविक्रमः ॥ निहत्य तद्रावणचोदितं बलं सुखं ग
मिष्यामि हरीश्वरालयम् ॥ १३ ॥ ततो मारुतवत्क्रुद्धो मारुतिर्भीमविक्रमः ॥ ऊरुवेगेन
महताद्रुमान्क्षेप्तुमथारभत ॥ १४ ॥ ततस्तद्धनुमान् वीरो बभञ्ज प्रमदावनम् ॥ मत्तद्विजसमा

वा० रा०
॥८८॥

घुष्टं नानाद्रुमलतायुतम् ॥ १५ ॥ तद्वनं मथितैर्वृक्षैर्भिन्नैश्च सलिलाशयैः ॥ चूर्णितैः पर्व
ताग्रैश्च बहुधा प्रियदर्शनैः ॥ १६ ॥ नानाशकुंतविरुतैः प्रभिन्नसलिलाशयैः ॥ ताम्रैः किस
लयैः क्लृप्तैः क्लृप्तद्रुमलतायुतैः ॥ १७ ॥ नवभौतद्वनंतत्र दावानलहतं यथा ॥ व्याकुला
वरणारेजुर्विह्वला इव तालताः ॥ १८ ॥ लतागृहैश्चित्रगृहैश्च सादितैर्व्यालैर्मृगैरार्तरवैश्च
पक्षिभिः ॥ शिलागृहैरुन्मथितैस्तथा गृहैः प्रनष्टरूपं तदभून्महद्वनम् ॥ १९ ॥ सा विह्वला
शोकलताप्रताना वनस्थली शोकलताप्रताना ॥ जाता दशास्यप्रमदावनस्य कपेर्वला
द्विप्रमदावनस्य ॥ २० ॥ ततः सकृत्वाजगती पतेर्महान्महद्वचलीकं मनसो महात्मनः ॥
युयुत्सुरेको बहुभिर्महाबलैः श्रिया ज्वलंस्तोरणमाश्रितः कपिः ॥ २१ ॥ ॥ इत्यार्षे
श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुंदरकांडे एकचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४१ ॥
ततः पक्षिनिनादेन वृक्षभंगस्वनेन च ॥ बभूवुस्त्राससंभ्रांताः सर्वे लंकानिवासिनः ॥ १ ॥
विद्रुताश्च भयत्रस्ता निषेदुर्मृगपक्षिणः ॥ रक्षसांच निमित्तानि क्रूराणि प्रतिपेदिरे ॥ २ ॥

१ सीताप्रीतिजनकस्येत्यर्थः ।

सं० कां०
स० ४२

॥८८॥

ततोगतायां निद्रायां राक्षस्यो विकृताननाः ॥ तद्वनंददृशुर्भग्नं च वीरं महाकपिम् ॥ ३ ॥
 सता दृष्ट्वा महाबाहुर्महासत्त्वो महाबलः ॥ चकार सुमहद्रूपं राक्षसीनां भयावहम् ॥ ४ ॥ त
 तस्तु गिरि संकाशमतिकायं महाबलः ॥ राक्षस्यो वानरं दृष्ट्वा प्रच्छुर्जनकात्मजाम् ॥ ५ ॥
 कोयं कस्य कुतो वायं किन्निमित्तमिहागतः ॥ कथं त्वया सहानेन संवादः कृत इत्युत ॥
 ॥ ६ ॥ आचक्ष्व नो विशालाक्षि मा भूते सुभगे भयम् ॥ संवादमसितापांगि त्वया किं
 कृतवानयम् ॥ ७ ॥ अथाब्रवीत्तथासाध्वी सीता सर्वांगशोभना ॥ राक्षसां कामरूपाणां वि
 ज्ञाने कागतिर्मम ॥ ८ ॥ यूयमेवास्य जानीत योयं यद्वा करिष्यति ॥ अहिरेव ह्यहे पा
 दान्विजानातिन संशयः ॥ ९ ॥ अहमप्यतिभीतास्मि नैवं जानामि को न्वयम् ॥ वेद्मि रा
 राक्षमे वै नं कामरूपिणमागतम् ॥ १० ॥ वैदेह्या वचनं श्रुत्वा राक्षस्यो विद्रुताद्रुतम् ॥ स्थि
 ताः काश्चिद्रताः काश्चिद्रावणाय निवेदितुम् ॥ ११ ॥ रावणस्य समीपे तुराक्षस्यो विकृता
 ननाः ॥ विरूपं वानरं भीमं रावणाय न्यवेदिषुः ॥ १२ ॥ अशोकवनिकामध्ये राजन् भीम

१ यथापि ता निद्रिता वनभंगध्वनिना जागरिता इति संवादज्ञानस्यैवाभावात्तत्त्वयानेन सह संवादः कथं कृत इति प्रश्नो निरवसरस्तथापि निद्रामध्ये ईषज्जागरणेन ईषत्सं
 वादश्रवणेऽपि देवमायया पुनर्निद्रांति तादृशप्रश्नोपपत्तिः । २ अज्ञानप्रतिपालकं 'राक्षसां कामरूपाणां' इति वचनम् । अनेनात्मप्राणादौ मृपावादो न दोषयिषि ध्वन्यते ।

वपुःकपिः ॥ सीतयाकृतसंवादस्तिष्ठत्यमितविक्रमः ॥१३॥ न च तं जानकीसीताहरिं
 हरिणलोचना ॥ अस्माभिर्बहुधापृष्ठानिवेदयितुमिच्छति ॥ १४ ॥ वासवस्य भवेदूतो
 दूतोवैश्रवणस्यवा ॥ प्रेषितो वापि रामेण सीतान्वेषणकांक्षया ॥ १५ ॥ तेनैवाद्भुतरू
 पेणयत्तत्तवमनोहरम् ॥ नानामृगगणाकीर्णप्रमृष्टंप्रमदावनम् ॥ १६ ॥ नतत्रकश्चिद्दुर्दृशो
 यस्तेन न विनाशितः ॥ यत्रसाजानकीदेवी सतेन न विनाशितः ॥ १७ ॥ जानकीरक्ष
 णार्थवाश्रमाद्धानोपलक्ष्यते ॥ अथवा कः श्रमस्तस्यसैव तेनाभिरक्षिता ॥ १८ ॥ चा
 रूपल्लवपत्राढ्यंसीतास्वयमास्थिता ॥ प्रवृद्धःशिशपावृक्षःसचतेनाभिरक्षितः ॥ १९ ॥
 तस्योग्ररूपस्योग्रं त्वं दंडमाज्ञातुमर्हसि ॥ सीतासंभाषितायेनवनंतेन विनाशितम् ॥
 ॥ २० ॥ मनः परिगृहीतांतांतवरक्षोगणेश्वर ॥ कःसीतामभिभाषेत यो न स्यात्त्यक्त
 जीवितः ॥ २१ ॥ राक्षसीनां वचः श्रुत्वा रावणो राक्षसेश्वरः ॥ चिताग्निरिव जज्वाल
 कोपसंवर्तितेक्षणः ॥ २२ ॥ तस्य क्रुद्धस्यनेत्राभ्यांप्रापतन्नश्रुबिंदवः ॥ दीप्ताभ्यामिव दी

१ अनयोक्त्या प्रायेणैयं जानकी तं कपिं जानातीति तासामाशयः । २ तदाश्रयंशिशपावृक्षामेनेत्यध्याहारार्थवाक्यशेषः । ३ त्यक्तजीविताश्च इत्यर्थः ।
 राजपरिग्रहमापणं पुंसोऽपराध इति भावः ।

पाभ्यां सार्चिषः स्नेहविंदवः ॥ २३ ॥ आत्मनः सदृशान्वीरान्किंकरान्नामराक्षसान् ॥ व्या
दिदेश महातेजानिग्रहार्थं हनूमतः ॥ २४ ॥ तेषामशीतिसाहस्रं किंकराणां तरस्विनाम् ॥
निर्ययुर्भवनात्तस्मात्कूटमुद्गरपाणयः ॥ २५ ॥ महोदरा महादंष्ट्राघोररूपामहाबलाः ॥
युद्धाभिमनसः सर्वे हनूमद्ग्रहणोन्मुखाः ॥ २६ ॥ ते कपितं समासाद्य तोरणस्थमवस्थि
तम् ॥ अभिपेतुर्महाभागाः पतंगा इव पावकम् ॥ २७ ॥ ते गदाभिर्विचित्राभिः परिघैः
कांचनांगदैः ॥ आजगमुर्वानरश्रेष्ठं शरैरादित्यसन्निभैः ॥ २८ ॥ मुद्गरैः पट्टिशैः शूलैः
प्रासतो मरपाणयः ॥ परिवार्य हनूमंतं सहसा तस्थुरग्रतः ॥ २९ ॥ हनूमानपि तेजस्वी
श्रीमान्पर्वतसन्निभः ॥ क्षितावाविद्ध च लांगूलं ननाद च महाध्वनिम् ॥ ३० ॥ समूत्वा तु
महाकायो हनूमान्मारुतात्मजः ॥ पुच्छमास्फोटयामास ॥ लंकां शब्देन पूरयन् ॥ ३१ ॥
तस्यास्फोटितशब्देन महता चानुनादिना ॥ पेतुर्विहंगागगनादुच्चैश्चेदमघोषयत् ॥ ३२ ॥
जयत्यतिबलोरामो लक्ष्मणश्च महाबलः ॥ राजा जयति सुग्रीवो राघवेणाभिपालितः ॥
॥ ३३ ॥ दासो हं कोसलेंद्रस्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ हनमांश्छत्रुसैन्यानां निहंता मारु

वा० रा०
॥९०॥

तात्मजः ॥ ३४ ॥ नरावणसहस्रं मे युद्धे प्रतिबलं भवेत् ॥ शिलाभिश्च प्रहरतः पादपैश्च
सहस्रशः ॥ ३५ ॥ अर्दयित्वा पुरीलंकामभिवाद्य च मैथिलीम् ॥ समृद्धार्थो गमिष्यामि
मिषतां सर्वरक्षसाम् ॥ ३६ ॥ तस्य सन्नादशब्देन तेऽभवन् भयशंकितः ॥ ददृशुश्च हनुमं
तं संध्यामेघमिवोन्नतम् ॥ ३७ ॥ स्वामि संदेशनिःशंकास्ततस्ते राक्षसाः कपिम् ॥ चित्रैः
प्रहरणैर्भीमैरभिपेतुस्ततस्ततः ॥ ३८ ॥ सतैः परिवृतः शूरैः सर्वतः स महाबलः ॥ आस
सादाय संभीमं परिघं तोरणाश्रितम् ॥ ३९ ॥ सतं परिघमादाय जघान रजनीचरान् ॥
सं पन्नगमिवादाय स्फुरन्तं विनतासुतः ॥ ४० ॥ विचचारां बरेवीरः परिगृह्य च मारुतिः ॥
सूदयामास वज्रेण दैत्यानिव सहस्रदृक् ॥ ४१ ॥ स हत्वा राक्षसान्वीरः किं करान् मारु
तात्मजः ॥ युद्धाकांक्षी महावीरस्तोरणं समवस्थितः ॥ ४२ ॥ ततस्तस्माद्भयान्मुक्ताः
कतिचित्तराक्षसाः ॥ निहतान् किं करान्सर्वान् रावणाय न्यवेदयन् ॥ ४३ ॥ सराक्षसानां
निहतं महाबलं निश्म्य राजा परिवृत्तलोचनः ॥ समादिदेशाप्रतिमं पराक्रमे प्रहस्तपुत्रं

१ स्वामिनो रामस्य संदेशेन नामग्रहणेन कस्यायं भट इति शंका रहिताः । अथवा स्वामिनो रावणस्य संदेशेनाज्ञया अतिघरेणाप्यनेन योद्धव्यमेवेति निश्चयात्प-
श्चात्तरशंका रहिता इत्यर्थः । स प्रसिद्धः विनतासुतः पञ्चगमादायेव सहनूमास्तं परिघमादायेति योजना ।

सु० का०
स० ४२

॥९०॥

समरे सुदुर्जयम् ॥ ४४ ॥ इ० श्रीमद्रा० वा० आ० सुं० द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४२ ॥
 ततः स किंकरान्हत्वाहनूमान्ध्यानमास्थितः ॥ वनं भग्नं मयाचैत्यप्रासादोनविनाशि
 तः ॥ १ ॥ तस्मात्प्रासादमद्यैवमिमंविध्वंसयाम्यहम् ॥ इतिसंचित्यहनुमान्मनसादर्श
 यन्बलम् ॥ २ ॥ चैत्यप्रासादमुत्प्लुत्य मेरुशृंगमिवोन्नतम् ॥ आरुरोहहरिश्रेष्ठोहनूमा
 न्मारुतान्मजः ॥ ३ ॥ आरुह्य गिरिसंकाशंप्रासादं हरियूथपः ॥ बभौससुमहातेजाःप्र
 तिसूर्यइवोदितः ॥ ४ ॥ संप्रधृष्यचदुर्धर्षश्चैत्यप्रासादमुत्तमम् ॥ हनूमान्प्रज्वलंलक्ष्म्या
 पारियात्रोपमोऽभवत् ॥ ५ ॥ सभूत्वासुमहाकायःप्रभावान्मारुतात्मजः ॥ धृष्टमास्फोट
 यामास लंकां शब्देनपूरयन् ॥ ६ ॥ तस्यास्फोटितशब्देनमहता श्रोत्रघातिना ॥ पेतुर्वि
 हंगमास्तत्र चैत्यपालाश्च मोहिताः ॥ ७ ॥ अस्त्रविजयतां रामो लक्ष्मणश्च महाबलः ॥
 राजा जयति सुग्रीवो राघवेणाभिपालितः ॥ ८ ॥ दासोहं कोसलेंद्रस्यरामस्याक्लिष्टकर्म
 णः ॥ हनूमांश्च्छत्रुसैन्यानां निहंता मारुतात्मजः ॥ ९ ॥ न रावणसहस्रं मे युद्धेप्रतिब

लं भवेत् ॥ शिलाभिश्च प्रहरतः पादपैश्च सहस्रशः ॥ १० ॥ घर्षयित्वापुरीं लंकामभिवा
 द्यचमैथिलीम् ॥ समृद्धार्थो गमिष्यामि मिषतां सर्वरक्षसाम् ॥ ११ ॥ एवमुक्त्वा महा
 कायश्चैत्यस्थो हरियूथपः ॥ ननादभीमनिह्वादो रक्षसां जनयन्भयम् ॥ १२ ॥ तेन ना
 देनमहताचैत्यपालाः शतंययुः ॥ गृहीत्वाविविधानस्त्रान्प्रासान्खड्गान्परश्वधान् ॥ १३ ॥
 विसृजन्तो महाकाया मारुतिं पर्यवारयन् ॥ ते गदाभिर्विचित्राभिः परिधैः कांचनांगदैः ॥
 ॥ १४ ॥ आजगुर्वानरश्रेष्ठं बाणैश्चादित्यसन्निभैः ॥ आवर्त इव गंगायास्तोयस्यविपुलो
 महान् ॥ १५ ॥ परिक्षिप्य हरिश्रेष्ठं स बभौ रक्षसां गणः ॥ ततो वातात्मजः क्रुद्धोभी
 मरूपं समास्थितः ॥ १६ ॥ प्रासादस्य महास्तस्यस्तंभं हेमपरिष्कृतम् ॥ उत्पाटयित्वा वे
 गेन हनूमान्मारुतात्मजः ॥ १७ ॥ ततस्तंभ्रामयामास शतधारं महाबलः ॥ तत्र चाग्निः
 समभवत्प्रासादश्चाप्यदह्यत ॥ १८ ॥ दह्यमानं ततो दृष्ट्वा प्रासादं हरियूथपः ॥ सराक्षस
 शतं हत्वा वज्रेणैद्रइवासुरान् ॥ १९ ॥ अंतरिक्षस्थितः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् ॥ माह

१ अनेके इत्यर्थः । शतसहस्रादिशब्दानामनन्तार्थपर्यायवाचित्वात् ।

शानांसहस्राणिविसृष्टानि महात्मनाम् ॥ २० ॥ बलिनांवानरेन्द्राणांसुग्रीववशवर्तिना
 म् ॥ अटंति वसुधांकृत्स्नांवयमन्येचवानराः ॥ २१ ॥ दशानागबलाः केचित्केचिद्दशगु
 णोत्तराः ॥ केचिन्नागसहस्रस्यबभूवुस्तुल्यविक्रमाः ॥ २२ ॥ संति चौधबलाः केचित्सं
 तिवायुबलोपमाः ॥ अप्रमेयबलाः केचित्तत्रासन्हरियूथपाः ॥ २३ ॥ ईदृग्विधैस्तु हरि
 भिर्वृतो दंतनखायुधैः ॥ शतैःशतसहस्रैश्च कोटीभिश्चायुतैरपि ॥ २४ ॥ आगमिष्यति
 सुग्रीवःसर्वेषांवोनिषूदनः ॥ नेयमस्तिपुरीलंका न यूयं न च रावणः ॥ २५ ॥ यस्मादि
 क्ष्वाकुनाथेनबद्धंवैरमहात्मना ॥ २६ ॥ इ० श्रीमद्रा० सु० त्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४३ ॥
 संदिष्टो राक्षसेन्द्रेणप्रहस्तस्य सुतोबली ॥ जंबुमालीमहादंष्ट्रो निर्जगामधनुर्धरः ॥ १ ॥
 रक्तमाल्यांबरधरः स्रग्वीरुचिरकुंडलः ॥ महान्विवृत्तनयनश्चंद्रःसमरदुर्जयः ॥ २ ॥ ध
 नुःशक्रधनुःप्रख्यं महद्रुचिरसायकम् ॥ विस्फारयानोवेगेनवज्राशनिसमस्वनम् ॥ ३ ॥
 तस्यविस्फारघोषेणधनुषोमहतादिशः ॥ प्रदिशश्चनभश्चैवसहसा संपूर्यत ॥ ४ ॥

१ ओघसंख्यातगजबलाः । ओघसंख्या दशसहस्रापरपर्याये प्रतिभाति । २ विस्फारयमाणः । विस्फारणं उघाघोपः । ३ बहुवचनावश्यकतायां सत्यामपि
 दिगादिसमुदायापेक्षमेकवचनम् ।

रथेनखरयुक्तेनतमागतमुदीक्ष्यसः ॥ हनूमान्वेगसंपन्नोजहर्षं च ननाद च ॥५॥ तं तो
 रणविटंकस्थं हनूमंतं महाकपिम् ॥ जंबुमालीमहातेजा विव्याधनिंशितैःशरैः ॥ ६ ॥
 अर्धचंद्रेण वदनेशिरस्येकेन कर्णिना ॥ बाह्वोर्विव्याधनाराचैर्दशभिस्तंकपीश्वरम् ॥७॥
 तस्यतच्छुशुभेताम्रशरेणाभिहतंमुखम् ॥ शरदीवांबुजंफुल्लंविद्धं भास्कररश्मिनां ॥८॥
 तत्तस्यरक्तरक्तेनरंजितंशुशुभेमुखम् ॥ यथाकाशेमहापद्मं सिक्तं चंदनबिंदुभिः ॥ ९ ॥
 चुकोप बाणाभिहतोराक्षसस्यमहाकपिः ॥ ततःपार्श्वेतिविपुलांददर्शमहतींशिलाम् ॥
 ॥ १० ॥ तरसातांसमुत्पाट्यचिक्षेपजववद्वली ॥ तांशरैर्दशभिःक्रुद्धस्ताडयामासरा
 क्षसः ॥ ११ ॥ विपन्नंकर्म तदृष्ट्वाहनूमांश्चंडविक्रमः ॥ सालंविपुलमुत्पाट्यभ्रामयामा
 सवीर्यवान् ॥ १२ ॥ भ्रामयंतंकपिं दृष्ट्वासालवृक्षं महाबलम् ॥ चिक्षेप सुबहून्बाणाञ्च
 म्बुमालीमहाबलः ॥ १३ ॥ सालं चतुर्भिश्चिच्छेदवानरं पंचभिर्भुजे ॥ उरस्येकेनबाणे
 नदशभिस्तुस्तनांतरे ॥ १४ ॥ सशरैःपूरिततनुः क्रोधेन महतावृतः ॥ तमेव परिघं गृ

ह्यभ्रामयामासवेगतः ॥ १५ ॥ अतिवेगोतिवेगेनभ्रामयित्वामहोत्कटः ॥ परिघंपातया
 मासजंबुमालेर्महोरसि ॥ १६ ॥ तस्यचैवशिरो नास्ति न बाहू जानुनीनच ॥ नधनुर्न
 रथोनाश्वास्तत्रादृश्यंतनेषवः ॥ १७ ॥ सहतस्तरसातेन जंबुमाली महारथः ॥ पपात
 निहतोभूमौचूर्णितांगइव द्रुमः ॥ १८ ॥ जंबुमालिसुनिहतं किंकरांश्च महाबलान् ॥ चु
 क्रोधरावणःश्रुत्वाक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ १९ ॥ सरोषसंवर्तितताम्रलोचनः प्रहस्तपुत्रे
 निहतेमहाबले ॥ अमात्यपुत्रानतिवीर्यविक्रमान्समादिदेशाशुनिशाचरेश्वरः ॥ २० ॥
 इत्यार्षे श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये आदिकाव्ये सुंदरकांडे चतुश्चत्वारिंशःसर्गः॥४४॥
 ततस्तेराक्षसैंद्रेणचोदितामंत्रिणः सुताः ॥ निर्ययुर्भवनात्तस्मात्सप्त सप्तार्चिर्वर्चसः ॥
 ॥ १ ॥ महद्बलपरीवाराधनुष्मंतोमहाबलाः॥कृतास्त्रास्त्रविदांश्रेष्ठाः परस्परजयैषिणः॥
 ॥२॥ हेमजालपरिक्षिप्तैर्ध्वजवद्भिः पताकिभिः ॥ तोयदस्वननिर्घोषैर्वाजियुक्तैर्महार
 थैः ॥३॥ तप्तकांचनचित्राणिचापान्यमितविक्रमाः ॥ विस्फारयंतःसंहृष्टास्तडित्वंतड

१ नाड्याः रथे योजिताः खरा नेत्यर्थः । तद्रथस्य खरैर्योजनात् । अश्वशब्देनात्र खरा उच्यते । २ आपोऽत्र रेफलोपः । ३ अहमहमिकया स्वस्योत्कर्षोपेक्षिणः ।

वा० रा०
॥६३॥

वांबुदाः ॥४॥ जनन्यस्तास्ततस्तेषांविदित्वाकिंकरान्हतान् ॥ बभूवुःशोकसंभ्रांताःस
बांधवसुहृज्जनाः ॥५॥ ते परस्परसंघर्षास्तत्तत्कांचनभूषणाः ॥ अभिपेतुर्हनूमंतं तोरण
स्थमवस्थितम् ॥६॥ सृजंतोबाणवृष्टितेरथगर्जितनिःस्वनाः ॥ प्रावृट्कालइवांभोदा
विचेरुनैर्ऋतांबुदाः ॥७॥ अवकीर्णस्ततस्ताभिर्हनूमाञ्छरवृष्टिभिः ॥ अभवत्संवृताकारः
शैलराडिववृष्टिभिः ॥८॥ सशरान्वंचयामास तेषामाशुचरः कपिः ॥ रथवेगं च वीरा
णांविचरन्विमलेंऽबरे ॥९॥ सतैः क्रीडन्धनुष्मद्भिर्व्योम्निवीरः प्रकाशते ॥ धनुष्मद्भि
र्यथामेघैर्मारुतः प्रभुरंबरे ॥१०॥ सकृत्वानिनदंघोरंत्रासयंस्तांमहाचमम् ॥ चकार
हनुमान्वेगंतेषुरक्षःसुवीर्यवान् ॥११॥ तलेनाभ्यहनत्कांश्चित्पादैः कांश्चित्परंतपः ॥
मुष्टिभिश्चाहनत्कांश्चिन्नखैः कांश्चिद्वचदारयत् ॥१२॥ प्रममाथोरसाकांश्चिदूरुभ्यामप
रानपि ॥ केचित्तस्यैवनादेनतत्रैवपतिता भुवि ॥१३॥ ततस्तेष्ववसन्नेषुभूमौ निपति
तेषुच ॥ तत्सैन्यमगमत्सर्वदिशोदश भयादितम् ॥१४॥ विनेदुर्विस्वरं नागा निपेतु

१ स्वस्पर्शरहितांश्चकार । तत्रोपायः आशुचरः । दिथरलक्ष्यं हि मुदेधं भवति । अयं तु चलः । २ धनुर्मद्भिः इति पाठः ।

सु० का०

स० ४५

॥६३॥

भुवि वाजिनः ॥ भग्ननीडध्वजच्छत्रैर्भुश्च कीर्णाभवद्रथैः ॥ १५ ॥ स्रवता रुधिरेणाथ स्रव
न्त्यो दर्शिताः पथि ॥ विविधैश्च स्वनैर्लका ननाद विकृतं तदा ॥ १६ ॥ स तान्प्रवृद्धान्वि
निहत्य राक्षसान्महाबलश्चण्डपराक्रमः कपिः ॥ युयुत्सुरन्यैः पुनरेव राक्षसैस्तदेव वीरो
भिजगाम तोरणम् ॥ १७ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रा० वा० आ० सु० पंचचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४५ ॥
हतान्मंत्रिसुतान्बुध्वावानरेण महात्मना ॥ रावणः संवृताकारश्चकारमतिमुत्तमाम् ॥ १ ॥
सविरूपाक्षयूपाक्षौ दुर्धर्षौ चैव राक्षसम् ॥ प्रघसं भासकर्णं च पंचसेनाग्रनायकान् ॥
॥ २ ॥ संदिदेश दशग्रीवा वीरान्नयविशारदान् ॥ हनूमद्रूहणे व्यग्रान्वायुवेगसमान्युधि ॥
॥ ३ ॥ यातसेनाग्रगाः सर्वे महाबलपरिग्रहाः ॥ सवाजिरथमातंगाः स कपिः शास्यतामि
ति ॥ ४ ॥ यत्तैश्च खलु भाव्यं स्यात्तमासाद्य वनालयम् ॥ कर्मचापि समाधेयं देशकाल
विरोधिनम् ॥ ५ ॥ न ह्यहंतं कपिं मन्ये कर्मणा प्रतितर्कयन् ॥ सर्वथा तन्महद्भूतं महाब
लपरिग्रहम् ॥ ६ ॥ वानरोऽयमिति ज्ञात्वा न हि शुद्ध्यति मे मनः ॥ नैवाहं तं कपिं मन्ये य

थेयं प्रस्तुताकथा॥७॥भवेदिंद्रेण वा सृष्टमस्मदर्थं तपोबलात् ॥ सनागयक्षगंधर्वदेवा
 सुरमहर्षयः ॥ ८ ॥ युष्माभिःप्रहितैः सर्वैर्मया सह विनिर्जिताः ॥ तैरवश्यं विधातव्यं
 व्यलीकं किंचिदेव नः ॥ ९ ॥ तदेव नात्रसंदेहःप्रसह्यपरिगृह्यताम् ॥ यातसेनाग्रगाःस
 र्वे महानलपरिग्रहाः ॥ १० ॥ सवाजिरथमातंगाः स कपिःशास्यतामिति ॥ नावमन्यो
 भवद्भिश्च कपिर्धीरपराक्रमः ॥ ११ ॥ दृष्टाहिहरयः शीघ्रं मया विपुलविक्रमाः ॥ वाली
 च सहसुग्रीवो जांबवांश्च महाबलः ॥ १२ ॥ नीलःसेनापतिश्चैवयेचान्ये द्विविदादयः ॥
 नैवं तेषां गतिर्भीमा न तेजो न पराक्रमः ॥ १३ ॥ न मतिर्न बलोत्साहो न रूपपरिक
 ल्पनम् ॥ महत्सत्त्वमिदं ज्ञेयं कपिरूपं व्यवस्थितम् ॥ १४ ॥ प्रयत्नं महदास्थायक्रियता
 मस्यनिग्रहः ॥ कामंलोकास्त्रयःसेन्द्राःससुरासुरमानवाः ॥ १५ ॥ भवतामग्रतःस्थातुं
 न पर्याप्ता रणाजिरे ॥ तथापितुन यज्ञेन जयमाकांक्षतां रणे ॥ १६ ॥ आत्मा रक्ष्यः प्रय
 त्नेन युद्धसिद्धिर्हि चंचला ॥ तेस्वामिवचनं सर्वं प्रतिगृह्य महौजसः ॥ १७ ॥ समुत्पेतुर्म
 हावेगाहुताशसमतेजसः ॥ रथैश्चमत्तैर्नागैश्च वाजिभिश्च महाजवैः ॥ १८ ॥ शस्त्रैश्च नि

शितैस्तीक्ष्णैः सर्वैश्चोपहिता बलैः ॥ ततस्तु ददृशुर्वीरा दीप्यमानं महाकपिम् ॥ १९ ॥ र
श्मिमंतमिवोद्यंतं स्वतेजोरश्मिमालिनम् ॥ तोरणस्थं महावेगं महासत्त्वं महाबलम् ॥
॥ २० ॥ महामतिं महोत्साहं महाकायं महाभुजम् ॥ तंसमीक्ष्यैव ते सर्वे दिक्षु सर्वास्वव
स्थिताः ॥ २१ ॥ तैस्तैः प्रहरणैर्भीमैरभिपेतुस्ततस्ततः ॥ तस्य पंचायसास्तीक्ष्णाः सिताः
पीतमुखाः शराः ॥ २२ ॥ शिरस्युत्पलपत्राभा दुर्धरेण निपातिताः ॥ २३ ॥ सतैः पंचभिरा
विद्धः शरैः शिरसि वानरः ॥ उत्पपात नदन्व्योमि दिशो दशविनादयन् ॥ २४ ॥ ततस्तु
दुर्धरो वीरः सरथः सज्जकार्मुकः ॥ किरञ्छरशतैस्तीक्ष्णैरभिपेदे महाबलः ॥ २५ ॥ सकपि
र्वारयामास तन्व्योमिशरवर्षिणम् ॥ वृष्टिमंतं पयोदांते पयोदमिव मारुतः ॥ २६ ॥ अ
र्द्यमानस्ततस्तेन दुर्धरेणानिलात्मजः ॥ चकार निनदं भूयो व्यवर्धत च वीर्यवान् ॥ २७ ॥
सदूरं सहसोत्पत्य दुर्धरस्य रथे हरिः ॥ निपपात महावेगो विद्युद्राशिर्गिराविव ॥ २८ ॥
ततः समथिताष्टाश्वरथं भग्नाक्षकूबरम् ॥ विहाय न्यपतद्भूमौ दुर्धरस्त्यक्तजीवितः ॥ २९ ॥
तं विरूपाक्षयूपाक्षौ दृष्ट्वा निपतितं भुवि ॥ तौ जातरोषौ दुर्धर्षावुत्पेततुररिंदमौ ॥ ३० ॥

स ताभ्यांसहसात्पुत्य विष्टितो विमलेंऽवरे ॥ मुद्रराभ्यांमहाबाहुर्वक्षस्यभिहतःकपिः
 ॥ ३१ ॥ तयोर्वेगवतोर्वेगंनिहत्यसमहाबलः॥निपपात पुनर्भूमौ सुपर्ण इव वेगितः ॥
 ॥ ३२ ॥ स सालवृक्षमासाद्य समुत्पाट्य च वानरः ॥ तावुभौ राक्षसौवीरौजघानपव
 नात्मजः ॥ ३३ ॥ ततस्तांस्त्रीन्हताञ्ज्ञात्वावानरेणतरस्विना ॥ अभिगम्यमहावेगःप्र
 हस्यप्रघसोबली ॥ ३४ ॥ भासकर्णश्चसंक्रुद्धः शूलमादायवीर्यवान् ॥ एकतःकपिशार्दू
 लंयशस्विनमवस्थितम् ॥ ३५ ॥ पट्टिशेनशिताग्रेणप्रघसःप्रत्ययोधयत् ॥ भासकर्णश्च शू
 लेन राक्षसःकपिकुंजरम् ॥ ३६ ॥ सताभ्यांविक्षतैर्गात्रैरसृग्दिग्धतनूरुहः ॥ अभवद्दानरः
 क्रुद्धोबालसूर्यसमप्रभः ॥ ३७ ॥ समुत्पाट्यगिरेःशृंगंसमृगव्यालपादपम् ॥ जघानहनु
 मान्वीरोराक्षसौकपिकुंजरः ॥ गिरिशृंगसुनिष्पिष्टौतिलशस्तौबभूवतुः ॥ ३८ ॥ ततस्तेष्व
 वसन्नेषुसेनापतिषुपंचसु ॥ बलंतदवशेषंतुनाशयामासवानरः ॥ ३९ ॥ अश्वैरश्वान्गजैर्ना
 गान्योधैर्योधात्रथैरथान् ॥ सकपिर्नाशयामाससहस्राक्षइवासुरान् ॥ ४० ॥ हतैर्नागैस्तुरगै
 श्चभग्नैश्चमहारथैः ॥ हतैश्चराक्षसैर्भूमीरुद्धमार्गासमंततः ॥ ४१ ॥ ततःकपिस्तान्ध्व

जिनीपतीत्रणे निहत्यवीरान्सबलान्सवाहनान् ॥ तथैववीरः परिगृह्यतोरणंकृतक्षणः
कालइवप्रजाक्षये ॥ ४२ ॥ इ० श्रीम० वा० आ० सु० षट्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४६ ॥
सेनापतीन्पंचसतुप्रमापितान्हनूमतासानुचरान्सवाहनान् ॥ निशम्यराजासमरोद्ध
तोन्मुखंकुमारंमक्षंप्रसमैक्षताक्षम् ॥ १ ॥ सतस्यदृष्ट्यर्पणसंप्रचोदितः प्रतापवान्कां
चनचित्रकार्मुकः ॥ समुत्पपाताथसदस्युदीरितोद्विजातिमुख्यैर्हविषेव पावकः ॥ २ ॥
ततोमहद्दालदिवाकरप्रभं प्रतप्तजांबूनदजालसंततम् ॥ रथंसमास्थाय ययौसवीर्यं
वान्महाहरितंपतिनैर्ऋतर्षभः ॥ ३ ॥ ततस्तपः संग्रहसंचयार्जितं प्रतप्तजांबूनदजाल
चित्रितम् ॥ पताकिनरत्नविभूषितध्वजंमनोजवाष्टाश्ववरैःसुयोजितम् ॥ ४ ॥ सुरासुरा
धृष्यमसंगचारिणंतडित्प्रभंव्यामचरंसमाहितम् ॥ सतूणमष्टासिनिबद्धबंधुरं यथाक्र
मावेशितशक्तितोमरम् ॥ ५ ॥ विराजमानं प्रतिपूर्णवस्तुना सहेमदाम्ना शशिसूर्यवर्च
सा ॥ दिवाकराभंरथमास्थितस्ततःसनिर्जगामामरतुल्यविक्रमः ॥ ६ ॥ संपूरयन्खंच

मर्हीचसाचलां तुरंगमातंगमहारथस्वनैः ॥ बलैः समेतैः सह तोरणस्थितं समर्थमासी
 नमुपागमत्कपिम् ॥ ७ ॥ सतंसमासाद्य हरिं हरीक्षणो युगांतकालाग्निमिव प्रजाक्षये ॥ अ
 वस्थितं विस्मितजातसंभ्रमं समैक्षताक्षो बहुमानचक्षुषा ॥ ८ ॥ सतस्य वेगं च कपेर्महा
 त्मनः पराक्रमं चारिषुरावणात्मजः ॥ विचारयन्स्वं च बलं महाबलो हिमक्षये सूर्य इवा
 भिवर्धते ॥ ९ ॥ सजातमन्युः प्रसमीक्ष्य विक्रमं स्थितः स्थिरः संयति दुर्निवारणम् ॥
 समाहितात्मा हनुमंतमाहवे प्रचोदयामास शितैः शरैस्त्रिभिः ॥ १० ॥ ततः कपितं प्रसमी
 क्ष्य गर्वितं जितश्रमं शत्रुपराजयोजितम् ॥ अवैक्षताक्षः समुदीर्णमानसः सबाणपाणिः
 प्रगृहीतकार्मुकः ॥ ११ ॥ सहेमनिष्कांगदचारुकुण्डलः समाससादाशुपराक्रमः कपिम् ॥
 तयोर्बभूवा प्रतिमः समागमः सुरासूराणामपि संभ्रमप्रदः ॥ १२ ॥ ररासभूमिर्नतताप
 भानुमान् ववौ नवायुः प्रचचालचाचलः ॥ कपेः कुमारस्य च वीर्यसंयुगं ननाद च द्यौरुद
 धिश्चक्षुभे ॥ १३ ॥ सतस्य वीरः सुमुखान्पतत्रिणः सुवर्णपुंखान्सविषानिवोरगान् ॥ स

माधिसंयोगविमोक्षतत्त्वविच्छरानथ त्रीन्कपिमूर्धन्यताडयत् ॥ १४ ॥ सतैःशरैर्मूर्ध्नि स
 मंनिपातितैः क्षरन्नसृग्दिग्धविवृत्तनेत्रः ॥ नवोदितादित्यनिभःशरांशुमान्व्यराजतादि
 त्यइवांशुमालिकः ॥ १५ ॥ ततः प्लवंगाधिपमंत्रिसत्तमः समीक्ष्य तं राजवरात्मजं
 रणे ॥ उदग्रचित्रायुधचित्रकार्मुकं जहर्ष चांपूर्यत चाहवोन्मुखः ॥ १६ ॥ स मंदरा
 ग्रस्थइवांशुमालीविवृद्धकोपोबलवीर्यसंवृतः ॥ कुमारमक्षं सबलं सवाहनं ददाह नेत्रा
 ग्निमरीचिभिस्तदा ॥ १७ ॥ ततः सबाणासनशक्रकार्मुकः शरप्रवर्षोयुधि राक्षसांबुदः ॥
 शरान्मुमोचाशु हरीश्वराचलेबलाहको वृष्टिमिवाचलोत्तमे ॥ १८ ॥ कपिस्ततस्तं रण
 चंडविक्रमं प्रवृद्धतेजोबलवीर्यसंयुतम् ॥ कुमारमक्षंप्रसमीक्ष्यसंयुगेननादहर्षाद्धनतु
 ल्यनिःस्वनः ॥ १९ ॥ स बालभावाद्युधिवीर्यदर्पितः प्रवृद्धमन्युः क्षतजोपमेक्षणः ॥ स
 माससादाप्रतिमंरणेकपिंगजोमहाकूपमिवावृतं तृणैः ॥ २० ॥ स तेन बाणैः प्रसभं निपा
 तितैश्चकारनादंधननादनिःस्वनः ॥ समुत्पपाताशुनभः स मारुतिर्भुजोरुविक्षेपणघोर

१ विवृत्तलोचन इति पाठः । २ स्वमस्तकस्य शररूपांशुमान् । ३ अपूर्यत व्यवर्धतेत्यर्थः । ४ मंदराग्रस्थत्वेन मध्यंदिनस्थत्वं लक्ष्यते ।

दर्शनः ॥ २१ ॥ तमुत्पतंतं समभिद्रवद्वली सराक्षसानांप्रवरः प्रतापवान् ॥ रथी रथिश्रे
ष्ठतरः किरनशरैः पयोधरः शैलमिवाश्मवृष्टिभिः ॥ २२ ॥ स तान् शरांस्तस्य हरिर्विमो
क्षयंश्चचार वीरः पथि वायुसेविते ॥ शरांतरे मारुतवद्विनिष्पतन्मनोजवः संयति भीम
विक्रमः ॥ २३ ॥ तमात्तबाणासनमाहवोन्मुखं खमास्तृणंतं विविधैः शरोत्तमैः ॥ अवैक्षता
क्षं बहुमानचक्षुषा जगाम चिंतां स च मारुतात्मजः ॥ २४ ॥ ततः शरैर्भिन्नभुजांतरः
कपिः कुमारवर्येण महात्मना नदन् ॥ महाभुजः कर्मविशेषतत्त्वविद्विचिंतयामास रणे
पराक्रमम् ॥ २५ ॥ अबालवद्बालदिवाकरप्रभः करोत्ययं कर्ममहान् महाबलः ॥ न चास्य
सर्वाहवकर्मशालिनः प्रमापणे मेमतिरत्र जायते ॥ २६ ॥ अयं महात्मा च महान् वीर्यतः
समाहितश्चातिसहस्रसंयुगे ॥ असंशयं कर्मगुणोदयादयं स नागयक्षैर्मुनिभिश्च पूजितः ॥
॥ २७ ॥ पराक्रमोत्साहविवृद्धमानसः समीक्षते मां प्रमुखोऽग्रतः स्थितः ॥ पराक्रमो
ह्यस्य मनांसि कंपयेत्सुरासुराणामपि शीघ्रकारिणः ॥ २८ ॥ न खल्वयं नाभिभवेदुपे

क्षितः पराक्रमो ह्यस्य रणे विवर्धते ॥ प्रमापणं ह्यस्य ममाद्य रोचते नवर्धमानोऽग्निरूपे
 क्षितुं क्षमः ॥ २९ ॥ इति प्रवेगं तु परस्य तर्कयन्स्वकर्मयोगं च विधाय वीर्यवान् ॥ चका
 रवेगं तु महाबलस्तदा मतिं च चक्रेस्यवधे तदानीम् ॥ ३० ॥ स तस्य तानष्ट वरान्महा
 हयान्समाहितान्भारसहान्विवर्तने ॥ जघान वीरः पथि वायुसेविते तलप्रहारैः पवनात्म
 जः कपिः ॥ ३१ ॥ ततस्तलेनाभिहतो महारथः स तस्य पिंगाधिपमंत्रिनिर्जितः ॥ सभ
 ग्रनीडः परिवृत्तकूबरः पपात भूमौ हतवाजिरंबरात् ॥ ३२ ॥ स तं परित्यज्य महारथो रथं
 सकार्मुकः खड्गधरः खमुत्पतन् ॥ ततोभियोगाद्विभूतवीर्यवान्विहाय देहं मरुतामिवाल
 यम् ॥ ३३ ॥ कपिस्ततस्तं विचरन्तमंबरे पतत्रिराजानिलसिद्धसेविते ॥ समेत्य तं मारुत
 वेगविक्रमः क्रमेण जग्राह च पादयोर्दृढम् ॥ ३४ ॥ स तं समाविध्य सहस्रशः कपिर्महोर
 गं गृह्य इवांडजेश्वरः ॥ मुमोच वेगात्पितृतुल्यविक्रमो महीतले संयति वानरोत्तमः ॥
 ॥ ३५ ॥ स भग्नबाहूरुकटीशिरोधरः क्षरन्नसृङ्निर्मथितास्थिलोचनः ॥ संभिन्नसंधिः

१ भग्ननीडं रथ्यधिष्ठानं स्थानं यस्य सः । अनेन युद्धार्थं रथस्य नीडादिकं न भवति किंतु केवलं सर्वतः उपरिष्ठाद्य । पणिमुक्तावाराणि रथितत्तामग्रीसारविस्थानान्येव
 तस्य रथस्य भवन्तीति रथाश्च शोकशकटाकारा इति केषांचिदुक्तिः परास्ता ।

प्रविकीर्णबंधनो हतः क्षितौ वायुसुतेन राक्षसः ॥३६॥ महाकपिर्भूमितले निपीड्य तं
चकार रक्षोधिपतेर्महद्भयम् ॥ महर्षिभिश्चक्रचरैः समागतैः समेत्य भूतैश्च स यक्षपन्नगैः ॥
सुरैश्च सैद्रैर्भृशजातविस्मयैर्हते कुमारे स कपिर्निरीक्षितः ॥ ३७ ॥ निहत्य तं वज्रिसुतोप
मरणे कुमारमक्षं क्षतजोपमेक्षणम् ॥ तदेव वीरोऽभिजगाम तोरणं कृतक्षणः काल इव प्र
जाक्षये ॥ ३८ ॥ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रा० वा० आ० सुंदर० सप्तचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४७ ॥
ततस्तु रक्षोधिपतिर्महात्माहनूमताक्षे निहते कुमारे ॥ मनः समाधाय तदेद्रकल्पं समादि
देशेन्द्रजितं सरोषः ॥ १ ॥ त्वमस्त्रविच्छस्त्रभृतां वरिष्ठः सुरासुराणामपि शोकदाता ॥ सुरेषु
सैद्रेषु च दृष्टकर्मापिता महाराधनसंचितास्त्रः ॥ २ ॥ त्वदस्त्रबलमासाद्य स सुराः समरुद्र
णाः ॥ न शोकः समरे स्थातुं सुरेश्वरसमाश्रिताः ॥ ३ ॥ न कश्चिन्निषुलोकेषु संयुगेन गतश्रमः ॥
भुजवीर्याभिगुप्तश्च तपसा चाभिरक्षितः ॥ देशकालप्रधानश्च त्वमेव मतिस्तमः ॥ ४ ॥
न तेऽस्त्यशक्यं समरेषु कर्मणां न तेऽस्त्यकार्यमतिरूपमंत्रणे ॥ न सोऽस्ति कश्चिन्निषु सं
ग्रहेषु न वेदयस्तेऽस्त्रबलं बलं च ॥ ५ ॥ ममानुरूपं तपसो बलं च ते पराक्रमश्चास्त्रबलं

चसंयुगे ॥ नत्वां समासाद्यरणावमर्दमनः श्रमंगच्छतिनिश्चितार्थम् ॥ ६ ॥ निहताः किं
 कराः सर्वे जंबुमालीचराक्षसः ॥ अमात्यपुत्रा वीराश्च पंचसेनाग्रगामिनः ॥ ७ ॥ बला
 निसुसमृद्धानिसाश्वनागरथानिच ॥ महोदरश्चशयितः कुमारोक्षश्च सूदितः ॥ नतुतेष्वे
 वमेसारो यस्त्वय्यरिनिषूदन ॥ ८ ॥ इदंचदृष्ट्वानिहतं महद्वलंकपेः प्रभावंच पराक्रमं
 च ॥ त्वमात्मनश्चापिनिरीक्ष्यसारंकुरुष्ववेगं स्वबलानुरूपम् ॥ ९ ॥ बलावमर्दस्त्वयि
 सन्निकृष्टेयथागतेशाम्यतिशान्तशत्रुः ॥ तथासमीक्ष्यात्मबलंपरं चसमारभस्वास्त्रभृतां
 वरिष्ठ ॥ १० ॥ नवीरसेनागणशोच्यवंतिनवज्रमादायविंशालसारम् ॥ नमारुतस्यास्ति
 गतिप्रमाणंनचाग्निकल्पः करणेन हंतुम् ॥ ११ ॥ तमेवमर्थप्रसमीक्ष्यसम्यक्स्वकर्म
 साम्याद्विसमाहितात्मा ॥ स्मरंश्चदिव्यंधनुषोस्यवीर्यव्रजाक्षतंकर्मसमारभस्व ॥ १२ ॥
 नखल्वियं मतिः श्रेष्ठा यत्त्वां संप्रेषयाम्यहम् ॥ इयं च राजधर्माणांक्षत्रस्यचमतिर्मता

१ बलावमर्दः इति पाठः । २ शान्तशत्रो इति पाठः । इदौ द्वौ पाठौ तीर्थसंमतौ । ३ गणशोच्यवन्तीत्यत्र त्वमार्पयामि रामः । केचित्तु गुणान् शोचय
 तीतिगुणशोकः हनुमांस्तस्मिन्सेनाः न अशंति ततो न रक्षन्तीत्यर्थः । ४ विंशालसारमित्यत्र विश अङ्गसारमिति च केचित्पदच्छेदं कुर्वन्ति । तदा अलसारं कुण्डसारं
 वज्रं तत्तुल्यमप्यायुधमादाय न विश रणे न प्रविशेत्यर्थ इति व्याचक्षते ।

॥ १३ ॥ नानाशस्त्रैश्चसंग्रामेवैशारद्यमरिंदम ॥ अवश्यमेव बोद्धव्यं काम्यश्च विजयो
 रणे॥१४॥ ततःपितुस्तद्वचनं निशम्य प्रदक्षिणंदक्षसुतप्रभावः ॥ चकारभर्तारमतित्वरे
 णरणायवीरःप्रतिपन्नबुद्धिः॥ १५ ॥ ततस्तैःस्वगणैरिष्टैरिंद्रजित्प्रतिपूजितः ॥ युद्धोद्धत
 कृतोत्साहःसंग्रामंसंप्रपद्यत ॥ १६ ॥ श्रीमान्पद्मविशालाक्षो राक्षसाधिपतेःसुतः॥नि
 र्जगाममहातेजाःसमुद्रइवपर्वणि ॥ १७ ॥ सपक्षिराजोपमतुल्यवेगैर्व्यालैश्चतुर्भिः सतु
 तीक्ष्णदंष्ट्रैः ॥ रथं समायुक्तमसह्यवेगःसमारुरोहेंद्रजिदिंद्रकल्पः ॥१८॥ स रथी धन्वि
 नां श्रेष्ठः शस्त्रज्ञोऽस्त्रविदांवरः ॥ रथेनाभिययौ क्षिप्रंहनूमान्यत्र सोऽभवत् ॥ १९ ॥ स
 तस्यरथनिर्घोषं ज्यास्वनंकार्मुकस्यच॥निशम्यहरिवीरोसौसंप्रहृष्टतरोऽभवत् ॥२०॥
 इंद्रजिच्चापमादाय शितशल्यांश्च सायकान् ॥ हनूमंतमभिप्रेत्य जगामरणपंडितः ॥
 ॥ २१ ॥ तस्मिंस्ततः संयति जातहर्षे रणाय निर्गच्छति बाणपाणौ ॥ दिशश्च सर्वाः
 कलुषावभूवुर्मृगाश्चरौद्रा बहुधा विनेदुः ॥ २२ ॥ समागतास्तत्रतुनागयक्षा महर्षय

श्वक्रचराश्च सिद्धाः ॥ नभः समावृत्य च पक्षिसंघा विनेदुरुच्चैः परमप्रहृष्टाः ॥ २३ ॥
आयातं सरथं दृष्ट्वा तूर्णमिन्द्रजितंकपिः ॥ ननाद च महानादं व्यवर्धत च वेगवान् ॥ २४ ॥
इन्द्रजित्सरथं दिव्यमाश्रितश्चित्रकार्मुकः ॥ धनुर्विस्फारयामास तडिदूर्जितनिस्वनम् ॥
॥ २५ ॥ ततः समेतावतितीक्ष्णवेगौ महाबलौ तोरणनिर्विशंकौ ॥ कपिश्च रक्षोधिपते
स्तनूजः सुरासुरेंद्राविव बद्धवैरौ ॥ २६ ॥ स तस्य वीरस्य महारथस्य धनुष्मतः संयति
संमतस्य ॥ शरप्रवेगं व्यहनत्प्रवृद्धश्चचारमार्गे पितुरप्रमेयः ॥ २७ ॥ ततः शरानायतती
क्ष्णशल्यान्सुपात्रिणः कांचनचित्रपुंखान् ॥ मुमोच वीरः परवीरहंता सुसंततान्वज्रसमा
नवेगान् ॥ २८ ॥ ततः स तत्स्यंदननिस्वनंच मृदंगभेरीपटहस्वनंच ॥ विकृष्यमाणस्य
चकार्मुकस्य निशम्य घोषं पुनरुत्पपात ॥ २९ ॥ शराणामंतरेष्वाशु व्यावर्तत महाक
पिः ॥ हरिस्तस्याभिलक्ष्यस्य मोक्षयन्लक्ष्यसंग्रहम् ॥ ३० ॥ शराणामग्रतस्तस्यपुनः स
मभिवर्तत ॥ प्रसार्य हस्तौ हनुमानुत्पपातानिलात्मजः ॥ ३१ ॥ तावुभौ वेगसंपन्नौ रण
कर्मविशारदौ ॥ सर्वभूतमनोग्राहि चक्रतुर्युद्धमुत्तमम् ॥ ३२ ॥ हनूमतो वेदनराक्षसोत्तरं

नमारुतिस्तस्यमहात्मनोऽतरम् ॥ परस्परं निर्विषहौ बभूवतुः समेत्य तौ देवसमानविक्र-
मौ ॥ ३३ ॥ ततस्तु लक्ष्ये सविहन्यमाने शरेष्वमोघेषु च संपतत्सु ॥ जगाम चिंतां मह-
तीं महात्मा समाधिसंयोगसमाहितात्मा ॥ ३४ ॥ ततो मतिं राक्षसराजसूनुश्चकार त-
स्मिन्हरिवीरमुख्ये ॥ अवध्यतां तस्य कपेः समीक्ष्य कथं निगच्छेदिति निग्रहार्थम् ॥
॥ ३५ ॥ ततः पौतामहं वीरः सोऽस्त्रमस्त्रविदांवरः ॥ संदधे सुमहातेजास्तं हरिप्रवरं प्रति
॥ ३६ ॥ अवध्योऽयमिति ज्ञात्वा तमस्त्रेणास्त्रतत्त्ववित् ॥ निजग्राह महाबाहुं मारुतात्म-
जमिंद्रजित् ॥ ३७ ॥ तेन बद्धस्ततोऽस्त्रेण राक्षसेन स वानरः ॥ अभवन्निर्विचेष्टश्च पपा-
त च महीतले ॥ ३८ ॥ ततोऽथ बुध्वा स तदास्त्रबंधं प्रभोः प्रभावाद्दिगतालपवेगः ॥ पिताम-
हानुग्रहमात्मनश्च विचिंतयामास हरिप्रवीरः ॥ ३९ ॥ ततः स्वायं भुवैर्मत्रैर्ब्रह्मास्त्रं चा-
भिमंत्रितम् ॥ हनूमांश्चितयामास वरदानं पितामहात् ॥ ४० ॥ न मेस्यबंधस्य च शक्ति-
रस्ति विमोक्षणे लोकगुरोः प्रभावात् ॥ इत्येवमेवं विहितोऽस्त्रबंधो मयात्मयोनेरनुवर्ति-
तव्यः ॥ ४१ ॥ स वीर्यमस्त्रस्य कपिर्विचार्य पितामहानुग्रहमात्मनश्च ॥ विमोक्षशक्तिं

परिचितयित्वा पितामहाज्ञामनुवर्तते स्म ॥ ४२ ॥ अस्त्रेणापि हि बद्धस्य भयं मम न जा
 यते ॥ पितामहमहेंद्राभ्यां रक्षितस्यानिलेन च ॥ ४३ ॥ ग्रहेण चापिरक्षोभिर्महन्मेगुणद
 र्शनम् ॥ राक्षसेन्द्रेण संवादस्तस्माद्ब्रह्मन्तु मां परे ॥ ४४ ॥ सनिश्चितार्थः परवीरहन्ता समी
 क्ष्यकारी विनिवृत्तचेष्टः ॥ परैः प्रसह्याभिगतैर्निगृह्य ननाद तैस्तैः परिभत्स्यमानः ॥
 ॥ ४५ ॥ ततस्ते राक्षसादृष्ट्वा विनिश्चेष्टमरिंदमम् ॥ बन्धुः शणवलकैश्च द्रुमचीरैश्च संह
 तैः ॥ ४६ ॥ सरोचयामास परैश्च बन्धं प्रसह्य वीरैरभिगर्हणं च ॥ कौतूहलान्मां यदि रा
 क्षसेन्द्रो द्रष्टुं व्यवस्येदिति निश्चितार्थः ॥ ४७ ॥ सबद्धस्तेन वल्केन विमुक्तोऽस्त्रेण वीर्यवा
 न् ॥ अस्त्रबन्धः सचान्यंहिनबन्धमनुवर्तते ॥ ४८ ॥ अथेन्द्रजितं द्रुमचीरबद्धं विचार्य वी
 रः कपिसत्तमन्तम् ॥ विमुक्तमस्त्रेण जगाम चिन्तामन्येन बद्धोऽप्यनुवर्तते स्म ॥ ४९ ॥
 अहो महत्कर्म कृतं निरर्थं न राक्षसैर्मत्रगतिर्विमृष्टा ॥ पुनश्च नास्त्रे विहते स्त्रमन्यत्प्रवर्त
 ते संशयिता स्म सर्वे ॥ ५० ॥ अस्त्रेण हनुमान्मुक्तो नात्मानमवबुध्यते ॥ कृष्यमाणस्तु

१ नान्येन बद्धं अनुवर्तते स्म इति पाठः ।

रक्षोभिस्तैश्चबन्धैर्निपीडितः ॥५१॥ हन्यमानस्ततः क्रूरैराक्षसैः काष्ठमुष्टिभिः ॥ समी
 पंराक्षसेन्द्रस्य प्राकृष्यत सवानरः ॥ ५२ ॥ अथेन्द्रजितं प्रसमीक्ष्य मुक्तमस्त्रेणबद्धं
 द्रुमचीरसूत्रैः ॥ व्यदर्शयत्तत्रमहाबलंतं हरिप्रवीरंसगणायराज्ञे ॥ ५३ ॥ तं मत्तमिव
 मातंगंबद्धंकपिवरोत्तमम् ॥ राक्षसा राक्षसेन्द्राय रावणाय न्यवेदयन् ॥ ५४ ॥ कोऽयं
 कस्यकुतोवापिकिंकाय कोऽभ्युपाश्रयः ॥ इति राक्षसवीराणां दृष्ट्वा संजज्ञिरे कथाः ॥
 ॥ ५५ ॥ हन्यतांदह्यतांवापिभक्ष्यतामितिचापरे ॥ राक्षसास्तत्रसंकुद्धाः परस्परमथा
 ब्रुवन् ॥ ५६ ॥ अतीत्यमार्गं सहसा महात्मासतत्र रक्षोधिपपादमूले ॥ ददर्शराज्ञःपरि
 चारवृद्धान्गृहंमहारत्नविभूषितं च ॥ ५७ ॥ सददर्शं महातेजा रावणः कपिसत्तमम् ॥
 रक्षोभिर्विकृताकारैः कृष्यमाणमितस्ततः ॥ ५८ ॥ राक्षसाधिपतिंचापिददर्शकपिसत्त
 मः ॥ तेजोबलसमायुक्तं तपंतमिव भास्करम् ॥ ५९ ॥ सरोषसंवर्तितताम्रदृष्टिर्दशान
 नस्तंकपिमन्ववेक्ष्य ॥ अथोपविष्टान्कुलशीलवृद्धान्समादिशत्तंप्रतिमुख्यमंत्रीन् ॥ ६० ॥
 यथाक्रमंतैः सकपिश्चपृष्टः कार्यार्थमर्थस्यचमूलमादौ ॥ निवेदयामास हरीश्वरस्य

दूतःसकाशादहमागतोस्मि ॥६१॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० आ० सु० अ० च० सर्गः ॥४८॥
 ततःसकर्मणा तस्यविस्मितो भीमविक्रमः ॥ हनूमान्क्रोधताम्राक्षोरक्षोधिपमवैक्षत ॥
 ॥ १ ॥ भ्राजमानंमहार्हेणकांचनेनविराजता॥मुक्ताजालवृतेनाथमुकुटेनमहाद्युतिम् ॥
 ॥ २ ॥ वज्रसंयोगसंयुक्तैर्महार्हमणिविग्रहैः ॥ हैमैराभरणैश्चित्रैर्मनसेव प्रकल्पितैः ॥
 ॥ ३ ॥ महार्हक्षौमसंवीतरक्तचंदनरूपितम् ॥ स्वनुलिसंविचित्राभिर्विविधाभिश्च भक्ति
 मिः ॥ ४ ॥ विचित्रंदर्शनीयैश्च रक्ताक्षैर्भीमदर्शनैः॥दीप्ततीक्ष्णमहादंष्ट्रंप्रलंबदशनच्छ
 दैः ॥ ५ ॥ शिरोभिर्दशभिर्वीरोभ्राजमानंमहौजसम् ॥ नानाव्यालसमाकीर्णैःशिखरैरि
 वमंदरम् ॥ ६ ॥ नीलांजनचयप्रख्यंहारेणोरसिराजता ॥ पूर्णचंद्राभवक्रेण सबलाकमि
 वांबुदम् ॥ ७ ॥ बाहुभिर्बद्धकेयूरैश्चंदनोत्तमरूपितैः ॥ भ्राजमानांगदैर्भीमैःपंचशीर्षैरिवोर
 गैः ॥ ८ ॥ महतिस्फाटिकेचित्रेरत्नसंयोगचित्रिते ॥ उत्तमास्तरणास्तीर्णैःसूपविष्टं वरास
 ने ॥ ९ ॥ अलंकृताभिरत्यर्थं प्रमदाभिःसमंततः ॥ बालव्यजनहस्ताभिरारात्समुपसे

वितम् ॥ १० ॥ दुर्धरेणप्रहस्तेन महापार्श्वेन रक्षसा ॥ मंत्रिभिर्मंत्रतत्त्वज्ञैर्निकुम्भेनच
 मंत्रिणा ॥ ११ ॥ उपोपविष्टंरक्षोभिश्चतुर्भिर्बलदर्पितम् ॥ कृत्स्नंपरिवृतंलोकं चतुर्भिरि
 वसागरैः ॥ १२ ॥ मंत्रिभिर्मंत्रतत्त्वज्ञैरन्यैश्चशुभदर्शिभिः॥आश्वास्यमानंसचिवैःसुरै
 रिवसुरेश्वरम् ॥ १३ ॥ अपश्यद्राक्षसपतिंहनूमानतितेजसम्॥वेष्टितंमेरुशिखरेसतोय
 मिवतोयदम् ॥ १४ ॥ सतैःसंपीड्यमानोऽपिरक्षोभिर्भीमविक्रमैः ॥विस्मयंपरमंगत्वा
 रक्षोधिपमवैक्षत ॥ १५ ॥ आजमानंततोदृष्ट्वा हनुमान्राक्षसेश्वरम् ॥ मनसाचिंतया
 मासतेजसातस्यमोहितः ॥ १६ ॥ अहोरूपमहोदैर्यमहोसत्त्वमहोद्युतिः॥अहोराक्षस
 राजस्यसर्वलक्षणयुक्तता ॥ १७ ॥ यद्यधर्मो न बलवान्स्यादयंराक्षसेश्वरः॥स्यादयंसुर
 लोकस्यसशक्रस्यापिरक्षिता ॥ १८ ॥ अस्यक्रूरैर्नृशंसैश्च कर्मभिलोककुत्सितैः ॥सर्वे
 बिभ्यतिखल्वस्माल्लोकाः सामरदानवाः ॥ १९ ॥ अयं ह्युत्सहतेक्रुद्धः कर्तुमेकार्णवं ज
 गत् ॥ इतिचिंतां बहुविधामकरोन्मतिमान्कपिः ॥ २० ॥ दृष्ट्वा राक्षसराजस्यप्रभावम
 मितौजसः ॥ २१ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रा०वाल्मी०आदि०सु०एकोनपंचाशः सर्गः ॥४९॥

१ बुद्धिसहायैःसाचिवैः । २ सर्वसंपत्तिमतोऽप्यधर्मवतोमहान्दोषइत्याह । यदीत्यादि । अधर्महतत्वाच्च स्वप्रजानामपिनाशक इतिभावः । ३ के नविभ्यति इति पाठः ।

तमुद्गीक्ष्य महाबाहुःपिंगाक्षं पुरतः स्थितम् ॥ रोषेण महताविष्टो रावणो लोकरावणः
 ॥ १ ॥ शंकाहतात्मादध्यौ स कपीन्द्रं तेजसावृतम् ॥ किमेष भगवान्नदीभवेत्साक्षादिहा
 गतः ॥ २ ॥ येन शंसोस्मि कैलासे मया प्रहसिते पुरा ॥ सोऽयं वानरमूर्तिः स्यात्किंस्विद्वा
 णोऽपि वाऽसुरः ॥ ३ ॥ स राजा रोषताम्राक्षः प्रहस्तं मंत्रिसत्तमम् ॥ कालयुक्तमुवाचे दं
 वचो विपुलमर्थवत् ॥ ४ ॥ दुरात्मा पृच्छ्यतामेष कुतः किं वास्यकारणम् ॥ वनभंगे च को
 स्यार्थो राक्षसानां च तर्जने ॥ ५ ॥ मत्पुरीमप्रधृष्यां वै गमने किं प्रयोजनम् ॥ आंयो
 धने वा किं कार्यं पृच्छ्यतामेष दुर्मतिः ॥ ६ ॥ रावणस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्तो वाक्यमब्रवी
 त् ॥ समाश्वसिहि भद्रं ते न भीः कार्या त्वया कपे ॥ ७ ॥ यदि तावत्त्वमिन्द्रेण प्रेषितो राव
 णालयम् ॥ तत्त्वमाख्याहि मा ते भूद्भयं वानरमोक्ष्यसे ॥ ८ ॥ यदि वै श्रवणस्य त्वं यमस्य
 वरुणस्य च ॥ चारं रूपमिदं कृत्वा प्रविष्टो नः पुरीमिमाम् ॥ ९ ॥ विष्णुना प्रेषितो वापि

१ नन्दिना कैलासे उद्धृतं रावणं दृष्ट्वा तदपचारं च विचार्य मन्मुखसदृशैर्मुखैस्तवनाशो भविष्यतीति रावणं प्रति शापो दत्तः । २ को वास्यप्रेषक इत्यर्थः ।
 ३ पृच्छ्यतामेषोऽत्रार्थः । ४ चाराणां प्रच्छन्नकृतत्वाच्छन्नकृतवानररूपम् ।

दूतोविजयकांक्षिणा ॥ नहितेवानरंतेजोरूपमात्रंनुवानरम् ॥ १० ॥ तत्त्वतःकथयस्वा
 द्यततोवानरमोक्ष्यसे ॥ अनृतंवदतश्चापिदुर्लभंतवजीवितम् ॥ ११ ॥ अथवायन्निमि
 त्तस्तेप्रवेशोरावणालये ॥ एवमुक्तोहरिवरस्तदारक्षोगणेश्वरम् ॥ १२ ॥ अब्रवीन्नास्मि
 शक्रस्य यमस्यवरुणस्यच ॥ धनदेन न मेसख्यं विष्णुना नास्मिचोदितः ॥ १३ ॥
 जातिरेवममत्वेषावानरोहमिहागतः ॥ दर्शने राक्षसेन्द्रस्य तदिदं दुर्लभं मया ॥ १४ ॥
 वनंराक्षसराजस्यदर्शनार्थेविनाशितम् ॥ ततस्तेराक्षसाःप्राप्ताबलिनोयुद्धकांक्षिणः ॥
 ॥ १५ ॥ रक्षणार्थं च देहस्यप्रतियुद्धामयारणे ॥ अस्त्रपाशैर्न शक्योहं बद्धुं देवासुरैरपि ॥
 ॥ १६ ॥ पितामहादेष वरो ममापि हिसमागतः ॥ राजानं द्रष्टुकामेनमयास्त्रमनुवर्तितम्
 ॥ १७ ॥ विमुक्तोप्यहमस्त्रेणराक्षसैस्त्वभिपीडितः ॥ केनचिद्रामकार्येणआगतोस्मित
 वांतिकम् ॥ १८ ॥ दूतोहमिति विज्ञायराघवस्यामितौजसः ॥ श्रूयतामेववचनं ममपथ्य
 मिदंप्रभो ॥ १९ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदि०सु० पंचाशः सर्गः ॥ ५० ॥

तंसमीक्ष्यमहासत्त्वंसत्त्ववान्हरिसत्तमः॥वाक्यमर्थवदव्यग्रस्तमुवाचदशाननम् ॥१॥
 अहंसुग्रीवसंदेशादिहप्राप्तस्तवांतिके॥राक्षसेशहरीशस्त्वांभ्राताकुशलमब्रवीत् ॥ २ ॥
 भ्रातुःशृणुसमादेशं सुग्रीवस्यमहात्मनः ॥ धर्मार्थसहितं वाक्यमिह चामुत्रचक्षमम्
 ॥३॥राजादशरथोनामरथकुंजरवाजिमान्॥पितेवबंधुलोकस्यसुरेश्वरसमद्युतिः ॥४॥
 ज्येष्ठस्तस्यमहाबाहुःपुत्रःप्रियतरःप्रभुः॥पितुर्निदेशान्निष्क्रान्तःप्रविष्टोदंडकावनम् ५॥
 लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयासह भार्यया ॥ रामोनाम महातेजा धर्म्यपंथानमाश्रितः ॥
 ॥ ६॥ तस्यभार्या जनस्थानेभ्रष्टा सीतेतिविश्रुता ॥ वैदेहस्य सुता राज्ञो जनकस्य म
 हात्मनः ॥ ७॥ मार्गमाणस्तु तां देवीं राजपुत्रःसहानुजः ॥ ऋष्यमूकमनुप्राप्तःसुग्रीवेण
 च संगतः ॥८॥ तस्य तेन प्रतिज्ञातं सीतायाः परिमार्गणम् ॥ सुग्रीवस्यापि रामेण हरि
 राज्यं निवेदितुम् ॥ ९ ॥ ततस्तेन मृधे हत्वा राजपुत्रेण वालिनम् ॥ सुग्रीवः स्थापितो रा
 ज्ये हर्यक्षाणां गणेश्वरः ॥ १० ॥ त्वया विज्ञातपूर्वश्च वाली वानरपुंगवः ॥ स तेन निहतः

१ भ्राता हरीश इति स्नेहप्रकाशिका लोकोक्तिः । २ अप्राप्तीदित्यर्थः । ३ अनेनैव ज्ञायते नेदं सुग्रीवसंदेशवाक्यं तदा हि 'सुग्रीवेण च' इत्यत्र 'मयाचिव' इति वदते ।
 इति रामाभिप्रायः । ४ प्रतिज्ञातमित्यनुकर्षेण वाक्यवृत्तिः । ५ इयं रावणं प्रतिममोक्तिः । बालिकुतरावणपराजयात् । रामस्य च तन्नाशकत्वेन ततोऽपि बलाधिक्यं सूचिनम् ।

संख्ये शरेणैकेन वानरः ॥ ११ ॥ स सीतामार्गणे व्यग्रः सुग्रीवः सत्यसंगरः ॥ हरीन्संप्रेष
 यामास दिशः सर्वा हरीश्वरः ॥ १२ ॥ तां हरीणां सहस्राणि शतानि नियुतानि च ॥ दिक्षु
 सर्वासु मार्गते ह्यधश्चोपरिचांबरे ॥ १३ ॥ वैनतेयसमाः केचित्केचित्तत्रानिलोपमाः ॥
 असंगगतयः शीघ्रा हरिवीरामहाबलाः ॥ १४ ॥ अहंतुहनुमान्नाम मारुतस्यौरसः सु
 तः ॥ सीतायास्तु कृतेतूर्णशतयोजनमायतम् ॥ १५ ॥ समुद्रं लंघयित्वैव तां दिदृक्षुरि
 हागतः ॥ भ्रमताचमया दृष्ट्वा गृहेतेजनकात्मजा ॥ १६ ॥ तद्भवान्दृष्ट्वा धर्मार्थस्तपःकृतप
 रिग्रहः ॥ परदारान्महाप्राज्ञोपरोद्धुं त्वमर्हसि ॥ १७ ॥ न हि धर्मविरुद्धेषु बह्वपायेषु कर्म
 सु ॥ मूलघातेषु सज्जंते बुद्धिमंतो भवद्विधाः ॥ १८ ॥ कश्चलक्ष्मणमुक्तानां रामकोपानु
 वर्तिनाम् ॥ शराणामग्रतः स्थातुं शक्तो देवासुरेष्वपि ॥ १९ ॥ न चापि त्रिषु लोकेषु राज
 न्विद्येत कश्चन ॥ राघवस्य व्यलीकयः कृत्वा सुखमवाप्नुयात् ॥ २० ॥ तत्रिकालहितं वाक्यं
 धर्म्यमर्थानुयायि च ॥ मन्यस्वनरशार्दूले जानकीप्रतिदीयताम् ॥ २१ ॥ दृष्टाहीयं म

यादेवीलब्धं यदिह दुर्लभम् ॥ उत्तरं कर्म यच्छेषं निमित्तं तत्र राघवः ॥ २२ ॥ लक्षितेयं
 मया सीता तथा शोकपरायणा ॥ गृहेयांनाभिजानासि पंचास्यामिव पन्नगीम् ॥ २३ ॥
 नेयं जरयितुं शक्यासासुरैरमरैरपि ॥ विषसंस्पृष्टमत्यर्थं भुक्तमन्नमिवौजसा ॥ २४ ॥ त
 पः संतापलब्धस्ते सोऽयं धर्मपरिग्रहः ॥ न स नाशयितुं न्याय्य आत्मप्राणपरिग्रहः ॥
 ॥ २५ ॥ अवध्यतां तपोभिर्या भवान्समनुपश्यति ॥ आत्मनः ससुरैर्देवैर्हेतुस्तत्राप्ययं
 महान् ॥ २६ ॥ सुग्रीवो न च देवो यं न यक्षो न च राक्षसः ॥ मानुषो राघवो राजन् सुग्रीवश्च ह
 रीश्वरः ॥ तस्मात्प्राणपरित्राणं कथं राजन् करिष्यसि ॥ २७ ॥ न तु धर्मोपसंहारमधर्मफ
 लसंहितम् ॥ तदेव फलमन्वेति धर्मश्चाधर्मनाशनः ॥ २८ ॥ प्राप्तं धर्मफलं तावद्भवता
 नात्र संशयः ॥ फलमस्याप्यधर्मस्य क्षिप्रमेव प्रपत्स्यसे ॥ २९ ॥ जनस्थानवधं बुद्ध्वा
 वालिनश्च वधं तथा ॥ रामसुग्रीवसख्यं च बुध्यस्व हितमात्मनः ॥ ३० ॥ कामं खल्वह
 मप्येकः स वाजिरथकुंजराम् ॥ लंकां नाशयितुं शक्तस्तस्यैष न तु निश्चयः ॥ ३१ ॥ रा

१ धर्मो नाधर्मनाशनः इति पाठः । २ अतुल्यकटेः पुण्यपापैरिति न्यायात् ।

मेण हिप्रतिज्ञातंहय्रक्षगणसन्निधौ ॥ उत्सादनममित्राणांसीतायैस्तुप्रधर्षिता ॥ ३२ ॥
अपकुर्वन्हिरामस्यसाक्षादपि पुरंदरः ॥ न सुखं प्राप्नुयादन्यः किं पुनस्त्वद्विधो जनः ॥
॥ ३३ ॥ यांसीतेत्यभिजानासियेयं तिष्ठति ते गृहे ॥ कालरात्रीति तां विद्धिसर्वलंका
विनाशिनीम् ॥ ३४ ॥ तदलंकालपाशेनसीताविग्रहरूपिणा ॥ स्वयंस्कंधावसक्तेन क्षे
ममात्मनिचिंत्यताम् ॥ ३५ ॥ सीतायास्तेजसादग्धारांरामकोपप्रदीपिताम् ॥ दह्यमाना
मिमांषश्य पुरींसादृष्टप्रतोलिकाम् ॥ ३६ ॥ स्वानिमित्राणिमंत्रांश्चज्ञातीन्भ्रातृन्सुतान्हि
तान् ॥ भोगान्दारांश्च लंकां च माविनाशमुपानय ॥ ३७ ॥ सत्यंराक्षसराजेंद्र शृणु
ष्ववचनंमम ॥ रामदासस्यदूतस्यवानरस्यविशेषतः ॥ ३८ ॥ सर्वान्लोकान्सुसंहृत्य
सभूतान्सचराचरान् ॥ पुनरेवंतथास्त्रष्टुंशक्तीरामोमहायशाः ॥ ३९ ॥ देवासुरनरेंद्रेषु
यक्षरक्षोगणेषुच ॥ विद्याधरेषुनागेषुगंधर्वेषुमृगेषुच ॥ ४० ॥ सिद्धेषु किन्नरेंद्रेषु पतत्रि
षुचसर्वतः ॥ सर्वत्रसर्वभूतेषुसर्वकालेषु चास्तिसः ॥ ४१ ॥ यो रामंप्रतियुध्येत वि

१ प्रतोलिका-वीथिः । २ रामदासस्येत्यादिविशेषणत्रयेण राममहिमवेत्तृत्वं स्वस्य परोक्तवाक्यानुवादपूर्वं हितोपदेशाधिकारं नररक्षोऽतिरिक्तजात्यावानरत्वे-
नापक्षपाततो न्याय्यवक्तृत्वं च सूचितम् ।

ष्णुतुल्यपराक्रमम् ॥ सर्वलोकेश्वरस्येह कृत्वाविप्रियमीदृशम् ॥ रामस्यराजसिंहस्यदु
र्लभं तस्य जीवितम् ॥ ४२ ॥ देवाश्च दैत्याश्च निशाचरेंद्रगंधर्वविद्याधरनागयक्षाः ॥
रामस्य लोकत्रयनायकस्य स्थातुं न शक्ताः समरेषु सर्वे ॥ ४३ ॥ ब्रह्मा स्वयंभूश्चतुरान
नो वा रुद्रस्त्रिनेत्रस्त्रिपुरांतको वा ॥ इंद्रो महेंद्रः सुरनायको वा स्थातुं न शक्तायुधिराघ
वस्य ॥ ४४ ॥ स सौष्ठवोपेतमदीनवादिनः कपेर्निशम्याप्रतिमोऽप्रियं वचः ॥ दशाननः
कोपविवृत्तलोचनः समादिशत्तस्य वधं महाकपेः ॥ ४५ ॥ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामा
यणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुंदरकांडे एकपंचाशः सर्गः ॥ ५१ ॥ ॥ ॥ ॥
स तस्य वचनं श्रुत्वा वानरस्य महात्मनः ॥ आज्ञापयद्वधं तस्य रावणः क्रोधमूर्च्छितः
॥ १ ॥ वधे तस्य समाज्ञप्ते रावणेन दुरात्मना ॥ निवेदितवतो दौत्यं नानुमेने विभीषणः ॥
॥ २ ॥ तं रक्षोधिपतिं क्रुद्धं तच्च कार्यमुपस्थितम् ॥ विदित्वा चिंतयामास कार्यं कार्यवि
धौ स्थितः ॥ ३ ॥ निश्चितार्थस्ततः साम्ना पूज्यं शत्रुजिदग्रजम् ॥ उवाच हितमत्यर्थं वा
क्यं वाक्यविशारदः ॥ ४ ॥ क्षमस्व रोषं त्यज राक्षसेन्द्र प्रसीद मे वाक्यमिदं शृणुष्व ॥ व

धनकुर्वेतिपरावरज्ञा दूतस्यसंतो वसुधाधिपेन्द्राः ॥ ५ ॥ राजन्धर्मविरुद्धं च लोकवृत्ते
 श्रगाहितम् ॥ तव चासदृशवीरकपेरस्य प्रमापणम् ॥ ६ ॥ धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्चराजधर्म
 विशारदः ॥ परावरज्ञो भूतानां त्वमेव परमार्थवित् ॥ ७ ॥ गृह्यंतेयदिरोषेणत्वादृशोपि
 विचक्षणाः ॥ ततःशास्त्रविपश्चित्त्वं श्रम एवहिकेवलम् ॥ ८ ॥ तस्मात्प्रसीदशत्रुघ्न राक्ष
 सेंद्र दुरासद ॥ युक्तायुक्तं विनिश्चित्यदूतदंडोविधीयताम् ॥ ९ ॥ बिभीषणवचःश्रुत्वा
 रावणो राक्षसेश्वरः ॥ कोपेन महताविष्टो वाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ १० ॥ न पापानां वधे
 पापं विद्यते शत्रुसूदन ॥ तस्मादिमं वधिष्यामि वानरं पापकारिणम् ॥ ११ ॥ अधर्ममूलं
 बहुदोषयुक्तमनार्यजुष्टं वचनं निशम्य ॥ उवाच वाक्यं परमार्थतत्त्वं बिभीषणो बुद्धिम
 तां वरिष्ठः ॥ १२ ॥ प्रसीद लंकेश्वरराक्षसेन्द्र धर्मार्थतत्त्वं वचनं शृणुष्व ॥ दूतान वध्याः
 समयेपुराजन्सर्वेषु सर्वत्र वदंति संतः ॥ १३ ॥ असंशयं शत्रुरयं प्रवृद्धः कृतं ह्यनेनाप्रिय
 मप्रमेयम् ॥ न दूतवध्यां प्रवदंति संतो दूतस्यदृष्टाबहवो हिदंडाः ॥ १४ ॥ वैरूप्यमंगेषु
 कशाभिघातोमौड्यंतथालक्षणसन्निपातः ॥ एतान्हि दूते प्रवदंति दंडान्वधस्तु दूतस्य

न नः श्रुतोऽस्ति ॥ १५ ॥ कथं च धर्मार्थविनीतबुद्धिः परावरप्रत्ययनिश्चितार्थः ॥ भव
 द्विधः कोपवशे हि तिष्ठेत्कोपं न गच्छंति हि सत्त्ववंतः ॥ १६ ॥ न धर्मवादेन च लोकवृत्ते
 न शास्त्रबुद्धिग्रहणेषु वापि ॥ विद्येत कश्चित्तवीरतुल्यस्त्वं ह्युत्तमः सर्वसुरासुराणाम् ॥
 ॥ १७ ॥ पराक्रमोत्साहमनस्विनां च सुरासुराणामपि दुर्जयेन ॥ त्वया प्रमेयेण सुरेंद्रसंघा
 जिताश्च युद्धेष्वसकृन्नरेंद्राः ॥ १८ ॥ इत्थं विधस्यामरदैत्यशत्रोः शूरस्य वीरस्य तवाजित
 स्य ॥ कुर्वति वीरा मनसाप्यलीकं प्राणैर्विमुक्तान तु भोः पुराते ॥ १९ ॥ न चाप्यस्य कपे
 र्घाते कंचित्पश्याम्यहंगुणम् ॥ तेष्वयं पात्यतां दंडो यैरयं प्रेषितः कपिः ॥ २० ॥ साधुर्वा
 यदि वा साधुः परैरेष समर्पितः ॥ ब्रुवन् परार्थं परवान्न दूतो वधमर्हति ॥ २१ ॥ अपि चास्मिन्ह
 तेनान्यं राजन्पश्यामि खेचरम् ॥ तस्मान्नास्य वधेयत्नः कार्यः परपुरंजय ॥ २२ ॥ भवान्सं
 द्रेषु देवेषु यत्नमास्थातुमर्हति ॥ अस्मिन् विनष्टे नहि भूतमन्यं पश्यामि यस्तौ नर
 राजपुत्रौ ॥ युद्धाय युद्धप्रियदुर्विनीता बुधोजयेद्वै भवता विरुद्धौ ॥ २३ ॥ पराक्रमोत्सा

हमनस्विनां च सुरासुराणामपि दुर्जयेन ॥ त्वया मनोनंदनैर्ऋतानां युद्धाय निर्नाशयि
 तुं न युक्तम् ॥ २४ ॥ हिताश्च शूराश्च समाहिताश्च कुलेषु जाताश्च महागणेषु ॥ मनस्विनः
 शस्त्रभृतां वरिष्ठाः कोट्यग्रतस्ते सुभृताश्च योधाः ॥ २५ ॥ तदेकदेशेन बलस्य तावत्केचि
 त्त्वादेशकृतोद्ययांतु ॥ तौराजपुत्रावुपगृह्य मूढौ परेषु ते भावयितुं प्रभावम् ॥ २६ ॥ निशा
 चराणामधिपो नुजस्य विभीषणस्योत्तमवाक्यमिष्टम् ॥ जग्राह बुध्या सुरलोकशत्रुर्म
 हाबलो राक्षसराजमुख्यः ॥ २७ ॥ इ० श्री० वा० आदि० सु० द्विपंचाशः सर्गः ॥ ५२ ॥
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दशग्रीवो महात्मनः ॥ देशकालहितं वाक्यं भ्रातुरुत्तरमब्रवीत् ॥ १ ॥
 सम्यगुक्तं हि भवता दूतवध्या विगर्हिता ॥ अवश्यं तु वधादन्यः क्रियतामस्य निग्रहः ॥
 ॥ २ ॥ कपीनां किल लांगूलमिष्टं भवति भूषणम् ॥ तदस्य दीप्यतां शीघ्रं तेन दग्धेन ग
 च्छतु ॥ ३ ॥ ततः पश्यं त्वमुं दीनमंगवैरूप्यकर्षितम् ॥ सुमित्रज्ञातयः सर्वे बांधवाः समु
 हज्जनाः ॥ ४ ॥ आज्ञापय द्राक्ष सेंद्रः पुरं सर्वसचत्वरम् ॥ लांगूलेन प्रदीप्तेन रक्षोभिः परिणी
 यताम् ॥ ५ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसाः कोपकर्कशाः ॥ वेष्टंते तस्य लांगूलं जीर्णैः का

पांसकैः पटैः ॥६॥ संवेष्टयमाने लांगूले व्यवर्धतमहाकपिः ॥ शुष्कमिधनमासाद्य वने
 ष्विव हुताशनम् ॥७॥ तैलेन परिषिच्यथतेऽग्निं तत्रोपपादयन् ॥ लांगूलेन प्रदीप्तेन रा
 क्षसांस्तानताडत् ॥८॥ रोषामर्षपरीतात्माबालसूर्यसमाननः ॥ स भूयः संगतैः क्रूरै
 राक्षसैर्हरिपुंगवः ॥ ९ ॥ सहस्रीबालवृद्धाश्च जग्मुः प्रीतिं निशाचराः ॥ निबद्धः कृतवा
 न्नीरस्तत्कालसदृशीं मतिम् ॥१०॥ कामं खलु न मे शक्तानिबद्धस्यापि राक्षसाः ॥ छि
 त्वा पाशान्समुत्पत्य हन्यामहमिमान्पुनः ॥११॥ यदिभर्तृहितार्थायचरंतंभर्तृशासना
 त् ॥ निबध्नंते दुरात्मानो न तु मे निष्कृतिःकृता ॥१२॥ सर्वेषामेवपर्याप्तोराक्षसानाम
 हं युधि ॥ किं तु रामस्य प्रीत्यर्थं विषहिष्येऽहमीदृशम् ॥ १३ ॥ लंका चारयितव्यामेपु
 नरेव भवेदिति ॥ रात्रौ नहिसुदृष्टामेदुर्गकर्मविधानतः ॥१४॥ अवश्यमेवद्रष्टव्यामया
 लंका निशाक्षये ॥ कामं बध्नंतु मे भूयः पुच्छस्योद्दीपनेन च ॥१५॥ पीडां कुर्वंतु रक्षां
 सि न मेस्ति मनसःश्रमः ॥ ततस्ते संवृताकारं सत्त्ववंतं महाकपिम् ॥१६॥ परिगृह्य ययु

हृष्टा राक्षसाः कपिकुंजरम् ॥ शंखभेरीनिनादैश्च घोषयंतः स्वकर्मभिः ॥ १७ ॥ राक्षसाः
 क्रूरकर्माणश्चारयन्ति स्म तां पुरीम् ॥ अन्वीयमानो रक्षोभिर्ययौ सुखमरिदमः ॥ १८ ॥
 हनूमांश्चारयामास राक्षसानां महापुरीम् ॥ अथापश्यद्विमानानि विचित्राणि महाकपिः ॥
 ॥ १९ ॥ संवृत्तान्भूमिभागांश्च सुविभक्तान्संचत्वरान् ॥ रथ्याश्च गृहसंबद्धाः कपिः शृं
 गाटकानि च ॥ २० ॥ तथा रथ्योपरथ्याश्च तथैव च गृहांतरान् ॥ चत्वरेषु चतुष्केषु रा
 जमार्गे तथैव च ॥ २१ ॥ घोषयन्ति कपिं सर्वे चारुदित्येव राक्षसाः ॥ स्त्रीबालवृद्धा निर्जग्मु
 स्तत्र तत्र कुतूहलात् ॥ २२ ॥ तं प्रदीपितलांगूलं हनूमंतं दिदृक्षवः ॥ दीप्यमानं ततस्तस्य
 लांगूलाग्रे हनूमतः ॥ २३ ॥ राक्षस्यस्ताविरूपाक्षयः शंसुर्देव्यास्तदप्रियम् ॥ यस्त्वया
 कृतसंवादः सीते ताम्रमुखः कपिः ॥ २४ ॥ लांगूलेन प्रदीप्तेन स एष परिणीयते ॥ श्रुत्वा
 तद्वचनं क्रूरमात्मा पहरणोपमम् ॥ २५ ॥ दैदेही शोकसंतप्ता हुताशनमुपागमत् ॥ मंगला
 भिमुखी तस्य सा तदासीन्महाकपेः ॥ २६ ॥ उपतस्थे विशालाक्षी प्रयताहव्यवाहनम् ॥

१ अपूर्ववृत्तान्तस्य सर्वान्प्रति प्रकटं प्रतिपादनं घोषणम् । २ द्वारसमीपे वहिर्वद्मान् । ३ चारीक इति पाठः ।

यद्यस्तिपतिशुश्रूषायद्यस्तिचरितंतपः ॥ २७ ॥ यदिचास्त्येकपत्नीत्वंशीतोभवहनुमतः ॥
यदिकश्चिदनुक्रोशस्तस्य मय्यस्तिधीमते ॥ २८ ॥ यदिवाभाग्यशेषोमेशीतोभवहनुमतः ॥
यदिमांवृत्तसंपन्नांतत्समागमलालसाम् ॥ २९ ॥ सविजानातिधर्मात्मा
शीतोभवहनुमतः ॥ यदिमांतारयेदार्यःसुग्रीवःसत्यसंगरः ॥ ३० ॥ अस्मादुःखांबुसं
रोधाच्छीतो भवहनुमतः ॥ ततस्तीक्ष्णार्चिरव्यग्रः प्रदक्षिणशिखोऽनलः ॥ ३१ ॥ ज
ज्वालमृगशावाक्ष्याः शंसन्निव शुभं कपेः ॥ हनुमज्जनकश्चैव पुच्छानलयुतोऽनलः ॥
ववौस्वास्थ्यकरोदेव्याः प्रालेयानिलशीतलः ॥ ३२ ॥ दह्यमाने च लांगूले चिंतयामा
सवानरः ॥ प्रदीप्तोन्निरयं कस्मान्नमां दहति सर्वतः ॥ ३३ ॥ दृश्यतेचमहोज्वालःकरो
तिचनमेरुजम् ॥ शिशिरस्येवसंपातोलांगूलाग्रेप्रतिष्ठितः ॥ ३४ ॥ अथवा तदिदं व्य
क्तंयदृष्टंप्लवतामया ॥ रामप्रभावादाश्चर्यपर्वतःसरितांपतौ ॥ ३५ ॥ यदितावत्समुद्रस्य
मैनाकस्यचधीमतः ॥ रामार्थसंभ्रमस्तादृक्किमग्निर्नकरिष्यति ॥ ३६ ॥ सीतायाश्चानृ
शंस्येनतेजसा राघवस्यच ॥ पितुश्चममसख्येननमां दहतिपावकः ॥ ३७ ॥ भूयःसं

चिंतयामास मुहूर्तकपिकुंजरः ॥ कथमस्मद्विधस्येहबंधनं राक्षसाधमैः ॥ ३८ ॥ प्रतिक्रि
 यास्ययुक्तास्यात्सति मह्यंपराक्रमे ॥ ततश्छित्वा चतान्पाशान्वेगवान्वैमहाकपिः ॥
 ॥ ३९ ॥ उत्पपाताथवेगेन ननादचमहाकपिः ॥ पुरद्वारंततः श्रीमांश्छैलशृंगमिवोन्नत
 म् ॥ ४० ॥ विभक्तरक्षःसंवाधमाससादानिलात्मजः ॥ सभूत्वा शैलसंकाशःक्षणेन पु
 नरात्मवान् ॥ ४१ ॥ ह्रस्वतांपरमां प्राप्तो बंधनान्यवशातयत् ॥ विमुक्तश्चाभवच्छ्रीमा
 न्पुनः पर्वतसन्निभः ॥ ४२ ॥ वीक्ष्यमाणश्चददृशेपरिधं तोरणाश्रितम् ॥ सतंगृह्य महा
 बाहुःकालायसपरिष्कृतम् ॥ रक्षिणस्तान्पुनः सर्वान्सूदयामासमारुतिः ॥ ४३ ॥ स ता
 न्निहत्वारणचंडविक्रमःसमीक्षमाणःपुनरेवलंकाम् ॥ प्रदीप्तलांगूलकृतार्चिमाली प्रका
 शितादित्यइवार्चिमाली ॥ ४४ ॥ इ० श्रीम० वा० आदिका० सु० त्रिपंचाशः सर्गः ॥ ५३ ॥
 वीक्षमाणस्ततो लंकांकपिःकृतमनोरथः ॥ वर्धमानसमुत्साहःकार्यशेषमचिंतयत् ॥ १ ॥
 किंतुखल्ववशिष्टंमेकर्तव्यमिहसांप्रतम् ॥ यदेषांरक्षसांभूयःसंतापजननंभवेत् ॥ २ ॥
 वनंतावत्प्रमथितंप्रकृष्टा राक्षसा हताः ॥ बलैकदेशःक्षपितःशेषं दुर्गविनाशनम् ॥ ३ ॥

दुर्गेविनाशितेकर्मभवेत्सुखपरिश्रमम् ॥ अल्पयत्नेनकार्यैस्मिन्ममस्यात्सफलःश्रमः॥
॥ ४ ॥ योह्ययंममलांगूलेदीप्यतेहव्यवाहनः ॥ अस्यसंतर्पणं न्याय्यंकर्तुमेभिर्गृहोत्त
मैः ॥ ५ ॥ ततःप्रदीप्तलांगूलःसविद्युदिवतोदयः ॥ भवनाग्रेषु लंकाया विचचार महा
कपिः ॥ ६ ॥ गृहाद्रृंहंराक्षसानामुद्यानानिचवानरः ॥ वीक्षमाणोह्यसंत्रस्तः प्रासादांश्च
चचारसः ॥ ७ ॥ अवप्लुत्यमहावेगः प्रहस्तस्य निवेशनम् ॥ अग्निं तन्न विनिक्षिप्य श्व
सनेनसमोबली ॥ ८ ॥ ततोऽन्यत्पुष्टुवेवेशममहापार्श्वस्यवीर्यवान् ॥ मुमोच हनुमान
भिंकालानलशिखोपमम् ॥ ९ ॥ वज्रदंष्ट्रस्यचतथापुष्टुवेसमहाकपिः ॥ शुकस्यचम
हातेजाःसारणस्य चधीमतः ॥ १० ॥ तथाचेंद्रजितोवेशमददाहहरियूथपः ॥ जंबुमा
लेःसुमालेश्चददाहभवनंततः ॥ ११ ॥ रश्मिकेतोश्च भवनं सूर्यशत्रोस्तथैवच ॥ ह्रस्व
कर्णस्यदंष्ट्रस्यरोमशस्यचरक्षसः ॥ १२ ॥ युद्धोन्मत्तस्यमत्तस्यध्वजग्रीवस्यरक्षसः ॥
विद्युजिह्वस्यघोरस्यतथाहस्तिमुखस्यच ॥ १३ ॥ करालस्य विशालस्य शोणिता
क्षस्यचैवहि ॥ कुंभकर्णस्यभवनंमकराक्षस्यचैवहि ॥ १४ ॥ नरांतकस्यकुंभस्यानि

कुंभस्यमहात्मनः ॥ यज्ञशत्रोश्चभवनं ब्रह्मशत्रोस्तथैवच ॥ १५ ॥ वर्जयित्वामहाते
 जाविभीषणगृहंप्रति ॥ क्रममाणःक्रमेणैवददाहहरिपुंगवः ॥ १६ ॥ तेषुतेषु महार्हेषु
 भवनेषु महायशाः ॥ गृहेष्वृद्धिमतामृद्धिददाहकपिकुंजरः ॥ १७ ॥ सर्वेषां समतिक्र
 म्यराक्षसेन्द्रस्यवीर्यवान् ॥ आससादाथलक्ष्मीवान्नावणस्यनिवेशनम् ॥ १८ ॥ ततस्त
 स्मिन्गृहेमुख्येनानारत्नविभूषिते ॥ मेरुमंदरसंकाशेनानामंगलशोभिते ॥ १९ ॥ प्रदी
 तमग्निमुत्सृज्यलांगूलाग्रेप्रतिष्ठितम् ॥ ननादहनुमान्वीरोयुगांतजलदो यथा ॥ २० ॥
 श्वसनेनचसंयोगा दतिवेगोमहाबलः ॥ कालाग्निरिव जज्वाल प्रावर्धतद्दुताशनः ॥
 ॥ २१ ॥ प्रदीप्तमग्निपवनस्तेषुवेश्मसुचारयन् ॥ तानिकांचनजालानि मुक्तामणिम
 यानिच ॥ २२ ॥ भवनानि व्यशीर्यतरत्नवंतिमहांतिच ॥ तानिभग्नविमानानि निपे
 तुर्वसुधातले ॥ २३ ॥ भवनानीवसिद्धानामम्बरात्पुण्यसंक्षये ॥ संजज्ञे तुमुलः शब्दो
 राक्षसानांप्रधावताम् ॥ २४ ॥ स्वेस्वे गृहपरित्राणेभग्नोत्साहोज्झितश्रियाम् ॥ नूनमे
 षोभिरायातः कपिरूपेणहाइति ॥ २५ ॥ क्रंदंत्यःसहसापेतुः स्तनंधयधराः स्त्रियः ॥

काश्चिदग्निपरीतांग्यो हर्म्येभ्यो मुक्तमूर्धजाः २६ ॥ पतंत्यो रेजिरेऽग्नेभ्यः सौदामिन्य
इवांबरात् ॥ वज्रविद्रुमवैदूर्यमुक्तारजतसंहतान् ॥ २७ ॥ विचित्रान्भवनाद्धातून्स्पंदमा
नान्ददर्शसः ॥ नाग्निस्तृप्यति काष्ठानांतृणानां हरियूथपः ॥ २८ ॥ नाग्नेर्नापि विशस्ता
नांराक्षसानांवसुंधरा ॥ २९ ॥ क्वचित्किंशुकसंकाशाःक्वचिच्छालमलिसन्निभाः ॥ क्वचि
त्कुंकुमसंकाशाःशिखा वह्नेश्चकाशिरे ॥ ३० ॥ हनूमता वेगवता वानरेण महात्मना ॥
लंकापुरं प्रदग्धं तद्गुद्रेण त्रिपुरं यथा ॥ ३१ ॥ ततःस लंकापुरपर्वताग्रेसमुत्थितोभीमपरा
क्रमोग्निः ॥ प्रसार्य चूडावल्यं प्रदीप्तो हनूमता वेगवता विसृष्टः ॥ ३२ ॥ युगांतकालान
लतुल्यरूपः समारुतोग्निर्ववृधे दिवस्पृक् ॥ विधूमरश्मिर्भवनेषु सक्तो रक्षः शरीराज्यस
मर्षितार्चिः ॥ ३३ ॥ आदित्यकोटीसदृशःसुतेजा लंकां समस्तां परिवार्य तिष्ठन् ॥ शब्दै
रनेकैरशनिप्ररूढैर्भिदन्निवांडंप्रबभौ महाग्निः ॥ ३४ ॥ तत्रांबरादग्निरतिप्रवृद्धोरूक्षप्रभः
किंशुकपुष्पचूडः ॥ निर्वाणधूमाकुलराजयश्चनीलोत्पलाभाःप्रचकाशिरेभ्राः ॥ ३५ ॥
वज्री मर्द्दस्त्रिदशेश्वरोवासाक्षाद्यमो वा वरुणोनिलो वा ॥ रुद्रोग्निरकौधनदश्चसोमोन

वानरोयंस्वयमेवकालः ॥ ३६ ॥ किंब्रह्मणः सर्वपितामहस्यलोकस्यधातुश्चतुराननस्य ॥
 इहागतो वानररूपधारी रक्षोपसंहारकरः प्रकोपः ॥ ३७ ॥ किं वैष्णवं वा कपिरूपमे-
 त्य रक्षोविनाशाय परं सुतेजः ॥ अर्चित्यमव्यक्तमनंतमेकं स्वमाययासांप्रतमागतं वा
 ॥ ३८ ॥ इत्येवमूचुर्बहवो विशिष्टा रक्षोगणास्तत्र समेत्य सर्वे ॥ सप्राणिसंधां सगृहां स-
 वृक्षांदग्धां पुरीं तां सहसा समीक्ष्य ॥ ३९ ॥ ततस्तु लंका सहसाप्रदग्धासराक्षसा सा-
 श्वरथा सनागा ॥ सपक्षिसंधासमृगासवृक्षारुरोददीना तुमुलंसशब्दम् ॥ ४० ॥ हातात-
 हापुत्रककांतमित्र हा जीवितेशांग गतंसुपुण्यम् ॥ रक्षोभिरेवंबहुधाब्रुवद्भिःशब्दः कृ-
 तो घोरतरःसुभीमः ॥ ४१ ॥ हुताशनज्वालसमावृतासाहतप्रवीरापरिवृत्तयोधा ॥ ह-
 नूमतः क्रोधबलाभिभूताबभूवशापोपहतेव लंका ॥ ४२ ॥ ससंभ्रमंत्रस्तविषण्णरक्ष-
 सां समुज्ज्वलज्वालहुताशनांकिताम् ॥ ददर्शलंकां हनुमान्महामनाः स्वयंभूरोषोप-
 हतामिवावनिम् ॥ ४३ ॥ भंक्त्वावनंपादपरत्नसंकुलंहत्वातुरक्षांसिमहांतिसंयुगे ॥ द-
 ग्ध्वापुरींतांगृहरत्नमालिनीं तस्थौ हनूमान्पवनात्मजः कपिः ॥ ४४ ॥ त्रिकूटशृंगाग्रत

लेविचित्रे प्रतिष्ठितो वानरराजसिंहः ॥ प्रदीप्तलांगूलकृताञ्चिमाली व्यराजतादित्य इ
वांशुमाली ॥ ४५ ॥ सराक्षसांस्तान्सुबहूंश्च हत्वावनं च भंक्त्वा बहुपादपं तत् ॥ विसृ
ज्यरक्षोभवनेषुचाग्निं जगाम रामं मनसा महात्मा ॥ ४६ ॥ ततस्तु तं वानरवीरमुख्यं
महाबलं मारुततुल्यवेगम् ॥ महामतिं वायुसुतं वीरिष्ठं प्रतुष्टुवुर्देवगणाश्च सर्वे ॥ ४७ ॥
देवाश्च सर्वे मुनिपुंगवाश्च गंधर्वविद्याधरपन्नगाश्च ॥ भूतानि सर्वाणि महान्ति तत्र जग्मुः
परां प्रीतिमतुल्यरूपाम् ॥ ४८ ॥ भंक्त्वा वनं महातेजा हत्वा रक्षांसि संयुगे ॥ दग्ध्वालं
कापुरीभीमांरराजसमहाकपिः ॥ ४९ ॥ लंकां समस्तां संपीडय लांगूलाग्निमहाकपिः ॥
निर्वापयामास तदा समुद्रे हरिपुंगवः ॥ ५० ॥ ततो देवाः सगंधर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ॥
दृष्ट्वालंकां प्रदग्धां तां विस्मयं परमं गताः ॥ ५१ ॥ तं दृष्ट्वा वानरश्रेष्ठं हनुमंतं महाकपिम् ॥
कालाग्निरिति संचिंत्य सर्वभूतानि तत्र सुः ॥ ५२ ॥ देवाश्च सर्वे मुनिपुंगवाश्च गंधर्ववि
द्याधरनागयक्षाः ॥ भूतानि सर्वाणि महान्ति तत्र जग्मुः परां प्रीतिमतुल्यरूपाम् ॥ ५३ ॥
इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुंदरकांडे चतुः पंचाशः सर्गः ॥ ५४ ॥

संदीप्यमानांविध्वस्तांत्रस्तरक्षोगणां पुरीम् ॥ अवेक्ष्य हनुमालंकां चिंतयामास वान
रः ॥ १ ॥ तस्याभूत्समहांस्त्रासःकुत्साचात्मन्यजायत ॥ लंकांप्रदहताकामंकिंस्वित्कृ
तमिदंमया ॥ २ ॥ धन्याःखलुमहात्मानोयेबुद्ध्याकोपमुत्थितम् ॥ निरुधंति महत्मा
नोदीप्तमग्निमिवांभसा ॥ ३ ॥ क्रुद्धःपापं न कुर्यात्कंः क्रुद्धोहन्यादुरूनपि ॥ क्रुद्धःपरुषं
या वाचानरःसाधूनधिक्षिपेत् ॥ ४ ॥ वाच्यावाच्यं प्रकुपितोन विजानाति कर्हिजित् ॥
नाकार्यमस्तिक्रुद्धस्य नावाच्यं विद्यतेकचित् ॥ ५ ॥ यः समुत्पतितं क्रोधं क्षमयैव नि
रस्यति ॥ यथोरगस्त्वचंजीर्णांसवैपुरुषउच्यते ॥ ६ ॥ धिगस्तुमांसुदुर्बुद्धिं निर्लज्जं पा
पकृतमम् ॥ अचिंतयित्वातांसीतामग्निदंस्वामिघातकम् ॥ ७ ॥ यदिदग्धा त्वियं सर्वा
नूनमार्यापि जानकी ॥ दग्धा तेन मया भर्तुर्हंतंकार्यमजानता ॥ ८ ॥ यदर्थमयमारंभ
स्तत्कार्यमवसादितम् ॥ मयाहिदहतालंकांनसीतापरिरक्षिता ॥ ९ ॥ ईषत्कार्यमिदंका
र्यंकृतमासीन्नसंशयः ॥ तस्य क्रोधाभिभूतेन मया मूलक्षयः कृतः ॥ १० ॥ विनष्टा जा

नकीव्यक्तं न ह्यदग्धः प्रदृश्यते ॥ लंकायाः कश्चिदुद्देशः सर्वाभस्मीकृतापुरी ॥ ११ ॥ य
 दितद्विहतं कार्यं मया प्रज्ञाविपर्ययात् ॥ इहैव प्राणसंन्यासो ममापि ह्यद्यरोचते ॥ १२ ॥
 किमग्नौ निपताम्यद्य आहोस्विद्वडवामुखे ॥ शरीरमिह सत्त्वानां दग्धिसागरवासिनाम् ॥
 ॥ १३ ॥ कथं नु जीवता शक्यो मया द्रष्टुं हरीश्वरः ॥ तौ वापुरुषशार्दूलौ कार्यसर्वस्वघा
 तिना ॥ १४ ॥ मया खलु तदेवेदं रोषदोषास्त्रदर्शितम् ॥ प्रथितं त्रिषु लोकेषु कपित्वमनव
 स्थितम् ॥ १५ ॥ धिगस्तुराजसंभावमनीशमनवस्थितम् ॥ ईश्वरेणापि यद्वागान्मया
 सीतानरक्षिता ॥ १६ ॥ विनष्टायां तु सीतायां तावुभौ विनशिष्यतः ॥ तयोर्विनाशे सुग्री
 वः संबन्धुर्विनशिष्यति ॥ १७ ॥ एतदेव वचः श्रुत्वा भरतो भ्रातृवत्सलः ॥ धर्मात्मा सह
 शत्रुघ्नः कथं शक्यति जीवितुम् ॥ १८ ॥ इक्ष्वाकुवंशे धर्मिष्ठे गतेनाशमसंशयम् ॥ भवि
 ष्यंति प्रजाः सर्वाः शोकसंतापपीडिताः ॥ १९ ॥ तदहं भाग्यरहितो लुप्तधर्मार्थसंग्रहः ॥
 रोषदोषपरीतात्मा व्यक्तं लोकविनाशनः ॥ २० ॥ इति चिंतयतस्तस्य निमित्तान्युपपे
 दिरे ॥ पूर्वमप्युपलब्धानि साक्षात्पुनरचिंतयत् ॥ २१ ॥ अथवा चारुसर्वांगी रक्षिता

स्वेन तेजसा ॥ न नशिष्यति कल्याणी नाग्निरग्नौ प्रवर्तते ॥ २२ ॥ नहि धर्मात्मन
 स्तस्यभार्याममिततेजसः ॥ स्वचरित्राभिगुतां तांस्पृष्टुमर्हतिपावकः ॥ २३ ॥ नूनं
 रामप्रभावेणवैदेह्याः सुकृतेनच ॥ यन्मांदहनकर्मायं नादहद्व्यवाहनः॥२४॥त्रयाणां
 भरतादीनां भ्रातृणांदेवताचया ॥ रामस्यचमनःकांतासाकथं विनशिष्यति ॥ २५ ॥
 यद्वादहनकर्मायं सर्वत्रप्रभुरव्ययः ॥ न मेदहतिलांगूलंकथमार्याप्रधक्ष्यति ॥ २६ ॥ पुन
 श्चाचितयत्तत्रहनुमान्विस्मितस्तदा॥हिरण्यनाभस्यगिरेर्जलमध्येप्रदर्शनम्॥२७ तप
 सासत्यवाक्येन अनन्यत्वाच्चभर्तारि ॥ असौविनिर्देहेदग्निंनतामग्निःप्रधक्ष्यति ॥ २८ ॥
 सतथाचितयंस्तत्रदेव्याधर्मपरिग्रहम् ॥ शुश्रावहनुमांस्तत्रचारणानांमहात्मनाम् २९
 अहोखलुकृतंकर्मदुर्विगाहंहनूमता ॥ अग्निंविसृजतातीक्ष्णंभीमंराक्षससन्नि ॥ ३० ॥
 प्रपलायितरक्षःस्त्रीबालवृद्धसमाकुला ॥ जनकोलाहलाध्माताक्रंदंतीवाद्विकंदरे ॥ ३१ ॥
 दग्धेयंनगरीलंकासाट्टप्राकारतोरणा ॥ जानकीनचदग्धेतिविस्मयोद्भुतएषनः ॥ ३२ ॥

इतिशुश्रावहनुमान्वाचंताममृतोपमाम्॥बभूवचास्यमनसोहर्षस्तत्कालसंभवः ३३॥
सनिमित्तैश्च दृष्टार्थैःकारणैश्चमहागुणैः॥ऋषिवाक्यैश्चहनुमानभवत्प्रीतमानसः॥३४॥
ततः कपिः प्राप्तमनोरथार्थस्तामक्षतां राजसुतांविदित्वा ॥ प्रत्यक्षतस्तां पुनरेव दृष्ट्वाप्र
तिप्रयाणाय मतिं चकार॥ ३५ ॥ ॥ इत्यार्षे श्री०रा०आ०सुं०पंचपंचाशः सर्गः ॥ ५५ ॥
ततस्तु शिशुपामूले जानकीपर्यवस्थिताम् ॥ अभिवाद्याब्रवीद्दिष्ट्या पश्यामि त्वामिहा
क्षताम् ॥१॥ ततस्तं प्रस्थितं सीता वीक्षमाणा पुनःपुनः॥भर्तुः स्नेहान्विता वाक्यं हनू
मंतमभाषत॥ २ ॥यदित्वंमन्यसेतातवसैकाहमिहानघ ॥ क्वचित्सुसंवृतेदेशेविश्रांतः
श्वो गमिष्यसि ॥ ३ ॥ मम चैवालपभाग्यायाः सान्निध्यात्तव वानर ॥ शोकस्यास्याप्र
मेयस्य मुहूर्तस्यादपिक्षयः ॥४॥ गतेहिहरिशार्दूलपुनःसंप्राप्तयेत्वयि ॥ प्राणेष्वपि न
विश्वासो मम वानरपुंगव ॥५॥ अदर्शनं च तेवीर भूयोमांदारयिष्यति ॥ दुःखाद्दुःखत
रंप्राप्तां दुर्मनःशोककर्शिताम् ॥६॥ अयंचवीरसंदेहस्तिष्ठतीव ममाग्रतः ॥ सुमहत्सु
सहायेषु हर्यृक्षेषु महाबलः ॥ ७ ॥ कथंनुखलुदुष्पारंसंतरिष्यंति सागरम् ॥ तानि ह

र्यृक्षसैन्यानि तौ वा नरवरात्मजौ ॥८॥ त्रयाणामेव भूतानां सागरस्यातिलंघने ॥ शक्तिः
 स्याद्वैनतेयस्य तव वा मारुतस्य वा ॥ ९ ॥ तदत्र कार्यनिर्बधे समुत्पन्ने दुरासद ॥ किं
 पश्यसि समाधानं त्वं हिकार्यविशारदः ॥ १० ॥ काममस्य त्वमेवैकः कार्यस्य परिसा
 धने ॥ पर्याप्तः परवीरघ्न यशस्यस्ते बलोदयः ॥ ११ ॥ बलैस्तु संकुलां कृत्वा लंकां परव
 लार्दनः ॥ मानयेद्यदिकाकुस्थस्तत्तस्य सदृशं भवेत् ॥ १२ ॥ तद्यथा तस्य विक्रांतमनु
 रूपं महात्मनः ॥ भवत्याहवशूरस्य तथा त्वमुपपादय ॥ १३ ॥ तदर्थोपहितं वाक्यं प्रश्नि
 तं हेतुसंहितम् ॥ निशम्य हनुमांस्तस्या वाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ १४ ॥ देवि हर्यृक्षसैन्याना
 मीश्वरः प्लवतां वरः ॥ सुग्रीवः सत्त्वसंपन्नस्तवार्थं कृतनिश्चयः ॥ १५ ॥ स वानरसहस्रा
 णां कोटीभिरभिसंवृतः ॥ क्षिप्रमेष्यति वैदेहि सुग्रीवः प्लवगाधिपः ॥ १६ ॥ तौ च वीरौ न
 रवरौ सहितौ रामलक्ष्मणौ ॥ आगत्य नगरीं लंकां सायकैर्विधमिष्यतः ॥ १७ ॥ सगणं राक्ष
 सं हत्वा नचिराद्रघुनंदनः ॥ त्वामादाय वरावरो हेस्वांपुरीं प्रतियास्यति ॥ १८ ॥ समाश्वसि
 हि भद्रं ते भवत्वं कालकांक्षिणी ॥ क्षिप्रं द्रक्ष्यसि रामेण निहतं रावणं रणे ॥ १९ ॥

निहते राक्षसेन्द्रे च सपुत्रामात्यबांधवे ॥ त्वंसमेष्यसिरामेणशशांकेनेवरोहिणी ॥ २० ॥
क्षिप्रमेष्यतिकाकुत्स्थो हर्यृक्षप्रवरैर्युतः ॥ यस्तेयुधि विजित्यारीञ्छोकं व्यपनयिष्यति
॥ २१ ॥ एवमाश्वास्य वैदेहीहनूमान्मारुतात्मजः ॥ गमनायमतिकृत्वावैदेहीमभ्यवा
दयत् ॥ २२ ॥ राक्षसान्प्रवरान्हत्वानामविश्राव्यचात्मनः ॥ समाश्वास्य च वैदेहीदर्श
यित्वा परं बलम् ॥ २३ ॥ नगरीमाकुलां कृत्वा वंचयित्वा च रावणम् ॥ दर्शयित्वा बलं
घोरं वैदेहीमभिवाद्य च ॥ २४ ॥ प्रतिगंतुं मनश्चक्रे पुनर्मध्येन सागरम् ॥ ततः स कपिशा
र्दूलः स्वामिसंदर्शनोत्सुकः ॥ २५ ॥ आरुरोहगिरिश्रेष्ठमरिष्टमरिमर्दनः ॥ तुंगपद्मकजुष्टा
भिर्नीलाभिर्वनराजिभिः ॥ २६ ॥ सोत्तरीयमिवांभोदैः शृंगांतरविलंबिभिः ॥ बोध्यमा
नमिव प्रीत्या दिवाकरकरैः शुभैः ॥ २७ ॥ उन्मिषंतमिवोद्धूतैर्लोचनैरिव धातुभिः ॥ तो
यौघनिःस्वनैर्मद्रैः प्राधीतमिव सर्वतः ॥ २८ ॥ प्रगीतमिव विस्पृष्टं नानाप्रस्रवणस्वनैः ॥
देवदारुभिरुद्धूतैरूर्ध्वबाहुमिव स्थितम् ॥ २९ ॥ प्रपातजलनिर्घोषैः प्राकुष्टमिव सर्वतः ॥
वेपमानमिव श्यामैः कंपमानैः शरद्वनैः ॥ ३० ॥ वेणुभिर्मारुतोद्धूतैः कूजंतमिव कीच

कैः ॥ निःश्वसंतमिवामर्षाद्वोरैराशीविषोत्तमैः ॥ ३१ ॥ नीहारकृतगंभीरैर्ध्यायंतमि
 व गह्वरैः ॥ मेघपादनिभैः पादैः प्रक्रांतमिव सर्वतः ॥ ३२ ॥ जृम्भमाणमिवाकाशे शिख
 रैरभ्रमालिभिः ॥ कूटैश्च बहुधाकीर्णं शोभितं बहुकंदरैः ॥ ३३ ॥ सालतालैश्च कर्णैश्चवं
 शैश्च बहुभिर्वृतम् ॥ लतावितानैर्विततैः पुष्पवद्भिरलंकृतम् ॥ ३४ ॥ नानामृगगणैः की
 णं धातुनिष्पन्दभूषितम् ॥ बहुप्रस्रवणोपेतं शिलासंचयसंकटम् ॥ ३५ ॥ महर्षियक्षगं
 धर्वकिन्नरोरगसेवितम् ॥ लतापादपसंबाधं सिंहाधिष्ठितकंदरम् ॥ ३६ ॥ व्याघ्रादिभिः
 समाकीर्णं स्वादुमूलफलद्रुमम् ॥ आरुरोहानिलसुतः पर्वतं प्लवगोत्तमः ॥ ३७ ॥ रामदर्श
 नशीघ्रेण प्रहर्षेणाभिचोदितः ॥ तेन पादतलाक्रांता रम्येषु गिरिसानुषु ॥ ३८ ॥ सघो
 षाः समशीर्यतशिलाश्रूणीकृतास्ततः ॥ स तमारुह्य शैलेन्द्रं व्यवर्धत महाकपिः ॥ ३९ ॥
 दक्षिणादुत्तरं पारं प्रार्थयँल्लवणांभसः ॥ अधिरुह्य ततो वीरः पर्वतं पवनात्मजः ॥ ४० ॥
 ददर्शसागरंभीमंभीमोरगनिषेवितम् ॥ समारुतइवाकाशं मारुतस्यात्मसंभवः ॥ ४१ ॥
 प्रपेदेहरिशार्दूलो दक्षिणादुत्तरां दिशम् ॥ सतदापीडितस्तेनकपिना पर्वतोत्तमः ॥ ४२ ॥

ररासविविधैर्भूतैः प्राविशद्भुजातलम् ॥ कंपमानैश्चशिखरैः पतद्भिरपि चद्रुमैः ॥ ४३ ॥
तस्योरुवेगोन्मथिताः पादपाः पुष्पशालिनः ॥ निपेतुर्भूतले भग्नाः शक्रायुधहता इव ॥
॥ ४४ ॥ कंदरोदरसंस्थानां पीडितानां महौजसाम् ॥ सिंहानां निनदो भीमो नभोभिंद
न्हिशुश्रुवे ॥ ४५ ॥ त्रस्तव्याविद्धवसनाव्याकुलीकृतभूषणाः ॥ विद्याधर्यः समुत्पेतुः स
हसा धरणीधरात् ॥ ४६ ॥ अतिप्रमाणावलिनो दीप्तजिह्वामहाविषाः ॥ निपीडितशिरो
ग्रीवा व्यवेष्टंत महाहयः ॥ ४७ ॥ किन्नरोरगगंधर्वयक्षविद्याधरास्तथा ॥ पीडितंतनगवरं
त्यक्त्वा गगनमास्थिताः ॥ ४८ ॥ सच भूमिधरः श्रीमान्बलिना तेन पीडितः ॥ सवृक्ष
शिखरोदग्रः प्रविवेश रसातलम् ॥ ४९ ॥ दशयोजनविस्तारस्त्रिंशद्योजनमुच्छ्रितः ॥
धरण्यां समतां यातः सबभूवधरधारः ॥ ५० ॥ सलिलं घयिषु भीमं सलिलं लवणार्णवम् ॥ क
ल्लोलास्फालवेलांतमुत्पपात नभोहरिः ॥ ५१ ॥ इ० श्री० वा० आ० सु० षट्पं० सर्गः ॥ ५६ ॥
आप्नुत्य च महावेगः पक्षवानिव पर्वतः ॥ भुजंगयक्षगंधर्वप्रबुद्धकमलोत्पलम् ॥ १ ॥
सचंद्रकुमुदं रम्यं सार्ककारंडवंशुभम् ॥ तिष्यश्रवणकादंबमभ्रशैवलशाद्वलम् ॥ २ ॥ पु

नर्वसुमहामीनलोहितांगमहाग्रहम् ॥ ऐरावतमहाद्वीपं स्वातीहंसविलासितम् ॥ ३॥ वा
 तसंघातजालोर्मिचंद्रांशुशिशिरांबुमत् ॥ हनूमानपरिश्रान्तःपुष्टुवेगगनार्णवम् ॥ ४॥ अस
 मानइवाकाशं ताराधिपमिवोल्लिखन् ॥ हरन्निवसनक्षत्रं गगनं सार्कमंडलम् ॥ ५॥ अपा
 रमपरिश्रान्तश्चांबुधिसमगाहत ॥ हनूमान्मेघजालानिविकर्षन्निवगच्छति ॥ ६॥ पांडुरा
 रुणवर्णानि नीलमांजिष्ठकानि च ॥ हरितारुणवर्णानिमहाभ्राणि च काशिरे ॥ ७॥ प्रवि
 शन्नभ्रजालानि निष्क्रमंश्च पुनः पुनः ॥ प्रकाशश्चाप्रकाशश्च चंद्रमा इव दृश्यते ॥ ८॥ विं
 विधाभ्रघनापन्नगोचरो धवलांबरः ॥ दृश्यादृश्यतनुर्वीरस्तथा चंद्राय तेंबरे ॥ ९॥ ताक्षर्या
 यमाणोगगने सबभौवायुनंदनः ॥ दारयन्मेघवृंदानि निष्पतंश्च पुनः पुनः ॥ १०॥ नदन्ना
 देन महता मेघस्वनमहास्वनः ॥ प्रवरान्नाक्षसान्हत्वानामविश्राव्य चात्मनः ॥ ११॥ आ
 कुलांनगरीं कृत्वा व्यथयित्वा चरावणम् ॥ अर्दयित्वा महावीरान्वैदेहीमभिवाद्य च ॥ १२॥
 आजगाम महातेजाः पुनर्मध्येन सागरम् ॥ पर्वतेन्द्रं सुनाभं च समुपस्पृश्य वीर्यवान् ॥ १३॥

१ अयं छंदः प्रसिद्ध इति भातीति रामः ।

ज्यामुक्त इव नाराचो महावेगोऽभ्युपागमत् ॥ सकिंचिदारात्संप्राप्तः समालोक्यमहा
गिरिम् ॥ १४ ॥ महेन्द्रमेघसंकाशो ननाद समहाकपिः ॥ सपूरयामास कपिर्दिशो द
शसमंततः ॥ १५ ॥ नदन्नादेन महतामेघस्वनमहास्वनः ॥ सतंदेशमनुप्राप्तः सुहृद्दर्शन
लालसः ॥ १६ ॥ ननादसुमहानादं लांगूलंचाप्यकंपयत् ॥ तस्यनानद्यमानस्य सुप
र्णाचरिते पथि ॥ १७ ॥ फलतीवास्य घोषेण गगनं सार्कमंडलम् ॥ येतुतत्रोत्तरे कूले
समुद्रस्य महाबलाः ॥ १८ ॥ पूर्वसंविष्टिताः शूरावायुपुत्रदिदृक्षवः ॥ महतो वायुनुन्न
स्यतोयदस्येव निःस्वनम् ॥ १९ ॥ शुश्रुवुस्तेतदाघोषमुरुवेगंहनूमतः ॥ तेदीनमनसः
सर्वेशुश्रुवुः काननौकसः ॥ वानरेंद्रस्य निर्घोषं पर्जन्यनिनदोपमम् ॥ २० ॥ निशम्य न
दतोनादं वानरास्ते समंततः ॥ बभूवुरुत्सुकाः सर्वे सुहृद्दर्शनकाक्षिणः ॥ २१ ॥ जांबवा
न्सहरिश्श्रेष्ठः प्रीतिसंहृष्टमानसः ॥ उपामंत्र्य हरीन्सर्वानिदं वचनमब्रवीत् ॥ २२ ॥ सर्व
थाकृतकार्योसौ हनूमान्नात्र संशयः ॥ नह्यस्याकृतकार्यस्य नाद एवं विधो भवेत् ॥ २३ ॥
तस्य बाहूरुवेगंच निनादंच महात्मनः ॥ निशम्य हरयो हृष्टाः समुत्पेतुर्यतस्ततः ॥ २४ ॥

तेनगाग्रान्नगाग्राणि शिखराच्छिखराणिच ॥ प्रहृष्टाः समपद्यंत हनूमंतं दिदृक्षवः ॥
 ॥ २५ ॥ तेप्रीताः पादपात्रेषु गृह्यशाखामवस्थिताः ॥ वासांसि च प्रकाशानि समावि-
 ध्यंत वानराः ॥ २६ ॥ गिरिगह्वरसंलीनो यथा गर्जति मारुतः ॥ एवं जगर्ग बलवान्ह-
 नूमान्मारुतात्मजः ॥ २७ ॥ तमभ्रघनसंकाशमापतंतं महाकपिम् ॥ दृष्ट्वा ते वानराः स-
 र्वे तस्थुः प्राञ्जलयस्तदा ॥ २८ ॥ ततस्तु वेगवान्वीरो गिरेर्गिरिनिभः कपिः ॥ निपपात-
 गिरेस्तस्य शिखरे पादपाकुले ॥ २९ ॥ हर्षेणापूर्यमाणो सौरम्ये पर्वतनिर्झरे ॥ छिन्नपक्ष-
 इवाकाशात्पपात धरणीधरः ॥ ३० ॥ ततस्ते प्रीतमनसः सर्वे वानरपुंगवाः ॥ हनूमंतं म-
 हात्मानं परिवार्योपतस्थिरे ॥ ३१ ॥ परिवार्य च ते सर्वे परांप्रीतिमुपागताः ॥ प्रहृष्टवदनाः
 सर्वे तमागतमुपागमन् ॥ ३२ ॥ उपायनानि चादाय मूलानि च फलानि च ॥ प्रत्यर्चयन् ह-
 रिश्रेष्ठं हरयो मारुतात्मजम् ॥ ३३ ॥ विनेदुर्मुदिताः केचित् केचित् किल किलांतथा ॥ दृष्ट्वा-
 पादपशाखाश्च आनिन्युर्वानरर्षभाः ॥ ३४ ॥ हनूमांस्तु गुरून् वृद्धा आंबवत्प्रमुखांस्तदा ॥

कुमारमंगदं चैव सोऽवन्दत महाकपिः ॥ ३५ ॥ स ताभ्यापूजितः पूज्यः कपिभिश्च प्रसा-
दितः ॥ दृष्टा देवीति विक्रांतः संक्षेपेण न्यवेदयत् ॥ ३६ ॥ निषसाद च हस्तेन गृहीत्वा
वालिनः सुतम् ॥ रमणीये वनोद्देशे महेंद्रस्य गिरेस्तदा ॥ ३७ ॥ हनूमान ब्रवीत् पृष्टस्तदा
तान्वानरर्षभान् ॥ अशोकवनिकासंस्था दृष्टा सा जनकात्मजा ॥ ३८ ॥ रक्ष्यमाणा सुघो-
रार्भी राक्षसीभिरनिदिता ॥ एकवेणीधरा बालारामदर्शनलालसा ॥ ३९ ॥ उपवासपरिश्रं-
तामलिना जटिलाकृशा ॥ ततो दृष्टेति वचनं महार्थममृतोपमम् ॥ ४० ॥ निशम्य मारुतेः
सर्वमुदिता वानरास्तदा ॥ क्ष्वेडंत्यन्येन दंत्यन्ये गर्जंत्यन्ये महाबलाः ॥ ४१ ॥ चक्रुः
किल किलामन्ये प्रतिगर्जन्ति चापरे ॥ केचिदुच्छ्रितलांगूलाः प्रहृष्टाः कपिकुंजराः ॥ ४२ ॥
आयतांचितदीर्घाणि लांगूलानि प्रविव्यधुः ॥ अपरे तु हनूमन्तं श्रीमन्तं वानरोत्तमम् ॥ ४३ ॥
आप्लुत्य गिरिशृंगेषु संस्पृशन्ति स्म हर्षिताः ॥ उक्तवाक्यं हनूमन्तमंगदस्तुतदा ब्रवीत् ॥
॥ ४४ ॥ सर्वेषां हरिर्वीराणां मध्ये वाचमनुत्तमाम् ॥ सत्त्वे वीर्यं न ते कश्चित्समो वानर वि-
द्यते ॥ ४५ ॥ यदवप्लुत्य विस्तीर्णसागरं पुनरागतः ॥ जीवितस्य प्रदाता नस्त्वमेको वान-

रोत्तम ॥४६॥ त्वत्प्रसादात्समेष्ट्यामः सिद्धार्थाराधवेणह ॥ अहोस्वामिनितेभक्तिरहो
 वीर्यमहो धृतिः ॥४७॥ दिष्ट्यादृष्टात्वया देवीरामपत्नी यशस्विनी ॥ दिष्ट्या त्यक्ष्यति
 काकुत्स्थः शोकंसीतावियोगजम् ॥४८॥ ततोऽगदं हनुमंतं जाम्बवंतंचवानराः ॥ परि
 वार्यप्रमुदिताभेजिरे विपुलाः शिलाः ॥४९॥ उपविष्टा गिरेस्तस्य शिलासुविपुलासुते ॥
 श्रोतुकामाः समुद्रस्यलंघनं वानरोत्तमाः ॥ ५० ॥ दर्शनंचापि लंकायाः सीताया रावण
 स्यच ॥ तस्थुः प्रांजलयः सर्वे हनुमद्वदनोन्मुखाः ॥५१॥ तस्थौ तत्रांगदः श्रीमान्वानरै
 र्बहुभिर्वृतः ॥ उपास्यमानो विविधैर्दिवि देवपतिर्यथा ॥५२॥ हनुमता कीर्तिमता यश
 स्विना तथांगदेनांगदनद्धबाहुना ॥ मुदा तदा ध्यासितमुन्नतं महन्महीधराग्रं ज्वलितं श्रि
 याऽभवत् ॥५३॥ इत्यार्षे श्रीमद्रा० वाल्मीकीये आ० सुंदर० सप्तपंचाशः सर्गः ॥५७॥
 ततस्तस्य गिरेः शृंगं महेंद्रस्य महाबलः ॥ हनुमत्प्रमुखाः प्रीतिं हरयोजगमुरुत्तमाम् ॥१॥
 प्रीतिमत्सूपविष्टेषु वानरेषु महात्मसु ॥ तंततः प्रतिसंहृष्टः प्रीतियुक्तं महाकपिम् ॥२॥
 जांबवान्कार्यवृत्तांतमपृच्छद निलात्मजम् ॥ कथं दृष्टात्वया देवी कथं वा तत्र वर्तते ॥ ३ ॥

तस्यां चापि कथं वृत्तः क्रूरकर्मा दशाननः ॥ तत्त्वतः सर्वमेतन्नः प्रब्रूहि त्वं महाकपे
 ॥ ४ ॥ संमार्गिताकथं देवी किंच सा प्रत्यभाषत ॥ श्रुतार्थाश्रितयिष्यामोभूयः कार्यवि
 निश्चयम् ॥ ५ ॥ यश्चार्थस्तत्र वक्तव्यो गतैरस्माभिरात्मवान् ॥ रक्षितव्यंचयत्तत्र तद्ग
 वान्व्याकरोतुनः ॥ ६ ॥ सनियुक्तस्ततस्तेन संप्रहृष्टतनूरुहः ॥ नमस्यंश्छिरसा देव्यै
 सीतायै प्रत्यभाषत ॥ ७ ॥ प्रत्यक्षमेव भवतां महेंद्राग्रात्स्वमाप्नुतः ॥ उदधेर्दक्षिणं पारं कांक्ष
 माणः समाहितः ॥ ८ ॥ गच्छतश्च हि मेघोरं विघ्नरूपमिवाभवत् ॥ कांचनं शिखरं दिव्यं प
 श्यामि सुमनोहरम् ॥ ९ ॥ स्थितं पंथानमावृत्य मेने विघ्नं च तं नगम् ॥ उपसंगम्य तं दिव्यं
 काचनं नगमुत्तमम् ॥ १० ॥ कृतामेमनसा बुद्धिर्भैतव्योऽयं मयेति च ॥ प्रहतं च मया त
 स्य लांगूलेन महागिरिः ॥ ११ ॥ शिखरं सूर्यसंकाशं व्यशीर्य तसहस्रधा ॥ व्यवसायंच
 तं बुद्ध्वासहोवाच महागिरिः ॥ १२ ॥ पुत्रेति मधुरां वाणीं मनः प्रह्लादयन्निव ॥
 पितृव्यंचापि मां विद्धि सखायं मातरि श्वनः ॥ १३ ॥ मैनाकमिति विख्यातं निवसंतं

महोदधौ ॥ पक्षवंतः पुरापुत्रबभूवुः पर्वतोत्तमाः ॥ १४ ॥ छंदतः पृथिवींचेरुर्बाधमानाः
 समंततः ॥ श्रुत्वानगानांचरितं महेंद्रः पाकशासनः ॥ १५ ॥ वज्रेण भगवान्पक्षौ चिच्छेदै
 पांसहस्रशः ॥ अहंतुमोचितस्तस्मात्तव पित्रामहात्मना ॥ १६ ॥ मारुतेन तदावत्सप्र
 क्षितो वरुणालये ॥ राघवस्य मया साहोवर्तितव्यमरिंदम ॥ १७ ॥ रामो धर्मभृतां श्रेष्ठो
 महेंद्रसमविक्रमः ॥ एतच्छ्रुत्वामया तस्य मैनाकस्य महात्मनः ॥ १८ ॥ कार्यमावेद्य च
 गिरिरुद्धतं वै मनोमम ॥ तेन त्वहमनुज्ञातो मैनाकेन महात्मना ॥ १९ ॥ सचाप्यंतर्हितः
 शैलो मानुषेण वपुष्मता ॥ शरीरेण महाशैलः शैलेन च महोदधौ ॥ २० ॥ उत्तमं जवमा
 स्थाय शेषमध्वानमास्थितः ॥ ततोऽहं सुचिरं कालं जवेनाभ्यगमं पथि ॥ २१ ॥ ततः
 पश्याम्यहं देवीं सुरसांनागमातरम् ॥ समुद्रमध्ये सा देवी वचनं चेदमब्रवीत् ॥ २२ ॥
 मम भक्ष्यः प्रदिष्टस्त्वममरैर्हरिस्तम ॥ अतस्त्वां भक्षयिष्यामि विहितस्त्वं हि मे सुरैः ॥
 ॥ २३ ॥ एवमुक्तः सुरसया प्रांजलिः प्रणतः स्थितः ॥ विवर्णवदनो भूत्वा वाक्यं चेदमु
 दीरयन् ॥ २४ ॥ रामो दाशरथिः श्रीमान्प्रविष्टो दंडकावनम् ॥ लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीत

या च परंतपः ॥ २५ ॥ तस्य सीता हृता भार्या रावणेन दुरात्मना ॥ तस्याः सकाशं दूतो
हं गमिष्ये रामशासनात् ॥ २६ ॥ कर्तुमर्हसि रामस्य साहाय्यं विषये सति ॥ अथवा मै
थिलीदृष्ट्वा रामं चाक्लिष्टकारिणम् ॥ २७ ॥ आगमिष्यामि ते वक्त्रं सत्यं प्रतिशृणोमि ते ॥
एवमुक्ता मया सा तु सुरसा कामरूपिणी ॥ २८ ॥ अब्रवीन्नातिवर्तेत कश्चिदेष वरो मम ॥
एवमुक्तः सुरसया दशयोजनमायतः ॥ २९ ॥ ततोऽर्धगुणविस्तारो बभूवाहं क्षणेन तु ॥
मत्प्रमाणाधिकंचैव व्यादितं तु मुखं तया ॥ ३० ॥ तदृष्ट्वा व्यादितं त्वास्यं ह्रस्वं ह्यकरवं
पुनः ॥ तस्मिन्मुहूर्ते च पुनर्बभूवांगुष्ठसंमितः ॥ ३१ ॥ अभिपत्याशुतद्वक्त्रं निर्गतोहं ततः
क्षणात् ॥ अब्रवीत्सुरसा देवी स्वेन रूपेण मां पुनः ॥ ३२ ॥ अर्थसिद्धयै हरिश्रेष्ठगच्छ
सौम्य यथासुखम् ॥ समानय च वैदेहीं राघवेण महात्मना ॥ ३३ ॥ सुखी भव महाबाहो
प्रीतास्मि तव वानर ॥ ततोहं साधुसाध्वीति सर्वभूतैः प्रशंसितः ॥ ३४ ॥ ततोऽंतरिक्षं वि
पुलं प्लुतोहं गरुडो यथा ॥ छाया मे निगृहीता च न च पश्यामि किंचन ॥ ३५ ॥ सोहं वि
गतवेगस्तु दिशो दश विलोकयन् ॥ न किंचित्तत्र पश्यामि येन मे विहतागतिः ॥ ३६ ॥

अथ मे बुद्धिरुत्पन्ना किंनाम गगने मम ॥ ईदृशो विघ्न उत्पन्नो रूपमत्र न दृश्यते ॥ ३७ ॥
 अधोभागे तु मे दृष्टिः शोचतः पतिता तदा ॥ तत्राद्राक्षमहं भीमां राक्षसीं सलिलेशयाम् ॥
 ॥ ३८ ॥ प्रहस्य च महानादमुक्तो हं भीमया तया ॥ अवस्थितमसंभ्रांतमिदं वाक्यमशो
 भनम् ॥ ३९ ॥ कासि गंतामहाकायक्षुधितायाममेप्सितः ॥ भक्ष्यः प्रीणय मे देहं चिर
 माहारवर्जितम् ॥ ४० ॥ बाढमित्येव तां वाणीं प्रत्यगृह्णामहंततः ॥ अस्य प्रमाणादधिकं
 तस्याः कायमपूरयम् ॥ ४१ ॥ तस्याश्चास्यं महद्भीमं वर्धते मम भक्षणे ॥ न तु मां सानु
 बुबुधे मम वा विकृतं कृतम् ॥ ४२ ॥ ततो हं विपुलं रूपं संक्षिप्य निमिषांतरात् ॥ तस्या
 हृदयमादाय प्रपतामि नभःस्थलम् ॥ ४३ ॥ सा विसृष्टभुजा भीमापपात लवणांभसि ॥
 मया पर्वतसंकाशा निकृत्तहृदया सती ॥ ४४ ॥ शृणोमि खगतानां च वाचः सौम्या
 महात्मनाम् ॥ राक्षसीसिंहिकाभीमाक्षिप्रं हनुमता हता ॥ ४५ ॥ तां हत्वा पुनरेवाहं
 कृत्यमात्ययिकं स्मरन् ॥ गत्वा च महदध्वानं पश्यामि नगमंडितम् ॥ ४६ ॥ दक्षिणं
 तीरमुदधेर्लंका यत्र गता पुरी ॥ अस्तं दिनकरे याते रक्षसां निलयां पुरीम् ॥ ४७ ॥

प्रविष्टोहमविज्ञातो रक्षोभिर्भीमविक्रमैः ॥ तत्र प्रविशतश्चापि कल्पांतघनसप्रभा ॥
॥ ४८ ॥ अट्टहासंविमुंचंतीनारी काप्युत्थिता पुरः ॥ जिघांसंतीं ततस्तांतु ज्वलदग्नि
शिरोरुहाम् ॥ ४९ ॥ सव्यमुष्टिप्रहारेण पराजित्यसुभैरवाम् ॥ प्रदोषकालेप्रविशं भीत
याहंतयोदितः ॥ ५० ॥ अहं लंकापुरीवीरनिर्जिताविक्रमेणते ॥ यस्मात्तस्माद्विजेता
सिसर्वरक्षांस्यशेषतः ॥ ५१ ॥ तत्राहंसर्वरात्रंतुविचरअनकात्मजाम् ॥ रावणांतःपुर
गतोनचापश्यंसुमध्यमाम् ॥ ५२ ॥ ततःसीतामपश्यंस्तुरावणस्यनिवेशने ॥ शोकसाग
रमासाद्यनपारमुपलक्षये ॥ ५३ ॥ शोचताचमयादृष्टंप्राकारेणाभिसंवृतम् ॥ कांचनेन
विकृष्टेनगृहोपवनमुत्तमम् ॥ ५४ ॥ सप्राकारमवपुत्यपश्यामि बहुपादपम् ॥ अशोकव
निकामध्येशिंशपापादपोमहान् ॥ ५५ ॥ तमारुह्यच पश्यामि कांचनं कदलीवनम् ॥
अदूराच्छिंशपावृक्षात्पश्यामि वरवर्णिनीम् ॥ ५६ ॥ श्यामां कमलपत्राक्षीमुपवासकृ
शाननाम् ॥ तदेकवासःसंवीतारजोध्वस्तशिरोरुहाम् ॥ ५७ ॥ शोकसंतापदीनांगीसी
तांभर्तृहितेस्थिताम् ॥ राक्षसीभिर्विरूपाभिःक्रूराभिरभिसंवृताम् ॥ ५८ ॥ मांसशोणितभ

क्ष्यामिव्याघ्रीभिर्हरणीयथा ॥ सामयाराक्षसीमध्येभर्त्स्यमानामुहुर्मुहुः ॥५९॥ एकवे
 णीधरादीनाभर्तृचिंतापरायणा ॥ भूमिशय्याविवर्णांगीपद्मिनीव हिमागमे ॥ ६० ॥ रा
 वणाद्विनिवृत्तार्हामर्तव्यकृतनिश्चया ॥ कथंचिन्मृगशावाक्षीतूर्णमासादितामया ॥६१॥
 तां दृष्ट्वा तादृशीं नारीं रामपत्नीं यशस्विनीम् ॥ तत्रैव शिंशपावृक्षे पश्यन्नहमवस्थितः ॥
 ॥ ६२ ॥ ततो हलहलाशब्दं कांचीनूपुरमिश्रितम् ॥ शृणोम्यधिकगंभीरं रावणस्य
 निवेशने ॥६३॥ ततोहं परमोद्विग्नः स्वरूपं प्रत्यसंहरम् ॥ अहं च शिंशपावृक्षे पक्षीव
 गहनेस्थितः ॥ ६४ ॥ ततो रावणदाराश्च रावणश्च महाबलः ॥ तं देशमनुसंप्राप्तो यत्र
 सीताभवत्स्थिता ॥ ६५ ॥ तं दृष्ट्वाथ वरारोहासीता रक्षोगणेश्वरम् ॥ संकुच्योरू स्तनौ
 पीनौ बाहुभ्यां परिरभ्य च ॥ ६६ ॥ वित्रस्तां परमोद्विग्नां वीक्षमाणामितस्ततः ॥ त्राणं
 कंचिदपश्यन्तीं वेपमानां तपस्विनीम् ॥६७॥ तामुवाच दशग्रीवः सीतां परमदुःखिताम् ॥
 अवाक्शिराः प्रपतितो बहु मन्यस्व मामिति ॥ ६८ ॥ यदि चेत्त्वं तु मां दर्पान्ना
 भिनन्दसि गर्विते ॥ द्विमासानंतरं सीते पास्यामि रुधिरं तव ॥ ६९ ॥ एतच्छ्रुत्वा वच

स्तस्य रावणस्यदुरात्मनः ॥ उवाचपरमक्रुद्धासीतावचनमुत्तमम् ॥ ७० ॥ राक्षसाध
म रामस्य भार्याममिततेजसः ॥ इक्ष्वाकुवंशनाथस्य स्नुषां दशरथस्यच ॥ ७१ ॥ अ
वाच्यं वदतो जिह्वा कथं न पतिता तव ॥ किंस्विद्वीर्यं तवानार्ययो मां भर्तुरसन्निधौ ॥
॥ ७२ ॥ अपहृत्यागतः पाप तेनादृष्टो महात्मना ॥ नत्वं रामस्यसदृशोदास्येप्यस्य
न युज्यसे ॥ ७३ ॥ अजेयः सत्यवाक्छूरोरणश्लाघीचराधवः ॥ जानक्याः परुषं वाक्य
मेवमुक्तो दशाननः ॥ ७४ ॥ जज्वालसहसाकोपाच्चितास्थ इव पावकः ॥ विवृत्यनयने
क्रूरे मुष्टिमुद्यम्य दक्षिणम् ॥ ७५ ॥ मैथिलीं हंतुमारब्धः स्त्रीभिर्हाहाकृतं तदा ॥ स्त्रीणां
मध्यात्समुत्पत्यतस्य भार्यादुरात्मनः ॥ ७६ ॥ वरामंदोदरीनामतया सप्रतिषेधितः ॥
उक्तश्च मधुरांवाणीं तया स मदनार्दितः ॥ ७७ ॥ सीतया तव किं कार्यं महेंद्रसमविक्र
म ॥ मया सहरमस्वाद्य मद्विशिष्टानजानकी ॥ ७८ ॥ देवगंधर्वकन्याभिर्यक्षकन्याभिरेव
च ॥ सार्धं प्रभोरमस्वेति सीतया किं करिष्यसि ॥ ७९ ॥ ततस्ताभिः समेताभिर्नारीभिः
समहाबलः ॥ उत्थाप्य सहसानीतो भवनं स्वं निशाचरः ॥ ८० ॥ याते तस्मिन्दशग्रीवे

राक्षस्यो विकृताननाः ॥ सीतां निर्भर्त्सयामासुर्वाक्यैः क्रूरैः सुदारुणैः ॥ ८१ ॥ तृणवद्भा
 षितं तासां गणयामास जानकी ॥ गर्जितं च तथा तासां सीतां प्राप्य निरर्थकम् ॥ ८२ ॥
 वृथा गर्जितनिश्चेष्टाराक्षस्यः पिशिताशनाः ॥ रावणाय शशंसुस्ताः सीताव्यवसितं मह
 त् ॥ ८३ ॥ ततस्ताः सहिताः सर्वा विहताशानिरुद्यमाः ॥ परिक्लिश्य समस्तास्तानि द्राव
 शमुपागताः ॥ ८४ ॥ तासु चैव प्रसुतासु सीता भर्तृहिते रता ॥ विलप्य करुणं दीनाप्रशुशो
 चसु दुःखिता ॥ ८५ ॥ तासां मध्यात्समुत्थाय त्रिजटावाक्यमब्रवीत् ॥ आत्मानं खादत
 क्षिप्रं न सीतामसितेक्षणां ॥ ८६ ॥ जनकस्यात्मजां साध्वीं स्नुषां दशरथस्य च ॥
 स्वप्नो ह्यद्य मया दृष्टो दारुणो रोमहर्षणः ॥ ८७ ॥ रक्षसां च विनाशाय भर्तुरस्य जया
 य च ॥ अलमस्मात्परित्रातुं राघवाद्राक्षसीगणम् ॥ ८८ ॥ अभियाचाम वै देहीमेतद्धिम
 मरोचते ॥ यदि ह्येवं विधः स्वप्नो दुःखितायाः प्रदृश्यते ॥ ८९ ॥ सा दुःखैर्विविधैर्मुक्ता सु
 खमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥ प्रणिपातप्रसन्ना हि मैथिली जनकात्मजा ॥ ९० ॥ अलमेषा परि
 त्रातुं राक्षस्यो महतो भयात् ॥ ततः सा ह्रीमती बाला भर्तुर्विजयहर्षिता ॥ ९१ ॥ अवो

चद्यदितत्तथ्यं भवेयं शरणं हिवः ॥ तां चाहं तादृशीं दृष्ट्वा सीतायादारुणां दशाम् ॥ ९२ ॥
चिंतयामास विश्रान्तो न च मे निर्वृतं मनः ॥ संभाषणार्थे च मया जानक्याश्चितितो
विधिः ॥ ९३ ॥ इक्ष्वाकुकुलवंशस्तुस्तुतो मम पुरस्कृतः ॥ श्रुत्वा तु गदितां वाचं राजर्षि
गणभूषिताम् ॥ ९४ ॥ प्रत्यभाषत मां देवी बाष्पैः पिहितलोचना ॥ कस्त्वं केन कथं चे
ह प्राप्तो वानरपुंगव ॥ ९५ ॥ काचरामेण ते प्रीतिस्तन्मेशंसितुमर्हसि ॥ तस्यास्तद्वचनं
श्रुत्वा अहमप्यब्रुवं च ॥ ९६ ॥ देवि रामस्य भर्तुस्ते सहायो भीमविक्रमः सुग्रीवो
नाम विक्रान्तो वानरैर्द्रोमहाबलः ॥ ९७ ॥ तस्य मां विद्धि भृत्यं त्वंहनूमन्तमिहागतम् ॥
भर्त्रा संप्रहितस्तुंभ्यं रामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ ९८ ॥ इदं तु पुरुषव्याघ्रः श्रीमान् दाशरथिः स्व
यम् ॥ अंगुलीयमभिज्ञानमदात्तुंभ्यं यशस्विनि ॥ ९९ ॥ तदिच्छामि त्वया ज्ञप्तं देविकिं
करवाण्यहम् ॥ रामलक्ष्मणयोः पार्श्वे नयामि त्वां किमुत्तरम् ॥ १०० ॥ एतच्छ्रुत्वा वि
दित्वा च सीताजनकनंदिनी ॥ आहारावणमुत्पाट्य राघवो मां नयत्विति ॥ १०१ ॥ प्रणम्य

शिरसादेवीमहमार्यामनिदिताम् ॥ राघवस्यमनोह्लादमभिज्ञानमयाचिषम् ॥ २ ॥ अ
 थमामब्रवीत्सीतागृह्यतामयमुत्तमः ॥ मणिर्येनमहाबाहूरामस्त्वांबहुमन्यते ॥ ३ ॥ इ
 त्युक्त्वातुवरोराहामणिप्रवरमुत्तमम् ॥ प्रायच्छत्परमोद्विग्नावाचामांसंदिदेशह ॥ ४ ॥
 ततस्तस्यैप्रणम्याहंराजपुत्र्यैसमाहितः ॥ प्रदक्षिणंपरिक्राममिहाभ्युद्गतमानसः ॥ ५ ॥
 उत्तरंपुनरेवाहनिश्चित्यमनसातदा ॥ हनूमन्ममवृत्तांतं वक्तुमर्हसिराघवे ॥ ६ ॥ यथा
 श्रुत्वैवनचिरात्तावुभौरामलक्ष्मणौ ॥ सुग्रीवसहितौ वीरावुपेयातांतथा कुरु ॥ ७ ॥ य
 दन्यथाभवेदेतद्वौमासौजीवितंमम ॥ नमांद्रक्ष्यतिकाकुत्स्थो म्रिये साहमनाथवत् ॥
 ॥ ८ ॥ तच्छ्रुत्वा करुणंवाक्यंक्रोधोमामभ्यवर्धत ॥ उत्तरंचमयादृष्टंकार्यशेषमनन्त
 रम् ॥ ९ ॥ ततोऽवर्धतमेकायस्तदापर्वतसन्निभः ॥ युद्धाकांक्षीवनंतस्यविनाशयितुमा
 रमे ॥ १० ॥ तद्भ्रमं वनखंडं तु आंतस्तत्रमृगद्विजम् ॥ प्रतिबुद्धच निरीक्षंते राक्षस्यो विंश
 ताननाः ॥ ११ ॥ मां च दृष्ट्वा वने तस्मिन्समागम्य ततस्ततः ॥ ताः समभ्यागताः

१ अभियकारिरावणोपरि । इत्यवशेषेणात्रार्थसंगतिः ।

129
क्षिप्रं रावणायाचचक्षिरे ॥ १२ ॥ राजन्वनमिदं दुर्गं तव भग्नं दुरात्मना ॥ वानरेण ह्य
विज्ञाय तव वीर्यं महाबल ॥ १३ ॥ तस्य दुर्बुद्धिता राजंस्तव विप्रियकारिणः ॥ व
धमाज्ञापय क्षिप्रं यथासौ न पुनर्व्रजेत् ॥ १४ ॥ तच्छ्रुत्वा राक्षसेन्द्रेण विसृष्टा बहुदुर्ज
याः ॥ राक्षसाः किंकरानामरावणस्यमनोनुगाः ॥ १५ ॥ तेषामशीतिसाहस्रं शूलमुद्गर
पाणिनाम् ॥ मयातस्मिन्वनोद्देशेपरिधेणनिषूदितम् ॥ १६ ॥ तेषांतुहतशिष्टायेतं गताल
घुविक्रमाः ॥ निहतं च मया सैन्यंरावणायाचचक्षिरे ॥ १७ ॥ ततोमेबुद्धिरुत्पन्ना चैत्य
प्रासादमुत्तमम् ॥ तत्रस्थान्नाक्षसान्हत्वाशतंस्तंभेनैव पुनः ॥ १८ ॥ ललामभूतो लंका
यामयाविध्वंसितोरुषा ॥ ततःप्रहस्तस्यसुतंजंबुमालिनमादिशत् ॥ १९ ॥ राक्षसैर्बहु
भिःसार्धंघोररूपैर्भयानकैः ॥ तमहंबलसंपन्नंराक्षसंरणकोविदम् ॥ २० ॥ परिधेणाति
घोरेणसूदयामिसहानुगम् ॥ तच्छ्रुत्वा राक्षसेन्द्रस्तु मंत्रिपुत्रान्महाबलान् ॥ २१ ॥ पदा
तिबलसंपन्नान्प्रेषयामास रावणः ॥ परिधेणैवतान्सर्वान्नयामियमसादनम् ॥ २२ ॥ मं
त्रिपुत्रान्हताञ्छ्रुत्वासमरेलघुविक्रमान् ॥ पंच सेनाग्रगाञ्छूरान्प्रेषयामास रावणः ॥

॥ २३ ॥ तानहंसहसैन्यान्वैसर्वानेवाभ्यसूदयम् ॥ ततः पुनर्दशग्रीवः पुत्रमक्षं महाबल
 म् ॥ २४ ॥ बहुभीराक्षसैः सार्धं प्रेषयामास संयुगे ॥ तं तु मंदोदरी पुत्रं कुमारं रणपंडितम्
 ॥ २५ ॥ सहसाखं समुद्यंतं पादयोश्च गृहीतवान् ॥ चर्मासिनं शतगुणं भ्रामयित्वा व्य
 पेक्षयम् ॥ २६ ॥ तमक्षमागतं भग्नं निशम्य स दशाननः ॥ ततश्चेंद्रजितं नाम द्वितीयं
 रावणः सुतम् ॥ २७ ॥ व्यादिदेश सुसंकुद्धो बलिनं युद्धदुर्मदम् ॥ तच्चाप्यहं बलं सर्वं तंच
 राक्षसपुंगवम् ॥ २८ ॥ नष्टौजसंरणे कृत्वा परं हर्षमुपागतः ॥ महतापि महबाहुः प्रत्य
 येन महाबलः ॥ २९ ॥ प्रहितो रावणे नैषः सहवीरैर्मदोद्धतैः ॥ सोऽविषह्यं हि मां बुध्वा स्व
 सैन्यं चावमर्दितम् ॥ ३० ॥ ब्रह्मणोऽस्त्रेण स तु मां प्रबध्वा चातिवेगतः ॥ रज्जुभिश्चापि
 बध्नांतिततो मां तत्र राक्षसाः ॥ ३१ ॥ रावणस्य समीपं च गृहीत्वा मामुपागमन् ॥ दृष्ट्वा सं
 भाषितश्चाहं रावणेन दुरात्मना ॥ ३२ ॥ पृष्टश्चलं कागमनं राक्षसानां च तंवधम् ॥ तत्सर्वं
 चरणे तत्र सीतार्थमुपजल्पितम् ॥ ३३ ॥ तस्यास्तु दर्शनाकांक्षी प्रातस्त्वद्भवनं विभो ॥ मा
 रुतस्यौरसः पुत्रो वानरो हनुमानहम् ॥ ३४ ॥ रामदूतं च मां विद्धि सुग्रीवसचिवंकपिम् ॥

सोऽहं दैत्येन रामस्य त्वत्सकाशमिहागतः ॥ ३५ ॥ शृणु चापि समादेशं यदहं प्रब्रवीमि ते ॥
 राक्षसे शहरीशस्त्वां वाक्यमाह समाहितम् ॥ ३६ ॥ सुग्रीवश्च महाभाग सत्वां कौशलम्
 ब्रवीत् ॥ धर्मार्थकामसहितं हितं पथ्यमुवाच ह ॥ ३७ ॥ वसतो ऋष्यमूके मे पर्वते विपुलद्रु
 मे ॥ राघवोरणविक्रांतो मित्रत्वं समुपागतः ॥ ३८ ॥ तेन मे कथितं राजन् भार्या मे रक्षसा ह
 ता ॥ तत्र साहाय्यहेतोर्मे समयं कर्तुमर्हसि ॥ ३९ ॥ बलिनां हतराज्येन सुग्रीवेण सह प्र
 भुः ॥ चक्रेऽग्निसाक्षिकं सख्यं राघवः सह लक्ष्मणः ॥ ४० ॥ तेन वालिनमाहत्य शरेणैकेन
 संयुगे ॥ वानराणां महाराजः कृतः संप्लवतां प्रभुः ॥ ४१ ॥ तस्य साहाय्यमस्माभिः कार्यं
 सर्वात्मना त्विह ॥ तेन प्रस्थापितस्तुभ्यं समीपमिह धर्मतः ॥ ४२ ॥ क्षिप्रमानीयतां सी
 ता दीयतां राघवस्य च ॥ यावन्न हरयो वीरा विधमंति बलं तव ॥ ४३ ॥ वानराणां प्रभावो
 यं न केन विदितः पुरा ॥ देवतानां सकाशं च ये गच्छन्ति निमन्त्रिताः ॥ ४४ ॥ इति वानररा

१ दूत इति शेषः । २ दूतप्रेक्षणं विना प्रथममेव युद्धस्याधर्मत्वादीति भावः । ३ एवं च लंकानां शो वानरा अतमर्था न इति मन्तव्यमिति भावः ।
 राघवाणामिति पाठान्तरम् । तदा मनुष्योऽसमर्थो नेति मन्तव्यमिति भावः ।

जस्त्वामाहेत्यभिहितोमया ॥ मामैक्षतततोरुष्टश्चक्षुषाप्रदहन्निव ॥४५॥ तेनवध्योऽह
 माज्ञसोरक्षसारौद्रकर्मणा ॥ मत्प्रभावमविज्ञायरावणेनदूरात्मना ॥४६॥ ततोबिभीषणो
 नामतस्यभ्रातामहामतिः ॥ तेन राक्षसराजश्चयाचितोममकारणात् ॥४७॥ नैवरा
 क्षसशार्दूलत्यज्यतामेषनिश्चयः ॥ राजशास्त्रव्यपेतोहिमार्गः संसेव्यतेत्वया ॥४८॥
 दूतवध्या नदृष्टाहिराजशास्त्रेषु राक्षस ॥ दूतेन वेदितव्यं च यथाभिहितवादिना ॥४९॥
 सुमहत्यपराधेपिदूतस्यातुलविक्रम ॥ विरूपकरणंदृष्टंनवधोऽस्तिहिशास्त्रतः ॥१५०॥
 बिभीषणेनैवमुक्तो रावणःसंदिदेश तान् ॥ राक्षसानेतदेवाद्यलांगूलंदह्यतामिति ॥५१॥
 ततस्तस्यवचःश्रुत्वाममपुच्छंसमंततः ॥ वेष्टितंशणवलकैश्चपटैःकार्पासकैस्तथा ॥५२॥
 राक्षसाःसिद्धसंनाहास्ततस्तेचंडविक्रमाः ॥ तदादीप्यंतमेपुच्छंहनंतः काष्ठमुष्टिभिः
 ॥५३॥ बद्धस्य बहुभिः पाशैर्यत्रितस्यचराक्षसैः ॥ नमेपीडाभवेत्काचिद्दृक्षोर्नगरीं
 दिवा ॥५४॥ ततस्तेराक्षसाः शूराबद्धंमामग्निसंवृतम् ॥ अघोषयन्राजमार्गेनगरद्वार
 मागताः ॥५५॥ ततोहं सुमहद्रूपं संक्षिप्यपुनरात्मनः ॥ विमोचयित्वा तंबंधं प्रकृति

स्थःस्थितः पुनः ॥ ५६ ॥ आयसं परिधं गृह्यतानिरक्षांस्यसूदयम् ॥ ततस्तन्नगरद्वारं
वेगेनप्लुतवानहम् ॥ ५७ ॥ पुच्छेनचप्रदीप्तेनतांपुरींसाट्टगोपुराम् ॥ दहाम्यहमसंभ्रांतो
युगांताग्निरिवप्रजाः ॥ ५८ ॥ विनष्टाजानकी व्यक्तं नह्यदग्धः प्रदृश्यते ॥ लंकायाः क
श्चिदुद्देशः सर्वाभस्मीकृतापुरी ॥ ५९ ॥ दहताचमयालंकांदग्धा सीता नसंशयः ॥ रा
मस्यचमहत्कार्यं मयेदं विफलीकृतम् ॥ ६० ॥ इतिशोकसमाविष्टश्चितामहमुपाग
तः ॥ ततोऽहंवाचमश्रौषंचारणानांशुभाक्षराम् ॥ ६१ ॥ जानकीनच दग्धेति विस्मयो
दंतभाषिणाम् ॥ ततो मेबुद्धिरुत्पन्नाश्रुत्वातामद्भुतां गिरम् ॥ ६२ ॥ अदग्धा जानकीत्ये
वनिमित्तैश्चोपलक्षितम् ॥ दीप्यमानेतुलांगूले नमांदहति पावकः ॥ ६३ ॥ हृदयं च
प्रदृष्टंमेवाताःसुरभिगंधिनः ॥ तैर्निमित्तैश्चदृष्टार्थैःकारणैश्चमहागुणैः ॥ ६४ ॥ ऋषिवा
क्यैश्चदृष्टार्थैरभवंहृष्टमानसः ॥ पुनर्दृष्ट्वा च वैदेहींविसृष्टश्चतयापुनः ॥ ६५ ॥ ततः पर्व
तमासाद्यतत्रारिष्टमहंपुनः ॥ प्रतिप्लवनमारेभे युष्मद्दर्शनकांक्षया ॥ ६६ ॥ ततः श्वस
नचंद्रार्कसिद्धगंधर्वसेवितम् ॥ पंथानमहमाक्रम्यभवतोदृष्टवानिह ॥ ६७ ॥ राघवस्य

प्रसादेन भवतां चैव तेजसा ॥ सुग्रीवस्य च कार्यार्थं मया सर्वमनुष्ठितम् ॥ ६८ ॥ एतत्सर्वं
 मया तत्र यथावदुपपादितम् ॥ तत्र यन्न कृतं शेषं तत्सर्वं क्रियतामिति ॥ १६९ ॥
 इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे अष्टपञ्चाशः सर्गः ॥ ५८ ॥
 एतदाख्यायतत्सर्वहनुमान्मारुतात्मजः ॥ भूयः समुपचक्राम वचनं वक्तुमुत्तरम् ॥ १ ॥
 सफलो राघवोद्योगः सुग्रीवस्य च संभ्रमः ॥ शीलमासाद्य सीताया मम च प्रीणितं मनः ॥ २ ॥
 आर्यायाः सदृशं शीलं सीतायाः प्लवगर्षभः ॥ तपसा धारयेल्लोकान् क्रुद्धो वा निर्दहेदपि ॥ ३ ॥
 सर्वथातिप्रकृष्टोऽसौरावणो राक्षसेश्वरः ॥ यस्य तां स्पृशतो गात्रं तपसान् विनाशितम् ॥ ४ ॥
 न तदग्निशिखा कुर्यात्संस्पृष्टा पाणिना सती ॥ जनकस्य सुता कुर्याद्यत्क्रोधकलुषीकृता ॥ ५ ॥
 जांबवत्प्रमुखान्सर्वाननुज्ञाप्य महाकपीन् ॥ अस्मिन्नेव गते कार्ये भवतां च निवेदिते ॥ न्याय्यं स्म सह वैदेह्या द्रष्टुं तौ पार्थिवात्मजौ ॥ ६ ॥
 अहमेकोपि पर्याप्तः सराक्षसगणान्पुरीम् ॥ तालंकांतरसाहंतुं रावणं च सराक्षसम् ॥ ७ ॥

किंपुनःसहितौवीरैर्बलवद्भिः कृतात्मभिः ॥ कृतास्त्रैः प्लवगैः शक्तैर्भवद्भिर्विजयैषिभिः ॥
 ॥८॥ अहंतुरावणं युद्धेससैन्यं सपुरःसरम् ॥ सहपुत्रं वधिष्यामिसहोदरयुतं युधि ॥ ९ ॥
 ब्राह्ममैन्द्रं चरौद्रं च वायव्यं वारुणं तथा ॥ १० ॥ यदि शक्रजितोस्त्राणि दुर्निरीक्ष्याणि
 संयुगे ॥ तान्यहं निहनिष्यामिविधमिष्यामिराक्षसान् ॥ ११ ॥ भवतामभ्यनुज्ञातो
 विक्रमो मे रुणद्धितम् ॥ मयाऽतुला विसृष्टा हि शैलवृष्टिर्निरंतरा ॥ १२ ॥ देवानपिरणे
 हन्यात्किंपुनस्तान्निशाचरान् ॥ भवतामननुज्ञातो विक्रमो मे रुणद्धि माम् ॥ १३ ॥ सा
 गरोऽप्यतियाद्वेलां मंदरः प्रचलेदपि ॥ न जांबवंतं समरे कं पयेदरिवाहिनी ॥ १४ ॥ सर्व
 राक्षससंघानां राक्षसा ये च पूर्वजाः ॥ अलमेकोपि नाशाय वीरो वालिसुतः कपिः ॥
 ॥ १५ ॥ प्लवगस्योरुवेगेन नीलस्थचमहात्मनः ॥ मंदरोप्यवशीर्येत किंपुनर्युधि राक्ष
 साः ॥ १६ ॥ स देवासुरयक्षेषु गंधर्वोरगपक्षिषु ॥ मैन्दस्यप्रतियोद्धारं शंसतद्विविदस्य
 वा ॥ १७ ॥ अश्विपुत्रौ महावेगावेतौ प्लवगसत्तमौ ॥ एतयोःप्रतियोद्धारं न पश्यामिर

णाजिरे ॥ १८ ॥ मयैवनिहतालंका दग्धाभस्मीकृता पुरी ॥ राजमार्गेषुसर्वेषुनाम वि
 श्रावितं मया ॥ १९ ॥ जयत्यतिबलोरामो लक्ष्मणश्चमहाबलः ॥ राजाजयतिसुग्रीवो
 राघवेणाभिपालितः॥२०॥ अहंकोसलराजस्यदासः पवनसंभवः ॥ हनूमानितिसर्वत्र
 नाम विश्रावितंमया ॥२१ ॥ अशोकवनिकामध्येरावणस्यदुरात्मनः ॥ अधस्ताच्छि
 शपामूले साध्वीकरुणमास्थिता ॥२२॥ राक्षसीभिःपरिवृता शोकसंतापकर्शिता ॥ मे
 घरेखापरिवृताचंद्ररेखेवनिष्प्रभा ॥ २३ ॥ अचिंतयंतीवैदेही रावणंबलदर्पितम् ॥ प
 तिव्रताचसुश्रोणी अवष्टब्धा च जानकी ॥ २४ ॥ अनुरक्ता हि वैदेही रामं सर्वात्मना
 शुभा ॥ अनन्यचित्ता रामेण पौलोमीवपुरंदरे ॥२५॥ तदेकवासःसंवीतारजोध्वस्तात
 थैवच ॥ सामयाराक्षसीमध्ये तर्ज्यमाना मुहुर्मुहुः ॥२६॥ राक्षसीभिर्विरूपाभिर्दृष्टाहि
 प्रमदावने ॥ एकवेणीधरा दीनाभर्तृचिंतापरायणा ॥ २७ ॥ अधःशय्याविवर्णांगी प
 द्विनीव हिमोदये ॥ रावणाद्विनिवृत्तार्थामर्तव्यकृतनिश्चया॥२८॥ कथंचिन्मृगशावाक्षी

विश्वासमुपपादिता ॥ ततः संभाषिता चैव सर्वमर्थप्रकाशिता ॥ २९ ॥ रामसुग्रीवसख्यं
च श्रुत्वा प्रीतिमुपागता ॥ नियतः समुदाचारो भक्तिर्भर्तृरिचोत्तमा ॥ ३० ॥ यन्न हंति द
शग्रीवं समहात्मा दशाननः ॥ निमित्तमात्रं रामस्तु वधेत स्य भविष्यति ॥ ३१ ॥ सा प्रकृ
तैव तन्वंगीतद्वियोगाच्च कर्शिता ॥ प्रतिपत्पाठशीलस्य विद्येव तनुतांगता ॥ ३२ ॥ एव
मास्ते महाभागासीता शोकपरायणा ॥ यदत्र प्रतिकर्तव्यं तत्सर्वमुपकल्यताम् ॥ ३३ ॥
इत्यार्षे श्रीमद्रामयणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुंदरकाण्डे एकोनषष्टितमः सर्गः ॥ ५९ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वालिसूनुरभाषत ॥ अश्विपुत्रौ महावेगौ बलवन्तौ प्लवङ्गमौ ॥ १ ॥
पितामहवरोत्सेकात्परमं पदमास्थितौ ॥ अश्विनोर्माननार्थं हि सर्वलोकपितामहः ॥ २ ॥
सर्वाबाध्यत्वमतुलमनयोर्दत्तवान्पुरा ॥ वरोत्सेकेन मत्तौ च प्रमथ्य महतीं चमूम् ॥ ३ ॥
सुराणाममृतं वीरौ पीतवन्तौ महाबलौ ॥ एतावेव हि संक्रुद्धौ सवाजिरथकुञ्जराम् ॥ ४ ॥
लंकां नाशयितुं शक्तौ सर्वे तिष्ठन्तु वानराः ॥ अहमेकोऽपि पर्याप्तः सराक्षसगणां पुरीम् ॥
॥ ५ ॥ तालंकां तरसा हन्तुं रावणं च महाबलम् ॥ किंपुनः सहितो वीरैर्बलवद्भिः कृता

तमभिः ॥ ६ ॥ कृतास्त्रैः प्रवर्गैः शक्तैर्भवद्भिर्विजयैषिभिः ॥ वायुसूनोर्वलेनैव दग्धा लंके
 तिनः श्रुतम् ॥ ७ ॥ अयुक्तं तु विना देवीं दृष्ट्वा वद्विश्च वानराः ॥ समीपं गंतुमस्माभी राघ
 वस्य महात्मनः ॥ ८ ॥ दृष्ट्वा देवीं न चानीता इति तत्र निवेदितुम् ॥ न युक्तमिव पश्यामि
 भवद्भिः ख्यातपौरुषैः ॥ ९ ॥ न हि वः प्रवने कश्चिन्नापि कश्चित्पराक्रमे ॥ तुल्यः सामर
 दैत्येषु लोकेषु हरिस्तमाः ॥ १० ॥ जित्वा लंकां सरक्षौ घाहत्वा तं रावणे रणे ॥ सीतामा
 दाय गच्छामः सिद्धार्था हृष्टमानसाः ॥ ११ ॥ तेष्वेवं हतशेषेषु राक्षसेषु हनूमता ॥ कि
 मन्यदत्र कर्तव्यं गृहीत्वा यामजानकीम् ॥ १२ ॥ रामलक्ष्मणयोर्मध्ये न्यस्याम जन
 कात्मजाम् ॥ किं व्यलीकैस्तु तान्सर्वान् वानरान् वानरर्षभान् ॥ १३ ॥ वयमेव हि गत्वा
 तान्हत्वा राक्षसपुंगवान् ॥ राघवं द्रष्टुमर्हामः सुग्रीवं सह लक्ष्मणम् ॥ १४ ॥ तमेव कृतसं
 कल्पं जांबवान् हरिस्तमः ॥ उवाच परमप्रीतो वाक्यमर्थवदर्थवित् ॥ १५ ॥ नैषां बुद्धिर्म
 हा बुद्धेयद्गवीषिमहाकपे ॥ विचेतुं वयमाज्ञता दक्षिणां दिशमुत्तमाम् ॥ १६ ॥ नानेतुं क
 पिराजेन नैव रामेण धीमता ॥ कथंचिन्निर्जितां सीतामस्माभिर्नाभिरोचयेत् ॥ १७ ॥

राघवो नृपशार्दूलः कुलं व्यपदिशन्स्वकम् ॥ प्रतिज्ञाय स्वयं राजा सीताविजयमग्रतः ॥
 ॥ १८ ॥ सर्वेषां कपिमुख्यानां कथं मिथ्या करिष्यति ॥ विफलं कर्म चकृतं भवेत्तुष्टिर्न
 तस्य च ॥ १९ ॥ वृथा च दर्शितं वीर्यं भवेद्भानरपुंगवाः ॥ तस्माद्गच्छाम वै सर्वे यत्र रा
 मः सलक्ष्मणः ॥ सुग्रीवश्च महातेजाः कार्यस्यास्य निवेदने ॥ २० ॥ न तावदेषा मतिर
 क्षमा नो यथा भवान्पश्यति राजपुत्र ॥ यथा तु रामस्य मतिर्निविष्टा तथा भवान्पश्यतु
 कार्यसिद्धिम् ॥ २१ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वा० आदि० सु० षष्ठितमः सर्गः ॥ ६० ॥
 ततो जांबवतो वाक्यमगृह्णन्त वनौ कसः ॥ अंगदप्रमुखा वीरा हनूमांश्च महाकपिः ॥ १ ॥
 प्रीतिमन्तस्ततः सर्वे वायुपुत्रपुरःसराः ॥ महेंद्राग्रात्समुत्पत्य पुष्पुवुः प्लवगर्षभाः ॥ २ ॥ मे
 रुमंदरसंकाशा मत्ता इव महागजाः ॥ छादयन्त इवाकाशं महाकाया महाबलाः ॥ ३ ॥
 सभाज्यमानं भूतैस्तमात्मवंतं महाबलम् ॥ हनूमन्तं महावेगं वहन्त इव दृष्टिभिः ॥ ४ ॥ रा
 घवे चार्थनिर्वृत्तिकर्तुं च परमं यशः ॥ समादाय समृद्धार्थाः कर्मसिद्धिभिरुन्नताः ॥ ५ ॥ प्रि
 याख्या नोन्मुखाः सर्वसर्वयुद्धाभिनंदिनः ॥ सर्वैरामप्रतीकारे निश्चितार्थामनस्विनः ॥ ६ ॥

१ रामकर्तव्ये रावणप्रतीकारे ।

प्लवमानाः खमाप्लुत्य ततस्ते काननौकसः ॥ नंदनोपममासे दुर्वनं द्रुमशतायुतम् ॥ ७ ॥
 यत्तन्मधुवनं नाम सुग्रीवस्याभिरक्षितम् ॥ अधृष्यं सर्वभूतानां सर्वभूतमनोहरम् ॥ ८ ॥
 यद्रक्षति महावीरः सदा दधिमुखः कपिः ॥ मातुलः कपिमुख्यस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ९ ॥
 ते तद्वनमुपागम्य बभूवुः परमोत्कटाः ॥ वानरा वानरेन्द्रस्य मनःकांतं महावनम् ॥ १० ॥
 ततस्ते वानरा हृष्टा दृष्ट्वा मधुवनं महत् ॥ कुमारमभ्ययाचंत मधूनि मधुपिगलाः ॥ ११ ॥
 ततः कुमारस्तान् वृद्धा आबवत् प्रमुखान् कपीन् ॥ अनुमान्य ददौ तेषां निसर्गं मधुभक्षणे ॥
 ॥ १२ ॥ ते निसृष्टाः कुमारेण धीमता वालिसूनुना ॥ हरयः समपद्यंत द्रुमान् मधुकराकुला
 न् ॥ १३ ॥ भक्षयंतः सुगंधीनि मूलानि च फलानि च ॥ जग्मुः प्रहर्षते सर्वे बभूवुश्च म
 दोत्कटाः ॥ १४ ॥ ततश्चानुमताः सर्वे सुसंहृष्टा वनौकसः ॥ मुदिताश्च ततस्ते च प्रनृत्यन्ति
 ततस्ततः ॥ १५ ॥ गायन्तिके चित्प्रहसन्तिके चिन्नृत्यन्तिके चित्प्रणमन्तिके चित् ॥ पठन्तिके
 चित्प्रचरन्तिके चित्प्लवन्तिके चित्प्रलपन्तिके चित् ॥ १६ ॥ परस्परं केचिदुपाश्रयन्ति परस्परं
 केचिदतिब्रुवन्ति ॥ द्रुमाद्द्रुमैः केचिदभिद्रवन्ति क्षितौ नगाग्रान्निपतन्तिके चित् ॥ १७ ॥ मही

तलात्केचिदुदीर्णवेगामहाद्रुमाग्राण्यभिसंपतंति॥गायंतमन्यःप्रहसन्नुपैतिरुदंतमन्यः
प्ररुदन्नुपैति ॥१८॥ रुदंतमन्यःप्रणुदन्नुपैतिसमाकुलंतत्कपिसैन्यमासीत् ॥ नचात्रक
श्चिन्नबभूवमत्तो नचात्र कश्चिन्न बभूव दृप्तः ॥१९॥ ततो वनं तत्परिभक्ष्यमाणं द्रुमा
श्चविध्वंसितपत्रपुष्पान् ॥ समीक्ष्यकोपादधिवक्रनामा निवारयामास कपिःकर्पीस्ता
न् ॥ २० ॥ सतैः प्रवृद्धैः परिभत्स्यमानोवनस्यगोप्ताहरिवृद्धवीरः ॥ चकारभूयोमति
मुग्रतेजावनस्यरक्षांप्रतिवानरेभ्यः ॥ २१ ॥ उवाच कांश्चित्परुषाण्यभीतमसक्तमन्यां
श्चतलैर्जघान ॥ समेत्यकैश्चित्कलहंचकारतथैवसाम्नोपजगाम कांश्चित् ॥ २२ ॥ स
तैर्मदादप्रतिवार्यवेगैर्बलाच्चतेन प्रतिवार्यमाणैः ॥ प्रधर्षणे त्यक्तभयैः समेत्यप्रकृष्यते
चाप्यनवेक्ष्यदोषम् ॥ २३ ॥ नखैस्तुदंतोदशनैर्दशंतस्तलैश्चपादैश्चसमापयंतः ॥मदा
त्कपितैकपयःसमंतान्महावनंनिर्विषयंचचक्रुः॥२४॥इति सु०एकषष्टि स० ॥ ६१ ॥
तानुवाच हरिश्रेष्ठो हनूमान्वानरर्षभः ॥ अव्यग्रमनसो यूयं मधु सेवत वानराः ॥ १ ॥ अ
हमावर्जयिष्यामि युष्माकं परिपंथिनः॥ श्रुत्वाहनूमतो वाक्यं हरीणांप्रवरोंगदः ॥ २ ॥

प्रत्युवाचप्रसन्नात्मा पिबंतु हरयो मधु ॥ अवश्यं कृतकार्यस्य वाक्यं हनुमतो मया ॥ ३ ॥
 अकार्यमपि कर्तव्यं किमंग पुनरीदृशम् ॥ अंगदस्य मुखाच्छ्रुत्वा वचनं वानरर्षभः ॥ ४ ॥
 साधुसाध्विति संहृष्टा वानराः प्रत्यपूजयन् ॥ पूजयित्वांगदं सर्वे वानरा वानरर्षभम् ॥
 ॥ ५ ॥ जग्मुर्मधुवनं यत्र नदीवेग इव द्रुमम् ॥ ते प्रविष्टा मधुवनं पालानाक्रम्य शक्तितः ॥
 ॥ ६ ॥ अतिसर्गाच्च पटवो दृष्ट्वा श्रुत्वा च मैथिलीम् ॥ पपुः सर्वे मधु तदा रसवत्फलमाद-
 दुः ॥ ७ ॥ उत्पत्य च ततः सर्वे वनपालान्समागतान् ॥ ते ताडयन्तः शतशः सक्ता मधुव-
 ने तदा ॥ ८ ॥ मधूनि द्रोणमात्राणि बाहुभिः परिगृह्यते ॥ पिबन्ति कपयः केचित्संघशस्त-
 त्रहृष्टवत् ॥ ९ ॥ घ्नन्ति स्म सहिताः सर्वे भक्षयन्ति तथापरे ॥ केचित्पीत्वाऽपविध्यन्ति मधू-
 नि मधुर्पि गलाः ॥ १० ॥ मधूच्छिष्टेन केचिच्च जग्मुरन्योन्यमुत्कटाः ॥ अपरे वृक्षमूलेषु
 शाखागृह्यव्यवस्थिताः ॥ ११ ॥ अत्यर्थं च मदम्लानाः पर्णान्यास्तीर्य शेरते ॥ उन्मत्तव-
 गा प्लवगामधुमत्ताश्च हृष्टवत् ॥ १२ ॥ क्षिपन्त्यपि तथान्योन्यं स्वलन्ति च तथापरे ॥ के-
 चित्क्ष्वेडान्प्रकुर्वन्ति केचित्कूजं तिहृष्टवत् ॥ १३ ॥ हरयो मधुना मत्ताः केचित्सुप्ता म

१३/ हीतले ॥ धृष्टाः केचिद्धसंत्यन्येकेचित्कुर्वन्तिचेतरत् ॥ १४ ॥ कृत्वाकेचिद्धदंत्यन्ये
 केचिद्बुध्यन्तिचेतरत् ॥ येप्यत्रमधुपालाःस्युःप्रेष्यादधिमुखस्यतु ॥ १५ ॥ तेपि तैर्वान
 रैर्भीमैः प्रतिषिद्धादिशोगताः ॥ जानुभिश्चप्रहृष्टाश्चदेवमार्गचदर्शिताः ॥ १६ ॥ अब्रुव
 न्परमोद्विग्नागत्वादधिमुखंवचः ॥ हनूमतादत्तवरैर्हतंमधुवनं बलात् ॥ १७ ॥ वयं च
 जानुभिर्घृष्टादेवमार्गचदर्शिताः ॥ १८ ॥ तदादधिमुखःक्रुद्धो वनपस्तत्र वानरः ॥ हतं
 मधुवनं दृष्ट्वासांत्वयामास तान्हरीन् ॥ १९ ॥ इहागच्छतगच्छामोवानरानतिदर्पितान् ॥
 बलेनवारयिष्यामिप्रभुञ्जानान्मधूत्तमम् ॥ २० ॥ श्रुत्वा दधिमुखस्येदंवचनं वानरर्ष
 भाः ॥ पुनर्वीरामधुवनंतेनैवसहिताययुः ॥ २१ ॥ मध्ये चैषां दधिमुखः सुप्रगृह्यमहा
 तरुम् ॥ समभ्यधावन्वेगेनसर्वेतेचप्लवंगमाः ॥ २२ ॥ ते शिलाः पादपांश्चैव पाषाणान
 पिवानराः ॥ गृहीत्वाभ्यगमन्क्रुद्धा यत्रते कपिकुंजराः ॥ २३ ॥ “ते स्वामिवचनं वीरा ह
 दयेष्ववसज्य तत् ॥ त्वरया ह्यभ्यधावंत सालतालशिलायुधाः ॥ १ ॥ वृक्षस्थांश्चत

१ अपानद्वारं इति तीर्थटीकाकृत । पादौ गृहीत्वा ऊर्ध्वं प्रक्षिप्ता इत्यर्थ इति रामायणमीमांसे । कर्णौ अंगुलीभिर्धृत्वोर्ध्वं कृता इति वार्थ इत्यन्ये ।

लस्थांश्च वानरान्बलदर्पितान् ॥ अभ्यक्रामंस्ततोवीराः पालास्तत्र सहस्रशः ॥ २ ॥
 बलान्निवारयंतश्च आसेदुर्हरयो हरीन् ॥ संदष्टोष्ठपुटाः क्रुद्धाभर्त्सयंतो मुहुर्मुहुः ॥ २४ ॥
 अथ दृष्ट्वा दधिमुखं क्रुद्धं वानरपुंगवाः ॥ अभ्यधावंत वेगेन हनुमत्प्रमुखांस्तदा ॥ २५ ॥
 सवृक्षंतं महाबाहुमापतंतं महाबलम् ॥ वेगवंतं विजग्राह बाहुभ्यां कुपितो गदः ॥ २६ ॥
 मदांधो न कृपांचक्रे आर्यकोयं ममेतिसः ॥ अथैनं निष्पिपेषाशु वेगेन वसुधातले ॥
 ॥ २७ ॥ स भग्नबाहू मुखो विह्वलः शोणितोक्षितः ॥ प्रमुमोह महावीरो मुहूर्तं कपिकुअ
 रः ॥ २८ ॥ स समाश्वास्य सहसा संक्रुद्धो राजमातुलः ॥ वानरान्वारयामास दंडेन मधु
 मोहितान् ॥ २९ ॥ सकथंचिद्विमुक्तस्तैर्वानरैर्वानरर्षभः ॥ उवाचैकांतमागत्य स्वान्भृ
 त्यान्समुपागतान् ॥ ३० ॥ एतागच्छत गच्छामो भर्ता नो यत्र वानरः ॥ सुग्रीवो विपुल
 ग्रीवः सह रामेण तिष्ठति ॥ ३१ ॥ सर्वचैवांगदे दोषं श्रावयिष्यामपार्थिवे ॥ अमर्षी व
 चनं श्रुत्वा घातयिष्यति वानरान् ॥ ३२ ॥ इष्टं मधुवनं ह्येतत्सुग्रीवस्य महात्मनः ॥ पि

182
तृपैतामहं दिव्यं देवैरपि दुरासदम् ॥ ३३ ॥ सवानरानिमान्सर्वान्मधुलब्धान्गतायुषः ॥ घा-
तयिष्यति दंडेन सुग्रीवः ससुहृज्जनान् ॥ ३४ ॥ बद्धा ह्येते दुरात्मानो नृपाज्ञापरिपंथिनः ॥
अमर्षप्रभवो रोषः सफलो मे भविष्यति ॥ ३५ ॥ एवमुक्त्वा दधिमुखो वनपालान्महा-
बलः ॥ जगाम सहस्रोत्पत्य वनपालैः समन्वितः ॥ ३६ ॥ निमेषांतरमात्रेण सहि प्राप्तो व-
नालयः ॥ सहस्रांशुसुतो धीमान्सुग्रीवो यत्र वानरः ॥ ३७ ॥ रामं च लक्ष्मणं चैव दृष्ट्वा
सुग्रीवमेव च ॥ समप्रतिष्ठां जगतीमाकाशान्निपपात ह ॥ ३८ ॥ स निपत्य महावीरः
सर्वैस्तैः परिवारितः ॥ हरिर्दधिमुखः पालैः पालानां परमेश्वरः ॥ ३९ ॥ स दीनवदनो भूत्वा
कृत्वा शिरसि चांजलिम् ॥ सुग्रीवस्य शुभौ मूर्ध्ना चरणौ प्रत्यपीडयत् ॥ ४० ॥ ॥ इ-
त्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुंदरकांडे द्विषष्टितमः सर्गः ॥ ६२ ॥
ततो मूर्ध्ना निपतितं वानरं वानरर्षभः ॥ दृष्ट्वैवोद्विग्नहृदयो वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १ ॥ उ-
त्तिष्ठोत्तिष्ठ कस्मात्त्वं पादयोः पतितो मम ॥ अभयं ते प्रदास्यामि सत्यमेवाभिधीयता-
म् ॥ २ ॥ किंसंभ्रमाद्वितंकृत्स्नं ब्रूहि यद्वक्तुमर्हसि ॥ कच्चिन्मधुवनं स्वस्ति श्रोतुमिच्छा

मिवानर ॥ ३ ॥ ससमाश्वासितस्तेन सुग्रीवेण महात्मना ॥ उत्थाय समहाप्राज्ञो वाक्यं
 दधिमुखोऽब्रवीत् ॥ ४ ॥ नैवर्क्षज रसा राजन्नत्वया न च वालिना ॥ वनं निःसृष्टपूर्वं ते
 नाशितं तत्तुवानरैः ॥ ५ ॥ न्यवारय मंहं सर्वान्सहैभिर्वनचारिभिः ॥ अचिंतयित्वा मां
 हृष्टा भक्षयंति पिवंति च ॥ ६ ॥ एभिः प्रधर्षिताश्चैव वानरा वनरक्षिभिः ॥ मधून्यचिंत
 यित्वेमान् भक्षयंति पिवंति च ॥ ७ ॥ शिष्टमत्रापविध्यंति भक्षयंति तथापरे ॥ निवार्य
 माणास्ते सर्वे भ्रुकुटिं दर्शयंति हि ॥ ८ ॥ इमे हि संरब्धतरास्तदा तैः संप्रधर्षिताः ॥ निवा
 र्यते वनात्तस्मात्क्रुद्धैर्वानरपुंगवैः ॥ ९ ॥ ततस्तैर्बहुभिर्वीरैर्वानरैर्वानरर्षभ ॥ संरक्तनयनैः
 क्रोधाद्धरयः संप्रधर्षिताः ॥ १० ॥ पाणिभिर्निहताः केचित्केचिज्जानुभिराहताः ॥ प्रकृ
 ष्टाश्च तदा कामं देवमार्गं च दर्शिताः ॥ ११ ॥ एवमेते हताः शूरास्त्वयि तिष्ठति भर्तारि ॥
 कृत्स्नं मधुवनं चैव प्रकामं तैश्च भक्ष्यते ॥ १२ ॥ एवं विज्ञाप्यमानं तं सुग्रीवं वानरर्षभ
 म् ॥ अपृच्छत्तं महाप्राज्ञो लक्ष्मणः परवीरहा ॥ १३ ॥ किमयं वानरो राजन् वनपः प्रत्युप
 स्थितः ॥ किंचार्थमभिनिर्दिश्य दुःखितो वाक्यमब्रवीत् ॥ १४ ॥ एवमुक्तस्तु सुग्रीवो

लक्ष्मणेन महात्मना ॥ लक्ष्मणंप्रत्युवाचेदंवाक्यंवाक्यविशारदः ॥ १५ ॥ आर्यलक्ष्म
ण संप्राह वीरोदधिमुखः कपिः ॥ अंगदप्रमुखैर्वीरैर्भक्षितमधुवानरैः ॥ १६ ॥ नैषामकृ
तकार्याणामीदृशःस्याद्वयतिक्रमः ॥ वनंयदभिपन्नास्तेसाधितंकर्मतदध्रुवम् ॥ १७ ॥
वारयंतोभृशं प्राप्ताः पालाजानुभिराहताः ॥ तथा न गणितश्चायंकपिर्दधिमुखोबली ॥
॥ १८ ॥ पतिर्ममवनस्यायमस्माभिः स्थापितः स्वयम् ॥ दृष्टादेवीनसंदेहांनचान्येन
हनूमता ॥ १९ ॥ नह्यन्यः साधनेहेतुः कर्मणोस्य हनूमतः ॥ कार्यसिद्धिर्हनुमतिमति
श्च हरिपुंगवे ॥ २० ॥ व्यवसायश्च वीर्यं चश्रुतंचापिप्रतिष्ठितम् ॥ जांबवान्यत्रनेतास्या
दंगदश्च महाबलः ॥ २१ ॥ हनुमांश्चाप्यधिष्ठाता न तत्रगतिरन्यथा ॥ अंगदप्रमुखैर्वीरै
र्हतमधुवनंकिल ॥ २२ ॥ विचित्यदक्षिणामाशामागतैर्हरिपुंगवैः ॥ आगतैश्चप्रमथितं
यथामधुवनंहितैः ॥ २३ ॥ धर्षितं च वनं कृत्स्नमुपयुक्तंतुवानरैः ॥ पातिता वनपाला
स्ते तदा जानुभिराहताः ॥ २४ ॥ एतदर्थमयंप्राप्तोवक्तुंमधुरवागिह ॥ नाम्नादधिमुखो
नाम हरिः प्रख्यातविक्रमः ॥ २५ ॥ दृष्टासीता महाबाहोसौमित्रेपश्यतत्त्वतः ॥ अभि

गम्ययथा सर्वेपिबन्तिमधुवानराः ॥ २६ ॥ नचाप्यदृष्ट्वा वैदेहीं विश्रुताः पुरुषर्षभ ॥
 वनं दत्तवरं दिव्यधर्षयेयुर्वनौकसः ॥ २७ ॥ ततः प्रहृष्टोधर्मात्मालक्ष्मणः सहराघवः ॥
 श्रुत्वा कर्णसुखांवाणीं सुग्रीववदनच्युताम् ॥ २८ ॥ प्राहृष्यतभृशंरामोलक्ष्मणश्चमहा
 यशाः ॥ श्रुत्वादधिमुखस्यैवं सुग्रीवंस्तु प्रहृष्यच ॥ २९ ॥ वनपालं पुनर्वाक्यं सुग्रीवः
 प्रत्यभाषत ॥ प्रीतोऽस्मि सोहं यद्भुक्तं वनं तैः कृतकर्मभिः ॥ ३० ॥ धर्षितंमर्षणीयं च
 चेष्टितं कृतकर्मणाम् ॥ गच्छ शीघ्रंमधुवनं संरक्षस्वत्वमेव हि ॥ ३१ ॥ शीघ्रंप्रेषयसर्वा
 स्तान्हनूमत्प्रमुखान्कपीन् ॥ ३२ ॥ इच्छामिशीघ्रंहनूमत्प्रधानाञ्छाखामृगांस्तान्मृग
 राजदपान् ॥ प्रष्टुं कृतार्थान्सह राघवाभ्यां श्रोतुं च सीताधिगमेप्रयत्नम् ॥ ३३ ॥ प्रीति
 स्फीताक्षौ संप्रहृष्टौ कुमारौ दृष्ट्वा सिद्धार्थौ वानराणां च राजा ॥ अंगैः प्रहृष्टैः कार्य
 सिद्धिं विदित्वा बाह्वोरासन्नामतिमात्रं ननन्द ॥ ३४ ॥ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे
 वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे त्रिषष्टितमः सर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ ॥

सुग्रीवेणैवमुक्तस्तुहृष्टोदधिमुखः कपिः ॥ राघवं लक्ष्मणंचैव सुग्रीवंचाभ्यवादयत् ॥
॥ १ ॥ सप्रणम्यचसुग्रीवं राघवौचमहाबलौ ॥ वानरैःसहितः शूरैर्दिवमेवोत्पपातह ॥
॥ २ ॥ सयथैवागतः पूर्वतथैवत्वारितंगतः ॥ निपत्यगगनाद्भूमौ तद्वनंप्रविवेशह ॥ ३ ॥
सप्रविष्टोमधुवनंददर्शहरियूथपान् ॥ विमदानुद्धतान्सर्वान्महमानान्मधूदकम् ॥ ४ ॥
सतानुपागमद्वीरोबध्वाकरपुटांजलिम् ॥ उवाचवचनंश्लक्ष्णमिदंहृष्टवदंगदम् ॥ ५ ॥
सौम्यरोषोनकर्तव्योयदेभिः परिवारणम् ॥ अज्ञानाद्रक्षिभिः क्रोधाद्भवंतः प्रतिषेधि
ताः ॥ ६ ॥ श्रांतोदूरादनुप्राप्तोभक्षयस्वस्वकंमधु ॥ युवराजस्त्वमीशश्चवनस्यास्य म
हाबल ॥ ७ ॥ मौख्यात्पूर्वं कृतोरोषस्तद्भवान्क्षंतुमर्हति ॥ यथैवहिपितातेऽभूत्पूर्वहारि
गणेश्वरः ॥ ८ ॥ तथा त्वमपिसुग्रीवोनान्यस्तुहरिसत्तम ॥ आख्यातंहि मया गत्वा
पितृव्यस्यतवानघ ॥ ९ ॥ इहोपयानंसर्वेषामेतेषांवनचारिणाम् ॥ भवदागमनंश्रुत्वा
सहैभिर्वनचारिभिः ॥ १० ॥ प्रहृष्टोनतुरुष्टोसौ वनंश्रुत्वाप्रधर्षितम् ॥ प्रहृष्टोमां पि
तृव्यस्तेसुग्रीवोवानरेश्वरः ॥ ११ ॥ शीघ्रंप्रेषयसर्वास्तानितिहोवाचपार्थिवः ॥ श्रुत्वा

दधिमुखस्यैतद्वचनं श्लक्ष्णमंगदः ॥ १२ ॥ अब्रवीत्तान्हरिश्चेष्टोवाक्यं वाक्यविशारदः ॥
 शंकेश्रुतोयंवृत्तांतो रामेण हरियूथपाः ॥ १३ ॥ अयंचहर्षादाख्याति तेन जानामि हेतु
 ना ॥ तत्क्षमं नेहनः स्थातुं कृते कार्ये परंतपाः ॥ १४ ॥ पीत्वा मधुयथाकामं विक्रांता व
 नचारिणः ॥ किंशेषंगमनंतत्र सुग्रीवो यत्र वानरः ॥ १५ ॥ सर्वेयथामां वक्ष्यंति समे
 त्य हरिपुंगवाः ॥ तथास्मि कर्ता कर्तव्ये भवद्भिः परवानहम् ॥ १६ ॥ नाज्ञापयितुमीशोऽ
 हं युवराजोस्मि यद्यपि ॥ अयुक्तं कृतकर्माणो यूयंधर्षयितुं बलात् ॥ १७ ॥ ब्रुवतश्चांगदस्यै
 वं श्रुत्वा वचनमुत्तमम् ॥ प्रहृष्टमनसो वाक्यमिदमूचुर्वनौकसः ॥ १८ ॥ एवं वक्ष्यति को
 राजन् प्रभुः सन्वानरर्षभ ॥ ऐश्वर्यमदमतो हि सर्वोऽहमिति मन्यते ॥ १९ ॥ तव चेदं सु
 सदृशं वाक्यं नान्यस्य कस्यचित् ॥ सन्नतिर्हितवाख्याति भविष्यच्छुभयोग्यताम् ॥
 ॥ २० ॥ सर्वे वयमपि प्राप्तास्तत्र गंतुं कृतक्षणाः ॥ स यत्र हरि वीराणां सुग्रीवः पतिरव्ययः
 ॥ २१ ॥ त्वया ह्यनुक्तैर्हरिभिर्नैव शक्यं पदात्पदम् ॥ कचिद्गंतुं हरिश्चेष्टब्रूमः सत्यमिदं तु
 ते ॥ २२ ॥ एवं तु वदतां तेषां मंगदः प्रत्यभाषत ॥ साधुगच्छामइत्युक्त्वा खमुत्पेतुर्महा

बलाः ॥ २३ ॥ उत्पतंतमनूत्पेतुः सर्वेतेहरियूथपाः ॥ कृत्वाकाशं निराकाशं यन्त्रोत्क्षि
 साइवोपलाः ॥ २४ ॥ अंगदपुरतः कृत्वाहनूमंतंचवानरम् ॥ तैऽबरंसहसोत्पत्यवेगवं
 तः प्लवंगमाः ॥ २५ ॥ विनदंतोमहानादंधनावातेरितायथा ॥ अंगदेसमनुप्राप्तेसुग्रीवो
 वानरेश्वरः ॥ २६ ॥ उवाचशोकसंतप्तरामं कमललोचनम् ॥ समाश्वसिहिभद्रं ते दृष्ट्वा
 देवीन संशयः ॥ २७ ॥ नागंतुमिह शक्यं तैरतीतसमयैरिह ॥ अंगदस्यप्रहर्षाच्च जा
 नामिशुभदर्शन ॥ २८ ॥ नमत्सकाशमागच्छेत्कृत्येहिविनिपातिते ॥ युवराजो महा
 बाहुःप्लवतामंगदोवरः ॥ २९ ॥ यद्यप्यकृतकृत्यानामीदृशः स्यादुपक्रमः ॥ भवेत्तुदीन
 वदनोभ्रांतविप्लुतमानसः ॥ ३० ॥ पितृपैतामहंचैतत्पूर्वकैरभिरक्षितम् ॥ नमेमधुवनं
 हन्याददृष्ट्वाजनकात्मजाम् ॥ ३१ ॥ कौसल्यासुप्रजोराम समाश्वसिहिसुव्रत ॥ दृष्ट्वा
 देवीनसंदेहोनचान्येनहनूमता ॥ ३२ ॥ नह्यस्य कर्मणोहेतुः साधने तद्विधा भवेत् ॥
 हनूमतीह सिद्धिश्च मतिश्चमतिसत्तम ॥ ३३ ॥ व्यवसायश्च शौर्यं च सूर्यं तेजइवध्रुव

१ यन्त्रोत्क्षिप्ता इत्यनेन दूरोत्पातेन शीघ्रगमनं सूचितम् । २ सीतास्थितिपरिज्ञानेन भवतो जीवनलाभादिदानीं कौतल्या सुपुत्रवत्यभूदिति भावः ।

म् ॥ जांबवान्यत्रनेतास्यादंगदश्चहरीश्वरः ॥ ३४ ॥ हनूमांश्चाप्यधिष्ठाता न तत्रगतिर
 न्यथा ॥ माभूश्चितासमायुक्तः संप्रत्यमितविक्रमः ॥ ३५ ॥ यदाहि दर्पितोदग्राः संग
 ताः काननौकसः ॥ नैषामकृतकार्याणामीदृशःस्यादुपक्रमः ॥ ३६ ॥ वनभंगेनजानामि
 मधूनांभक्षणेनच ॥ ततः किलकिलाशब्दंशुश्रावासन्नमंबरे ॥ ३७ ॥ हनूमत्कर्मदत्तानांनद
 तांकाननौकसाम् ॥ किष्किंधामुपयातानांसिद्धिं कथयतामिव ॥ ३८ ॥ ततः श्रुत्वा
 निनादं तं कपीनां कपिसत्तमः ॥ आयतांचितलांगूलःसोभवद्धृष्टमानसः ॥ ३९ ॥ आ
 जग्मुस्तेपिहरयोरामदर्शनकांक्षिणः ॥ अंगदंपुरतः कृत्वाहनूमंतंचवानरम् ॥ ४० ॥
 तंऽगदप्रमुखावीराःप्रहृष्टाश्चमदान्विताः ॥ निपेतुर्हरिराजस्यसमीपेराघवस्यच ॥ ४१ ॥
 हनुमांश्चमहाबाहुःप्रणम्यशिरसाततः ॥ नियतामक्षतांदेवीराघवायन्यवेदयत् ॥ ४२ ॥
 दृष्टादेवीतिहनुद्वचनादमृतोपमम् ॥ आकर्ण्यवचनंरामोहर्षमाप सलक्ष्मणः ॥ ४३ ॥
 निश्चितार्थततस्तस्मिन्सुग्रीवंपवनात्मजे ॥ लक्ष्मणःप्रीतिमान्प्रीतोबहुमानादवैक्षत ४४
 प्रीत्याचपरमोपेतोराघवःपरवीरहा ॥ बहुमानेनमहताहनूमंतमवैक्षत ॥ ४५ ॥ इत्यार्षे

श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदि० सुंदरकांडे चतुःषष्टितमः सर्गः ॥ ६४ ॥ ॥ ततः
प्रस्रवणं शैलं तेगत्वाचित्रकाननम् ॥ प्रणम्य शिरसा रामं लक्ष्मणं च महाबलम्
॥ १ ॥ युवराजं पुरस्कृत्य सुग्रीवमभिवाद्य च ॥ प्रवृत्तिमथ सीतायाः प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥
॥ २ ॥ रावणांतःपुररोधं राक्षसीभिश्चतर्जनम् ॥ रामे समनुरागंचयथाचनियमः कृतः
॥ ३ ॥ एतदाख्याय ते सर्वं हरयो रामसन्निधौ ॥ वैदेहीमक्षतां श्रुत्वा रामस्तूत्तरमब्रवीत् ॥
॥ ४ ॥ कसीतावर्तते देवी कथं च मयि वर्तते ॥ एतन्मे सर्वमाख्यातवैदेहीं प्रति वानराः ॥
॥ ५ ॥ रामस्य गदितं श्रुत्वा हरयोरामसन्निधौ ॥ चोदयन्ति हनूमन्तं सीतावृत्तांतकोवि
दम् ॥ ६ ॥ श्रुत्वा तु वचनं तेषां हनूमान्मारुतात्मजः ॥ प्रणम्य शिरसा देव्यै सीतायै
तां दिशं प्रति ॥ ७ ॥ उवाच वाक्यं वाक्यज्ञः सीताया दर्शनं यथा ॥ तं मणिं कांचनं
दिव्यं दीप्यमानं स्वतेजसा ॥ ८ ॥ दत्वा रामाय हनुमांस्ततः प्राञ्जलिं ब्रवीत् ॥ समुद्रं
लंघयित्वा हं शतयोजनमायतम् ॥ ९ ॥ अगच्छं जानकीं सीतां मार्गमाणो दिदृक्षया ॥
तत्र लंकेति नगरी रावणस्य दुरात्मनः ॥ १० ॥ दक्षिणस्य समुद्रस्य तीरे वसति दक्षि

णे ॥ तत्र सीता मया दृष्टा रावणांतःपुरे सती ॥ ११ ॥ त्वयि संन्यस्य जीवन्ती रामा
 राममनोरथम् ॥ दृष्टा मे राक्षसीमध्ये तर्ज्यमाना मुहुर्मुहुः ॥ १२ ॥ राक्षसीभिर्विरूपा
 भी रक्षिता प्रमदावने ॥ दुःखमापद्यते देवी त्वया वीर सुखोचिता ॥ १३ ॥ रावणांतः
 पुरे रुद्धा राक्षसीभिः सुरक्षिता ॥ एकवेणीधरा दीना त्वयि चिंतापरायणा ॥ १४ ॥
 अधःशय्या विवर्णांगी पद्मिनीव हिमागमे ॥ रावणाद्विनिवृत्तार्था मर्तव्यकृतनिश्चया ॥
 ॥ १५ ॥ देवी कथंचित्काकुत्स्थ त्वन्मना मार्गिता मया ॥ इक्ष्वाकुवंशविख्यातिं शनैः की
 र्तयतानघ ॥ १६ ॥ सा मया नरशार्दूल शनैर्विश्वासिता तदा ॥ ततः संभाषिता देवी सर्व
 मर्थं च दर्शिता ॥ १७ ॥ रामसुग्रीवसख्यं च श्रुत्वा हर्षमुपागता ॥ नियतः समुदाचारो
 भक्तिश्चास्याः सदा त्वयि ॥ १८ ॥ एवं मया महाभाग दृष्टा जनकनंदिनी ॥ उग्रेण तपसा
 युक्ता त्वद्भक्त्या पुरुषर्षभ ॥ १९ ॥ अभिज्ञानं च मे दत्तं यथावृत्तंतवांतिके ॥ चित्रकूटे
 महाप्राज्ञ वायसं प्रति राघव ॥ २० ॥ विज्ञाप्यः पुनरप्येष रामो वायुसुत त्वया ॥ अखि
 लेन यथा दृष्टमिति मामाह जानकी ॥ २१ ॥ अयं चास्मै प्रदातव्यो यत्नात्सुपरिरक्षितः ॥

ब्रुवता वचनान्येवं सुग्रीवस्योपशृण्वतः ॥ २२ ॥ एषचूडामणिः श्रीमान्मयाते यत्नरक्षि
तः ॥ मनःशिलायास्तिलकंतत्स्मरस्वेति चाब्रवीत् ॥ २३ ॥ एष निर्यातितः श्रीमान्म
याते वारिसंभवः ॥ एनंददृष्ट्याप्रमोदिष्ये व्यसने त्वामिवानघ ॥ २४ ॥ जीवितं धारयि
ष्यामिमासंदशरथात्मज ॥ ऊर्ध्वमासान्नजीवेयं रक्षसां वशमागता ॥ २५ ॥ इतिमाम
ब्रवीत्सीताकृशांगी धर्मचारिणी ॥ रावणांतःपुरेरुद्धामृगीवोत्फुल्ललोचना ॥ २६ ॥ एतदे
वमयाख्यातं सर्वराघवयद्यथा ॥ सर्वथासागरजले संतारः प्रविधीयताम् ॥ २७ ॥ तौ जा
ताश्वासौ राजपुत्रौ विदित्वा तच्चाभिज्ञानं राघवाय प्रदाय ॥ देव्याचाख्यातं सर्वमेवानुपू
र्याद्वाचा संपूर्णं वायुपुत्रः शशंस ॥ २८ ॥ इ० श्री० वा० आ० सु० पंचषष्ठितमः सर्गः ॥ ६५ ॥
एवमुक्तो हनुमतारामो दशरथात्मजः ॥ तं मणिं हृदये कृत्वा रुरोद सह लक्ष्मणः ॥ १ ॥
तंतुदृष्ट्वा मणिश्रेष्ठं राघवः शोककर्षितः ॥ नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यां सुग्रीवमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥
यथैव धेनुः स्रवति स्नेहाद्वत्सस्य वत्सला ॥ तथा ममापि हृदयं मणिश्रेष्ठस्य दर्शना
त् ॥ ३ ॥ मणिरत्नमिदं दत्तं वैदेह्याः श्वशुरेण मे ॥ वधूकाले यथा बद्धमधिकं मूर्ध्नि शोभ

ते ॥ ४ ॥ अयं हि जलसंभूतो मणिः प्रवरपूजितः ॥ यज्ञे परमतुष्टेन दत्तः शक्रेण धीमता
 ॥ ५ ॥ इमं दृष्ट्वा मणिश्रेष्ठं तथा तातस्य दर्शनम् ॥ अद्यास्म्यवगतः सौम्य वैदेहस्य त
 थाविभोः ॥ ६ ॥ अयं हि शोभते तस्याः प्रियायामूर्ध्नि मे मणिः ॥ अद्यास्य दर्शनेनाहं
 प्राप्तांतामिव चिंतये ॥ ७ ॥ किमाहसीता वैदेही ब्रूहि सौम्य पुनः पुनः ॥ पिपासुमिव
 तोयेन सिंचन्ती वाक्यवारिणा ॥ ८ ॥ इतस्त किंदुःखतरं यमिमं वारिसंभवम् ॥ मणिप
 श्यामिसौमित्रे वैदेहीमागतां विना ॥ ९ ॥ चिरं जीवति वैदेही यदि मासं धरिष्यति ॥ क्ष
 णं वीरन जीवेयं विनातामसितेक्षणाम् ॥ १० ॥ नय मामपितं देशं यत्र दृष्ट्वा मम प्रि
 या ॥ न तिष्ठेयं क्षणमपि प्रवृत्तिमुपलभ्य च ॥ ११ ॥ कथं सा मम सुश्रोणी भीरुभीरुः स
 तीतदा ॥ भयावहानां घोरणां मध्ये तिष्ठति रक्षसाम् ॥ १२ ॥ शारदस्तिमिरो न्मुक्तो नू
 नं चंद्रइवांबुदैः ॥ आवृतं वदनं तस्यानविराजति राक्षसैः ॥ १३ ॥ किमाहसीता हनुमं
 स्तत्त्वतः कथयस्व मे ॥ एतेन खलु जीविष्ये भेषजेनातुरो यथा ॥ १४ ॥ मधुरामधुराला
 पा किमाह मम भामिनी ॥ मद्विहीनावरारोहा हनुमन्कथयस्व मे ॥ दुःखादुःखतरं प्राप्य

कथंजीवतिजानकी ॥ १५ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रा०वा०आ०सु०षट्षष्टितमःसर्गः ॥ ६६ ॥
 एवमुक्तस्तु हनुमान् राघवेण महात्मना ॥ सीतायाभाषितं सर्वं न्यवेदयत राघवे ॥ १ ॥
 इदमुक्तवती देवी जानकी पुरुषर्षभ ॥ पूर्ववृत्तमभिज्ञानं चित्रकूटे यथातथम् ॥ २ ॥
 सुखसुप्तात्वयासार्धं जानकी पूर्वमुत्थिता ॥ वायसः सहसोत्पत्य विददारस्तनांतरम् ॥
 ॥ ३ ॥ पर्यायेण च सुप्तस्त्वं देव्यं केभरताग्रज ॥ पुनश्च किल पक्षी स देव्या जनयति व्य-
 थाम् ॥ ४ ॥ ततः पुनरुपागम्य विददार भृशं किल ॥ ततस्त्वं बोधितस्तस्याः शोणितेन स-
 मुक्षितः ॥ ५ ॥ वायसेन च तेनैवं सततं बाध्यमानया ॥ बोधितः किल देव्या त्वं सुखसु-
 तः परंतप ॥ ६ ॥ तां च दृष्ट्वा महाबाहो दारितां च स्तनांतरे ॥ आशीविष इव क्रुद्धस्ततो-
 वाक्यं त्वमूचिवान् ॥ ७ ॥ नखाग्रैः केन ते भीरुरादितं वै स्तनांतरम् ॥ कः क्रीडति सरोषे-
 ण पंचवक्त्रेण भोगिना ॥ ८ ॥ निरीक्षमाणः सहसा वायसं समुदैक्षथाः ॥ नखैः सरुधिरै-
 स्तीक्ष्णैस्तामेवाभिमुखं स्थितम् ॥ ९ ॥ सुतः किल स शक्रस्य वायसः पततां वरः ॥

धरांतरगतःशीघ्रं पवनस्यगतौसमः ॥ १० ॥ ततस्तस्मिन्महाबाहोकोपसंवर्तितेक्षणः ॥
 वायसे त्वंव्यधाःक्रूरां मतिं मतिमतांवर ॥ ११ ॥ सदर्भसंस्तराद्ब्रह्म ब्रह्मास्त्रेणन्ययोज
 यः ॥ सदीप्तइव कालाग्निर्ज्वालाभिमुखं खगम् ॥ १२ ॥ स त्वं प्रदीप्तं चिक्षेप दर्भं तं
 वायसंप्रति ॥ ततस्तु वायसं दीप्तः स दर्भोनुजगामह ॥ १३ ॥ भीतैश्चसंपरित्यक्तः सु
 रैः सर्वैश्च वायसः ॥ त्रील्लोकान्संपरिक्रम्य त्रातारं नाधिगच्छति ॥ १४ ॥ पुनरप्यागत
 स्तत्र त्वत्सकाशमरिंदम ॥ त्वं तं निपतितं भूमौ शरण्यशरणागतम् ॥ १५ ॥ वधार्हमपि
 काकुत्स्थकृपयापर्यपालयः ॥ मोघमस्त्रं न शक्यं तु कर्तुमित्येवराघवः ॥ १६ ॥ ततस्त
 स्याक्षिकाकस्यहिनस्तिस्मसदाक्षिणम् ॥ वायसस्त्वानमस्कृत्यराजोदशरथस्य च ॥
 ॥ १७ ॥ विसृष्टस्तुतदाकाकः प्रतिपेदेस्वमालयम् ॥ एवमस्त्रविदां श्रेष्ठः सत्ववाञ्छी
 लवानपि ॥ १८ ॥ किमर्थमस्त्रं रक्षस्सुनयोजयसिराघव ॥ नदानवा नगंधर्वा नासुरा
 नमरुद्गणाः ॥ १९ ॥ तवरामरणेशक्तास्तथाप्रतिसमासितुम् ॥ तववीर्यवतः कच्चिन्म

यि यद्यस्ति संभ्रमः ॥ २० ॥ क्षिप्रं सुनियतैर्बाणैर्हन्यतां युधि रावणः ॥ भ्रातुरादेशमा
ज्ञाय लक्ष्मणो वा परंतपः ॥ २१ ॥ स किमर्थं नरवरो न मां रक्षति राघवः ॥ शक्तौतौपु
रुषव्याघ्रौ वाय्वग्निसमतेजसौ ॥ २२ ॥ सुराणामपि दुर्धर्षौ किमर्थं मामुपेक्षतः ॥ ममै
व दुष्कृतं किञ्चिन्महदस्ति न संशयः ॥ २३ ॥ समर्थौ सहितौ यन्मां नरक्षेते परंतपौ ॥
वैदेह्या वचनं श्रुत्वा करुणं साधुभाषितम् ॥ २४ ॥ पुनरप्यहमार्यातामिदं वचनमब्रुव
म् ॥ त्वच्छोकविमुखो रामो देवि सत्येन तेशपे ॥ २५ ॥ रामे दुःखाभिभूते च लक्ष्मणः
परितप्यते ॥ कथंचिद्भवती दृष्टानकालः परिशोचितुम् ॥ २६ ॥ इदं मुहूर्तं दुःखानामंतं
द्रक्ष्यसि भामिनि ॥ तावुभौ नरशार्दूलौ राजपुत्रौ परंतपौ ॥ २७ ॥ त्वद्दर्शनकृतोत्साहौ
लंकां भस्मीकरिष्यतः ॥ हत्वा च समरे रौद्रं रावणं सहबांधवम् ॥ २८ ॥ राघवस्त्वां व
रारोहे स्वपुरीं नयिताध्रुवम् ॥ यत्तुरामो विजानीयादभिज्ञानमनिंदिते ॥ २९ ॥ प्रीतिसं
जननंतस्य प्रदातुं तं त्वमर्हसि ॥ साभिवीक्ष्य दिशः सर्वावेण्यद्ग्रथनमुत्तमम् ॥ ३० ॥ मु
क्त्वा वस्त्राद्दौमह्यं मणिमेतं महाबल ॥ प्रतिगृह्य मणिं दोभ्यां तव हेतोरघुप्रिय ॥ ३१ ॥

शिरसा संप्रणम्यैनामहमागमनेत्वरे ॥ गमनेचकृतोत्साहमवेक्ष्यवरवर्णिनी ॥ ३२ ॥
 विवर्धमानं चहि मामुवाच जनकात्मजा ॥ अश्रुपूर्णमुखी दीनाबाष्पगद्गदभाषिणी ॥
 ॥ ३३ ॥ ममोत्पतनसंभ्रांताशोकवेगसमाहता ॥ मामुवाचततः सीतासभाग्योसि म
 हाकपे ॥ ३४ ॥ यद्वक्ष्यसिमहाबाहुंरामंकमललोचनम् ॥ लक्ष्मणंचमहाबाहुंदेवरं मे
 यशस्विनम् ॥ ३५ ॥ सीतयाप्येवमुक्तोहमब्रुवं मैथिलीं तथा ॥ पृष्ठमारोहमेदेवि क्षि
 प्रंजनकनंदिनि ॥ ३६ ॥ यावत्ते दर्शयाम्यद्यससुग्रीवं सलक्ष्मणम् ॥ राघवं च महाभा
 गेभर्तारमसितेक्षणे ॥ ३७ ॥ साब्रवीन्मांततो देवीनैष धर्मो महाकपे ॥ यत्तेपृष्ठं सिषे
 वेहंस्ववशाहरिपुंगव ॥ ३८ ॥ पुराच यदहं वीर स्पृष्टा गात्रेषु रक्षसा ॥ तत्राहंकिं करि
 ष्यामिकालेनोपनिपीडिता ॥ ३९ ॥ गच्छत्त्वंकपिशार्दूलयत्रतौ नृपतेः सुतौ ॥ इत्येवं
 सासमाभाष्यभूयः संदेषुमास्थिता ॥ ४० ॥ हनुमन्सिंहसंकाशौतावुभौरामलक्ष्मणौ ॥
 सुग्रीवंचसहामात्यंसर्वान्ब्रूयाअनामयम् ॥ ४१ ॥ यथाचसमहाबाहुर्मातारयतिराघ
 वः ॥ अस्माद्दुःखांबुसंरोधात्तत्त्वमाख्यातुमर्हसि ॥ ४२ ॥ इदंचतीव्रंममशोकवेगंरक्षोभि

रेभिःपरिभर्त्सनंच ॥ ब्रूयास्तुरामस्य गतःसमीपं शिवश्चतेध्वास्तु हरिप्रवीर ॥४३॥ एत
त्तवार्या नृपसंयतासा सीता वचः प्राह विषादपूर्वम् ॥ एतच्च बुध्वा गदितो यथात्वं श्रद्ध
स्व सीता कुशलां समग्राम् ॥ ४४ ॥ इ० श्री० आ० सु० सप्तषष्ठितमः सर्गः ॥ ६७ ॥
अथाहमुत्तरं देव्या पुनरुक्तः ससंभ्रमम् ॥ तव स्नेहान्नरव्याघ्र सौहार्दादनुमान्य च १ ॥
एवं बहुविधंवाच्यो रामो दाशरथिस्त्वया ॥ यथा मां प्राप्नुयाच्छीघ्रं हत्वा रावणमाह
वे ॥ २ ॥ यदि वा मन्यसे वीर वसैकाहमरिंदम ॥ कस्मिंश्चित्संवृते देशे विश्रान्तःश्वो ग
मिष्यसि ॥ ३ ॥ मम चाप्यल्पभाग्यायाः सान्निध्यात्तव वानर ॥ अस्य शोकविपाक
स्य मुहूर्तं स्याद्विमोक्षणम् ॥ ४ ॥ गतेहि त्वयि विक्रान्ते पुनरागमनाय वै ॥ प्राणानामपि
संदेहो मम स्यान्नात्रसंशयः ॥ ५ ॥ तवादर्शनजं चापि भयं मां परितापयेत् ॥ दुःखादुः
खपराभूतां दुर्गतां दुःखभागिनीम् ॥ ६ ॥ अयं च वीर संदेहस्तिष्ठतीव ममाग्रतः ॥ सुम
हांस्त्वत्सहायेन हर्यक्षेषुनसंशयः ॥ ७ ॥ कथंनुखलुदुष्पारंतरिष्यंतिमहोदधिम् ॥ ता
नि हर्यक्षसैन्यानि तौ वानरवरात्मजौ ॥ ८ ॥ त्रयाणामेव भूतानां सागरस्येह लंघने ॥

शक्तिः स्याद्वैनतेयस्य वायोर्वातव चानघ ॥९॥ तदस्मिन्कार्यनिर्योगैर्वीरैर्वंदुरतिक्रमे ॥
 किं पश्यसि समाधानं ब्रूहि वाक्यविदां वर ॥ १० ॥ काममस्य त्वमेवैकः कार्यस्य परिसा-
 धने ॥ पर्याप्तः परवीरघ्नः यशस्यस्ते बलोदयः ॥ ११ ॥ बलैः समग्रैर्यदि मां हत्वा रावणमा-
 हवे ॥ विजयी स्वपुरीं रामो नयेत्तत्स्याद्यशस्करम् ॥ १२ ॥ यथाहं तस्य वीरस्य वना-
 दुपधिना हता ॥ रक्षसा तद्भयादेव तथानार्हतिराघवः ॥ १३ ॥ बलैस्तु संकुलां कृत्वा
 लंकां परबलार्दनः ॥ मां नयेद्यदिकाकुत्स्थस्तत्तस्य सदृशं भवेत् ॥ १४ ॥ तद्यथा तस्य वि-
 क्रांतमनुरूपं महात्मनः ॥ भवत्याहवशूरस्य तथा त्वमुपपादय ॥ १५ ॥ तदर्थोपहितं वा-
 क्यं प्रश्रितं हेतुसंहितम् ॥ निशम्याहंततः शेषं वाक्यमुत्तरमब्रुवम् ॥ १६ ॥ देवि हर्यृक्ष-
 सैन्यानामीश्वरः प्लवतां वरः ॥ सुग्रीवः सत्त्वसंपन्नस्त्वदर्थे कृतनिश्चयः ॥ १७ ॥ तस्य विक्र-
 मसंपन्नाः सत्त्ववंतो महाबलाः ॥ मनःसंकल्पसदृशानि देशे हरयः स्थिताः ॥ १८ ॥ येषां नो-
 परि नाधस्तान्नतिर्यक् सज्जते गतिः ॥ न च कर्मसु सीदंति महत्स्वमिततेजसः ॥ १९ ॥
 असकृत्तैर्महाभागैर्वानरैर्बलसंयुतैः ॥ प्रदक्षिणीकृता भूमिर्वायुमार्गानुसारिभिः ॥ २० ॥

मद्दिशिष्टाश्च तुल्याश्च संति तत्र वनौकसः ॥ मत्तः प्रत्यवरः कश्चिन्नास्ति सुग्रीवसन्नि
 धौ ॥२१॥ अहं तावदिह प्राप्तः किंपुनस्तेमहाबलाः ॥ न हिप्रकृष्टाःप्रेष्यंतेप्रेष्यंतेहीतरे
 जनाः ॥२२॥ तदलंपरितापेनदेविमन्युरपैतु ते ॥ एकोत्पातेनतेलंकामेष्यंति हरियूथ
 पाः ॥२३॥ मम पृष्ठगतौतौ च चंद्रसूर्याविवोदितौ ॥ त्वत्सकाशंमहाभागेनृसिंहावाग
 मिष्यतः ॥२४॥ अरिघ्नंसिंहसंकाशंक्षिप्रंद्रक्ष्यसिराघवम् ॥ लक्ष्मणंचधनुष्मंतंलंकाद्रा
 रमुपागतम् ॥२५॥ नखदंष्ट्रायुधान्वीरान्सिंहशार्दूलविक्रमान् ॥ वानरान्वारणेंद्राभान्क्षि
 प्रंद्रक्ष्यसिसंगतान् ॥२६॥ शैलाबुदनिकाशानांलंकामलयसानुषु ॥ नर्दतांकपिमुख्यानां
 नचिराच्छोष्यसेस्वनम् ॥२७॥ निवृत्तवनवासंचत्वयासार्धमरिंदमम् ॥ अभिषिक्तम
 योध्यायांक्षिप्रंद्रक्ष्यसिराघवम् ॥ २८ ॥ ततो मया वाग्भिरदीनभाषिणी शिवाभिरिष्टा
 भिरभिप्रसादिता ॥ उवाहशांतिं मममैथिलात्मजातवातिशोकेनतथातिपीडिता ॥२९॥
 इ०श्री०वा०आ०सु० चतुर्विंशत्साहस्रिकायां संहितायामष्टषष्ठितमः सर्गः ॥ ६८ ॥

॥ समाप्तमिदं सुंदरकांडम् ॥

इदं पुस्तकं मुद्रयामां श्रीकृष्णदासात्मजश्रीमराजश्रेष्ठिना स्वर्गवे "श्रीविद्वत्श्वर" (स्टीम्) यन्त्रालये मुद्रयिष्या प्रकाशितम्। शके १८९५, सं० १९९१.

“श्रीवेङ्कटेश्वर” (स्टीम्) यन्त्रालयकी क्रय्यपुस्तकें ।

नाम पुस्तक.	की. रु. आ.	नाम पुस्तक.	की. रु. आ.
पुराणइतिहास ग्रंथाः ।		अध्यात्मरामायणसटीक चिकना कागज ३-०	
श्रीमहाभारतसटीक अतिउत्तम बड़े अक्षरकामनवृत कागज गणपतकृ०छापेका		” रफ कागज २-८	
अनुक्रमणिका सहित ६०-०		अध्यात्मरामायण मूल (गुटकरेशमी) पाठ करनेको अत्युत्तम है	... १-०
महाभारत छोटाअक्षर हल्का कागज २५-०		अध्यात्मरामायण-केवलभाषा सुन्दर जिल्दबैंधी....	... २-०
पद्मपुराण सम्पूर्ण ५५००० ग्रंथ बहुतपुस्तकोंके द्वारा शुद्ध होकर छपा		श्रीमद्भागवत श्रीधरीटीका और टिप्पणी सह ग्लेज कागज ...	... १०-०
तयार है १६-०		तथा रफ कागज १-३	
हरिवंश पुराण सटीक ५-०		भारतसार संस्कृत ८-०	
हरिवंश पुराण भाषाटीका समेत १०-०		श्रीमद्भागवतसवूर्णिक मोटेअक्षरउत्तम कागजका (सप्ताहबाँचनेमेंपरमोपयोगी)	... ८-०
हरिवंशपुराण केवल भाषावार्त्तिक जिल्दबैंधा ५-०		श्रीमद्भागवत भाषाटीका माहात्म्य और शंका समाधान सह अत्युत्तम जिसमें	
श्रीवाल्मीकीयरामायण संस्कृत मूल और अत्युत्तम भाषाटीका माहात्म्य और		कथाके सिवाय ५०० दृष्टांतहैं (नईछपी)	... १२-०
अनुक्रमणिका सहित मोटा कागज सुंदर अक्षर ... २१-०		श्रीमद्भागवत-सुबोधिनोटीका समेत पढ़नेवालों व सप्ताह बाँचने वालोंको परमो-	
वाल्मीकीयरामायण केवलभाषा दो जिल्दोंमें ... १०-०		पयोगी है ... १२-०	
श्रीमद्वाल्मीकीय रामायण तनिस्रोकी रामानुजी भूषण संस्कृत टीकासहित २५-०		* श्रीमद्भागवत अन्वयार्थमकाशिका टीकासमेत ... १५-०	
वाल्मीकीयरामायण रामाभिरामीटीका ... ८-०		श्रीमद्भागवत विजयध्वनी टीका समेत (माधवसाम्प्रदायिक)	... १०-०
श्रीवाल्मीकीयरामायण सुन्दरकांड मूल बडा ... २-०		श्रीमद्भागवत (मूल-गूटका) रेशमी जिल्द बैंधी नित्यपाठकरनेको अति उत्तम है	१-१२
		भागवत दशमस्कंध भाषाटीका दृष्टान्त सह ... ४-०	

नाम पुस्तक.	की. ह. आ.
श्रीमद्भागवतार्थपद्यव्याख्याशतक (जन्माद्यस्य श्लोकके सौ अर्थ) ...	२-०
भागवतलीलाकल्पद्रुम (श्रीमद्भागवतके सब चरित्र जन्माद्यस्य इस श्लोकमें)	१-८
श्रीमद्भागवत-आनन्दाम्बुनिधि पद्य भाषाटीकासमेत श्रीमहाराजा रघुराजसिंह- देवमुकृत	१५-०
आनन्दाम्बुनिधि-श्रीमद्भागवतका पद्यात्मक भाषानुवाद सुन्दर मिल्द बँधी ...	८-०
शिवपुराण मूल बड़ा २४०००	६-०
शिवपुराण बड़ा २४००० भाषाटीकासहित अत्युत्तम पं० ज्वालाप्रसादजी अनुवादित	१५-०
शिवपुराण केवल भाषावार्तिक मिल्द	७-०
अग्निपुराण यत्र संपूर्णशास्त्रकलानां संक्षेपवर्णनं	४-०
ब्रह्मवैवर्तपुराण संपूर्ण चारोखंड	७-०
ब्रह्मवैवर्तपुराणका प्रकृतिसंक्षेप, गणेशखंड और ब्रह्मखण्ड ...	४-०
ब्रह्मवैवर्तपुराणका कृष्णखण्ड	३-०
कल्किपुराण भाषाटीका (जिसमें कल्कि महाराज कलियुगांतमें अवतार ले संहार करैगे उनका पूर्ण वृत्तान्त है) ...	२-०
श्रीमद्देवीभागवत-नीलकंठीटीकासमेत (संस्कृत) ..	७-०
श्रीमद्देवीभागवत अत्युत्तम भा० टी० समेत	१२-०
देवीभागवत-केवलभाषा मिल्द बँधाड्डा	६-०
मार्कण्डेयपुराण सप्तशती शान्तनवीटीकासह ...	४-०

नाम पुस्तक.	की. ह. आ.
मार्कण्डेयपुराण भाषाटीका समेत-	६-०
मार्कण्डेयपुराण केवल भाषा (मिल्दबँधा)	३-०
गर्गसंहिता उग्रसेनकृताश्वमेधादि १० खंड और माहात्म्य सहित सम्पूर्ण ...	४-०
" उग्रसेनअश्वमेध खण्ड	१-०
गर्गसंहिता भाषाटीका संपूर्ण (मथुरा)	६-०
सांबपुराण (सूर्यमहिमा वर्णन)	१-८
मत्स्यपुराण (श्रीमद्देव्यासप्रणीत)	५-०
वायुपुराण (श्रीमद्देव्यासप्रणीत)	५-०
भविष्यपुराण (इसमें पुराणसम्बन्धी कथोंके सिवाय भूत-भविष्य-वर्तमान तीनों काल वर्णितहैं)	८-०
वाराहपुराण	४-०
ब्रह्मोत्तरखंड	७-१०
कालिकापुराण (शाकजनोंको अवदय ग्राह्य)	४-०
रामाश्वमेध मूल अक्षर बड़ा मोटा कागज	२-०
रामाश्वमेध भा० टी० सहित मोटेकागजकी	४-०
रामाश्वमेध-केवल भाषा मिल्दबँधी	२-०
जैमिनीय अश्वमेध मूल मोटेअक्षरकी	२-०
जैमिनीय अश्वमेध भाषाटीका समेत	४-०

A2

जाहि-

नाम पुस्तक.	की. ह. आ.
जैमिनीयश्रममेध भाषा परममनोहर दोहाचौपाई छन्दबद्धमें ग्लेज	... २-०
" तथा रफू कागज	... १-८
वेंकटेश-इतिहासमाला (इसमें शेषाचल वेंकटेशमाहात्म्य है)....	... १-८
जयंतीमाहात्म्य, (रामजयंती, कृष्णजयंती, वामनजयंती, नृसिंहजयंती)...	०-३
गोमाहात्म्य भा०टी०समेत	०-१
सावित्र्युपाख्यान भा०टी० समेत	०-१०
महालक्ष्मी चरित्र भा०टी०समेत ...	०-४
श्रीविन्ध्यवासिन्धुपाख्यान भा०टी०समेत ...	०-३
पुराणोंकी संरक्षा	०-२
सत्योपाख्यान रामायण परमोत्तम (श्रीराम चंद्रजीका बालचरित्र)...	१-८
मंत्रभागवत(वेदके मंत्रोंसे श्रीभागवतकीकथा) ...	०-८
मंत्र रामायण ...	०-८
सौभाग्यलक्ष्मी भाषाटीका (लक्ष्मीदेवीके प्रसन्न रहनेकेसाधनीभूत शुद्ध	
सदाचारोंका वर्णन) ...	०-८
नृसिंहपुराणस्थ रामचरित्र ...	०-६
नंदमहोत्सव भाषा (कथा कहनेवालोंके अवश्य लेनेयोग्य) पद्मपुराणांतर्गत	
"रामचरित्र" ...	०-६
एकादशीमाहात्म्य भाषाटीकासह ...	१-०

नाम पुस्तक.

एकादशीमाहात्म्य मूल टिप्पणसहित....	...
भागवतमाहात्म्य भाषाटीका ...	...
कार्तिकमाहात्म्य बडा (पद्मपुराणका)	...
कार्तिकमाहात्म्य भाषाटीका सह ...	...
चातुर्मास्यमाहात्म्य	...
मार्गशीर्षमाहात्म्य ...	...
पौषमाहात्म्य...	...
माघमाहात्म्य मूल. ...	...
माघमाहात्म्य भाषाटीकासमेत	...
फाल्गुन माहात्म्य ...	...
वैशाखमाहात्म्य ...	...
वैशाखमाहात्म्य भाषाटीका समेत	...
श्रावणमाहात्म्य ...	...
भाद्रपदमाहात्म्य ...	...
पुरुषोत्तममाहात्म्य मूल ...	...
पुरुषोत्तममाहात्म्य भाषाटीका [पद्मपु०]	...
कोकिलमाहात्म्य अधिकआपाठका	...
मलमासमाहात्म्य ...	...

की. ह. आ.

०-८
०-६
०-८
०-१२
०-८
०-६
०-६
०-७
१-०
०-६
०-१०
१-०
०-८
०-६
०-१०
१-०
०-१२
०-६

रात.

पुस्तक मिलनेका पता-खेमराज श्रीकृष्णदास, "श्रीवेङ्कटेश्वर" (स्टीम) प्रेस-चंबई.

143